

202

די געשיכטע פון דער

יודישער ליטעראטור

ארויסגעגעבען אונטער דער רעדאקציע

פון בעל-מחשבות.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

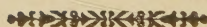
די געשיכטע פון דער

יודישער ליטעראטור

ביון יאהר 1890.

פון

ד"ר מ. פינעם.

ארע'ב

1911

פערלאג

ב. שימין.

ווארשא.

Типографія Ф. Баумриттера, Красинская пл. № 6
ВАРШАВА, 1911 г.

באנר II

I.

הקדמה.

די מאָדערנע עפאָכע; דער סוף פון משכילים.

די געוואלטיגע פאליטישע אין סאציאלע רעאקציע, וואָס האָט זיך אָנגעפאנגען פאַר די רוסישע יודען, צייט די אַלציגער יאָהרען פון פ. י. האָט דערלאנגט דער משכילישער בעוועגונג אזא קלאפ, דאָס זי איז שוין מעהר נישט אימשטאַנד געווען זיך אויפצוהוי-בען. די פאָגראַמען, וועלכע האָבען זיך אין 1881=טען יאָהר גע-טראָגען ווי אַ מגפה איבער דער יודישער בעפעלקערונג פון דרום=רום-לאַנד און נאָך וועלכע עס האָבען זיך אָנגעהויבען אלערליי בעגרענע-צונגען פאַר יודען; דער עמיגראַציע=שטראָם, וועלכער איז צוליעב דער עקאָנאָמישער נויט פון טויענדער פאמיליעס געוואקסען וואָס פון טאָג און האָט אָנגענומען אַ האַראַקטער פון מענשען, וואָס לויפֿען פון אַ שרפה—האָבען די זיסע חלומות פון די משכילים צובראָען, ווי אַ רויך און אָנשטאָט זיי האָבען זיך בעוועזען די געפיהלען פון פער-צווייפֿלונג און חרטה. בשעת דעם נאַציאָנאַלען הענית, וואָס איז איינ-געאָרדענט געדאָרען אלס אַ טרויער=צייַלען נאָך די פאָגראַמען, האָט מען געקענט זעהן אין פעטערבורג, ווי אויך אנדערשוואו, געבילדע-טע דאָקטוירים, אַדוואָקאַטען, וועלכע האָבען שוין לאַנג, דוכט זיך, צוריסען אלע פערדעס, וואָס האָבען זיי צוזאַמענגעבונדען מיט זייערע ברידער,—ווי זיי זענען געקומען אין בית=המדרש, זיך געקלאַפט אין

צווייטער טייל.

6-3	I	די מאָדערנע צפּאָכע ;
39-7	II	ט. ש. פּרונג .
64-40	III	י. ל. פּריץ (פּאָעט) .
115-65	IV	מאָרים ראָזענפֿעלד .
160-116	V	י. ל. פּריץ (דאָר פּראָזא קינסטלער) .
170-161	VI	יעקב דיגענזאָהן .
127-171	VII	מ. ספּעקטאָר .
200-178	VIII	ש. ראָבינאָוויטש (שלוש עליכס) .
210-201	IX	דאָס יודישע טעאָטער .

פערשפרייטענדיג און אריינגעבענדיג פראפאגאנדע-בראשורען, לענאלע אדער אנלענאלע זשורנאלען, זעהר פיעל מיטגעהאלפן צו בערייכערן די שפראך. זיי האבען אריינגעבראכט נייע בעגריפען, אבער נישט דער-פאר, ווייל זיי האבען געוואלט פערדייטשען די שפראך, נאך ווייל זיי זענען געווען גענויט צו רעדען צום פאלק וועגען אזעלכע ענינים, וואס זענען איהם פריהער פרעמד געווען און דעריבער האט דאס פאלק אויך אין זיין שפראך, זעלבסטפערשטענדליך, נאך נישט געהאט די געהעריגע אויסדריקען און ווערטער דערצו.

די סאציאליסטען האבען אויך מיטגעהאלפן אין א ברייטער מאס צו שאפען א ליטעראטור פון איבערזעצונגען.

אמת, דער גרעסטער טייל פון די איבערזעצונגען איז פערעפנט-ליכט געווארען אין אמעריקא, וואו די יודישע מאסע לעבט אין בעסע-דע בעדינגונגען, ווי איהר שוועסטער אין רוסלאנד, און וואו עס עקסזיסטירען זעהר בעדייטענדע יודישע פערלאגען; דאך ווערן זיי נישט וועניגער געלעזען און זענען פונקט אזוי בעקאנט ביים רוסישען עולם. ענד-ליך, דארף מען דען פיעל רעדען און איבער'חור'ן וועגען דער ווירקונג וואס די סאציאליסטישע בעוועגונג האט געמוזט האבען אויף א ליטעראטור, וואס איז געשריבען אין א שפראך, וועלכע איז פון לאנג-אין גע-ווען די שפראך פון ערנידעריגסטע און ארימע? די סאציאליסטישע אידע-ען האבען נישט איינעם פון די יודישע שריפטשטעלער בעגרייטערט; די דאזיגע אידעען האבען זיי אפט געגעבען מאטיווען, דורכגעדרונגען זייערע ווערק מיט א טענדענץ, האבען געהאט א בעשטענדיגע ווירקונג אויף אלע זייערע מאראלע און סאציאלע אידעען.

די נאציאנאלע בעוועגונג האט אויך דער יודיש-דייטשער ליטעראטור געהאט א וועניגער דירעקטע ווירקונג, אלס די סאציאליסטישע. די דאלע, וואס די בעוועגונג האט געשפיעלט אין דער ענטוויקלונג פון דער יודישער ליטעראטור, בעשטעהט הויפטזעכליך אין דעם, וואס זי האט מיטגעהאלפן זייער פיעל, אז ביי די מיטעלע קלאסען פון דער יודישער געזעלשאפט זאל פערשווינדען די פערזאכטונג צו יודיש, וועלכע האט זיך ביז דאן גערעכענט פאר דער שענסטער מדה צווישען זיי און איז גע-ווען א גרויסע הינדערניש פאר דער נאראמאלער ענטוויקלונג פון דער שפראך. עס איז אונזארשיינליך, דאס די נאציאנאלע עלעמענטען, וועלכע האבען זיך אין זייער גרעסטען טייל גענומען פון די אלטע משכילים, זאלען זיך מיט אמאל צונרידענשטעלען מיט דעם געדאנק, אז ס'זאל עקסזיסטירען די שפראך פון גלות. זיי האבען פארטענעזעט נאך מעהר צו קעמפן געגען איהר, ווייל, זעהענדיג וואס פאראנ'אויפלעבונג

הארצען און געשריען: אשמו... יונגע מענשען, וואס האבען גע-
חלומ'ט אוועקגעבען זייערע כחות דעם פאטערלאנד, האבען פערלאזען
די אוניווערסיטעט און געשאפען חברות, כדי צו געהן קיין ארץ-ישראל
און אויפלעבען מיט דער ארבייט פון זייערע הענד דעם אלטען אָרט
פון דעם לאנד פון די אבות. די פיהרער אליין פון דער אסימילא-
ציע, למשל, לעוואנדא, וועלכער האָט אין פערלויף פון כמה יאָה-
רען אין זיינע רוסישע ראָמאנען פערטיידיגט די אסימילאציע; לי-
פיענבליום, איינער פון די דרייטעסטע און ראציאָנאליסטישע העב-
רעאישע משפילישע שריפטשטעלער, זענען אויך צוגעשטאנען צו דער
נאציאָנאלער און חבת ציון-געוועגונג. בעטראכטענדיג דעם געדאנ-
קען-שוני ביי די יודישע פאָעטען פון דער משפילישער עפאָכע, האָבען
מיר שוין געהאט די געלעגנהייט צו קאנסטאטירען ווי פיעל, אויך אויף
זי, עס האָט געווירקט דער נייער גייסט, וואָס האָט זיך געטראָגען
דאמאלס איבערן געמאָל.

דאָך איז די נאציאָנאלע געוועגונג נישט געווען די איינציגע,
וואָס האָט ביי די געבילדעטע יודען פערנומען דעם אָרט, וועלכער
איז געבליעבען פריי, נאָכדעם, ווי דער משפיליום אין דאָס אסימי-
לאציאָנאליסטישע אידעאל האָבען באַנקראַטירט. א געוויסע צאָהל געבילדעטע
זענען בעאינפלוסט געוואָרען דורך די דעמאָקראטישע און סאָציאליסטי-
שע שטות, וועלכער זענען אין דער עפאָכע געווען זעהר פאָ-
פולער צווישען דער רוסישער יונגענד, און מעהרערע פון זיי זענען
צוגעשטאנען צו די רוסישע רעוואָלוציאָנערע גרופען און האָבע זייערע
כחות אָבגעגעבען אויף צו פראָפאָגאנדירען רעוואָלוציאָנערע אידעען
צווישען די רוסישע פויערים און ארבייטער. אנדערע וויעדער, א קלע-
נערע צאָהל, האָבען אריינגעבראַכט די דאָזיגע נייע געדאנקען אין יודי-
שען תחום צווישען זייערע ליובליכע ברידער.

די צאָהל בעלי מלאכות פון פערשיעדענע מינים און אונקוואלי-
פיצירטע ארבייטער איז אלעמאָל געווען זעהר גרויס צווישען די יודען
פון רוסישען תחום. נאָר צייט די מאָדערנע אינדוסטריע איז איינגע-
פיהרט געוואָרען אין רוסלאַנד, קען מען געפינען אין מעהרערע פונק-
טען, ווי אין ליטווי אזוי אויך אין פוילען, ווערקשטובען, די ארביי-
טער פון וועלכע ס'זענען אין אַגרויסען מייסל יודען. אזוי ווי דער דאָ-
זיגער יודישער פראָעטאריאט האָט קיין אנדער שפראך נישט פער-
שטאנען, ווי יודיש, האָבען די סאָציאליסטישע פראָפאָגאנדיסטען
וועלכע האָבען זיך צו איהם געווענדעט, געמוזט גערן אָדער אומגערן
זיך בענוצען מיט זיין שפראך, און דורך דעם האָבען די סאָציאליסטישען

II

ש. ש. פרוג.

דער פאָעט (1), וועמענס נאָמען מיר האָבען אָנגעשריעבען איבער דעם אַרטיקל, איז דער ערשטער, לויט דער צייט, אין דער גלענ-צענדער רייזע פאָעטען, וועלכע האָבען פאַר די לעצטע פינף און צוואַנ-ציג יאָהר בערייכערט די יודישע פאָעזיע אָדער, בעסער גערעדט, האָבען זי פון דאָס ניי געשאפן. אין איינעם פון די פריהערדיגע קאפיטלען

(1) שמעון שמואל פרוג איז געבוירען אין 1860-טען יאָהר אין באַבראָוו-קאָס (הערסאָנער גוב.) אין איינער פון די יודישע קאָלאָניעס, וואָס זענען געגרינדעט געוואָ-רען אין די דרום-פראַנצויזען און ניקאָלאי דעם ערשטענס צייטען, וועלכער האָט געוואָלט שאַפן אַנערדאָרבייטערישען קלאַס ביי די יודען. דאָס קינד האָט געלערנט חומש און גמרא אין חדר, צוגלייך האָט עס בעזוכט די קאָזיאַנע דאָרף-שוהל. אין 1880-טען יאָהר איז אין זשורנאַל „ראַזכוועט“ אָנגעדרוקט געווען דאָס ערשטע רוסישע ליעד פֿרוג'ס, וואָס האָט צו איהם צוגעצויגען די עפענטליכע אויפמערקזאָמקייט. מען האָט איהם איינ-געלאָרען צו קומען קיין פעטערבורג און זייט דאָסאָל האָט ער פערעפּענטליכט אין יודיש-רוסישע זשורנאַלען אַ גרויסע צאָהל ליעדער, צוליב וועלכע ער איז באַלד אָנגערעכנט געוואָרען אַלס גרויסער פאָעט. אין 1885-טען יאָהר איז געדרוקט געוואָרען די ערשטע זאַמלונג פון זיינע רוסישע ליעדער; אין 1887-טען יאָהר איז אַרויס די צווייטע. 1890 איז ערשינען אַ נייע אויסגאַבע פון זיינע רוסישע ליעדער. אַ העברעאישע אויבערזעצונג פון זיינע ליעדער, וואָס איז געמאַכט געוואָרען דורך קאַפלאַן, איז ערשינען אין 1897 מען יאָהר דורך דעם פערלאַג „תושיה“ אין וואַרשוי. די ערשטע יודישע ליעדער זיינע האָט פרוג געשריבען אין 1885-טען יאָהר. זייט דאָן האָט ער סטגעארבייט כמעט אַן אַלע יודישע צייטונגען און זשורנאַלען. זייט אַ געוויסער צייט שרייבט ער כמעט אויסשליסליך אין יודיש. אין 1896-טען יאָהר זענען ערשינען זיינע „ליעדער און געדאַנקען“ און

ס'האט זיך אָנגעהויבען אין איהר ליטעראטור און די בעציהונג פון די סאָציאליסטישע פארטייען בנוגע צו דער שפראך-פראגע, האָבען זיי אָנגעפאנגען צו זעהן אין יודיש אַ געפעהרליכען קאָנקורענט פאר העברע-איש. אונטערדעסען האָבען זיך דאָך געביטען די וואפען, די מיינונג איז געוואָרען ביסלעכווייז וועניגער קריענעריש. מען האָט מיט פערנגיגען אָנערקענט, דאָס ווען יודיש איז נישט און קען קיינמאל נישט ווערן די גאָנצע אלע שפראך פון יודישען פאָלק, פערדיענט זי דאָך בעהאנדעלט צו ווערן מיט ליעבע און דאנקבארקייט, ווייל זי האָט פיעל בייגעהאָלפּען אויפצוהאלטען דאָס פאָלק אין גלות. די בעדערפנישען פון פראָפאָגאנדע האָבען גענויט די צייטונגען אליין זאָגאר מיטצוהעלפּען דער ענט-וויקלונג פון דער שפראך און איהרליטעראטור, ווי דורך זייער מינדליכער פראָפאָגאנדע, וועלכע איז בעזונדערס געפיהרט געוואָרען אין יודיש, אזוי אויף דורך זשורנאלען און צייטונגען, וואָס זיי האָבען אַרויסגעגעבען אין דער שפראך.

אלזאָ די ענטוויקלונג פונ'ם יודישען לעבען פאר די לעצטע דריי-סיג יאָהר האָט מיטגעבראַכט, אז די ליטעראטור האָט זיך אזוי גיף און גלענצענד ענטוויקעלט. מיר וועלן זיך דאָ נישט אָבשטעלען, גענוי צו ערלערנען די פערשיעדענע קוואלען, פון וועלכע די ליטערא-טור האָט געצויגען איהר יניקה. זיי זענען פיעל און פערשיעדענארטיג און מיר וועלן זיי בעטראַכטען צוזאַמען מיט די ליטעראטור, וועלכע האָבען זיך אין זייער שאַפען מיט זיי בענייסטערט; מיר גיבען נאָר צו, אז אויסער דעם סאָציאליזם און דער גאָנצער בעהענגונג זענען עס געווען די חסידישע פילאָזאָפיע און פאָעזיע, וואָס האָבען געהאט אַ זעהר בעדייטענדע ווירקונג אויף דער מאָדערנער יודישער ליטעראטור.

ערקלעהרט פאר א גראָבען און אונגאַרמאַנישען דיאַלעקט, קען, איין די הענד פון א פּאָעט מיט א מאַלענט און א פאַך-קענער, ווערן אַנ-אינסטרומענט פאר די זיסעסמע, פיינסמע און האַרמאָנישסטע מענער. קיינער פון די פּאָעטען פון דער פריהערדיגער עפּאָכע איז נישט גע-ווען אזוי עמפּינדליך פאר דעם אינערליכען ריטמוס פון דער שפראַך, פאר דער בעוועגליכקייט, האַרמאָניע, פאר דאָס אלץ, וואָס בילדעט דעם עסטעטישען ווערט פון דעם פערז, ווי פרוג. אין דער ליכט-קייט און פערשיעדענאַרטיגקייט פון זיין פערסיפיקאַציע קען זיך מיט איהם פערגלייכען, לויט שענקייט און רייכקייט, נור איינער פון די געגענווערטיגע פּאָעטען: מאָריס ראָזענפֿעלד.

נישט ליכט און נישט אָהן מיה איז פרוג'ען אָנגעקומען, ביז ער האָט אויף אזוי פיעל פערפאַלקאָמט די פאָרם פון זיינע יודישע ליידער. ער אלץ האָט אונז דערצעהלט אין א ווייניגער פאָרם, דאָס ער האָט, מיט דעם לעצטען צאָהן געביסען און געריסען דעם זשאַרגאָן, געקייט די לעבע שפראַך פון אונזער מאַמען, געפּעפּערט מיט צעזור, געוואַלט מיט גראַמען, צו מאַכען זי א ביסעלע האָטש-ווייך. (1) דער פּאָעט האָט אין א חלום געוועהן, ווי עס עפּע-גען זיך פאר איהם אויף די טויערן פון גל-עדן און זיי ער האָט דער-צעהלט פאר'ן בין דין של מעלה אלץ, וואָס ער האָט אונטען אויס-געליטען, בשעת ער האָט געשריעבען יודישע פערזען לויט די רע-געלן פון אמת'ער פּאָעזיע-קונסט. דער שומר פונ'ם גן-עדן האָט נישט געוואַלט גלייבען זיינע אויערן, ווען ער האָט דערהערט, אז מען רעדט וועגען צעזורען און ריטמוס בנגע צו יודישע פערזען.

צעזור מיט א משקל? ! אוי וועה איז מיר וועה !

דו ביסט דאָך א קדוש, אויף מיינע נאמנות !

זשאַרגאָן מיט א משקל? ! זשאַרגאָן מיט צעזור? !

קאפּויער אי די וועלט, אי די גאַנצע נאַטור !

קום, קרוין מיינע, קום! ... ברוך הבא !

גענוג דיר, דו ביסט שוין מיט צרות גאַנץ זאָם,

דו האָסט אויף דער ערד שוין גיהנום געהאַט

האָסט כשר פערדיענט עולם הבא" (2)

(1) אויסג. „דער פרוינד“, I. 3, „מין עפּיטאפיע“ I. 90—91.

(2) Ibidem, „פערדיענט עולם הבא“, I. 3, I. 107—108.

האָבען מיר געזעהן, דאָס די יודישע פּאָעזיע פון דער השכלה-עפּאָכע איז הויפטזעכליך געווען צו ראציאָנאַליסטיש, דאָס זי האָט גענומען אין אַלט מעהר דעם געדאַנק אַלס דאָס האַרץ און דאָס נאָר זעלטען געפינען מיר ביי איהרע פּאָעטען צייכענס פון אמה'ער בעגריסטערונג. די פאָרם, האָטש מען האָט געשריעבען אין גראַמען, איז געווען אויך אַזוי פּראָזאאיש, ווי דער אינהאַלט. די זאַצען האָבען זיך געצויגען שווער נאָכשלעפענדיג זיך, די פערשיעדענע טיילען פונ'ם פערז האָבען צווישען זיך נישט געהאַט יענעם אינערליכען באַנד, וואָס גיט איהם צו לעבען און בעוועגונג, און פון די ווערק פון די בעסטע פערזענליכער פון דער עפּאָכע איז צוועהען גיכער, דאָס זי זענען געמאַכט און געבויט געוואָרען דורך דער געדולדיגער האַנד פון אַ בעל מלאכה, אידער דורך דעם ליכטען און שעפּפּערישען פענועל פון אַ קינסטלער.

פון דעם שטאַנדפונקט אויס בעדייט פּרוג'ס פּאָעזיע אַ נייע עפּאָכע אין דער געשיכטע פון דער יודישער פּאָעזיע.

אַז פּרוג האָט אָנגעהויבען שרייבען לעידער אין יודיש, איז ער שוין בעקאַנט געווען אין דער רוסישער ליטעראַטור אַלס אַ פּאָעט מיט אַ טאַלענט (1) און די וואונדערבאַרע קונסט, וועלכע ער האָט זיך אויסגעלערנט אין דער שול פון די בעסטע פּאָעטען, פושקין און לער-מאָנטאַוו, צו שרייבען ליכטע, נאַטירליכע, פּראַכטפולע, גראַציעזע פערזען, האָט זיך אַרויסגעוויזען אויך אין זיינע יודישע ווערק (2). פּרוג'ס לעידער האָבען בעוויזן דעם עולם אויף וויפיל יודיש, וואָס מען

אין 1904-טען יאָהר האָט די רעדאַקציע פון דער צייטונג „דער פריינד“ אין פעטער-בורג פערעפּענטליכט אַ פּאָלישטענדיגע אויסגאַבע פון זיינע יודישע ווערק אין צוויי בענד. דער. מיר געפינען נאָך פאַר גייטיג צו בעמערקען, דאָס די צאָהל לעידער, וואָס פּרוג האָט געשאַפּען אין רוסיש און אין יודיש, איז נישט בעוונדערס גרויס.

(1) וועגען פּרוג'ען אַלס אַ רוסישען פּאָעט זעהט „איסטאַרייאַ נאָוועזשיי רוסקאָי ליטעראַטור“ (1848—1892 פון א. ו. סקאַביטשעווסקי, 2-טע אויג. ס"ט פעטערבורג, 1893, ז. 444—446.

(2) היינעם ווירקונג לאָזט זיך פיהלען אין אייניגע פון פּרוג'ס לעידער. וועהט, צ. ב., אין „אַלע ווערק פון ש. פּרוג“ און 2 בענדער די אויסגאַבע פון דער צייטונג „דער פריינד“, ס"ט פעטערבורג 1904, די „ציון-לעידער, פּראָלאַט“, וועלכער דער-מאַנט אָן היינעם בעריהמטעס לעידער: „מיט אַנקעקעמפלאַר פון דעם רבי פון בושא. דער“.

ער דיכטעט, ווי אויך וועגן דער מווע, וואָס בעגייסטערט איהם. אין דאָך איז דאָ אַ בעדייטענדער אונטערשייד צווישן זיינע מיינונגען איבער יודיש און די מיינונגען, וואָס עס האָבען אַרויסגעוואָנט וועגן דעם די משפּילישע שריפטשטעלער פון דער פּריהערדיגער עפאָכע. ווען ס'איז אפילו אמת, דאָס די שפראך איז העסליך, דריקט זיך דאָך פאָרט אין איהר אויס דאָס יודישע לעבען, ווי עס איז. וואָס מעהר ער קוקט זיך צו צו די קליידער פון דער יודישער מווע, וועלכע רופט פון ביי איהם אַרויס דאָס געפיהל פון עקעל, אלץ גילער אָנערקענט ער, דאָס די שטיקלעך מיט זייערע פערשיעדענע פארבען, פון וועלכע זיי וועגן אויפגענייט, זענען אַ געטרייעס בילד פון דער געמישטער יודישער קולטור, וואָס איז דורכגעגאנגען אלע לענדער, איבער געשוואומען אלע ימים; דערביי האָט זי קיין צייט נישט געהאט אפילו אָנטייל צו געהען אין דעם גוטס און שלעכטס, וואָס מען האָט איהר נישט ווילענדיג אָנגעבאָטען. בעזונדערס אָבער אונטערשיידעט זיך אונזער פאָעט פון די יודישע משפּילישע שריפטשטעלער דערמיט, וואָס ער זעהט דאָס וואַרעמע און ליבענדע האַרץ פון דער יודישער מווע, וואָס קלאַפט אונטער איהרע מאוס קאָלערטע קליידער. אין אים נעם פון די צוויי ליידער, וואָס ער האָט געווירמעט מיכל גאָרדאָן, אין וועלכע ער לויבט די בעשיידענע, אָבער ניצליכע אַרבייט פונ'ם פאָעט, וואָס איז געווען איינער פון די ערשטע שרייבער אין דער פאָלקס-שפראך (1), רעדט פרוג ווידער וועגן דער יודישער מווע; דערביי וואָנט ער, דאָס זי האָט זיך אַלעמאָל איהם פאָרגעשטעלט, ווי אַנ'אַלע יתומה אָהן אַ טאטען אָהן אַ מאמען, וואָס שלעפט אויף די פליי-צעס אַ טאָרבע מיט גראַמען. קריכט זי אָבער דען נישט אין די פינגערס סטערסטע ווינקעלעך פונ'ם געטאָ, איז זי דען נישט בעקאנט ווי ביי אַרימע, אזוי אויך ביי רייכע און וועט זי דען נישט לעבען נאָך לאַנג אינ'ם מויל פונ'ם יודישען פאָלק? און אין ריהערדיגער ווערטער דער-צעהלט דער פאָעט זיינע קינדערייט'ס-ערינדונגען, וועלכע זענען אַרויפ-געשוואומען אין זיין זכרון בשעת ער האָט דערוועהן אַ זאמלונג פון מיכל גאָרדאָנ'ס יודישע ליידער. ער זעהט זיין באָבען, וואָס זינגט איהם איינס פון די דאָזיגע געזאמעלע ליידער:

דאָס וועגעלע וועט זיך... דאָס לעמפעלע ברענט...

די באָבעניו וועט איבער מיך אָנגעבויגען;

נאָר אויב דער פּאָעט האָט פּיעל געליטען, ביז ער האָט פּער-
פּינערט און אויסגעבילדעט די שפּראַך, וואָס האָט געהאַט דעם „ליע-
בען ריח פון ווילנאָר מאַרק און דינאָבורגער יאָטקעס“, קען מען דאָך
אין זיינע ווערק נישט געפינען אַ זכר וועגען דעם אין זיין פּערז, וואָס
שטראַהלט, איז פּריי און נאָטירליך, וואָס איז אַרויס ווי מיט אַמאָל
פון איין גוס, און ס'איז שווער אַרויסצוועהן, וואָס פאַר-אַ ליידען דער
פּאָעט האָט דורכגעמאַכט, בעפאָר ער האָט דעם פּערז אָנגעשריע-
בען.

די יודישע מוזע, א'ן אַלגעמײן, ערשיינט פאַר אונזער פּאָעט
אין אַ וועניג אָנציהענדען אויסזעהען. ער זעהט זי אין דער פאָרם פון
אַ זקנה, וועלכע איז בלאַס ווי די וואַנד, מיט בלויע, פערטריקענטע
ליפּען, מיט קראַנקע, קורץ-זיכטיגע אויגען, מיט געלע, אָבגעבליאָ-
קעוועטע באַקען, איינגעבויגען דעם רוקען און אָנגעשפּאַרט מיט ביידע
דאַרע איינגעשרומפּענע הענד אויף אַ שטעקען... אַ דאַרע, אַ קוואַ-
רע, פּער'חושב'ט, פּעריאָמערט, אָבגעריסען, אָבגעשליסען. דאָס
פאָלק, וואָס האָט אַמאָל געהאַט אַנ'אייגענע שפּראַך און קולטור, איז
יעצט געגליכען צו אַנ'אָרימאָן, וואָס טראָגט אַרום אין זיין זעקל
ברויט פון יעדען, יעדען סאָרט, פּערדאַרטע, פּערשימעלטע, בע-
דעקט מיט שטויב, אַרומגעביסען, און אין דער פינסטערער נאַכט, וואָס
הערשט אַרום איהם, הערט דער פּאָעט, ווי די יודישע מוזע שטעהט
טיעף, טיעף פּערקלעהרט און איהר אַלטע, היזעריגע שטימע זינגט:

ווער בין איך? וואָס בין איך,
איך, אַלטע יתומה?
וואוהין און פון וואַנען
ציהעט זיך מײן וועג,

דער שווערער, דער לאַנגער,
וואָס האָט נישט קיין אָנפאַנג
האָט נישט קיין ברענג? (1)

ווי מען זעהט, האָט דער פּאָעט נישט נאָר קיין הויכע מיינונג
וועגען דער פּינקייט און שענקייט פון דער שפּראַך, אויף וועלכער

צו משמח זיין דעם עולם אויף חתונות און האָבען דערפילט, וואָס עס האָט זי געפעהלט אין טאלענט, מיט גלייכע ווערטלעך, קאלאמבורען, אלערליי העוויות און אנדערע, מעהר אָדער וועניגער, גראַפֿע מיטלען; אין דאָס איז זי געווען גענוג, אום אַרויסצורופֿען אַ געלעכטער ביי זייערע צוהערער. מיר האָבען שוין געהאט די געלעגנהייט צו רעדען וועגען דער פּעראַטונג, וואָס דער עולם האָט געפיהלט צו די בדחנים; די „פּאָעטען“ אָבער האָבען ביי איהם אויך נישט געהאט קיין בעסערע רעפּוטאַציע. „בדחן“ אין „פּאָעט“ האָבען פאַרן עולם געהאט דיזעל-בע בעדייטונג, דעריבער איז זי בירדען געווען בעשערט דער זעל-בער מוז. אַטאָמערדיגער, אַ מעלאַנאָלישער פּאָעט, וואָס יאָמערט אין קלאַנג, איז פאַר איהם געווען אַ לעבעדיגער ווידערשפרוך, אַנ-אינדענקבאַרע, אונזאַרשיינליכע זאַך, אין, אַז אַזא פּאָעט איז ער-שיענען, האָט דער עולם איהם נישט געוואָלט פערשטעהן.

אַ יוד דאַרף אַ בלי-זמר מיט פויקען און טאַנצען,
אַ בדחן מיט גראַמען און ווערטלעך. . . .

אַ פּשטיל, אַ ווערטעל, אַ נגון, אַ ליעדעל,
אַ מעשה, אַ חידה אַ גראַם און אַ שפּיעל“ . . . (1)

בקיצור, דאָ קומט פאַר אַ קאָמפּף צווישען אַ שריפטשטעלער און זיינע לעזער, צווישען אַ קינסטלער, וואָס וויל דערהויבען דעם עולם ביז דער העכסטער מדרגה פון זיין קינסט, אין דעם פובליקום, וואָס איז טבטל אַלץ, וואָס געפעהלט נישט זיין אונענטוויקעלטען געשמאַק. דער דאָזיגער קאָמפּף דויערט נאָך עד היום, געוויסערמאַסען, אין דער יודישער ליטעראטור. דער תהום צווישען דעם יודישען שריפטשטעלער, וואָס געהט אַנאַנטייל אין די העכסטע אין טיעפסטע אויסערגוגען פון דעם מאָדערנעם געדאַנק און בענוצט זיך מיט די עדעלסטע אין פיינסטע מיטלען פון זיין קינסט, און דעם ברייטען עולם, וואָס געהט זיך שטענדיג פון די וועניגער ענטוויקעלטע פאָלקס-מאַסען, — בלייבט ביז יעצט אָפֿען. ווי טיעף איז ער אָבער געווען מיט פינף-און-צוואַנציג יאָהר צוריק, צו דער צייט, ווען פרוג איז איז אַריינגעטרעטען אין דער יודישער ליטעראטור? די בעוועגונג, וואָס האָט גענומען אויסצוריקען סימפּאַטיע צו יודיש, וואָס האָט זיך אָנגע-

איך זעה איהרע קליינינקע, דארינקע הענד,
איך קוק אין די אלטינקע, דונקעלע אויגען.

זי ארבייט דעם זאך און זי זינגט ווי אמאל:

„איהר זייט דאך, ר' יוד, אין פאלטאוו געווען?" ... (1)

איהר האט וויעדער פרעהליך און יונג מיך געמאלט,

ווי ליכטיג איז מיר אויפ'ן הארצען געווארען! —

איהר האט מיר א גרוס פון מין קינדהייט געבראכט

א גרוס פון די ליכטיגע גליקליכע יאָהרען. ... (2)

זייענדיג זעהר ווייט פון אויפצומנטערן און רופען די געבילדע-
טע, זי זאלען פערזאכטען די פאלקס-שפראך און רעדען נאָר אויף דער
מלוכה-שפראך דריקט זיך אונזער פאָעט מיט פערזאכטונג אויס וועגען
יענע יודישע פרייליכס, וואָס בשעת מען זאָגט זי דאָס וואָרט „יוד“,
קוקען זי אייך אָן מיט פערוואונדערטע אויגען, ווי זי וואָלטען דער-
הערן עפעס וועגען א קוריאָז. (3) די צייטען האָבען זיך דורכאויס גע-
ביטען, און צוזאמען מיט זי האָבען זיך אויך געענדערט די מיינונג-
ען. אלס בעווייז, וואָס פאַר-א איבערקעהרעניש עס איז פאַרגעקו-
מען אין דער מיינונג פון די געבילדעטע יודען בנוגע צו יודיש, קע-
נען מיר ברענגען דעם פאָקט, וואָס דער ערשטער און בעסטער יודי-
שער פאָעט, וועלכער האָט געדיכטעט אין רוסיש, האָט זיך אויך
גענומען שאַפען יודישע לייעדער; דערביי זענען עס נישט געווען יענע
אַרימע מוסר-לייעדער, וועלכע בילדען מייסטענס דעם מין פון די
משכילישע פאָעמען, נאָר לייעדער אין אמת'ן זין פונ'ם וואָרט, אין
וועלכע דער פאָעט האָט אַריינגעלעגט זיינע טיעפע געפיהלען און קינסט-
לערישע כחות.

נאָר נאָך מעהר, ווי אויף דער יודישער שפראך און דער יודישער
מוזע, בעקלאַגט זיך פרוג אויף דאָס יודישע פובליקום, וואָס האָט אינ'ם
ענין פאָעזיע קיין זאך נישט געוואוסט א חוץ די לייעדער פון די
בדחנים, די פראָפעסיאָנעלע דיכטער, וועלכע זענען געווען פערפליכטעט

(1) דער פֿערז איז אַרויסגענומען פון מיכל נאָרדאָנ'ס א פאָפולער ליעד.

(2) Ibidem, „צו מיכל נאָרדאָנ“, ו.

(3) פֿרוג'ס ווערק, „שלח מנח" 52.

וואָס שרייט אין דער מדבר צו שטיינער און ביינער;
עס וועלען איהם הערען דער באַרג און דער מאָהל,
דער וואַלד און דאָס פעלד... אָבער מענשען — נישט
איינער!

א יוד וועט זיך נעהמען דאָס בערדעל אין האַנד,
וועט שטעהען דעם קאָפּ אויף אַ זייט אָנגעבויגען,
וועט הערען מיט אויערן, קוקען מיט אויגען
און מאַקי פערשטעהען... אזוי ווי די וואַנד! ... (1)

די הויפט-שטימונג אין פרוג'ס ליעדער, סיי די יודישע, סיי די
רוסישע, איז טרויעריגקייט און קינה. דער ערשטער מאָדערנער פּאָעט
אין יודיש האָט, פערבינדענדיג די ענגשאַפט פון יעצט מיט די צרות
פון אַמאָל, בעארבייט יענעם ספּעציעלען מין ליעדער, וואָס הויבט
זיך אָן אין דער יודישער ליטעראַטור מיט „איכה" און האָט אין מי-
טעלאַטער געפונען זיין אויסדריק אין דער גאַנצער ליטעראַטור פון
„קנות" און „סליחות".

אין דעם גרעסטען טייל פון זיינע ליעדער רעדט זיך וועגען
דאָס גאַנצאַנאַלע אינגליק און דאָס אינדיווידועלע עלענד פון די יודען,
ביי וועלכע מען האָט אָבגענימען די עלעמענטאַרסטע מענשליכע רעכט.
„קין זאך", שרייבט ער אלײן אין איינער פון זיינע „פאַנטאַזיעס", וואו
פּראָזע איז דורכגעמישט מיט ליעדלעך, האַלב-ערנסטע, האַלב-קאָמי-
שע, „קין זאך" אין אינזער טרויעריגען לעבען טהוט מיר נישט אָן
אזוי פיעל האַרצוועהטאָג, אזוי פיעל עגמת נפש, ווי דאָס אויסזעהן
פון אַ יודען, זיין איינגעבויגענער רוקען, זיין אויסגעוויקטער פנים,
זיינע דאַרע הענד, זיין איינגעפאלענע ברוסט און דער דונקעלער
שאַטען פון פחד, וועלכער ליעגט אייביג אויף זיין גאַנצען געזיכט...
אַט די אונרוהיגע, האַלב פערטראַכטע, האַלב דערשראָקענע אויגען,
וועלכע לויפּען אַהין און אַהער, גלייך ווי זי ווען וואוהין צו בע-
האַלטען זיך, ניצול צו ווערן פון דער גרעסטער סכנה; אַט די בליי-
כע ליפּען וואָס ציטערן, און זענען אין אויגענבליק מוכן ומזומן אַרויס-
צירעדען: „אַט! אַט לויף איך!" — דער גאַנצער נפש, וואָס ווערט
פערציטערט פאַר יעדען בלעטעל, וועלכעס פאלט אַראָפּ פון בוים,
פאַר יעדער פליג, וועלכע טוט אַ-זום פאַרביי זיין אויער — אַט

פאנגען צו בעמערקען אין געוויסע געבילדעטע קרייזען, האָט זיך ערשט נישט לאַנג אָנגעהויבען, און האָט נאָך נישט געשאַפּען קיין בעשטענע- דיגען און זיכערן לעזער; צוגלייך האָט די פּאָלקס-בילדונג אין-ערציי- הונג, דורך וועלכע מען האָט איהם געוואָלט פּערבינדען מיט דער מאָדערנער קולטור און פאַר וועלכע עס האָבען זיך גענומען די נאַציאָ- ליסטישע בעוועגונגען, געמאכט נאָר איהרע ערשטע שריט. דערביי איז פּרוג נישט געווען קיין זעהר אָריגינעלער דענקער, אויך איז זיין קונסט וועניגער טיף, ווי די קונסט פון אנדערע יודישע דיכטער, וואָס זענען דאָמאַלס געווען, און וועלכע מיר וועלן שפּעטער בעטראַכטען! נאָר מען מוז געדענקען, דאָס אינ'ם קאָמפּף, וואָס איז געפיהרט גע- וואָרען געגען דעם שלעכטען געשמאַק פונ'ם פּובליקום, איז די רעדע געווען וועגען די עלעמענטאַרסטע רעכטען, די רעכטען, וואָס זענען, אזוי צו זאָגען, ענג פּערבינדען מיט דער קונסט און פאַר וועלכע עס איז ווערט צו פיהרען אַ ביטערן קאָמפּף: דאָס רעכט פאַר אַ יודישען פּאָעט צו זיין עפעס אנדערש ווי אַ קלאָאון, צו זיין ער אַליין, צו בע- ווייזען זיין נשמה און נישט די העוויות פון זיין פנים.

מען מוז אָבער צוגעבען, דאָס נישט אלעמאָל האָט פּרוג זיך אָנגעהיט פון די געפאהרען, וואָס זענען געווען אויפ'ן ברעג פון דעם תהום, אַרום וועלכען ער איז געגאַנגען. ווען-נישט-ווען, יאָגענדיג זיך נאָך לייכטע ערפאַלגען, איז ער אַליין אַריינגעצויגען געוואָרען אין די שטראָמען פון דעם ברחנישען פראָסטען גייסט, געגען וועלכען ער האָט ערקלעהרט אזאַ ביטערן קאָמפּף. פון מעהרערע ליעדער פרוג'ס איז צו זעהן, דאָס נישט אלעמאָל האָט ער אַליין בעוועגט אין זיך דאָס, וואָס ער האָט געפונען שלעכטס ביי אנדערע. און אפשר אין דעם דאָזיגען בעוואוסטזין פון זיין אייגענער „שוואַכקייט“ דארף מען זוכען דעם מקור פון סאַרקאָזם געגען פובליקום און כמעט די שנאה צו זיין קונסט, וועלכע ווייזען זיך אַרויס אין אייניגע פון זיינע יודי- שע ליעדער:

... „פּערשאַלטען איז דער, וועמען נאָט האָט בעשערט
צו זיין אַ משורר ... בין יודען!

אַ משורר — אַ בלי-זמר, אַ ברחן איז ער;
אַ גראַם און אַ ווערטעל, אַ ליעדעל, אַ נגון,
אַ דרעה זיך אַהין און אַ קרים זיך אַהער —
דער עולם זאָל האָבען פון איהם פּערנגיגען.

יא, וועה איל צו איהם! — ער וועט זיין ווי דער קיל,

פערשווארצט, פערצימערט יעדען אבר,
וואקסט=אויס אין נויט דאָס יודיש=קינד,
און וואו פון וויעגל ביזן קבר
לעבט אָב זיין נאָריש וועלט דער יוד,
פערדארט, פערטריקענט ווי דער דאָרען,
און פיהלט אייביג, ווי עס גליהט
ביים פרייען מענשען, ברענט און זירט
דער הייליגער, דער פרייער צאָרען! ...
ער שמעהט, ער צימערט, בויגט דעם קארק,
אָהן פיס, אָהן הענד, ווי פון סוואָטע,
פאר יעדען הונד, וואָס בילט אין מאַרק,
פאר יעדען חזיר אין דער בלאָטע ...
דער שמן פליקט איהם אויס די באָרד,
די קליפה שפייט איהם אין די אויגען,
און ער בלייבט שמעהן אויפ'ן אָרט —
די ליפען שטום, דער קאָפּ געבויגען,
דאָס פנים פינסטער ווי די ערד,
אין איין געדאנק פערקלעמט, פערפריירען;
— אזוי מסתמא איז בעשערט,
א יוד איז דאָך דערצו געבוירען! ... (1)

הייס און קאלט" (2), מיט דעם בעדייטונגספולען נאָמען רופט
זיך אַ ליעד, וואו דער פאָעט האָט אין אַ לייכט=איראָנישער פאָרם
בעשריעבען די הויפט=עפאָכען פונ'ם יודישען לעבען. עס איז קאלט,
בשעת ער ווערט געבוירען, און פינקט אזוי קאלט איז, בשעת ער
קומט שוין צופאָהרען דאָס לעצטע מאָל אין קבר; עס איז הייס,
שוין צו הייס זאָגאר, אין חדר, ווען דער רבי שמיסט. עס איז הייס,
דאָס איז אָבער אנאָגענעהמע היץ, בשעת ער שטעהט אונטער דער
חופה; נאָר דאָס גליק געדויערט נישט לאַנג, ווי נאָר עס הייבט
זיך אָן דער קאמפף פאר דער עקסיסטענץ, ווארפט זיך דער יוד אין
איהם אַרײַן מיט דער גאנצער היץ פון זיין טעמפּעראַמענט, ער ווערט
אַ סוחר, פאָהרט אויף יודען, ער קאַכט זיך, קויפט און פער-

דאָס גאַנצע גאָטס בעשעפעניש, אין וועלכען עס זענען דאָ נישט נאָר רמ"ח, צוויי הונדערט מיט אַכט און פערציג, ניין, צוואנציג מיווענד איברים, נאָר אָבער איז איינער נישט קיין גאַנצער — אָט דאָס יודע-לע, אָט דער ישראל'יקעל מאַכט מיר אָן די גרעסטע וואונד אין האַר-צען" (1) דער פאָעט ווייס אָבער גאַנץ גוט, פון וואנען עס שטאַמט דאָס דאָזיגע פיזישע עלענד פונ'ם יודען. ער האָט נאָהענט זיך צוגע-קוקט צום יודישען פאָלקס-לעבען, צו דעם גיהנום אָהן לופט און ליכט.

וואו ס'איז ניטאָ קיין יונגער דור —

„דער מענש ווערט גרוי צו דרייסיג יאָהר,

וואו די מענשען לעבען, אָהן האָפנונגען, וואַקסען-אויס ווי אין אַ תפיסה, פערשוואַרצט, פערשוועכט יעדען אבר, דאָס פנים פינסטער ווי די ערד, פער'יאוש'ט, פערקלעמט, און האָבען אפילו פערגעסען דאָס אויס-זעהען פון אַ פראָטעסט-וואָרט. מיט וואָס פאַר-אַ דונקעלע און רעא-ליסטישע פאַרבען צוגלייך האָט דער פאָעט אונז געשאַפן אַ בילד פון דעם אויסערליכען יודישען פאָלקס-לעבען! מען זעהט, ווי גרויס זיין בעס און אויפגענונג איז גענען דעם ערנדערונג, דער עלענד פון זינע בירדער, וועלכע פערברענגען זייער לעבען

אין יענע נאָרעס, יענע לעכער

מיט קרומע ווענד, מיט פוילע דעכער,

וואוהין עס גיעסט זיך ניט אַריין

קיין פרישע לופט, קיין העלער שיין,

קיין לעבע וואַרימקייט פון הימעל,

קיין פויגעל-ליעד דאָס האַרץ דערפרעהט,

קיין פרישעס ווינדטעל ניט בעוועהט,

ניט ליפטערט אויס דעם אַלטען שימעל;

אין יענער איינגשאַפט, יענעם שמוץ, —

וואו נעהמט צונויף דאָס גאַנצע גוטס —

איז ניט אַ גראָשען צו בעצאָהלען;

וואו ס'איז ניטאָ קיין יונגער דור —

דער מענש ווערט גרוי צו דרייסיג יאָהר,

פון שטויב דערשטיקט, פון נעץ געשוואַלען;

וואו ווי אַ וואָרעם שטום און בלינד,

שטעקט אייף, קינדער! ליכטיג
 אין פריש איז די לופט!
 ... דאָס בינעלע זשומעט
 אין זיינט אָהן אַ מאָס
 די זאפט פון די רויזען,
 דעם טהוי פון די גראָז.
 ... די פויגעלעך זינגען
 אין וואַלד און אין טהאַל;
 עס הערען זיך ליעדער
 אַרום, אָהן אַ צאָהל.

ווי ליכט און פריש עס איז די אלגעמיינע ווענדונג פונ'ם פערז
 אין דעם דאָזיגען פרייהלינגס-ליעד! עס דוכט זיך אויס, ווי ער וואָלט
 ענטליהען פלינגלעך ביי די אינזעקטען און פויגעלעך, וואָס זינגען
 און פליהען אַרום אין דער פרישער אין העלער לופט פון אַ פריה-
 לינגס-טאָג. פערגלייכט מען די דאָזיגע פערזען מיט די פאָלגענדע,
 וואָס געפינען זיך אין אַנאָנדער ליעד פון דעמוועלבען פאָעט, וו-
 מער-ליעדער¹), זעהט מען ווי דער פערז אין דעם ליעד, פער-
 בלייבענדיג פרעהליך אין לעבעדיג, ווערט דאָך ערנסטער, מעכטי-
 גער, אזוי צוואַנגען צייטיגער, ווי "די חובע, שענע זאנגען", וואָס
 וואַרטען, ווען וועלען שוין די שניטער קומען".

אויף די גערטנער, אויף די פעלדער

הער איך זיסע שטימען זינגען

ווי די פרייע, בלויע וועלען

רוישען, גיסען זיך און קלינגען.

.....

אין די שניטער געהען, איילען...

סערפעס, קאסעס גלאנצען, קלינגען,

אויף די טהאַלען, אויף די פעלדער

הער איך זיסע שטימען זינגען.

די לעיבשאפט צו דער נאטור, די לעיבע צו פיזישער אַרבייט,
 בעזונדערס צו ער-אַרבייט, וואָס דער פאָעט האָט אַרויסגעטראָגען פון

קויפט, און בעפאָר ער בעווייזט נאָך אַרומצוקוקען זיך, פערלערט ער זיינע כחות און מוז פערלאָזען די ביהנע, אויף וועלכער ער האָט געשפּילט די טראַגיקאַמעדיע פון זיין לעבען.

ברענט, ברענט, — איהר וועט אָנגעקיהלט ווערען, רב ייד... איהר איילט זיך נאָך סחורה? — נאָך אייזען, נאָך ברעטער, נאָך זייד אין נאָך סאַמעט — איהר פלאַקערט, איהר זייד? פערנעסט נאָר ניט — זיט אַזוי גוט — פון יריד אַ שטיקעלע לייוואַנר צו בריינגען, רב פעטער... .

פרוג האָט פערבראַכט זיין קינדהייט און אַ טייל פון זיין יוגענד אין אַ דאָרף צווישען יודישע ערד-אַרבייטער; דאָס האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט אַריינצוברענגען אין דער יודישער ליטעראַטור, וועלכע איז אַזוי אַרים מיט נאַטור-בעשרייבונגען, אַ נייען עלעמענט; דעם פרישען ריח פון די פערלער און וועלדער, די לויטערע אין איי-גענטימליכע איינדריקען, וואָס ער האָט געהאַט אין שוים פון דער נאַטור. די בילדער, וואָס ער גיט, ענטהאַלטען זיכער נישט אַריי-געלעס און די בילדער-ווערטער און בעגריפען, מיט וועלכע ער בע-נוצט זיך, זענען נישט ניי. אָבער, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס די פאָרם איז נישט אַרייגינעל, זענען דאָך די ליעדער זעהר רייצענדיג און ציילנען זיך אויס מיט דעם פערזענליכען טאָן, וואָס דער פאָעט האָט זיי צוגעגעבען. בשעת מען לעזט זיי, פיהלט זיך, דאָס, ווען דער פאָעט איז נישט רייך אפילו אין עמפּינדליכקייט, וועלכע זאָל איהם געבען די מעגליכקייט צו זעהען די פאַרבען-אונטערשיידען און צו הערען טענער, וואָס זענען דעם ברייטען עולם אונבעקאַנט, דאָך פיהלט ער טיעף די שענקייט פון דער נאַטור. בעזונדערס ווייזט זיך אַרויס אין די דאָזיגע ליעדער דער ריטמישער אינסטינקט פון פרוג' און זיין זעלטענער טאַלענט צו שרייבען גראַמען; ער קען גלענצענדיג אויסנוצען דאָס מוזיקאַלישע רייכטום פון די ווערטער און פערשטעממען איבערצוגעבען דורך דעם ריטמוס זיינע געפיהלען און איינדריקען. אַט זענען, צ. ב., דריי פערזען פון דעם ליעד, פריהלינגס-ליעדער: (1)

דאָס טייבעלע וואָרקעט,

דאָס טייבעלע רופט:

וואָס זענען צווייט און צושפּרייט אויף דער וועלט;
וואָס קריכען און בלאָנדזשען אויף טייערערער וועגען,
אין רעגען, אין שטורם, אין היץ אין אין קעלט;

פאר דיר, אוי, דו אייביגער קרעכצער און זיפצער,
פערשטוארצטער, פערקלאַגטער, פערקאָמערטער יוד,
טהוט שאלען און זינגען אין היללען און קלינגען
מיין פרישעס, מיין לעבעדיג-פרעהליכעס לעיד

אין טייערער שטראָמען גיעסט זיך דאָס לעבען
אין קימט פאָרט צום אלטען, צום אייביגען ברעג...
די וועלט איז פאר איינעם אַ בליהענדער גאָרטען,
פאר טייערער — אַ שווערער, אַ זומפֿיגער וועג.

א, לייב און געזאנג דער מיה אין דער ארבייט!
זינגט, גריסט זי פון הארצען, לעבענער און היים!
געוונד זאלען זיין די הענד מיט מאַזאַליעס,
דער שטערען, פון וועלכען עס גיסט זיך דער שווייס!

געבענשט זאלען זיין דער ווערקשטאט, דאָס שפינדל,
דער האַמער, די סאַכע, דער סערפ און די זעג!
די וועלט איז פאר איינעם אַ בליהענדער גאָרטען,
פאר טייערער — אַ שווערער אין זומפֿיגער וועג.

געשמאַק זענען, ברירער, דעם שררה'ס מאכליס,
געשמאַקער פון אלעם — דאָס שטיקעלע ברויט,
וואָס ציהט זיך פון אייגענער, עהרליכער ארבייט
מיט שווייס און מיט מיה, אבי נאָר אָהן נויט.

געשמאַק איז דעם שררה'ס שלאָף אין זיין צימער,
אויף ווייניקע קישעלעך, ווייס ווי דער שניי;
געשמאַקער — אַ שלומער פאר נאכט, נאָך דער ארבייט
אין פערד, אייף אַ קאָפיצע פרישענקע היי.

פיעל ליכטיגער שיינט די זון נאָך אַ רעגען;
די וואַרעמקייט — לעבער און זיסער נאָך קעלט;

דער פערלד-סביבה, אין וועלכער ער איז איינגעוואקסען, איז געוואָרן רען איינס פון די שטארקסטע געפיהלען, וואָס האָבען בענייטערט זיין מיזע. דער פאָעט פון קינות ווערט נאָר אנגערעדער, ווען ער פערלאָזט די שמאלע און שמוציגע געסלעך פֿינ'ס תּחום און געהט אַוועק אין די פערלדער אין זעהט דעם פֿייער, וואָס אַרבייט אָדער רוהט זיך אָב, שלאָפענדיג געשמאָק. אלע רייכטימער, אלע תּענוגים פונ'ם שטאָרט-לעבען זענען אין זיינע אויגען אַ גראָשען נישט ווערט אין פערגלייך מיט'ן גליק פֿין דעם דאָזיגען פערלד-לעבען, וואָס איז אָנגעפילט מיט אַרבייט, וועלכע בענייט שטענדיג דאָס בלוט און בע-רוהיגט דאָס האַרץ. און געוויס אינטער דעם איינדרוק פון זיינע ער-נערונגען וועגען דאָס דאָזיגע לעבען, וואָס איז נישט לאַנג זיינס גע-ווען, האָט ער געשריעבען זיין „ליעד פון דער אַרבייט“¹), אַנאמתי-ען לויב-געזאַנג דער אַרבייט און דעם לעבען, וואָס איז, לויט דער שטאַרקייט און ענערגיע פון דער שפּראַך, לויט זיין ברייטער און נצחנות'דיגער שטימונג, דעם געזינדען און פעסטען אָפטימיזם, — אַנאָנגעזונדערטעס ווערק נישט נאָר צווישען פּרוג'ס שריפטען, נאָר אפילו אין דער גאַנצער יודישער ליטעראַטור; פון דער אנדערער זייט, איז פּרוג כמעט דער איינציגער יודישער שריפטשטעלער, וואָס האָט נאָהענט געקאָנט דאָס לעבען און די אַרבייט פונ'ם פערלד. דאָס דאָזיגע ליעד, אין וועלכען, ווי אין די פאָלקס-ליעדער, זענען איינגעמישט סענטענצען פון איינפאַכער און בילדעררייכער פילאָזאָפיע, ווייזט אויף אויף מעהר ווי אלע „ציונים ליעדער“ פּרוג'ס, וואָס פאַר אַנאָויפ-לעבונגס-ווירקונג, עס האָט געהאַט פאַר די תּחום-קינדער דאָס, וואָס איין דור האָט געלעבט אויפ'ן שוים פון דער נאַטור; ווען מען לעזט עס, פיהלט מען, אז ווען עס וואָלטען נישט געווען די בעדינגונגען אין לעבען, וועלכע האָבען פּרוג'ען געמאַכט פאַר אַ קינות-פאָעט, וואָלט ער געווען דער יודישער קאַלצאַוו.

זיינע ברידער, וואָס שטיקען זיך אין דער תּחום-ליפט און האָבען קיינמאל נישט געוואוסט פון רוהע און שטילקייט, בריינגט דער פאָעט אַ בערוהגענדען גרום פֿין דער אַרבייט, וואָס מאַכט דעם מענ-שען פֿריי און אונאָבהינגיג:

פאַר אייך, מייע אָרימע ברידער און שוועגער,

1) Ibidem ב. I, 62—63. דאָס ליעד האָט דער פאָעט אויך אין רוסיש

געשריבען.

זיך זעה, מעלעך עליון הכתוב פאלו כותיב בנפשו.
 די אָבגעוונדערטקייט, דער גלית פונם יודישען פאָלק פון דער-
 נאָטור, וועלכער איז אזוי אלט, ווי זיין פאָליטישער גלות, האָט
 שטענדיג אַרויסגערופען ביי אונזער פאָעט טרויער, לידען און שמערץ.
 בסדר דערמאָנט ער זיך, אַז ער איז אַ זוהן פון אַ פאָלק, וועל-
 כֵּן עס איז פערבאָטען דאָס מענטשליכע און געטליכע געזעץ: הגאָה
 צו האָבען פון די רוחניע אין שטילע לעבענס-תענוגים, און ווען זיין
 האַרץ וואָס איז אונעמפּינדליך פאַר די אלע פערבאָטען, וויל זיך
 פּרעהען, נישט קוקענדיג אויף קיין זאך, מיט דער שענקייט, וואָס
 רינגעלט איהם אַרום, ווענדעט ער זיך צו איהם מיט ביטערע און
 איראָנישע שטראָף-רייד:

„א זומער-נאַכט ... אַ בוים ... אַ בלום ...
 אַ ויסער שלאָף אין רוה, אין פריערען ...
 דו נאָר, דו נאָר, דו אלטער נאָר!
 וואָס קעהר זיך אָן דאָס מיט אַ יודען?!

שוין! אלץ פערגעסען, וואָס מיט דיר
 מען לערנט, חור'ט שוין אַנערך
 צוויי טויזענד יאָהר! ... אַ בוים, אַ בלום ...
 נו, נאָך וואָס? פֿיין פון דיר, אַ דרך! ...

אַ זומער-נאַכט ... אַ טייך ... אַ בוים ...
 פֿיין! שפּיעל זיך, שפּיעל זיך מיט'ן שטן! ...
 דו וויסט שוין ניט, געדענקסט ניט, וואָס
 איז דיר ערלויבט און וואָס פערבאָטען? (1)

צווישען די שמונה עשרה ברכות, וואָס דער פרומער יוד וואָנט
 אין מיטען וואָך דריי מאָל אַ טאָג, איז דאָ איינע, אין וועלכער
 ער בעט גאָט, ער זאָל בענטשען די פּרוכט פון דער ערד.
 די דאָזיגע ברכה שיינט דעם פאָעט אַלס אַ ביטערע איראָניע.
 איבער די לעבענס-בעדינגונגען פון דעם היינטיגען יודען.

נאָר די, וועלכע האָבען דאָס אונגליק גענאָסען,
פערשטעהען וואָס גליקליך-זיין הייסט אויף דער וועלט.

די פֿיר איז פון שטאַהל, דער האַמער — פון איזען,
נאָנץ אינפאַך געמאַכט און ניט איבריג,
מיט זי אָבער מאַכט מען דאָס שווערד און דעם פאַנצער,
און טאַקע די הייליגע קרוינען אַליין.

דער סערפ איז פון שטאַהל, די סאַכע — פון איזען;
קיין ציערונג קיין גרויסע זענען זיי ניט;
אין זי אָבער ליענט אינזער קראַפט, אונזער לעבען,
אַהן זיי איז אונגעגליך איין איינציגער טריט.

מאָ לויבט-זשע און זינגט דער מיה אין דער אַרבייט!
זינגט, גרויסט זיי פון האַרצען, ליעבענד און הייס!
געזונד זאָלען זיין די הענד מיט מאַזאַליעס,
דער שטערען, פון וועלכען עס גיסט זיך דער שווייס!

נאָר פרוג'ען איז נישט בעשערט געווען צו זיין לאַנג דער זינג-
גער פון דער ערד אין פון די נאַטיר-פריידען. די קליינע קאַלאָניע
באַבראָווי קוט, אין וועלכער ער איז געבוירען געוואָרען, און די
אייניגע אַנדערע יודישע קאַלאָניעס, וועלכע האָבען עקסיסטירט, א
דאַנק די פרווילעניעס, וואָס זיי האָבען בעקימען פון נקאַלאַי דעם
[טען, אין דרום-רוסלאַנד און ליטא, האָבען קיין בעדייטונג נישט
געהאַט לגבי די ברייטע יודישע מאַסען, וואָס האָבען געשוויבעלט
אין דעם „תחום“ אין האָבען קיין צוטריט אפילו צו דער ערד נישט
געהאַט. די נאַטיר, דאָס פעלד-לעבען, ווי די פעלד-אַרבייט, זענען
געווען ווערטער, וואָס האָבען שוין לאַנג נישט גערעדט צום גייסט
פון תחום-יידען; ער האָט זיי געקענט נאָר פון די בעשרייבונגען,
וואָס געפינען זיך אין זיינע ספרים, און פון די מנהגים און יום-טובים.
וואָס זענען איהם פערבליעבען פון דער אַלטער עפאָלע, ווען זיינע
אבות זענען אַליין געווען ערד-אַרבייטער. שטענדיג פערטיעפט אין
דאנטי חיונה, אינים קאַמפף פאַר דער עקסיסטענץ אין לערנען תורה,
האָט ער נאָר קיין צייט נישט געהאַט זיך אָבזושטעלען אויף די שטענ-
קייטען פון דער נאַטיר אין האָט עס אייך נישט געטאַרט טאָן, ווייל
די גמרא זאָגט: „המפסיק במשנתו ואימר מה נאה אילן זה, מה נאה

נאָעט האָט אונז אויסגעוואָגט זיין בליק אויף דער צוקונפט;
 „עס וועלען אויפנומען פון שלאָף
 נאָר נייע ליט מיט נייע מוחות;
 זיי וועלען בריינגען אויף דער וועלט
 פיעל נייע, פרישע, שטארקע כוחות. (1)

ער גיט אפילו צו: „דאָס מוז זיין“, דאָך פיהלען מיר נישט
 הינטער די ווערטער קיין צאפעלדיגעס, ווארימעס הארץ, קיין התלהבות
 פון א מענטשן, וואָס זעהט די גליקליכע און שימערנדיגע צוקונפט.
 נישט צו דער צוקונפט, נאָר צו דער פערנאָנגענווייט און דער
 געגענווארט איז פסדר געווענדעט פרוג'ס בליק. דער פאָעט האָט
 לייעב ארויסצורופען ביידער פון דער פערנאָנגענער גרויסקייט פון זיין
 פאָלק, דאָך טרייסטען זיי זיין נשמה נישט, דאָך לאָזען זיי איהם
 נישט פערנעסען אין גליקליכען חלום די צרות פון יעצט; פער-
 קעהרט, זיי שטרייכען נאָר שארפער אונטער, ווי ניעדעריג דאָס פאָלק
 איז געפאלען, ווי טיעף עס איז דער אָבגורנד צווישען אַמאָל און
 היינט.

פרוג'ס גייסט איז שטענדיג איבערפילט מיט ביידער פון תנ"ך,
 מיט ביידער פון די נאציאָנאלע העלדען, וואָס האָבען געקעמפפט.
 פאר זייער פאָלק און האָבען זיין נאָמען פערשפרייט איבער דער גאנצ-
 צער ערד; אין זיין פאנטאזיע זעהט ער דאָס פאָלק פון תנ"ך, דאָס
 שטארקע און גליקליכע פאָלק פון חומש, וואָס לעבט אויף זיין איי-
 גען לאַנד, נעהמט אַנאַנטייל אין אלע ריינע פריידען פינים לעבען,
 אין, ווי א צווייג פון א טרויעריגער מעלאָדיע, שטעלט זיך ביי איהם.
 גלייך נאָך יעדעס בילד פון פערנאָנגענעס, גליקליכען לעבען די מע-
 לאַנאָלישע פראגע:
 „און איצט?“

אין זיינע נאציאָנאלע ליעדער, ווי אייגענטליך אין אלע זיינע
 ליעדער אין אלגעמיין, הויבט זיך פרוג' נישט אויף זעהר הויך, ער
 געפינט נישט יענע ווערטער, יענע ביידער, וואָס עפנען הימלען אָדער
 וויזען תהום'ען, נישטאָ קיין קולות וברקים; זייער גאנצע שענקייט
 און רייז בעקומען זיי פון דעם טיעף-לייזשען גייסט, מיט וועלכען
 זיי זענען דורכגעדרונגען, פון זייער איינפאכער אין שווערער מעלאָג-

גערטנער יודישע און פעלדער — ,
האָט איהר זיי געזעהען? (1)

ער בעטראכט יודען פון פערשידענע שטאנדען, וואָס זאָגען
די הפילה, אַ מלמד, אַ פאָקטער אין אַ אכסניא, אַנאַלטער שני-
דער, אַ בעטלער, וואָס

עס זעהט דער מענטש זיין גאנצען לעבען
קיין גרעזעלע, קיין זאנג.

און דער פאָעט ווענדעט זיך אליין מיט אַ וואַרימע און לויטערע
הפילה צו גאָט. ער דערזעהלט איהם, דאָס זיין פאָלק איז געוואָרען
אַ בעטלער, וואָס לעבט „אין נויט און טרויער, שאַנד און שפאָט“
און בעט, גאָט זאָל איהם געבען אויף דער וועלט האָטש אַ שטיקעל
גליק, ער זאָל איהם לאזען פערזעלען דאָס פערגעניגען צו אַקערן זיין
אייגען פעלד, צו ע ע אַנאַייגען שטיקעל ברויט און ער זאָל מאַ-
כען, אז דאָס פאָלק אַ ריכטיג פערשטעהן אין פיהלען דעם אמת
זיין פון דער ברכה ווע „בענשען די ערד“, וועלכע ער זאָגט יעצט
אַהן געדאנקען, ווי אַ גולם.

מיר האָבען שוין געהאט די געלעגנהייט פאַרבייגעהענדיג צו
דערמאָנען די ציוניסטישע ליעדער פון פרוג'ען. די ליעדער זענען די
שוואַכסטע, וואָס ער האָט געשאפּען.

זעהר זעלטען טרעפּען זיך דאָרטען נייע טעמאַס אָדער אמת
פאָעטישע שטריכען. „די אַלטע מוטער ציון, וואָס רופט איהרע קינד-
דער“ און אנדערע בילדער פון דעם מין, שוין לאַנג אַלטע און פער-
ברויכטע, וועלכע דער פאָעט האָט נישט צוגעגעבען אפילו קיין פרי-
שען אייגענטימליכען חאראַקטער, — חור'ן זיך פסדר איבער אין די
ליעדער; אָפּט וויעדער נעהמען זיי אָן אַ פאָרם פון פאָלעמיק מיט די
רבנים אָדער רייכע יודען, וועלכע, צום פאָעט'ס בעדויערן, וויזען
נישט אַרויס קיין סימפּטיע דער נאַציאָנאַלער בעוועגונג.

די נאַציאָנאַלע צוקונפּט שיינט פרוג'ען שטענדיג פינסטער און
בעדעקט מיט וואַלקענס צו זיין: די טרייסט און האָפּנונג-ווערטער,
וואָס קומען אַרויף אויף זיינע ליבען, זענען שוואַכענדיגע, אונזענט-
שיעדענע, און האָבען נישט דעם כאָן פון זיכערקייט און פח, מיט
וועלכען עס צייכענען זיך געווענליך גוים זיינע פאָעטישע ווערק. דער

איך זעה דאָס פעלד, איך זעה די קברים,
אין וועלכע ס'לעגט דאָס אלטע גליק,
די קראפט און מוטה און פרייד, פאר וועלכע
עס איז נאָך קיין וועג צוריק. (1)

און אויף דעם יאָזש און טרויער-פאָן, אין דער טייטער שטיל-
קייט, וואָס הערשט אַרום, דערוועגט דער פאָעט פלוצלינג משה'ס
פיגור, דעם גרעסטען העלד פון זיין פאָלק, די פערקערפערונג פון די
העכסטע מלכות און בעסטע האַפנונגען פון זיין אומה, און משה,
איינזאָם און טראַגיש, שפאָנט ביי דער נאָכט און גיסט אויס זיין
שמערץ איבער דעם גלות פונ'ם פאָלק, וואָס ער האָט אַליין בעשא-
פּען, און איבער דעם חורבן פונ'ם לאַנד, וואָס איז זיין חלום גע-
ווען.

פון באַרג נבו, פון ראש הפסגה
שמעהט אויף אַ הויכער, גרויער מאַן,
איך הער אַ קלאַג, אַ טיעפען יאָמער:
„ביז וואָן, דו שטארקער גאָט, ביז וואָן!
עס הויבט זיך אויף אַ וואַנד, אַ שטורם,
עס געהט אַ יאָמער, אַ געשרי...
די גרויסע דעמבעס רוישען, ברומען,
די צווייגען ברעכען זיך אויף וי. —

און פון דער אלטער וואַנד טוט גערן
אַ קלאַג פון גרויסען טיעפען שמערץ...
שליף איין, שלאָף איין, דו אלטעס אינגליק,
גיב רוה צו מיין פעריאָמערט האַרץ!... (2)

דער פאָעט איז גוט בעקאנט מיט די אלע הבטחות וועגען אַ גליק-
ליכער צוקונפט, מיט וועלכע זיין פאָלק לעבט, ווי מיט דעם בעסטען
מרייסט אין זיין צרות'דיגען לעבען. ווי זיינע גלות ברודער האָפט
ער, אז צום סוף פון אלע צרות וועט פאָרט קומען די אויסלייזונג:
אַ גליקליכעס און אונאַבהענגיגעס לעבען אינ'ם לאַנד פון די אבות.

באליע, פון דעם לויטערען, זאגאר נאאיווען, געפיהל, וואס איבער
פילט זי. דער פאָעט פרעגט:

איהר וויסט אויף וואָס איך ווין? הערט אַוים:

איך האָב אַ ביכעלע געלעזען;

דאָרט איז בעשריעבען, אַז אַמאָל

איז אויף דער וועלט אַ פאָלק געוועזן. (1)

דאָס פאָלק איז געווען גרויס אין שטארק, האָט געהאַט פיעל
שטערט אין פערדער, דערפער און גערטנער, טיעפע טיילען און גרי-
נע וועלדער; פיעל פערקער האָבען ביי דעם פאָלק געלערנט וויסענ-
שאפט און תורה. און איצט!... פון דער גרויסער פערגאנגענהייט
איז איבערגעבליבען נאָר דער „בוהל מערבי“, וואָס איז געוואָרען
אַ מקום-תפילה.

אין זיינע שלאָפלאָזע נעכט, ווען דער פאָעט בלאָנדזשעט אַרום
איבער די פערדער פונ'ם גלוח-לאַנד, פרעסט זיין האַרץ עפעס אַגע-
פיהל פון מורא און אונבעשטימטער שרעק; זיין פאנטאזיע רופט אַרויס
פאַר זיינע אויגען דאָס לאַנד פון זיינע אבות, וועלכעס זעהט איהם
יעצט אַוים, ווי אַ גרויסער בית עולם אין דער „בוהל מערבי“ שיינט
צו זיין אַ מצבה אויף אַ קבר, וואו עס איז בענגראָבען געוואָרען אַ
גליק, וואָס וועט זיך נישט מעהר צוריקקעהרען.
אַ שמערץ פיהלט זיך אין די שענע אין ריהרענדיגע פערזען:

ניטאָ פאַר מיר קיין רוה, קיין פריעדען

די אַלטע בילדער לעבען נאָך...

אין טיעפען שלאָף, אין שטילען דרימעל

שמעהט אויף אַ ווייטעם, ליעבעס לאַנד

מיט אַלטע הויכע, גרויסע דעמבעס

וואָס וואַקסען ביי אַנאַלטער וואַנד...

ביי יענער וואַנד פון בית המקדש,

וואָס איז פאַר אונז געבליבען שטעהן

זי אַ מצבה, אַ זכרון

פון דעם, וואָס איז אַמאָל געווען...

ער וועט אייך אויפנועקען צום לעבען
פון אייער לאנגען טויטען שלאָף!...

הו נאָריש פּוּנעלע! דיין לעידעל
איז מיר בעקאנט אַ לאנגע צייט;
מיטע געהט און ער וועט קומען",
נאָר-אוי, ווי ווייט איז ער, ווי ווייט!

די מתים קענען רוהיג וואַרטען;
האַלט-טויטע זענען אָבער דאָ—
א גאנצעם פּאָלק פון הויט און ברינער...
ניטאָ פאַר איהם קיין מריסט, ניטאָ!

בין וואָן—מיט קראַכט, מיט הייסען גלויבען
פון לאנגען, טיעפען שלאָף ערוואַכט—
ער וועט אַליין, אַליין פּעריאָגען
פון זיך די שוואַרצע, קאַלטע נאַכט... (1)

אין דעם לעבעדיגען קוואַל פון אַט דער גייסטיגער קראַכט,
וואָס האַלט אויף דאָס יודישע פּאָלק, נישט קוקענדיג אויף אַלע
רדיפות, וואָס זענען געגען איהם געריכטעט, זעהט דער פּאָעט אין
הנֶדֶךְ און אין תלמוד, בעווונדערס אין דער אַגדתא. דאָס יודישע
פּאָלק, פונקט ווי דער גריכישער העלד אַנטעע, בעקומט צוריק זיין
בַּח, צוריקקעהרענדיג זיך צו זיין מיטער; נאָר אין דער צייט, ווען
אַנטעע'ס מיטער איז די ערד, איז דעם יודענ'ס מוטער—דער ריינער
גאַט-געדאַנק.

יעדעס מאל, ווען דער פּאָעט פיהלט, דאָס זיין האַרץ געהט
אויס פאַר יאיש און עלענד, בעקלאַגט ער זיך, פאַרוואָס האָט משה
בעהאַלטען פונ'ם פּאָלק דאָס אַרט, וואו ער איז נקבר געוואָרען.
מען וואָלט דאָך אויפ'ן קבר פּוֹנִים נביא און העלד געקאָנט אויסגי-
סען דאָס פּערביטערט האַרץ אין הייליגע טרערען. ער האָט אָבער
אינמאל דערהערט פון הימל אַ קול, וואָס האָט צו איהם געוואָנט,
אַז משה האָט נישט איבערגעגעבן זיין פּאָלק—

די ווערטער וועגען תחית המתים, וועגען משיחין זענען איהם נאָהענט געבליעבען פון זיין קינדהייט אָן נאָך, אין דאָך איז זיין האַרץ נישט רוהיג און ער פרעגט זיך מיט שרעק, צו וועט זיין פאָלק האָבען גענוג פיזישע כחות צו וואַרטען ביזן סוף. די טויטע, וואָס שלאָפען און ווייסען נישט פון צרות, זיי קענען ווירקליך וואַרטען אין זייערע קברים; וואָס אָבער זאָל מען זאָגען, וואו געפינט מען טרייסט-ווער-טער פאר אַ פאָלק, וואָס איז נאָר האַלב-טויט און וואָס האָט נישט מעהר קיין פח אַריבערצוטראָגען די צרות אין ליידען פונ'ם לעבען אין פיהל'ט זיי אָבער דאָך. די ביינער, וואָס דער נביא האָט געזעהן אין חלום, זיי בלייבען ליגענען שטענדיג אין טאָל אין וואַרטען אויף דאָס געטליכע וואַרט, וואָס וועט דאָך קומען ווען נישט-איז; פערקעהרט אָבער, די ביינער די נישט אייסגעטריקענטע, זיי בליידען אַ לעבעדיגען אָרגאַניזם, נאָר דער אָרגאַניזם איז שוואַך און בלוטאָרים, אין ווערט וואָס פון מינוט קראַנקער און שוואַכער.

אין דעם לייד "תחית המתים" רופט דער פאָעט דאָס פאָלק, עס זאָל פרובירען צונויפנעהמען אַלע כחות און זעהן זיך אַליין צו בעפרייען פונ'ם קבר, אין וועלכען עס איז בעגראָבען. דער פאָעט האָט אין זיין-מעלאַנאָלישע פערזען, פול מיט ריין און נאָווער שענע-קייט, אויסגעדריקט זינע צווייפער און אינזעה:

„נאָר אויף דעם אַלמען בית הקברות

איז וואָך אַ פויגעלע און זינגט:

ווי פערל שיטען זיך די טרעלען,

דאָס ליידעלע ווי זילבער קלינגט...

זי זינגט: „א גרוס אייך, אַלמע קברים,
אַ לייעבען גרוס האָב איך געבראַכט...

ווי שרעקליך טיעף איז אייער חלום

און שרעקליך פינסטער אייער נאָכט!

נאָר פרעכטיג איז דער מאָרגען-שמערן,

וואָס וועט ערשיינען העל און ריין —

בעלייכטען אייער שוואַרצען חלום

דערוואַרימען אייער קאַלטען שטיין.

משיח געהט און ער וועט קומען,

דער גואל צדק! יא, איך האָף.

און איך זיין אליין און עלענד
צו דער ברוסט דעם קאפ געבוינען.

אין די טרויעריגע שטונדען,
ווי א שטערן אין דער בלויער
זומער-נאכט, הויבט אן צו שיינען
דער זכרון אין מין טרויער.

• • • • •

אח די אלטע, אלטע בילדער!
וויפיעל ליכט און וויפיעל שטערן
ברענען, שיינען און זיי קאנען
אייביג ניט פערלאשען ווערען.

טויזענד שטראלען, טויזענד טיילען
האבען זיי געטאן פערפליסען,
זאמד האט זיך אויף זיי געשאטען,
שטורעמס האפען זיי געריסען.

און די אלטע, אלטע בלעטער
לעבען נאך... זיי זענען טאקע
נעל, פער'חשכ'ט, אָבגעריבען,
דאָרט אַ לאַך און דאָ אַ מכה,

דאָ אַ שטיקעל אָבגעסמאלעט,
דאָרט אַ שורה טויג אויף צרות,
און אינגאנצען האָט אַ פנים
פון אַנאַלטען בית-הקברות..

מילא-וואָס? נו, איז דאָס טאקע
אַ בית-עולם, וואו בעגראָבען
ליעגט אין קבר אלץ, וואָס אייביג
וועלען מיר שוין מעהר ניט האָבען...

און איך אלטער, קראנקער יתום,
פיל מיט לייד, מיט אימת-מות,

ניט קיין קבר, פול מיט שימער,
 ניט קיין קאלטען, טויטען שטיין;
 נין, א קוואל, א ריינעם, זיסען,
 אין א שטארקען ווי א טייך
 הילט ער אייביג, אייביג פליסען
 אויף דער וועלט געלאזט פאר אייך.

אויף די ברעגען וואקסען, בליהען
 בוימער, בלומען פריש אין ריין;
 פאר זיין הייליג וואסער קניען
 קנעכט און קעניג, גרויס און קליין. (1)

אין דער קוואל רופט זיך: ביבעל, אין איהם געפינט דאס יו-
 דיש פאלק א מיטעל געגען טרויער, אונמאכט, אלערליי אנגסטען,
 וואס פילען אן זיין עקסיסטענץ.

אין איינעם א ליער, וואס איז ערנסט-אויפריכטיג, און ריהרט
 מיט זיין ווייכען, טרויער-יגען טאן, רופט דער פאָעט מיט ליעבע
 ארויס עראינערונגען וועגען די בלעטער פונם תלמוד, וואס האָבען
 אָנגעפילט זיינע יוגענד-חלומות אין וועמענ'ס ליכט ס'איז קיינמאל
 נישט פערלאָשען געוואָרען אויפ'ן הימל פון זיין נאָציאָן. די בלע-
 טער האָבען געהאט דעמועלבען שיקוואל, ווי דאָס יודיש פאלק: מען
 האָט זיי פערפאלגט, פעראַכטעט און געהאַסט; נאָר פון די רדיפות
 גופא האָבען זיי בעקומען א ליעבען היימישען פנים, וואָס רעדט צום
 יודענס האַרץ, ווי דער ליעבער פנים פון אַנאַלטישטקער באָבען, וואָס
 ענטהאַלט אין זיינע קנייטשען די געשיכטע פון די צרות און ליידען.
 העלכע זענען אָנגעקומען אויף דאָס פאָטערליכע הויז:
 אלטע בלעטער פונם תלמוד,

אלטע זאָגען אין לעגענדען!
 אין מיין טרויעריגען לעבען
 אָפט מו איך צו אייך מיך ווענדען.
 ביי דער נאכט, ווען אין דער פינסטער
 ליופט דער שלאָף פון מיינע אויגען

אין דעם קליינעם לעבן

יאָהרען פיעל צוריק

איז אַנאָיג געוועסען ...

.

קליין און שלאָף איז אונזער

אויג, און וויפיעל אָבער

אין דעם מענשענ'ס לעבען

נאָרסם עס און בעגעהרט,

דייטט זיך, ברענט מיט הארץ —

וועניג! אייביג וועניג!

עס פערטאפט אלץ ווייטער ...

גיסט די גאנצע ערד,

הוימער, זון און שטערן

גיסט אוועק — אלץ וועניג!

יאָג זיך, מענשליך, אַרבייט,

קלעטער, שפּרינג און לויף,

ווייטער, מענשליך, ווייטער ...

נו, און פאָרט ביו וואַנען? —

ביו מען שיט דעם ערשטען

הויפּען ערד אַרויף ... (1)

א.ה.מ.ד.י.ש.ע. לעגענדע בילדעט אויך דאָס טעמא פונ'ם ליער
דער גאָלדענער שליסעל²). ס'איז געווען אַנאָלטישער קעניג, וועל-
כער האָט געהאט גרויסע אוצרות, פיעל עשירות, גאנצע בערג פון
גאָלד און זילבער, הויפּענט דימאנטען און פערל; דאָס אלץ איז גע-
לעגען אין זיין גרויסען, שטארקען פאלאץ, מיט א שטארקען שלאָס
פערשלאָסען איז געווען די טיר פון פאלאץ, מיט א שליסעלע א קליי-
נעם פלעגט זיך עפענען דער שלאָס. דאָס קליינע שליסעלע איז גע-
ווען געמאַכט פון גאָלד און ס'איז זעהר לייכט געווען עס צו פערלירען.

Jbidem, 11

2. I. 105—106.

שמעה, מיין גרויען קאפ געבויגען —
שמעה און ווין אויף קבר אבות. (1)

פרות, וועמענס טאלענט ס'איז הייפמזעבליך א ליידשער, האָט
אויך געשריעבען מיט גרויס ערפאלג באלאדען און פאלקס-מעשות. ער
האָט איבערגעגעבען אין פערזענלעכע פערשיידענע תלמוד'ישע מעשות ווע-
גען אלפסנדר מוקדון, לויט וועלכע דער לעצטער איז אין זיינע וואג-
דערונגען געקומען ביז צו די טויערן פונ'ם גן-עדן. אריינקומען אהין
קען אלפסנדר נישט איבער דאָס מענשליך בלוט, וואָס ער האָט
פערנאָמען. בעט ער ביים מלאך, וואָס בעשיינט דעם הייליגען טוי-
ען, ער זאָל איהם געבען אנ'אות-זכרון, וואָס זאָל ערות זאָגען פאר
די מענשען, אז ער איז טאקע אויפ'ן וואָהר געווען דערנאָנגען אזוי
ווייט. דער מלאך האָט איהם דאָן געשאַנקען אַ ביין פון אַ מענשען.
אז דער קעניג איז געקומען נאָכרעם אין אַ שטאָדט, האָט ער גע-
שיקט צונויפרופען די קלינסטע פונ'ם פאלק און האָט זיי געבעטען
ערקלערען איהם די בעדייטינג פונ'ם מאָדנעם געשענק, וואָס מען
האָט איהם געגעבען. די ערקלערונג האָט געגעבען איינער פון די
זקנים: ער האָט בעפויהלען בריינגען אַ וואָג, אויף איין וואָג-שאַל האָט
ער אוועקגעלעגט דאָס ביינדעל, אויף די צווייטע — אלץ, וואָס
אלפסנדר האָט אויף זיך געהאט, זיין גאלד, זיין קרוין, זיין פאנצער
און שווערד, דאָך איז דאָס ביינדעל געווען שווערער, ווי אלע ציע-
רונגען און וואָפען פונ'ם קעניג. ערשט, ווען דער זקן האָט ארויפ-
געשאַטען אויף דאָס שטיקעל ביי אַ הויפּען ערד, האָט זיך דאָס וואָג-
שאַל מיט'ן ביין זיך שנעל, ווי אַ פעפער אויפגעהויבען. דאָן האָט
דער זקן געזאָגט צום קעניג:

אַט דאָס דארע בענדעל,
וואָס דו האָסט געבראַכט,
איז ניט מעהר — אַ שטיקעל
פון אַ מענשענס שאַרבען;
זעהסט אין דעם אַ לעכיל?
קוק זיך איין, בעטראַכט...

.....

קען, אַנטאָן אין תּכּריכּים אין בעגראָפּען אין אַ קבר און אויך אַנדער-
 רע מיטלען, נאָר אַלץ אומזיסט, אַרויסגעוואָרפּען. די לאַגע פּונ'ם
 קראַנקען ווערט וואָס פּון מינוט ערגער. איינס איז נאָר געבליעבען:
 די ווירקונג פּון דעם מיטל איז זיכער, שטילערהייט ביי דער נאכט
 געהען די גבאים פּון שטערטיל האַסטיוג פּון שטוב צו שטוב מיט אַ
 כתב און בעטען יעדערן, ער זאָל אַוועקשענקען אַ חלק פּון זיין לע-
 בען פאַר דעם חולה, פאַר דעם קראַנקען רבי'ן. די אונטערשריפּ-
 טען וואַקסען: אַלע גיבען, מענער און ווייבער, קינדער און זקנים:
 איינע פּערשרייבען אַ טאָג, אַנדערע גיעבען אַוועק ביז אַ חודש, און
 דאָס צעטל מיט די ספּעציעלע אונטערשריפטען פּערשליסט מען אין
 ארון קודש.

דבורה, דעם שמש'ס טאכטער, זיצט ביי איהר טאטען אין
 הייזעל און ווארט אויף די גבאים. זי וויל אויך געבען א נדבה פאר'ן
 רבי'ן, וועלכער האט זי ליעב געהאט ווי אַנאייגענע; ער האט זי אויס-
 געלערנט דאווענען, שרייבען, לעזען און האט זי געהאָדעוועט צו זיין
 גוט און פרום. אומזיסט זענען די אַברעדענישען פון די גבאים, אומ-
 זיסט דעם אלטען טאטענ'ס בעטען—דבורה שענקט אַוועק איהר גאנ-
 צען לעבען פאר'ן אלטען רבי'ן. און אין דעם זעלביגען אויגענבליק,
 ווען דאָס צעטל איז פּערשלאָסען געוואָרען אין ארון, איז דער רבי אויפ-
 געשטאַנען פון בעטיל, ווידער פריש, געוונד און יונג; די אונגליק-
 ליכע דבורה אָבער איז נאָך דעמוועלבען טאָג געקומען אין איהר רוח.
 די יאָהרען לויפּען. שטיל אין רוהיג געהט די צייט אין דעם
 קליינעם שטערטיל. קינדער ווערן יונגע צייט, אויפ'ן אלטען בית-הקברות
 קומען צו פיעל נייע קברים. דער אלטער רב לעבט אין פריעדען,
 לערנט תורה, פסק'עט שאלות, ער פּערגעסט אָבער נישט די קליינע
 דבורה, אין יעדע יאָהרצייט קויפט ער ליכט און זאָגט קדיש צוליבע
 איהר נשמה וועגען. די צייט געהט, דער רבי ווערט נישט עלטער,
 ער זעהט אָבער אָפט טרויעריג אויס. ביינאכט, בשעת ער לערנט
 אַלץ אין בית-מדרש, הערט זיך איהם אָפט אַ זיסע פרויען-שטימע
 און אַ זינגען פון דערווייטען זיסע, ליעבע לעדער. ער דערזעהט פאַר
 זיינע אלטע אויגען דאָס בילד פון זיין האָדאָוואַניצע און ער בעט זי:
 „זי מיר מוהל, וואָס דורך מיר ביזטו געגאנגען פון דער וועלט“.
 ער ווייס גאנץ גוט, וואָס די דאָוואַנע לעדער בעדייטען. ווען דבורה-
 לע וואָלט לעבען, וואָלט זי איצט געווען אַ בַּה. אין אַ פאַר יאָהר
 אַרום דערהערט ער מיט איינמאָל אַ געשרי פון אַ יולדה. דבורה
 האָט געקאָנט זיין אַ גליקליכע מוטער און אין דער שטילקייט פון די

גאָלדמאָנעטן ביז דאָס קלענסטע די אַרט רעדען פון דעם שלח-
מנוח-טרעגער, רעדט ער וועגען יעדער זאך בעזונדער און געפינט
דערביי די מעגליכקייט, לייכט און מיט אַ גייסט-פולען געלעכטערליך
אויף די ליפּען, אָנצופאלען אויף די לעכערליכקייטען און די פּעה-
לעך פונעם יודישען לעבען.

ער שטעלט אינו פאַר:

אַט איז פון לעקעך-טייג געמאַכט

(א נים פון אלע ניםען)

א גביר, וואָס פאַר'ן אַרימאָן

איז "זיס" און "לאָזט זיך בייסען"...

זאָט זענען צוויי "מחברים'לעך",

א אלטער און א יונגער, —

דער קונץ אין זיי איז, ווייסט איהר וואָס? —

זיי שטארבען ניט פאַר הונגער!

אַט נאָט אייך, אַ מלמד'ל",

איהר געהט אקארשט דאָס שטיקל

פון האָניג-לעקעך אייסגעטאָקט,

א צאצקע, אַניאַנטיקל.

ניט קיין טשאַקאָטקע האָט ער ניט

און איז ניט קיין האָרבאַטע

זאָיאַקעט זיך ניט, איז ניט בלינד,

ניט קרום אין ניט פאַנפאַטע!!!...

אין אָט — ווער וויל? אַ זעלטעניש!

שרייט העכער, יודען, העכער!

א, תלמוד תורה" מיט אַ דאָך!

אין מיט אַ דאָך אָהן לעכער!!!...

אַט איז אַ פלאָדערעל — אי, אי!

דער בעסטער און דער שענסטער, —

א וואונדער-פאלאץ, אַ רוואַרעץ:

א, הקדש", אין מיט פענסטער!!!...

נעמט הערן זיך דעם אלטען רבי'ן וויעג-ליעדער, וועלכע ס'זינגט די מויםע מוטער. מיט דער צייט געהען פאר'ן רבי'ן פאריבער אלע שטאדיען פון דבורה'ס לעבען; ער הערט, ווי איהר זיין, שוין א בר מצוה-בחור'ל וואָגט א גרויסע, שענע דרשה, און ער טראַכט: „ער וואָלט זיין א גרויסער למדן!“; וויטער הערט ער — בלייזט זאגט: „ער לעבט!“ ווי מאלט חתונה א טאָכטער — מראַכט דער אלטער, עלענדר בעט דער אלטער רבי דעם בורא עולם, ער וואָל איהם געבען צו דער-הערען אויך איהר געוויין, איהר ביטער זיפצען, איהרע ביטערע טרערען, ער וואָל האָטש האָבען די איינציגע נחמה, ווען ער וועט טראַכטען, אז אין לעבען וואָלט זי אונגליק אויך געפיהלט און זי וואָלט אפשר ווען געבעטען אויף זיך דעם מוים. נאָר אומזיכט איז זיין בקשה;

גריקליך וואָלט געווען איהר לעבען, —

יענעם שטילעם פרויען-לעבען,

וועלכעס גלענצט ניט ווי די זון,

נאָר עס שינט אָהן ווינד און וואַלקען

ווי דער העלער מאַרגען-שטערן.

אין געפיהל איז דאָן געבליעבען דעם זקן: שטאַרבן, שטאַרבן און גאָט האָט זיך אויף איהם דערבאַרומט. אין אַ פינסטערע נאָכט איז דער רב געזעסען אין בית-המדרש און מיט צמאָל האָט ער דער-הערט א געוויין, א קלאַג פון קינדער אין די טענער פון „א מלא רחמים“. „דאָס וואָלט זי איצט געשטאַרבן“, האָט מוים פריד גע-זאָגט דער זקן — „אויס, א סוף צו מינע שמערצען! ... נעהם מיך מיט, מיין לייעכע דבורה, אויף די ריינע אמת'ע וועלט“. און אויף מאַרגען האָט דער עולם מיט טרערען און תפילות בעגלייט דעם אל-טען געלייכטען רבי'ן אויף עולם האבט.

פרוה האָט אויך געלעבט פיעל לייעדער, אין וועלכע ער האָט בעשריבען אייגענטימליכע פאָקטען פונ'ם יודישען רעליגיעזען און קהלישען לעבען. צווישען די לייעדער זענען פערהאן אַזעלכע, וואָס זענען דורכגעדרונגען מיט פייער און גייסט, למשל, „דאָס לייער, שלא מנות" (1), אין וועלכעס דער פאָקט, שטיצענדיג זיך אויפ'ן יודישען מנהג צו שיקען פורים געשענקען, בעזונדערס לעקעך און צוקער-זא-לען, אלע פריינד אין קרובים, לעגט פאָר דעם לעזער אַ גאנצען פאָק שטענע וואָס, וואָס ער וואָל האָבען, אויסגעגאָסען נאָר קנציג.

פרג בעצייכענט ווירקליך אין דער יודישער-ליטעראטור אַ מאַמענט, ווען מען האָט זיך צוריקגעקעהרט צום אַמאָל, צו דער יודישער טראַדיציע. דאָס משפּילישע אידעאַל האָט באַנקראַטירט, עס האָט דעם נאַציאָנאַלען געדאַנק געבראַכט אויף אַ וועג, וואָס האָט נישט געהאַט קיין אויסגאַנג, און דער דאָזיגער געדאַנק האָט זיך צוריקגעקעהרט צו די קוועלען פּוּנ'ס עבר, וואָס זענען געווען ריין און נישט געפּעלשט. אַלע מאָדערנע עלעמענטען, וואָס זענען אַריינגעדורנגען אין דעם יודישען לעבען, אים עס צו בענייען און צו שאַפּען, פּער-בינדענדיג זיך מיט די לעבעדיגע אידעען פון דער פּערגאַנגענהייט, אַ גייען סינטעז פּוּנ'ס נאַציאָנאַלען לעבען: די אידעע פּוּנ'ס פרייען געדאַנק, לעבע, סאָציאַלע און רעליגיעזע אידעען, — דאָס אַלץ איז געבליעבען פּרעמד פּרונ'ס ווערק. די נאַציאָנאַלע אידעע, וואָס האָט איהם בעגייסטערט, איז ביי פּרונ'ן ערשינען נישט אזוי פיעל אין דער מאָדערנער געשטאַלט פון גייסטיגער און סאָציאַלער אויפלעבונג פון אַ פּאָלק, ווי אונטער דער טראַדיציאָנעלער האַפּנונג פון צוריק-קעהרען זיך קיין ארץ-ישראל און פון אויפלעבען די אַלטע, הייליגע לעבענס-פאַרמען. פּרונ'ס בליק איז אין גאַנצען געווענדעט, ווי מיר האָבען עס שוין געזאָגט, צו דער פּערגאַנגענהייט. נאָר ווי ער זאָל נישט זיין, דאָך שטעלט ער פאַר מיט זיינע ווערק אַ בעדיי-טענדע ערשיינונג אין דער יודישער פּאָעזיע מיט דער וואַרהייט און צוויטערקייט פון זיין בעגייסטערונג, מיט דער שענקייט פון זיין שפּראַך און אויך, געוויסערמאַסען, מיט דעם ראַמאַנטישען גייסט, וועלכען מיר געפינען שוין אין אייניגע פּין זיינע לעידער און וועלכער איז געוואָ-רען איינער פון די הויפט-שטרעמונגען, וואָס הערשען אין דער מאָ-דערנער יודישער ליטעראַטור.

דאָס זענען עס די זאַלען, אין אויך פינלע אנדערע, וואָס דער פּאָעט טראָגט אונטער זיינע לעזער און וואָס מען קען נישט קריגען צו קויפּען, האָטש פּאָהרט אויף צעהן ירדום. דערביי פּערלאַנגט ער פאַר זיי נאָר איין זאַך, אַ נאַרשיקייט בנאמנות: אז ווען ער וועט איבער אַ יאָהר ווידער קומען, זאָל ער זיי זעהן לעבעדיגע שוין, דער-ווײַל איז עס נאָר זייער אַ חלום, אַ פּאַנטאַזיע.

די השפּלה-אידעען האָבען אין פּרוג'ס ווערק געפונען נאָר אַ שוואַלען אָבקלאַנג. צו דער צייט, ווען עס הויבט זיך אָן זיין ליטע-ראַרישע טעטיגקייט, פאַנגען אָן צו פּערשווינדען ביסלעכטליך דער בלינדער גלויבען אין דעם כח פונ'ם פּראָגראַם און אין דער נאָהענטער אָנקונפט פונ'ם אַלגעמיינעם לייק און דער פּעלקער-אחדות: פון איין זייט האָט געווירקט די אַנטיסעמיטישע בעוועגונג אין רוסלאַנד, פון דער אנדערער זייט — דער שטראָם פון נאַציאָנאַליזם, וואָס איז דורכגעגאַנגען, נאָך דער קריגע פון 1870, דורך דער ציוויליזירטער וועלט.

מיר האָבען געזעהן, ווי פּרוג איז געוואָרען אַ ציוניסטישער פּאָ-עט, וואָס האָט בעוונגען די אידעע פון נאַציאָנאַלער אויפלעבונג פונ'ם יודישען פּאָלק אין ארץ ישראל. ניט איינשטימענדיג מיט די אַסימילאַציאָנס-אידעען און נישט אָנגעהמענדיג די בעקאַנטע פּאַרמול פון די משכילים, היה אדם בצאתך ויהודי באהלך, געהט ער אַזוי ווייט, דאָס ער בענקט נאָך דעם אַלט-יודישען קאָסמיוס, וועלכען די משכילים האָבען פּעראַכטעט, אַלס אַ סימבאָל פון דער אָבגעשטאַנענע-קייט פון זייערע ברודער און אַלס אַ זאַך, וואָס די שכנים פּערהאַטען.

וואו אָבער ביזט-דו, דו הייסעס און ערנסטעס,

ליעבענדעס יודישעס האַרץ?

וואו איז דער טיעפער מיט טרערען בעגאָסענער

אמה'ער יודישער קרעכץ?

וואו איז אַ ברודער, אַ פּראָסטער, אַלט מאָדישער

זאָגט מיר, בעווייזט, קלונע לייט —

וואו איז די אַלטע, די ווילדע, די נאַרישע —

ליעבע אין טייערע צייט? (1)

פריץ פערנעהמט און בעדייטענדיגן אָרט אין דער געשיכטע פון דער יודישער פאָעזיע נישט אזוי צוליעב די אייגענטליכע מעלות פון זיינע ליעדער, צוליעב זייער טיפקייט אָדער זייער נייער פאָרם, ווי צוליעב דעם פאָקט אלליין, וואָס ער איז געווען דער ערשטער פאָקט אין יודיש מיט מאָדערנע און אייראָפּעאישע אידעען.

א דאנק דעם פאָקט, איז די יודישע פאָעזיע צום ערשטען מאל ארויסגעגאנגען פון דעם שמאָלען יודישען געסעל מיט איהר ענגען האַרצאָנט, מיט איהר הונדערטיאָהריגער, טראַדיציאָנעלער און אָפּגע-זונדערטער קולטור. האָטש פריץ איז מיט לייב און לעבען געווען צו-זאמענגעבונדען מיט דעם יודען, האָט ער זיך גייסטיג פון איהם דאָך בעפרייט. און אַרָבּוואַרפענדיג פון זיך די הונדערטיאָהריגע קייטען, וואָס האָבען געבונדען זיינע ברידער, האָט ער זיך געפיהלט אלס מענש, וואָס קיין זאך פון גרויסען מענטשליכען איז איהם נישט פרעמד.

האָבען זיך אויסגעצייכענט אין דער געשיכטע פון דער יודישער ליטעראטור: רבי ישראל זאמאָסטער, מענדעלסאָנס רבי, וועלכען עס האָט אויך זעהר געשעצט לעסינג, ד״ר עטינגער, דער יודישער שרופטשטעלער, צעדערבוים, דער רעדאקטאָר פון העברעאישע און יודישע ווערנאָלען, און נאָך אנדערע. פריץ האָט אָנגעהויבען זיין טעטיגקייט אין דער יודישער ליטעראטור מיט דער פאָקט, "מאָניש", פערעפּענטליכט אין ראַבינאוויטש. עס, "פאָלקסביבליאָטהעק" (1888). שפעטער אהן איז ער אלליין געוואָרען רעדאקטאָר פון מעהרערע יודישע זאמלבוכער (יודישע ביבליאָטהעק, 4 ב. ; ליטעראטור אונד לע-בען ; יום-טוב-בלעטלעך). א בוך פון זיינע ליעדער אין העברעאיש איז פערעפּענטליכט געוואָרען אין 1896-טען יאָהר. פריץ האָט צוגלייך אָנטייל גענומען און מיטגעארבייט אין מעהרערע העברעאישע צייטונגען און ווערנאָלען און א געוויסע צאָהל פון זיינע גאָנצע לען זענען געשאפן געוואָרען אין העברעאיש. א העברעאישע אויסגאבע פון זיינע גאָ-וועלען, אין וועלכע עס זענען אריין ווי די, וואָס זענען דירעקט געשאפן געוואָרען אין העברעאיש, אזוי אויך די, וואָס זענען איבערגעצט געוואָרען אין יודיש, איז פער-עפּענטליכט געוואָרען אין 1899—1901 אין "תושיה". אין 1901-טען יאָהר האָט מען געפיערט דעם 25-יאָהריגען יובילעאום פון זיין ליטערארישער טעטיגקייט און לכבוד דעם איז אין וואַרשא אַרויס א פאָלשטענדיגע אויסגאבע פון זיינע יודישע ווערק. מיט צוויי יאָהר שפעטער איז א נייע אויסגאבע פון פריץ'ס יודישע ווערק ערשינען א דאנק דער צייטונג, דער פריינד אין פּעטערבורג. א דריטע אויפלאגע איז אַרויס פאר קור-צען אַלס א ליטערארישע ביילאגע צום ווערנאָל. די צוקונפט אין ניו-יאָרק. פריץ'ס גאָוועלען זענען איבערגעצט געוואָרען אין רוסיש, דייטש, פראַנצויזיש, ענגליש א.

III.

י. ל. פרץ.

(דער פאָעט.)

דער בעריהמטער גאָוועליסט און שריפטשטעלער פון דער ייִדישער ליטעראַטור יצחק לייב פרץ איז אויך איינער פון די בעדייִטענדסטע פאָעטען. מיר מוזען צוגלייך צוגעבען אין בעסערקען. אז די פערזענלעכע פאָעזיע פון פרץ קען זיך נישט גלייכען צו דער טיעפֿקייט און אָריגינאַליטעט פון זיינע פראָזאאישע ווערק: זיין פאָפּולאַריטעט בויט זיך אויסשליסליך אויף די לעצטע. נאָר וועגען זיי וועלן מיר נאָך האָבען די מעגליכקייט גענוי צו רעדען ווייטער, אין דעם טייל פון אונזער ווערק, וואָס איז געווירמעט די יודישע שרייבער אין פראַנצזע (1).

(1) פרץ איז געבוירען געוואָרען 1850 אין זאָמושט (לובלינער גוב.) און האָט בעקומען די געוועהנליכע יודישע ערציהונג, ווי אלע קינדער פון זיין צייט. דורך אַ גליקליכען צופאַל האָט ער בעקומען פריה די געלעגענהייט, בעקאנט צו ווערן מיט די ווערק פון די אייראָפּעאישע שריפטשטעלער. זיין געבורטס-שטאָרט איז אין אלגעמיין גע-הען איינער פון יענע זעלטענע ערטער, וואו דער באַרטייען-קאָסאָף איז נישט געווען שטארק און וואו די יונגע לייט, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט וועלטליכער בילדונג, זענען נישט סערפאָלגט געוואָרען אלס אַפיקורסים. ס'קען זיין, אז דערמיט ערקלערט זיך דער פאָקט, וואָס צווישען די געבוירענע אין דעם דאָזיגען קלוינעם שטעטלעך גע-פינען מיר אַ סערהעלטניסמאָס. גאנץ גרויסע צאָהל בעדייטענדע פערזאָנען, וועלכע

דאך די רויזען-ליפלעך שטעלען —
וואָל זיך גאָט ערבאַרמען. (1)

„האָף און גלויב“, אזוי רופט זיך אַ ליעד, וואָס דער פּאָעט פאנגט אָן מיט אַ ריין אָפטימיסטישען טאָן און פערענדיגט מיט אַזאַ פעסימיסטישער און מעלאַנכאָלישער סטראָפּע, דאָס עס ווערט אין גאַנצן צען צעשטערט די גאַנצקייט פון איינדריק.

נייע רויזען, נייע בלומען,
וועקט דעם פרייהלינג'ס זיסער הויך;
עס וועט שיינען, שמעקען, זינגען!
און — אויף אונזער קבר אויך. (2)

אָט זענען נאָך צוויי סטראָפּען פון אַ ליעבעס-ליעד, צינישע און צוגלייך צערטליכע, פון דעם מין, וואָס דער פּאָעט פונ'ם „בוך דער ליעדער“ האָט אַריינגעבראַכט אין מאָדע און וואָס מע טרעפט אָפּט בײַ פּרײַזן:

אין מײַלעכלעך רויטע נישט איין מאָל געקושט
ביז ס'האָט געקרייט דער האָן ...
וואָס שאַדט דיר מיין לעבען? דאָס אַלץ איז פּערווישט —
היינט דאָך ביזט דו מיין שנען.

גרעניצלאָז איז דאָך, מיין לעבע, מיין קרענק
אונגענדליך — מיין גליק און מיין לייד!
איך שווער דיר אונגענדליך, האָטש נישט איין דער לענג
וואָס שאַדט דען דיר, אז — אין דער ברייט? (3)

אָדער נאָך דאָס פּאָלגענדע ליעד, אין וועלכען די טרערען מישען זיך צוזאַמען מיט דעם איראָנישען לאַכען פונ'ם פּאָעט איבער זיין אייגענער לעבע און וואָס רופט אַרויס אין זכרון מעהרערע אַנאַלאָגישע ליעדער פון היינע:

(1) י. ל. פּרין, שריפטען אויסג. פונ'ם „פריינד“, ליעדער „אויגען און ליפּ

לע“ ו. 30.

(2) Ibidem ו. 33.

(3) „121“.

ער איז מיט ברייטע טריט אריינגערעטען אין דער אייראָפּעאישער קולטור, וואָס איז פאַר איהם שוין נישט געווען יענער הייליגער און צוגלייך פרעמדער היכל, ווי ביי די משכילים.

ס'איז אָנגעקומען אַ נייער דור, וועלכער איז נישט דורכגעגאַנגען דעם קרומען און שמאַלען השכלה-וועג, וואָס האָט אויסגעטריקענט דעם גייסט און די נשמה, אַ דור, וועלכער איז אַוועק צו ליכט מיט'ן גרויסען, איינפאַלען און נאַטירליכען וועג פון מענטשליכען געדאַנק און געפיהל. פּרץ איז געווען דער ערשטער פּאָעט פון נייען דור; און אויב זיינע לייערער פערלירען איבער דעם די אָרטיגע פאַרב, וואָס האָט חאַראַקטעריזירט די ווערק פון די פריהערדיגע פּאָעטען און וואָס ווייזט אָפּט אַרױס אַנ־אַריגינעלע קולטור, אָבער כמעט אַלעמאַל אַנ־אָבגעשטאַנענע, — געווינען זיי אָבער פיעל דורך דעם, וואָס דורך זיי איז פאַר דער יודישער פּאָעזיע געעפּענט געוואָרען אַ נייער ברייטער האָר-רױאַנט.

קיין זאַך איז נישט אַזוי חאַראַקטעריסטיש פאַר'ן נייעם גייסט, וואָס איז מיט פּרץ'ן אַריינגערעטען אין דער יודישער ליטעראַטור, ווי זיינע לייערער. לייערער, דאָס געפיהל, וואָס איז בײַ דאָן כמעט ווי אין גאַנצען אונגעקאַנט געווען אין דער דאָזיגער ליטעראַטור, איז אין פּרץ'ס ווערק געוואָרען אַ שטענדיגע מעמע. עס איז אויך ריכטיג, אַז היינעם ווירקונג, וועלכער פיהלט זיך אין אַלגעמיין זעהר שטאַרק אין פּרץ'ס פּאָעטישע ווערק, איז הויפטזעכליך בעמערקבאַר אין זיינע לייערער-לייערער. ווי זיין געניאַלער פאַרגענגער, וועלכער איז אַרױס פון דייטשען ענגען יודישען תּחום, האָט דער ערשטער ראָמאַנטישער פּאָעט פּונם רוסישען יודישען תּחום אויך צוזאַמענגעמישט אין זיינע פּאָעטישע שאַפונגען איראַניע און פּאָעזיע. סטראָפּען, וואו דער פּאָעט שפּעט אָב פון דעם, וואָס ער איז געקומען לויבען, איבעררייסען פּלוצלינג דעם צויבער, וואָס האָט זיך בײַן לעזער אָנגעפאַנגען צו ענטוויקלען:

איהרע אויגען, איהרע ליפלעך —
אויף דער וועלט צו ריהמען!
זענען פיללעך דען און רויזען,
נישט די שענסטע בלומען?

פיללעך זענען איהרע אויגען,
און זיי ליכטען, ווארמען...

שפעטער, געפינט זיך עס די בעקאנטע שטעלע, וואו פרץ ער-קלערט, אז די פאלקס=שפראך, וועלכע האָט אין זיך אַריינגעווינגען די גאַנצע ביטערקייט און אלע טרערען פון דער פאלקס=נשמה, בע-זיצט נישט קיין פאסענד וואָרט פאַר לייענע און געפיהל, און די ווערטער אפילו, וואָס מיר געפינען שוין יע דאָרטען, האָבען פערלוי-רען זייער צערטליכקייט און טעם, ווי באַרד זיי זענען געקומען אין בעריהרונג אין און יכנות מיט די גאס=אין מאַרק=ווערטער. רעדענהייט וועגען דער לייענע פון זיין העלדין, שרייבט דער פאָעט:

אַנדערש וואָלט מיין ליעד געקלונגען,

ד'זאָל פאַר גוים גוי'ש זינגען

נישט פאַר יודען, נישט „זשאַרגאָן“! —

קיין רעכטען קלאַנג, קיין רעכטען טאָן!

ס'האָט פאַר לייענע, פאַר געפיהל

נישט קיין פאסענד וואָרט, קיין סטיל...

אינזער יודיש האָט נאָר וויצען,

האָט נאָר שפיצען, בלאַנקע בליצען:

ווערטער ווי פערס'מ'טע שפיעזען!

אין איהר לאַבען, ווינען ריעזען!

זאָז ווי גאָל, ווי פיאָלון ביטער,

אין זי דרעשט דאָס לייב מיט ריטער.

זאָז אין גאַנצען בלוט און טרערען!

קענסט אין יעדען אויסדריק הערען

ווי דער ים—פון צרות וירט,

ווי עס ברעכט דאָס האַרץ דעם יוד...

נאָר, האָטש פלאַץ דאָ אויפן אָרט,

ס'האָט קיין לעבליך וואַרעם וואָרט!...

קיין איינציג וואָרט איז צאָרט און גלאַט,

עס איז פאַר לייענע טייט און מאַט —

„הערציל“, „זעלע“, „שאַץ“ אין „שעצעל“ —

ס'האָט אַ טעם ווי לאַקריז=פלעצעל;

עס האָט קיין טעם, עס האָט קיין זאָץ.

איך האב געוואלט זי שטודירערען,
 זי האט גענארען געוואלט;
 איך האב געמיינט — זי קען פיהלען,
 זי, — אז מײן קייטעל איז גאלד.

אין לאמבארד איז זי דאך ערפאהרען —
 מײן קייטעל איז מאמבאק אין הויהל;
 איך — אז איך האב מיך פערשפעטיגט,
 איהר הארץ איז פערברענט שוין אויף קוהל.

מיר זענען זיך ביידע צוגאנגען,
 געזאגט זיך א קאלטען „אדיעו“
 פערשיעדענע וועגען גענומען, —
 עס טהוט דאך דאס הארץ אזוי וועה!

פריץ פערז איז אויסגעצייכענט. ער איז לייכט, ריטמיש איך
 הארמאניש. לידער, איז ער נישט אלעמאל פריי, אין פון דעם,
 וואס אין דער סטראפּע טרעפּען זיך אַפּט איבעריגע אָדער באַנאַלע
 ווערטער, איז צו זעהן, וואס פאַר אַ שאַרפע אָנשטרענגונג דער פאַ-
 עט האָט געמוזט מאַכען, כדי צו בעקומען דעם געווינשטען גראַם
 אָדער אויסצוהאַלטען דעם געהעריגען ריטמוס. אויסערדעם קען מען
 איבערהויפט זאָגען, אז די פּאָעטישע שאַפּונג פון פּרעץ אין אַל-
 געמײן האָט אײן פּעהלער: זי איז נישט פריי. אין זיינע פּאָעטישע
 ווערק פיהלט זיך די קאָפּ-אַרבייט מעהר, זי דאָס ריינע געפיהל, די
 ביילדער זענען מיססענס אויסגעטראַכט און נישט קיין געפונענע; זי
 האָבען נישט יענעם פרייען פייער און היץ, וואָס קומענדיג פונ'ם
 האַרצען, גיבען זי זיך איבער און פּעראַייניגען זיך מיט'ן צווייטענס
 האַרץ.

דער פּאָעט גופא האָט בעמערקט, דאָס פונ'ם גרעסטען טייל
 פון זיינע לידער בלאָזט אַ קאַלט ווינטעל און דער איינדרוק פון זי
 איז אַנאַבנעקיהלטער, און ער זוכט שוין פאַראַייס עס צו ערקלערען;
 דערביי ווייזט ער אָן, דאָס שולדיג אין דעם זענען די געוויסע פּעה-
 לערן פון דעם דיאלעקט, אויף וועלכען ער שרייבט. אין זיין ערשטער
 און בעריהמטסטער פּאָעמע, וואָס איז פּערעפּענטליכט געוואָרען אין
 1888-טען יאָהר אין דער „פּאָלקס-ביבליאָטעק“ פון ראַבינאוויץ און
 ווענען וועלכער מיר וועלן נאָך האָבען די מעגליכקייט צו רעדען

* *

*

האָסט געציעלט און האָסט געטראָפּען
און — דו שמיכלעסט פּערגעניגט!
האָסט געציעלט און האָסט געטראָפּען,
מיר איז דאָס האַרץ מיט בלוט פּערלאָפּען —
האָסט געויענט!

* * *

און פֿיין ווי גאָלד איז דיין פּערשטאַנד;
און קלאָר דיין אויג, און פּעסט דיין האַנד!
און שאַרף די שפּיעז!
אַהן אַ ציטער! דאָס דיר אָפּען;
האָסט געויענט, דו האָסט געטראָפּען —
און — איך ליענ בי דינע פּיס! (1)

צוגלייך מיט די ליעבעס-ליעדער דארף מען נאך דערמאָנען די
אייניגע ליעדער, וואָס טראָגען אַ סאַטירישען אָדער געזעלשאַפּטליך פּי-
לאָזאַפּישען חאַראַקטער. אויך דאָ פּיהלט זיך שטאַרק די ווירקונג פון
פּרעמדע שריפטשטעלער. דאָס ליעד, וואָס רופט זיך „די נאַכט-וועכ-
טער“ אין ענטהאַלט אַ סאַטירע געגען די חסידישע רבּים, איז אַ
גאָכאַהמונג אויף שאַמיסאָס ליעד „דאָס ליעד פון די נאַכט-וועכטער“;
נאָכגעמאַכט איז עס מיט טאַלענט און זיין שאַלענדיגע און שטאַרקע
שפּראַך שטימט איין מיט'ן חאַראַקטער פון דעם ליעד.

מיר צייכענען דאָ אַב פאַרבלייגענדיג די פרייע איבערזעצונגען,
וואָס פּרץ האָט געמאַכט מיט ערפּאָלג פון אייניגע נאַדסאָנ'ס ליעדער,
פון פּרוג'ס ליעד „דער פּוס“ און אויך פון דער פּוילישער שריפט-
שטעלערין טאַריאַ קאָנאַפּניצקאַ.

עס וואָלט זיין זעהר שווער, ווען מען וואָל וועלען אַרויסגעפּי-
נען אַ פּעראייניגענדיגען געדאַנק אין פּרץ'ס ליעדער. דער פּאָעט
לאָזט זיך פּיהרען דורך דעם קאַפּריו פון זיין פאַנטאַזיע, מעגליך אויך
דורך די פּערשיעדענאַרטיגע ביכער, מיט וועלכע עס האָט געשפּיזט

אין עם שמעקט נאך גענוען-שמאלץ ! (1)

און דער פאָעט רעדט ווייטער אין דעם זעלבען שפאָטעריגען
מאָן פון דער לעצטער סטראָפּע, דאָס אויב די ליעבעס-ווערטער פעה-
לען אויס אין דער פאָלקס-שפראַך, פעהלען ביי דעם יודען אינ'ם
הארצען אויך די געפיהלען, וועלכע ווערן מיט די ווערטער בעציי-
לענט.

אין פרץ'ס אורטייל ווענען יודיש קען מען נאך זעהן די חיר-
קונג פון די נישטגינגיגע מיינונגען ווענען דער האַזיגער שפראַך,
וואָס זענען אזוי לאַנג אָנגענומען געווען אין די געבילדעטע קרייזען.
פון דער אנדערער זייט, געפינען מיר צווייטען פרץ'ס ליעדער
גופא אַזעלכע, וואָס בעוויזען קראַפט-פולע אַקאָרדען. אַלס ביישפּיעל
ברענגען מיר פאָלגענדע שטעלע:

אויף דיין באַלקאָן היינגען מיינע אויגען;

זי זעהען דיך נישט !

ס'וועללען דאָרט בלומען, די טהיר איז געשלאָסען,

די שוויבען פערווישט.

ווי אַ פויגעל פליהט אַרויף מיין נשמה

און שלאָגט זיך דאָרט צווישען די אייזען...

שמילערהייט קלאַפט זי ביי דיר אין די שוויבען,

דו ווילסט דיך נישט ווייזען...

דאן פליהט זי צוריק, באַנג און דערשראָקען,

דערשראָגען און מיעד:

און אין דעם קראַנקען האַרץ הויבט אָן צו קלינגען

דאָס טרויעריגע ליעד ! (2)

מיר ציטירען נאך אַ ליעד פון פרץ'ס ליעבעס-ליעדער, וואָס

ציילענט זיך אויס מיט זיין קראַפט און עפיגראַמאטישער קורצקייט:

(1) Ibidem מאַניש, 50-51.

.3.

(2)

בייטאָרנים. אין די אנדערע יודישע שטערט אין פאָרגעקומען דאָס זעלבע: דאָס אלטע פאטריאַרשאַלישע לעבען, ווען די בעפעלקערונג איז נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס עס זענען געווען רייכע און אַרומע, דאָך בעשטאנען פון ברודער, פערציניגטע דורך אַנאָדונט-געפיהל, איז ביסלעכווייז פערשוואַנדען, אויך אויף זיין אָרט האָט זיך אויפגעהויבען אַ נייעס לעבען. דאָ זענען שוין געווען בעלי-הבתים און אַרבייטער, קאפיטאַליסטען און פראָלעטאַריער, צווישען וועלכע די אלטע סאָלידאַריטעט-פעדים האָבען זיך איבערגעריסען איינציגווייז; פערקעהרט, דער סאָציאַלער תהום צווישען זיי איז געוואָרען אלץ טיעפער און טיעפער.

אז עס האָט זיך געענדערט דער עקאָנאָמישער באַזיס, האָבען זיך געביטען אויך די אידעען.

די בעגריפען וועלכע סאָציאַלער גערעכטיגקייט האָבען צייט אַ טייל פון דער יודישער יוגענד, צווישען אינטעליגענטען אין אַרבייטער, געפונען זעהר אַ גינציגען באָדען פאַר זייער ענטוויקלונג, רעספּאַק מעהר, ווייל די אידעען, וואָגאַר אין זייערע מאָדערנע פאָרמען, האָבען פסדר געוועקט, בעיאָוסט אָדער אונבעוואוסט, אין די הערצער פון דער דאָזיגער יוגענד אַנאָבקלאַנג פון יענע געדאַנקען און געפיהל-לען, וואָס זענען איהר שוין לאַנג געווען בעקאַנט, אַ דאַנק דעם, וואָס זי האָט געלערנט תנ"ך אין שטודירט אנדערע קוועלען פון דער יודישער קולטור, וואו עס ווערן הויך געפרייזט די אידעען פון גערעכטיג-קייט און גלייכהייט.

די גלענצענדע ענטוויקלונג און בערייטונג, וואָס יודיש האָט גע-מוזט בעקומען אונטער דער ווירקונג פון דער אידעען-בעוועגונג און וואָס האָט זיך אויפ'ן אויסגעצייכענטסטען אופן אַרויסגעוויזען אין די סאָציאַלע לייעדער פון מאָרים ראָזענפעלד, האָט געפונען אַ בעשיי-דענערן אויסדריק, דאָך אויך גענוג שאַרף און שטאַרק, אין די סאָציאַלע לייעדער פון פּרץ.

געפיהרט דורך אַ גליקליכען אינסטינקט, האָט פּרץ געוואלט מאַ-טווען פאַר זיין סאָציאַלער בעגרייפערונג אייפ'ן ערשטען פלאַן אין די ווערטער פון ווינע פאָלקס-נביאים, אין די פלאַמענדיגע ווערטער, וואָס האָבען פערלאַנגט גערעכטיגקייט פאַר שוואַכע אין האָבען צוגע-וואָגט נקמה די שטאַרקע אין די אונטערדריקער. בעוונדערס איז איהם געלונגען איבערצוגעבען אין פערזענלעכע מיט אַ גרויסער געשיק-ליכקייט און אין אַ פֿייערדיגען מאָן צוויי קאפיטלען פון יחזקאל: דאָס מאַפיטעל געגען די שלעכטע פאסטלער, וואָס האָבען נאָר געשניידען

זיין גייסט; אמאל איז ער פעסימיסט, אמאל אפטימיסט, אמאל וויעל
דער פשוט סקעפטיש:

בא, איך זאל וויסען, אז ס'איז נאך א חלום
פון פח הדמיון געוועבט!

עס שרעקט זיך דאס הארץ דאך: און ווען חס ושלום
הייסט שוין דאס טאקי געלעבט?

עס דרעהט מיר אין מח, דער "טאמיר", די שטראף.
דער עגבוייר, דער "יחפור בדקר"!
און טאמיר איז אמת פון אלץ ביז ת"ו
דער ווילדער, דער נארישער שקר?

טאמיר איז אמת דאס אלץ, וואס מיר הערען,
און נאך וואס מיר זעהען, דאס הא'מיר?
און ס'וועט שוין אויף עולמות בעסער נישט ווערען...
עס מאכט מיר משוגע דער "טאמיר". (1)

דער לייכטער און שמיכלענדיגער טאן פון פריץ'ס לירישע ליע-
דער פערשווינדעט און טרעט אָב זיין אָרט א שווערן, אָפט נאָכדרוקס-
פולען, טאן אין יענע זיינע ליעדער, וואָס טראָגען א סאָציאלען הא-
ראַקטער. די ליעדער געהערן צו די בעסטע, שטארקסטע און לוי-
טערסטע, וואָס ער האָט געשאפן, און פון זיי איז גלייך צו זעהן,
אז אין דער יודישע פאָעזיע זענען אַריינגעטרעטען נייע מאָדערנע אי-
דעען.

די סאָציאלע אונגערעכטיגקייט ערשיינט נישט ביי פריץ', ווי ביי
מאַנכע משפּילישע שריפטשטעלער, אונטער דער פאָרם פון קהל"שע
עולות. אין זיינע ווערק איז דער האָריוואָנט שוין ברייטער געוואָרען,
און דאָרטען זעהען מיר שוין די סאָציאלע פראָגע אַוואָקעשטעלט אין
איהר גאַנצער גרויס. צייט דער משפּילישער עפאָכע איז דאָס יודישע
לעבען אומגענדרערט געוואָרען, און צוזאַמען מיט איהם האָבען זיך
געביטען דו אידעען אויך. אין וואַרשוי, אין דער שטאָרט, וואו פריץ
וואוינט, האָט זיך ענטוויקעלט א גאַנצע מאָדען-אינדוסטריע, אין וועל-
כער יודישע בעל-הבתים עקספּלואַטירען א גרויסע צאָהל יודישע אַר-

ציהט זיך ביוון טויט. די גליקליכע זעה פון חתונה-האָבען וועט פאַר
זי קינמאָל נישט קומען, ווייל זיי זענען שרעקליך אַרים:
... איינע טראַכט: איך נעה, און נעה!
איך נעה בייטאַג, איך נעה ביינאַכט,
קין חופּה-קלייד זיך נישט געמאַכט!
וואָס קומט אַרויס — איך נעה?

ניט איך שלאָף און ניט איך עס...
איך וואָלט געגען אויף מאיר בעל-גם
אפשר וואָלט ער זיך געמיהט:
איין אלמן האָטש, איין אלטען יוד,
מיט קינדערליך אַ שאַק!

.
די צווייטע טראַכט: איך נעה און שטעג
און שטעפּ מיר אויס נאָר גראָהע צעפּ!
דער קאָפּ — דער ברענט, די שלייפּ — די האַקט,
און די מאַשין — קלאַפּט צום טאַקט:
— טא-טא, טא-טא, טא-טא!

איך פערשטעה דאָך יענעמס ווינק!
אָהן אַ חופּה, אָהן אַ רינג,
— וואָלט געווען אַ שפּיעל, אַ טאַנץ,
אַ לייעבע אויף אַ יאָהר אַ גאַנץ!
נאָר דערנאָך, דערנאָך?

.
די דריטע שפּייט מיט בלוט און זינגט:
איך נעה מיך קראַנק, איך נעה מיך בלינד!
עס צוויקט די ברוסט ביי יעדען שטאָך
און ער — האָט חתונה די וואָך!
איך ווינש איהם נישט קיין שלעכטס!

עט, פערגעסען וואָס אַמאָל...!
תכריכים וועט מיר געבען קהל,
אויך אַ קליינטשיק פיצעל ערד,
איך וועל רוהען אונגעשטערט,
איך וועל שלאָפען, שלאָפען!

און עקספלאטירט די קרימע שעפסען, וועלכע זיי האָבען געדארפט
בעשיצען, און דאָס צווייטע, וואו עס רעדט זיך וועגען די מעלות
און פעהלערן פון א שטאָרט-וועלטער.

דעם פאָעט איז געלונגען איבערצוגעבען דורכ'ן סטיל פון זיי-
נע לייערער, ווי דעם כעס פון א נביא, וואָס ווערט צאָרניג און שילם,
אזוי אויך די אויסערליכע בעוועגונג, וואָס עס רופען אַרויס די קולות
פון א וועלטער-טראַמפּייט, וואָס וועקט, און דאָס אַרויסטרעטען פון א
פאָלק, וואָס האָט זיך אויפגעהאפט צום קאמפף:
עס שלייכט צוין א שטאָרט ביינאכט
די שווערט!

נאָר אויפ'ן טהורם דער וועלטער וואַלט —
ער הערט!

און בלאָזט טראַמפּייט
און שמעטערט מיט מאַכט,
עס ציטערט די נאָכט
דאָס פאָלק ערוואַכט — — —
דער שונא געהט, דער שונא געהט!
און עס פלאַקערט אויף די שלאַכט. (1)

נאָר צוגלייך מיט די אלטע קוועלען האָט פרץ אויך גיפונען
בענייטערונגס-מאטעריאל אין פאָקטען פינ'ס מאָדערנעם לעבען.
אינ'ם לייער „דריי נייטאָרען“ (2), אינ'ם וועלכען דער איינמעי-
ניגער ריטמוס מאַכט-נאָך די מאָנאָטאָנע בעוועגונגען פון דער נאָרעל
און דערמאָנט „דאָס לייער וועגען דאָס העמדעל“ פון טהאָמאַס גור,
בעווויזט אונז דער פאָעט, וואָס פאַר-א צעשטערענדע ווירקינג דאָס
עלענדע לעבען, אָהן פרעהליכקייט און האָפנונג, האָט אויפ'ן קער-
פער און דער נשמה פון אַרימע מיידלעך, וועלכער דארפן פערדיענען
זייער טעגליכען ברויט דורך אַרבייט אָהן רוה.

זיי זענען קאלט און בלאָס, זיי נעבעל-שאַטענס; די טרויעריגע
געדאַנקען, וואָס קריכען אין דרינגען אַרײַן אין זייער געהירן, טריקענען
אויס זייער בלוט און טייטען אָב דאָס האַרץ. און אזע שקלאַפּען-לעבען

(1) Ibidem ז. 62.

(2) 103—104.

דיך ווער וועט גלעטען און פיעשציען און טוילען!
א וואָרם, א וואָרם!

א יונג האַנד-מיידעל, מיט'ן ציגאַמען „ליכטיג-לעבען“, בעקלאָגט זיך, אז איהר קומט אים שמענדיג צו הערן אומעטיגע לייערער ארום זיך.

זי דארף נישט האָבען קיין זיידענס און סאַמעט, ווייל איהרע בעקליך זענען רויט! אין צו וואָס שפיצען און בריליאַנטען, ווען זי האָט „א האַלד“, איין אַלאַבאַסטער, צוויי בריליאַנטען-אויגען. אַנשטאָט פערל האָט זי קליינע ציגלדעלעך, וואָס געפערלן זעהר און די יונג-גע, פרישע ליפלעך זענען איהרע קאָראַלען. פעהלט איהר געלד דען? דערלאַנגט נאָר אַ קוק אויף איהרע לאָקען. זי ווייס אויך, וואָס גליק איז, און זי וויל לעבען אַ טאָג. די חבר'טעס דערמאָנען איהר אָבער, וואָס פאַר-א מול ס'ערוואַרטעט זי, איבערהויפט יעדעס יונג מיידעל, וואָס וויל לעבען אַ טאָג, און דאָס געצאָהלט, וואָס זי מוז געבען פאַר יעדען פערגניגען. דאָס זענען געוועזענע „לעבע“-מיידלעך ווי זי, וואָס שלעפען זיך דערנאָך אים איבער די גאַסען, עלעגנדע, פערלאָ-זענע, איינגעהויקערטע:

און — ווערט „לויטג-לעבען“ אַלט,
וויסט איהר, וואָס איהר גליסט?
מאַכט אַ שטעקעלע זיך פֿיין,
גראַבילט זיך אין מיסט!

די מאַדאַם מיסט זיך אויך אַרײַן. זי וויל מעהר נישט הערן אַזעלכע לייערער, וואָס רופען אַרויס טרערען. „אז די טרערען פאַ-לען פֿון דער שווערער נויט, — אויף די ווייסע קליידער ווערט אַ פֿלעק אויף טויט“. און איבערהויפט, זאָגט זי, איז קנאה אַ מאַוס געפיהל, וואָס פרעסט אויף אַלעמאָל דאָס האַרץ, וואו עס דרינגט נאָר אַרײַן. דאָן דערזעהלט דער כֶּאָר אַ מעשה וועגען אַ חתונה פֿון וועלכער מען דארף אַרויסדרינגען, אז די רײַכע און קליינע מיידלעך זענען אויך נישט אַלעמאָל גליקליך. ס'איז געווען אַ קליינע און גע-האַרבאָממע מיידל און איהר מאַמע האָט איהר אָנגעזאָגט, זי זאָל האַלטען פערמאַלט די אויגען, כדי איהר זאָלען זיך נישט פערוועלן די וויסגקייטען, וואָס אַנדערע עסען; ווען זי וועט זיך גוט אויפפירן דען, האָט די מאַמע איהר פערשפּראָכען צו קויפֿען אַ שטען גאָלדען גיסעלע פאַר איהר אַרײַן; דעם גיסעלע וועט זי קענען קושען פֿריי

אויך ביי א מאַדסטין אין ווערקשטוב פון וואַרשיי שפּיעלט זיך אַב פּרין'ס סימבאָלישע און בערייטענד-שטארקע דראַמע: „בי דעם פרעמדען חופּה-קלייד“¹). די פּערזאָנען פון דעם דראַמאַ זענען: די בעל-הבית'סע פּונם ווערקשטוב, צוויי מאַדיסטין'ס און אַ כּאָר האַנד-מייַדל'ך. די מאַדאַם זאָגט אָן די מאַדיסטין'ס, זיי זאָלען זיין זעהר פּאַרזיכטיג ביים נייַהען דאָס חופּה-קלייד פון דער רייכער פּלע.

די ערשטע מאַדיסטין האָט ליעב אַרויסצורופּען אין מח דאָס בילד פון דער יונגער פּלע אין טאָג פון דער חתונה, בשעת דאָס ווייטע קלייד וועט איהר צוגעבען אַנ'אויסזעהן פון „א מלאך אין הימעל“ דערביי דערמאָנט דער האַנד-מייַדל'ך-כּאָר, אז דער מלאך האָט זיך נישט געשעמט אַריינצוזעצן אין געפּענגניש אַנ'אַרימע מייַדעל, וואָס האָט „דעם מלאך'ס זיידענס אויף אַ ברויט פּערזעצט“. די צווייטע מאַדיסטין פּערגלייכט די ווייטקייט פון דעם זיידענציג מיט איהר פּלאַ-סען פנים, דאָס זשווושען מיט דעם ברעכען פון איהרע ביינער, און די ברייאַנטענע קנעפּל'ך, וואָס פּערפּוצען דאָס קלייד, מיט אַרימע טרערען. זי בעט זיך ביי דער מאַשין, זי זאָל איהר זאָגען, ווען וועלן זיי ביידע זיך אויסרוהען?

דער כּאָר ענטפּערט איהר, אז אין אַ שטילער גאס איז פּער-האן אַ שטיבעלע, וואו מען רוהט אויף אייביג שוין און וואו עס ווערט שוין נישט גענעהט, ווייל אימליכער קומט אַהין מיט אייגענע קליידער. און די צווייטע מאַדיסטין זיגט:

שטעפּ, נאָדעל, שטעפּ די בראַבאָדער-שפיצען —

פאַר איהר, פאַר איהר!

תּכריכ'ס'לעך וועסט דו נאָך גיך און באַלד שטעפען —

פאַר מיר, פאַר מיר!

עס בליצען ברייאַנטען, עס שמייכלט די פּלע'שי —

שען אזוי, ליעב!

ווען וועט אַ שמיכלעל מיין פנים בעשיינען?

אין גריב, גריב!

ער וועט זי מוליען, צוקנייטשען די שביצען

אין האַרציגען שמורם!

עס טריפען די טראָפּען!... ער ווישט מיט דער האַנד:
לאָז נישט! דער טראָפּען דאָס איז אַ דיאָמאָנט;
נאָר אַרבייטען הייס!

קלויב אויף דעם שווייס!

שיטסטו אָן פעסער דיאָמאָנטען!

„עס טרעפט און איהם פאלט פון די ברעמען אַ טרער;
דו, שוטה, דו מיינסט, עס איז וואָסער, נישט מעהר.
און טרייסט'ען, און האַלט'ען, דו האַלטסט עס נישט אויס,
אין קושט איהם די טרערען פון ד'אויגען אַרויס!
פערשווענדסט דו פערמעגען, דו נאָרישער קאָפּ,
לאָז וויינען, לאָז וויינען! אין קלויב יעדען טראָפּ!
אַ טראָפּ, האָב פערשטאַנד,
דאָס איז אַ בריליאַנט
רייך וועסטו זיין, ווי אַ קעניג!“

„דערנאָך — האָט דוין ברודער איין איידעלע פּעל,
אַ שטאָך מיט אַ נאָרעל — דו האָסט שוין אַ קרעל!
בלוט — זאָנסטו דו — איז עס, בלוט — זאָנסט דו — אַ קאָפּ...
דו נאָר! עס איז קרעלען, דו צאָפּ נאָר אין צאָפּ!
זאָל ער נאָר בלוטען און בלוטען נישט קאַרג!
אַנשיטען וועסטו שוין קרעלען אַ באָרג!
דו האָסט אַ פאַבריק,
און מאַך דיר דוין גליק,
ביסט שטאַרקער און וויסט שוין דעם סידר!“

דער ברודער איז צוריקגעקומען פון וואָלד און נאָך אין דער-
זעלבער נאַכט האָט די לבנה דערהערט, „ווי ס'האָט אינעם שטיבעל
געוויינט און געלאַכט.“ די שטערן זענען זיך צוזאַמענגעלאָפּען: זיי
האָט זיך געוואָלט זעהן, „ווי לאַכט עס אַ ברודער ביי'ם ברודער'ס גע-
וויין.“ צו מאַרגענס האָט די פערוואַנדערטע זון זיך געפרעגט: „ווי
שלאָגט עס אַ ברודער דעם צווייטען אין קאַרק?“ און דער וואָלד און
דער טייך זענען אויך צוגלייך פערוואַנדערט און נשחומם: וואָס איז
עס אין שטיבעל געשעהן? אין פון דער נאַכט אָן איז צווישען די
אינוואוינער פונעם הייזעל פערשוואַנדען דער פריעדען אין די רוח.
בייאַכט וויילט זיי דער שלאָפּ, איינער שלאָפט נישט פאַר ווייטאָג.
און דער אַנדערער פאַר שרעק. ווייל ער האָט מורא פאַר זיין עשירות;

און קנאקען מיט די צייהן. עס קומט די צייט אין די מאמא האלט ווארט:
 זי ברענגט איהר טאכטעריל א שענינקען און פערנאָלדעטען ניסעלע.
 מיט ציטערדיגע, אונגעדולדיגע הענדלדיך האפט די טאכטעריל עס
 אויף די צייהן, דער נים צוקנאקט זיך און — איי! דער נים אין פיל
 און פיל מיט טאכיק. וויינענדיג לויפט זי צו דער מאמען. די לעצט-
 טע אָבער געפינט נישט אין איהר צעוועהטאָנט הארץ קיין אנדערע
 טרייסט-ווערטער, ווי צו זאָגען, דאָס זי האָט אויך דאָס זעלבע גע-
 האָט. די מאדאם דריקט אויס דעם מוסר פון דער מעשה פאָלגענדער-
 ווייזע: דאָס גליק געהט נאָך נישט צוזאמען מיט רייכטום. און די
 אויך ערשטע מאָדוסטין דערצעהלט דערנאָך אַ מעשה וועגען רייכטום.
 עס זענען געווען צוויי ברידער: זייער מצב איז געווען בעשי-
 דען, זיי האָבען אָבער ביידע געארבייט און האָבען געהאט טרייע
 הערצער. אַלץ איז געווען בשותפות — די פרייד און די נויט, און
 אויב די ארבייט איז שווער געווען, האָט זיך דאָך געארבייט פריי.
 נאָך איינמאָל בעווייזט זיך אין דעם גליקליכען היזעלע פון די צוויי
 ברידער אַ גאסט אויף דער שוועל. דאָס איז געווען די ליינענדארע
 שלאָנג פון חומש; איהר קערפער האָט געשימערט פון שמאראַנדען
 און אנדערע טייערע שטיינער און איהר געדאנק איז איבערהויפט
 געווען מיט ביזע שמרעבונגען. דערוועהנדיג אַזוי פיעל רייכטימער,
 וואָס זענען אַריינגעקומען אין שטוב מיט דער שלאָנג, האָט דער על-
 טערער ברודער אַ טראַכט געגעבען, אַז ווען ער האָט האָטשט איין
 שמאראַנד, וואָלט עס איהם גענוג געווען צו קויפֿען אויפֿן יריד
 אַלץ, וואָס ס'פֿעהלט איהם נאָך אויס. די שלאָנג, וויסענדיג דעם
 מענשענ'ס געדאנקען, האָט איהם פאַרגעלייגט צו געהן אין וואַלד,
 וואו זי וועט איהם אויסזאָגען אַזאָ סוד, מיט דער הילף פון וועלכען
 ער וועט זיך קענען פערשאַפֿען אַזוי פיעל רייכטימער, וויפיעל ער
 וויל נאָך. דער מענש האָט אָנגענומען דעם פאַרשלאָג און, אַז די
 נאכט איז געקומען, פערלאָזט ער זיין ברודער און געהט זוכען די
 שלאָנג אין וואַלד. די שטעלען, וואו עס בעשרייבט זיך, ווי די
 שלאָנג זאָגט אויס דעם מענשען דעם סוד, וועלכער בעשטעהט אי-
 גענטליך אין דעם געדאנק, אַז מען זאָל עקספּליאַטירען דעם אנדערען.
 זענען פיל מיט דער שענקייט פון אַ שוואַרצען פאָעטישען גלאַנץ:
 בעטראַכט נאָך דיין ברודער, דאָס איז אַ פאבריק
 פון קרעלען, ברייאַנטען דיאמאנטען אין גליק!
 עס טרעפט זיך, ער ארבייט, און וואונדערליך הייס
 ווערט איהם, דער שטערן בעדעקט זיך מיט שווייט;

בעפרייען פונ'ם יאך פון פרעמדער הערשינג, נאך א שקלאפין, וואָס וואָלט וועלן איינזייען אין האַרצען פון איהר זעהן דעם זיימען פון אַ בונטאָוּשטשיק געגען די בעל-הרמים. מיט אייניגע דעטאָיל-אומענדע-דערונגען בנוגע צו די היסטאָרישע פאַקטען וואָלט דער פּאָעט גע-קענט מאַכען, אז די פּראָזע, וועלכע עס רעדט יוכבד, זאָל רעדען אַ מוטער פון יעדען קינד, וואָס לויט זיין געבורט געהערט עס צו אַנאָינטערדריקטען און עקספּליאַטירטען קלאַס, ווען די אונטערדריקונג קומט אפילו מצד מענטשען פון זיין אייגענער ראַסע.

און וויפיל ריהרענדיגע און טראַגישע קראַפט, וואָס פאַר-א-ווילדע און שוואַרצע ענערגיע דער פּאָעט האָט אַריינגעלעגט אין די ווערטער פון דער דאָזיגער מוטער, וואָס הלומ'ט צו מאַכען איהר זעהן פאַר-א-בעפרייער פון זיינע ברידער און אונטערדעסען איז זי אין אזא לאַגע, דאָס זי מוז זיך פרעגען: „צו זייג איך אויס אַ קנעכט?“ אָדער אפשר נאך אַנאָינטערדריקער?

„ווייסט דו, ווער דו ביזט?“ פרעגט זי איהם שטענדיג, און זי וואָלט וועלן, אז צוזאַמען מיט איהר מילך זאָל ער אַריינזייען אייך די גאַנצע שנאה, די גאַנצע ביטערקייט, וואָס פרעסט איהר דאָס האַרץ; זי וואָלט וועלען, אז, ווען זי קוקט אויף איהם, זאָלען אין זיין מאַרך אַריינגעהן און איינדרוינגען די טרויעריגע און ראַכע-דור-שטיגע געדאַנקען, וואָס פערנעהמען כסדר איהר אייגענעם גייסט:

וואָס שלאָפּט דאָרט אין דיין מוח'עלע?

ווייסט דו, ווער דו ביזט?

ביי דער אַרבייט שמעהען מיר...

דרעהסט אַוועק פֿין ברוסט

דיין קעפּל צו דיין טאַטען דאָרט,

וואָס שמעהט אונטער דער רומ

נאַקעט, פון דער זון פערברענט,

בעפלעקט פון אייגען בלוט...

איבער זיינע אַקסעל פייפט,

שווישטשיעט ווי אַ שלאַנג...

און די פרענגעס פון דער פייטש

שמעהען לאַנג, אַ, לאַנג!

דרעהסט אַוועק דעם קאָפּ פאַר שרעק,

מען הערט נאָר געשרייען און קללות, „דער שרייט: ס'איז מיין
עשירות, מיין רייכטום, מיין גוט! אין יענער: ס'איז טרערען, מיין
שוויים אין מיין בלוט!“

אז די מאָדיסטן ענדיגט זינגען, פרעגען זי איהרע חבר'טעס,
וואָס איז געווען דער סוף פון דער קריעגער, וועגען וועלכער עס
דערצעהלט זיך אין דעם ליעד. זי קען אָבער נישט געבען קיין ענט-
פער, ווייל זי האָט קיינמאָל נישט געהערט דעם סוף פון דער
שרעקליכער זאך.

און דאָס דראַמע ענדיגט זיך מיט אַ כּאָר-ליעד, וואָס זאָגט די
אַרבייטאַרנס, זיי זאָלען געהן שלאָפּען. עס איז שוין שפעט און דער
שלאָף איז זעהר גוט פאַר אַרומע לייט: מען רוהט זיך אויס! און
טיילמאָל טרעפט: עס חלום'ט זיך — אַ ברויט! די מאַראַם וויעדער
לעגט פאַר די מאָדיסטינס קומען מאָרגען פריה צו דער אַרבייט.

פאַר דער וויכטיגקייט פון דער סאָציאַלער פראַגע פערשווינדט
ביי פּרין דאָס נאַציאָנאַלע פראָבלעם. אומזיסט נאָר די מיה, ווען
מען זאָל זיכען צווישען זיינע ליעדער עטוואָס, וואָס זאָל זיין ענליך צו
פּרוג'ס קנות אָדער איבערהויפט אַ ליעד, וואָס זאָל בעזינגען די האָפּ-
גונגען און ליידען פונ'ם יודישען פאָלק. נישט די ספעציעלע ליידען
פון דעם יודען, נאָר דאָס טיעפע עלענד פון אַלע שוואַכע און אונטער-
דריקטע, — אַט וואָס עס רופט אַרויס ביים פאָעט טרערען, ווייטאָג
און דעם געשריי פון אַ טיעפען פראָמעסט.

אייער פון די אַריגינעלסטע און אַמסטאַרקסטען ווירקענדע ליעדער
איז זיכער „ווכבד" (1), אין וועלכען דער פאָעט שילדערט אונז משה
רבינו'ס מוטער, וועלכער מען האָט געמאַכט פאַר אַנאָם ביי איהר איי-
גענעם קינד, וואָס אַנ'גיפטישע פּרינצעסין האָט אַרויסגעראַטעוועט
פון ניל. זי פרעגט מיט שרעק, וואָס פאַר-אַ מזל ערוואַרטעט איהר
קינד, וועמען זי האָט נישט די העזה צו זאָגען אפילו, אז זי איז זיין
מוטער. און אינטערעסאַנט איז צו בעמערקען, אז אין די שטאַרקע
און שענע פראַזען, וואָס דער פאָעט לעגט אַרײַן אין מויל דער מו-
טער פונ'ם גרעסטען יודישען נאַציאָנאַלען העלד, ווערט נישט דער-
מאָנט זאָגאַר די פראַגע וועגען יודישען פאָלק — דאָס וואָרט יוד איז דאָ
אפילו איינמאָל נישט אַרויסגעוואָגט געוואָרען. דאָס איז נישט אַ יודע-
גע, וואָס רעדט אין טרוימט וועגען דעם, אז איהר פאָלק זאָל זיך

אין דו וועסט א העלד אויפֿוואַקסען,
דו וועסט קריגען פֿח... .

און דו וועסט דעם יאָך צוברעכֿען...
אין בעפֿרייען ברירער....

.
סם איז, קינד מיינס, אין מין מילעך
סם אין מיינע ליעדער... .

צו דער ציוניסטישער בעוועגונג בעציהט זיך פרץ מיט סימ־פֿאָטיע און צונאָליך אויך מיט בעדויערן.

זייענדיג דורכגעדרונגען מיט דער קאָסמאָפֿאָליטיזם־אידעע, דוכט זיך איהם אויס, אז אלע בעגרענצונגען איבערהויפט בעזיצען נישט קיין נאטירליכע און לעבעדיגע רעאליטעט און אז זיי עקסיסטירען נאָר אַ דאנק דער רעגירונג און זשאנדארמען. פון דער אַנדערער זייט, האָט ער ליעב דעם באָדען, אויף וועלכען ער איז געבוירען געוואָרען; איהם שיינט, דאָס זיין גאנצער גייסטיגער און פיזישער מהות איז מיט די טיעפסטע פערדים פערבונדען מיט דער ערד, וואו ער איז געבירטיג און וואו ער האָט פערבראכט דעם גרעסטען טייל פון זיין לעבען. ער וואָלט אויך וועלן אויף דערזעלבער ערד אָבלעבען זיין ביסעל יאָהרען, וואָס איהם איז נאָך געבליבען. ליידער אָבער איז עס אַ חלום, וועלכען ס'איז אונמעגליך צו רעאליזירען; די שטענדיגע פערפֿאלגונגען, דער מאַנגעל אין עקסיסטענץ־מיטלען טרייבען יאָהר־ליך די צענדליגע טויזענדער יודען צו פערלאָזען דאָס פאָטערלאַנד, און אויב אזוי, ווי באַלד אז פאָהרען מוז מען, וואָלט דען נישט זיין דער בעסטער אויסוועג, ווען מען וואָל פאָהרען קיין ארץ ישראל, אין יענעם לאַנד, וואָס איז דורך זיינע זיסע און ראָמאַנטישע עראַניע־רונגען אזוי נאָהענט און טייער דעם יודענ'ס האַרץ?

די פערשידענע און ווידערשפּרעכליכע געפיהלען, צווישען וועל־כע עס איז צעטיילט דעם פאָעט'ס האַרץ, געפינען אַנאַריגניגעלעך אויסדריק אין אַנאַינטערעסאַנטען ליעד „דער בעל עגלה“¹, אין וועלכען אַנאַלטער בעל עגלה בעקלאָגט זיך אויף די אונאַרדנונגען, וואָס זענען אַריינגעטראָגען געוואָרען אין זיין לעבען און אינ'ם

צוריק שוין ביי דער ברוסט...
ווינסט דו אויס פון איהר דעם סם?
ווינסט דו, ווער דו ביזט?

זי טראַכט פערביטערט, דאָס איהר קינד לאַכט מן הסתם, ווען
פרעה'ס מאַכטער גלעט איהם. ער נעהמט דאָך געוויס אָן, אז פרעה'ס
מאַכטער איז זיין מאַמע און זיין אמת'ע מאַמע האָט ער נאָך פאר
אנאָם. עס קען נאָך זיין, אז אין אַ שטענעם פריהמאָרגען וועט ער
אַליין ווערן אַ קנעכט ביים דעספאָט און וועט לעקען די שטויב
פון יענע שיך, וואָס וועלן טרעטען זיינע ברידער. אידער צו זעהן
איהם אין אַזא צושטאַנד, וואָלט זי בעסער איהם אַליין דערשטיקען,
מיט איהרע אייגענע הענד, און אַרויסוואַרפען זיין קערפער, אַלס
רויב פאר ווילדע פויגלעך אָדער פאר די קראָקאָדילען אין ניל. נאָך
גליין! זי האָט די האַפנונג נישט פערלוירען. נישט אומזיסט קאָרמעט
זי איהם מיט איהר בלוט און שלעפערט איהם איין מיט איהרע ליידער.
די גאַנצע אונערטרעגליכע שנאה, וואָס קאָכט אין איהר, וועט ביי
איהר קינד נאָך שטאַרקער און בייזער ווערן, און אז ער וועט אויפ-
וואַקסען, וועט ער ווערן אַ בעפרייער און אַרעטער:

און אפשר דריקט די קנעכטשאַפט שוין
די שמאך אין דינע אויַדען;
קייטען קלינגען הערסט דו שוין —
ביסט אין זיי געבוירען!

.....
אפשר פיהלסט דו דאָס געיאָמער,
וואָס ערפילט די לופט...
און בעהאַלטסט ביי דיר אין הערציל
אַלע טראַפען גיפט...

און דו פיהלסט שוין!... מיינע ליידער
האַלטען זיך ביינאַנד
מיט'ען שווישטען פון די בייטשען
אין דעם מצר'ים האַנד...

און עס מישט זיך אַלץ צוזאַמען,
אַלצדינג אין דיין מוח...

ער זאגט מיר: גראניצע,
נו, גלויב איך דעם האר!

איך וועל דאָ בלייבען...
אין אלטער... א שערבען,
דאָ בין איך געבוירען,
דאָ וועל איך שוין שטארבען!

איך וויל נישט, עס ציהט דאָך,
דער הימער, דער וואַלד...
וואָלט נאָר נישט געוועזען
נאָם אזוי, קאלט...

עס ציהט מיך מיין הייזער
עס איז דאָך א ווייטיג!...
האָטש עס פאלט בורעים...
א שינדעל-דאָך נויטיג.
... ..

עס דאָכט זיך: מיין שרש
ליגט דאָ אין דער ערד...
ווייל איך? מיר דאָכט זיך!
אין ווידער פערקערט!

האַלט מען ביי פאָהרען...
דאָכט זיך מיר פאָרט,
איז ארץ ישראל,
דאָס איינציגע אָרט...

ד'וויל זעהען, למשל,
אָט, רחל'ס א קבר...
איך ס'בית המדרש
פון שם אין פון עבר...

דאָ ליגט א מלאך...
א ברק... א נביא...

לעבען פון זיינע שכנים, צייט עס איז דורכגעפיהרט געווארען די אייגענבאך, וועלכע פערבינדט זיין קליין שטעטל מיט ווארשוי. אלע מלאכית ליגען אין דר'ערד: די פאכאזשירען ווילען בעסער פאָהר רען מיט דער באַהן איידער מיט'ן דיליזשאַנס, און די פריצים און גבירים, אז זיי דארפן עפעס קויפן, דאָס קלענסטע, ווענדען זיי זיך שוין נישט מעהר צו די קרעמער פון שטעטל, נאָר צום גרויסען סען געשעפט פון דער גרויסער שטאָרט. די לאַגע פון די קרעמער און אַרבייטער ווערט וואָס פון טאָג ערגער און די שטאָרט אין גאַנצען ווערט חרוב. מען האַנדעלט געהיים מיט בראַנפֿען, ווייל ווער האָט אויף פאַטענטין? מען הויבט אָן צו פיהרען געשעפטען מיט גנבות, זעצט מען אַרײַן אין טיורמע, פריהער די זכרים, דערנאָך די נקבות. נאָר דעם וואָלעריניקס געשעפטער שטייגען; ער האָט זיך פערלעגט אויף די קברים, און נאָגט נאָך, און וויגט... די יונגע לייט ענטלויפן אוועק, זיי פערשווינדען צענדליגער ווייז: מען געהט קיין אמעריקא; דעם בעל עגלה'ס בן יחיד איז אויך אוועק אין אַ שטעטל נעם פריהמאָרגען, האָט איבערגעלאָזען זיין יונג ווייבעל אין יעצט איז פון איהם נישטאָ אפילו קיין אייגענעם קמע פון. אנדערע ווידער, זאָגט מען, פאָהרען קיין ארץ ישראל. און דער פאָעט לאָזט אונז הערען אין דער איינפאַכער און נאָווער רעדע פון דעם אלטען דענ-קענדען מענשען זיין אייגענעם געפיהל, וואָס איז אונענטלאָסען אין פול מיט ניוואַנסען בנוגע צום פראָבלעם פון עמיגראַציע, וואָס איז געוואָרען פאר די לעצטע דרייסיג יאָהר איינע פון די וויכטיגסטע פראָגען אינ'ם לעבען פון די יודישע איינוואוינער:

וויס איך צו זאָגען,

וואָס גלייך איז, וואָס קרום?

איך האלט מיך ביי מיינעם:

גאָט'ס וועלט זאומעטיס...

איך פלעג מיט פערשווינקן,

ביי בעסערע יאָהרען,

קיין לעמבערג, קיין קראָקא,

קיין פרייכען צו פאָהרען...

איך זעה נישט קיין צייכען...

איך זעה אַ זשאַנדאר...

צורה, ווי ער פערליעבט זיך אין א יונג מיידעל, וועלכע דער שר שטעלט איהם אויף זיין לעבענס-וועג, כדי איהם אומצוברענגען, איז דער העלד פון דער צווייטער א מקובל, מיט אַן אויסגעטריקענטען קערפער און נשמה, ווייל ער פיהרט א נזיר-לעבען און איז שטענדיג פערטאן אין קבלה, און ער קען נישט ביישטעהן פאר דער שענקייט פון דער בעל הבית'טע פון דעם הויז, וואו ער וואוינט, פון דער פוילישער דליצה, וועלכע שערט אָב איהר געליעבטען די באָרד און פאות.

די קאנסטרוקציע פון די באַלאַדען, בעזונדערס פון „מאָניש“, איז פאַטאַסטיש, פול מיט אינערוארטמעטע געשעהענישען, און עראי-נערט אין דער הינוכט אָן היינעם באַלאַדען, ווי למשל, „די שולאַנד“, „ווינטער-מעשה'לעך“.

אין „מאָניש“ שפיעלט זיך אָב דער צווייטער און א טייל פון פיערטען קאפיטעל אויפ'ן באַרג אַררט: אין נח'ס תיבה, וועלכע האָט דאָ טען זיך אָנגעשטעלט, וואוינען דער אשמדאי „סמאל“ און זיין ווייב צירית, וואָס שמועסען פערטרויט, וועמען צו פאקען אין ניהנס אַרין. דאָס קאָמישע אין ערנסטע איז צונויפגעמישט צוזאַמען, דער מאָן ענדערט זיך אין יעדעם קאפיטעל, אַמאָל אפילו ערטערווייז. אָפּט טרעפט זיך אויך, אַז ער פעררערט זיך גאָר וועגען אַנאַנדער ענין, ווי למשל די מיינונג וועגען יודיש, וועלכע מיר האָבען אויבען גע-בראַכט.

אין אַלגעמיין גענומען, ענטהאַלטען די באַלאַדען שטאַרק אונג-גלייכע טיילען. אָפּט לאָזט זיך דער פאָעט פערפיהרען בוי לעכער-ליכטיגען, דאָס צושטערט דעם אַלגעמיינעם איינדריק פונ'ם ווערק. דאָס אַליין, וואָס ער האָט אין „מאָניש“ אַריינגעפיהרט אַנאַיבערנאַ-מירליכען עלעמענט, איז אינגאנצען נישט ריכטיג, ווייל דאָס איבער-גאטירליכע האָט נישט ביי איהם קיין געהיימיספולען אויסוועגן אָדער אַ טראַגישען, וואָס וואָלט אויף אונז געקענט ווירקען אין דעם זין, אַז מיר זאָלען קענען זעהען דאָס אַלץ, וואָס איז דאָ טיעפעס און פאַטאַלעס אין די כחות פון שלעכטס. דעם אשמדאי'ס דירה זעהט אויס, ווי אַ קאַנצלעיאַריע פון אַ מיניסטער, וואו די שדים — די אויס-פיהרענדע מאַכט — קומען אָנגעבען אַ חשבון וועגען זייערע מעשים. מען רופט זיך דאָרטען אַן „מלך“ און „באַראָן“ און מען האַלט דאָרט געשמאַקלאָזע רעדעס. דער פאָעט האָט געוואָלט גאָלדמאַכען אין דעם קאפיטעל היינעם טאָן אין „טאַנהיזער“, איהם איז אָבער נישט געלונגען אַרויסצוהויען יענעם גראַציעזען אין שווערנדיגען גייסט.

און היינט-וועג, די כותל,
די כותל מערבי...

און טויזענדער, טויזענדער
אנדערע זאכען...
מען זאל נאך ענוות
פון ווייבער נישט מאכען!

איך גיב אויך צו שטייער
נאך עולם, געלאסען,
עס איז דאך א ווייטאג
די ליידיגע גאסען..

זענען דא יודעלעך
אלערליי סארטען...
עס וועט איך נישט פעהלען
ניט דא, און ניט דארטען..

שבת ערשט ווע איך.
אז נישט נאך מין נאמעל
ווי זאלן אין א וואסער
צוגעהט זיך דאס שטערטעל.

צוגלייך מיט זיינע לידישע און סאציאלע ליעדער האט פריץ
אויך געשאפן מיט גרויס ערפאלג לעגענדען און באלאדען. ער האט
איבערגעגעבן אין פערזענלעכע און תלמידים (רבי חנינא בן דוסא;
די בעריהמסכת אבער פון זיינע באלאדען זענען: „מאניש“, וועלכע
מיר האבען שוין אייבער דערמאנט, און „רבי יוסף“ (2). ביידע בא-
לאדען האבען אנגעהערט צו זיינעם שטודיום; ווי דער פרומער מענטש ווערט
פערפיהרט דורך דער תורה; אין דער צייט אבער, ווען אין דער
ערשטער וועלט קריג וועגן א יונגען מענטשען, וואס איז אנגעפילט מיט

1. Ibidem 11-15.

2. זעטענעלעכט אין פריץ' „יודישע פאלקס-ביליאטעק“ 111 ז. 123-
125. די בארדע איז אין „היינטיגס“ אויסגאבע פון פריץ' ווערק נישט אריין.

IV.

מאָרים ראָזענפעלד.

פון אלע יודישע שריפטשטעלער איז מאָרים ראָזענפעלד'ס נאָ-
מען אַם מעהרסטען בעקאַנט אין דער ליטעראַרישער וועלט אויסער'ן
תּחום. אויסגעוועהלטע ליעדער זיינע זענען איבערזעצט און געדרוקט
געוואָרען אין מעהרערע אייראָפּעאישע שפּראַכען און ס'איז ערשינען
אַ גרויסע צאָהל אַרטיקלען וועגען זיין לעבען און זיינע ווערק. די דאָ-
זיגע פּאָפּולאַריטעט, וואָס איז דער איינציגער פּאַל אין דער געשיכטע
טע פון אַ ליטעראַטור, וועלכע קען בעטראַכט ווערן, אָהן אַ גומא, ווי
אנ'אונבעקאַנטע, ערקלערט זיך נישט נאָר מיט די זעלטענע פּאָע-
טישע מעלות פון די ליעדער, וואָס האָבען די פּאָפּולאַריטעט געוואו-
גען, נאר אויך מיט דעם צופאַל, וואָס אנ'אמערקאנער שרייבער
האָט געלייגט זיין אויפּמערקזאַמקייט צופעליג אויף דעם פּאָעט פון ניו-
יאָרקער געמאַ. אָהן לעאָ ווענער, וועלכער איז געווען דער ערשטער,
וואָס האָט איבערגעזעצט אין ענגליש מאָרים ראָזענפעלד'ס ליעדער,
וואָלט דער לעצטער געוויס געבליעבען אונבעקאַנט צוגלייך מיט די
בעסטע יודישע שריפטשטעלער.

(1) די ענגלישע איבערזעצונג, די ערשטע, איז פערעפּענטליכט געוואָרען דורך
ל. ווענער, פּראָפּעסאָר פון סלאַווישע שפּראַכען אין האַרוואַרדער אוניווערסיטעט, אין
1890. זיין יאָהר אין באָסטאָן. אַ גלענצענדע דייטשע איבערזעצונג איז אַרויסגעגעבען
געוואָרען פון בערטאָלד פייוועל מיט זעהר אַריגינעלע אילוסטראַציעס פון א. מ. ליליען

א דאנק וועלכען מיר ענשטורדיגען היינען זינע אָבוויילונגען פון דעם טעמא.

צוגלייך אָבער מיט די שוואַכע טיילען געפינען מיר אין מאָ-
ניש' אין „רבי יוסיל“ אויך רייכע שטעלן. די פיגור פון רבי יוסיל,
וועלכער שיקט ביינאָכט זיין תלמיד אַ האָרלכטאָן ביי דער טהור,
צי „די אשה“ שלאָפט שוין, און וועלכער זעהט אין זיין פאָנטאזיע
בסדר בילדער פון גיהנם, וואו מען וועט איהם הענגען, פערטלעך
און וואו די רשעים ווערן געברענט אין קעסלען מיט ברענענדיגען
פער, — איז געציילענט שטארק און לעבעדיג.

צוגלייך האָט דער פאָעט אין „מאָניש“ איבערגעגעבען מיט אַ
פאָעטישער און ריהרענדיגער שפראך די אונרוה פון אַ מיטער, וועל-
כע קען זיך נישט ערקלערן, פון וואָס האָט זיך אַזוי געענדערט
איהר קינד, און וועלכע שרעקט זיך, ווייל זי פיהלט, אַז עס קומט
עפעס אַ צרה, אַנאָנליק, ווען זי דערהערט ביי'ם קינד איהרען
פרעמדע טענער, נייע און פולע מיט אונבעקאנטער ליידענשאַפט,
וועלכע זענען אַריינגעמישט געוואָרען אין די טראַדיציאָנעלע טענער
פון דער מעלאָדיע, מיט וועלכער מען לערנט גמרא.

נישט קוקענדיג אויף די פעהלערן, אויף וועלכע מיר האָבען
דאָ אָנגעוויזען, זענען „מאָניש“ אין „רבי יוסיל“ דאָך שטארקע און בע-
דייטענדע ווערק, וועלכע פערנעהמען איינעם פון די ערשטע פלעצער
אין דער פאָעטישער שאַפונג פון פּרין.

לאַנדאָן, ניו-יאָרק און, איבערהויפט, אלע צענטערן פֿון דער מאָדער-
נער יודישער עמיגראַציע. דאָ לעבען די יודישע אַרבייטער, וואָס פער-
שטעהען נישט די לאַנד-שפראַך פֿון די אימיגראַציאָנס-לענדער, אין אַזעל-
לע טרויעריגע היגענישע בעדינגונגען און בעקומען אזא קליינעם שטר-
פאר זייער אַרבייט, אַז נישט אומזיסט רופט מען אָן דעם מין עקס-
פּלאַטאַציע-מיטעל פֿון די וואַרשטאַטען מיט דעם שאַרפען און שרעק-
ליכען נאָמען „שוויץ-סיסטעם“. נאָכדעם, ווי ראָזענפעלד האָט פער-
בראַכט דריי אַ האַלב יאָהר אין לאַנדאָן, איז ער אָנגעפאָהרען קיין
ניו-יאָרק, וואו ער האָט זיך היידער אין פערלויף פֿון פיעלע יאָהרען
בעשעפטיגט אלס שניידער-געהילף אין די „שוויץ-וואַרשטאַטען“.

דער פאָעטישער טאַלענט האָט ביי ראָזענפעלד'ן אויפגעוואַכט
נאָך צו דער צייט, ווען ער איז געווען אין רוסלאַנד. וואוינענדיג
אין לאַנדאָן האָט ער געשאפֿען צוגלייך פיעל ליידער, וועלכע זענען
אומגלייאַנגען און די הענר פֿונ'ם יודישען עולם אלס מאַנסקריפטען.
דאָס ערשטע לייד איז ערשינען אין 1886-טען יאָהר אין „דער
ניו-יאָרקער יודישער צייטונג“ און זייט דאָן האָט דער פאָעט מיטגע-
אַרבייט כמעט אין אלע יודישע זשורנאַלען אין צייטונגען, וואָס זענען
נאָך אַרויס אין אמעריקא. ווי פערגרעבט עס איז נישט געווען צו
יענער צייט נאָך דער געשמאַק פֿונ'ם יודישען עולם, פערדאָרבען פֿון
די צאָהל-לאָזע גראַמען-שרייבער, וואָס האָבען געווימערט אין די ציי-
טונגען אין זשורנאַלען, דאָך האָבען די קראַפט און לויטערקייט פֿון
ראָזענפעלד'ס טאַלענט, וועלכער האָט בעוונגען דאָס עלענדע לעבען
וואָס עס האָט אויך דורכגעמאַכט דער גרעסטער טייל פֿון זיינע לע-
זער, באַלד געוואונען פאַר איהם אַ גרויסע פאָפּולאַריטעט.

ליידער, האָבען זיינע ליטעראַרישע ערפאַלגען נישט געהאַט
אפילו די קלענסטע ווירקונג אויף זיין מאַטעריעלער לאַגע. די יודישע
זשורנאַלען, וועלכע האַלטען יעצט אויס אַ געוויסע צאָהל פראַפעסיאָ-
נעלע שריפטשטעלער, האָבען דאָמאָלס נאָך נישט געהאַט די גע-
וואוינהייט צו צאָהלען זייערע מיטאַרבייטער און, פֿון דער אַנדערער
זייט, האָבען זיי פערברויכט אזוי וועניג פאָעטישע ווערק, אַז ווען
זיי וואַלטען זאָגאַר געצאָהלט, וועלט דער פאָעט דאָך נישט געקענט
לעבען פֿון זיינע ליטעראַרישע פערדיענסטען. ער האָט ווי פריהער
געאַרבייט אין ווערקשטאַט און צו די פיזישע ליידען איז נאָך צוגעקוי-
מען דער פייליכער שמערץ, דער אייביגער פחד, ער זאָל אין דעו
האַרץ-מיטענדער אַרבייט נישט פערצעהרען און פערשווענדען ד
שייערע מתנה, מיט וואָס די נאָטור האָט איהם בעשענקט

לויט די אויסערליכע געשעהענישען איז דעם פאָעט'ס לעבען וואָס איז פול מיט עלענד און וואַנדערונגען, עהנליך זעהר צום לעבען פון הונדערטע טויזענדער אנדערע רוסישע יודען, וועלכע זענען גע- נויטיגט געווען, איבער די עקאָנאָמישע און פאָליטישע ערשיינונגען פון לעצטען פיערטעל XIX יאָרהונדערט, צו פערלאָזען זעהר געבירטס- לאַנד און זיכען אַ היים ערגיץ אנדערש-וואו.

געבירטיג אין 1862=טען יאָהר אין דאָרף באָקשא, סובאַלקער גוב., וואו זיין פאמיליע האָט געהאַלטען מכמה דורות אין אַרענדע די פישפאָנגער'י אינ'ם טייך, האָט ראָזענפעלד צוגעבראַכט דאָרטען די ערשטע גליקליכע יאָהרען פון זיין קינדהייט. ווען ער איז נאָך גאנץ קליין געווען, האָבען זיינע עלטערן פערלאָזען דאָס דאָרף אין זענען אַוועק וואוינען קיין וואַרשוי. אין דער שטאָדט האָט אונזער פאָעט געלערנט אין חדר און זיך אויסגעלערנט אַביסעל דייטש און פויליש. אין 1882=טען יאָהר, אַז עס האָט זיך אָנגעפאַנגען די גרויסע יודישע עמיגראַציע פון רוסלאַנד, האָט אויך ראָזענפעלד פער- לאָזען דאָס פאָטערלאַנד. אין פערלויף פון אייניגע יאָהר וואַנדערט ער אום פון איין לאַנד אין דאָס אנדערע, אויספרובענדיג פערשיע- דענע מלאכות און נישט געפינענדיג אין ערגיץ קיין רוה און די גע- ווינשטע מאַטעריעלע און גייסטיגע פרייהייט. אין אַמסטערדאַם איז ער אָבגעווען דריי חדשים אַ יובעליר, דערנאָך איז ער אַוועק קיין אַמע- ריקאַ; ער קעהרט זיך אָבער באַלד צוריק אין זיין געבורטס-לאַנד. אינ'ם פאָלגענדען יאָהר, אין 1883=טען, עמיגרירט ער פון דאָס- ניי. דאָס מאַל געהט ער אַוועק קיין לאַנדאָן, וואו ער פערברענגט זעקס חדשים און פאָהרט ווידער צוריק אין דאָס פאָטערלאַנד. דעם זעלבען יאָהר אָבער נאָך פערלאָזט ער ווידער רוסלאַנד, אום זיך צו בעזעצען אין דער ענגלישער הויפטשטאָדט, וואו ער פערדיענט פאַר זיך און זיין פאמיליע (צי דער צייט האָט ער שוין חתונה געהאַט), בעשעפטיגענדיג זיך מיט דער שווערער מלאכה פון אַ שניידער-געהילף אין אינעם פון יענע פיעלע וואַרשטאטען, מיט וועלכע עס זענען פול

אַ טשעכישע איבערזעצונג האָט געגעבען יאַראָסלאָוו וועכליצקי, פראָפּעסאָר פון לעבע- דיגע שפראַכען אין דער פראַנער טשעכישער אוניווערסיטעט. ישראל וואַלצמאַן האָט איבערזעצט אין אַרויסגעגעבען ראָזענפעלד'ס ליעדער אין דער פוילישער שפראַך. אין רוסיש איז נישטאָ קיין זאַמלונג פון ראָזענפעלד'ס ווערק, פיעלע ליעדער וויינע זענען אָבער ערשינענע אין רוסישע זצורנאַלען.

ווי אין אמעריקא, אזוי אויך אין רוסלאנד אין אנדערש-וואו. דער אַרימער יודישער עולם האָט געפונען די מעגליכקייט צוואַ-מענצוקלייבען פאַר זיין פּאָעט, ווען אויך אַ בעשיידענע סומע, — דאָך האָט ער בעקומען דורך דעם אַ מיטעל אויפצושטעלען זיין געזונד און צו לעבען פון דאָן אָן אין בעדינגונגען, מעהר אָדער וועניגער אונ-אַפהענגיגע. די קראַנקהייט האָט נישט אָבגעשוואַכט דעם פּאָעט'ס מאַלענט און די לייערער, וואָס ער האָט פערעפּענטליכט, צייט ער איז געזונד געוואָרען, לאָזען האָפּען, דאָס ער וועט אויך ווייטער בערייכערן מיט גלענצענדע ווערק די יודישע ליטעראטור, וועלכער ער האָט שוין אזוי פילע געגעבען.

ראָזענפעלד'ס לייערער טיילען זיך, לויט זייער סיוושעט נאָטיר-ליך, אין צוויי הויפט-גרופּען: אַ סאָציאלע און אַ נאַציאָנאַלע. נישט קוקענדיג אויף דער אייסערליכער פערשידענהייט פון די סיוושעטען, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס מען קען אין זיי אפשר ענטדעקען אַ געגענועצליכקייט, איז דאָך די איינהייט פון ראָזענפעלד'ס שאַפּען, די שאַפונג פונ'ם פּאָעט פון יודישען אַרבייטער און קבצן, נישט צוריי-סען געוואָרען און זי ווייזט זיך אַרויס אין אַ זעהר שאַרפען אופן. דער פּאָעט פיהלט זיך אין צווייען אונגליקליך, אלס אַרבייטער און אלס יוד, און ווי אין ערשטען, אזוי אויך אין אנדערן פאל איז דאָס עלענד אַ מאַטעריעלע און צוגלייך אַ גייסטיגע.

בשעת ער האָט, אַרבייטענדיג אין ווערקשטאָט, געפיהלט, ווי ער פערלירט זיין מענשליכען בעוואוסטזיין אין ווערט אַ גולם אונטער דער האַרץ-טויטענדיגער ווירקונג פון דער מאַשין, אַרום וועלכער ער איז פון דערפריה ביז ביי דער נאַכט אַרומגעגאַנגען, — האָט ער געוואוסט, אז דער קוואַל פון זיין עלענד איז די סאָציאלע אָרדנונג, וועלכע צעטיילט די מענשען אין עקספּליאַטאַטאָרס אין עקספּלאַטירט-טע, אין אַרבייטער און בעל-הבתים. ווען ער האָט זיך אָבער גע-שלעפּט מיט'ן שוף איבער'ן ים פון רוסלאַנד קיין אמעריקא און צוריק, האָט ער אין האַרצען געפיהלט אַ טרויער און אַ יאוש אָהן אַ גרעניץ און האָט געוואוסט, אז דאָס קומט איהם דערפאַר, וואָס ער איז אַ וואַנדערנדיגער יוד, וועלכער פיהלט זיך אין ערגניץ-ניט ווי אין דער-היים און זוכט שוין זייט יאָהרהונדערטע דעם דאָך, וועלכען ער קען נישט געפינען. און ווען ער טרוימט פון אַ נייעם לעבען, ווען אלע מענשען וועלן זיין פריי און גליקליך, פיהלט ער אין דערוועלכער צייט גאַנץ גיט, אז פאַר איהם קען דאָס דאָזיגע פרייהייט אין גליק נישט עקסיסטירען. פל זמן עס וועט זיך ציהען דער נאַציאָנאַלער אונגליק

פון צייט צו צייט האָט ער געמאַכט אומוויסמע פֿרובען צו צוריק-
 מען די קנעכטשאַפט'ס=קייט, וועלכע האָט איהם צוגעבונדען צום ווערק-
 שטאַט. אין 1888=טען אין 1889=טען יאָהר האָט ער פֿערעפּענט-
 ליכט צוויי זאַמלונגען פֿון לייערער („די גלאַקע" און „די בלומען=קייט")
 און איז אַרומגעפֿאַהרען פֿון שטאָרט צו שטאָרט, וואו ער האָט געלעזען
 זיינע אייגענע לייערער אין קאַפּע'ס און אויף אַווענדען. דאָס מאַטערי-
 עלע דחקות איז אָבער געבליעבען און דאָס האָט איהם געטריבען שטענ-
 דיג צוריק אין ווערקשטאַט. אין 1894=מען יאָהר האָט ער אָנגעפּאָנגען
 אַרויסצוגעבען אַ קליינעם וואָלענטליכען זשורנאַל, „דער אַשמאַד", וועל-
 כער האָט זיך בעזונדערס אָנגעגעבען מיט לייערענשאַפטליכע פּאָלעמיקעס
 און קריטיק איבער די יודישע צייטונגען. אין דעם זשורנאַל האָט ער
 פֿערעפּענטליכט אַלס ענטפּער אויף די אָנפּאַלען, וואָס זענען געגען
 איהם געווען געריכטעט און אין וועלכע מען האָט איהם אויפגעוואָרפּען
 זיין שניידעריי, דאָס סאַטירישע לייער „דער לאַטוטניק", וואָס איז אַנ-
 אויסגעצייכענטעס ווערק אין דעם ליטעראַטור=זשאַנר. אין 1897=טען
 יאָהר האָט ראָזענפֿעלד פֿערעפּענטליכט אַ זאַמעלבוך פֿון זיינע לייערער
 אונטער'ן נאָמען „דאָס לייערער=בוך". זיין מאַטעריעלער ערפּאָלג איז
 געווען וועניג בעדייטענד, דאָס בוך אָבער איז געקומען פֿאַר ל. וויע-
 גער'ס אויגען, וועלכער איז זעהר נתפּעל געוואָרען פֿון דעם פּאָעט'ס
 טאַלענט און האָט דעם פּאָלגענדען יאָהר אַרויסגעגעבען אַנ'ענגלישע
 איבערזעצונג פֿון אַ געוויסער צאָהל לייערער. די דאָזיגע איבערזעצונג
 איז זעהר גוט און פֿריינדליך אויפגענומען געוואָרען פֿון דער ענגלישער
 פרעסע, און פֿון דאָן אָן האָט זיך דעם פּאָעטס מאַטעריעלע לאַגע
 אַביסעל פֿערבעסערט. ער האָט יעצט געהאַט די מעגליכקייט אַוועק-
 צעוואַרפּען דעם ווערקשטאַט אין צו פֿערדיענין זיין ברויט אַלס רע-
 דאַקטאָר פֿון אַ יודישער צייטונג. די בעשעפּטיגונג פֿון אַ זשורנאַליסט
 אין דער אַמעריקאַנער יודישער פרעסע, וועלכע מאַכט, ליידער, נאָך
 אַלע גענג פֿון רעקלאַמע און פּאָלעמיק, וואָס איז אַזוי חאַראַקטעריס-
 טיש פֿאַר דער געלער פרעסע פֿון דעם לאַנד, האָט נישט צופֿירדען
 געשטעלט דעם פּאָעט אין אין מעהרערע לייערער זיינע איז צו זעהן,
 ווי ער בענקט במעט נאָכ'ן „ווערקשטאַט אין שער". און 1906=טען
 יאָהר האָבען זיך געלאָזען פֿיהלען אין דעם פּאָעט'ס קערפּער די וויר-
 קונג פֿון זיין עלענדען אין קאַמפּפּ'ס=פּולען לעבען: צו פֿיער און פֿער-
 ציג יאָהר איז ער פּאַראַליזירט געוואָרען. מען האָט מורא געהאַט, ער
 וואָל נישט בלינד ווערן. מען האָט געזאַמעלט געלד פֿאַר איהם, און
 פֿון דעם איז געווען צו זעהן, ווי פּאַפּולער ער איז ביים יודישען פּעפּל.

אין דערועלבער לאגע, ווי ער, און זיין פערזענליכער זעהמאג ווערט:
אלזא א סימבאָל, אַנאָווסדריק פון דער נויט, וואָס עס לעבען איבער
די אלע, וועלכע ליידען און ווערן אויסגעמאַטערט אזוי ווי ער.

אין אַ ליעד, וואָס ציילענט זיך אויס מיט זיין גייסט און טיע-
פען טרויער, ערקלערט דער פאָעט אַליין, דאָס ער איז נאָר אַנער-
קלעהרער פון די פאָלקס-ליידען. ער איז רייך, זעהר רייך אין טרע-
רען. די — פאר וועמען ער זינגט, זענען אַרים פונקט ווי ער און
בעצאָהלען מיט מיליאָנען טרערען פאר די טרערען, וואָס ער פער-
גיסט פאר מיליאָנען:

וואָס קענען מיר די אָרימע לייט

פיר אַ בעלזוינג נעבען?

זי צאָהלען טרערען פאר אַ טרער, —

דאָס איז אלץ, וואָס זי קאָנען: —

איך בין אַ טרערען-מיליאָנער

און ווין אויף די מיליאָנען. (1)

אַ געפיהל פון פיינליכען שמערץ שטערן דרינגט דורך די סאָציאַלע
ליידער פון ראָזענפעלד. אַרבייט אָהן פרייד, אונטער דער פינט-
טערער אויפזיכט פונ'ם בעל-ה-בית, אָדער מייסטער, אין שמוץ און
געדרינגשאפט; אַרבייט, וואָס דויערט ביז דער קערפער ווערט אינ-
גאנצען אויסגעטריקענט. וואָס פאר אַ טרויער, וואָס פאר אַנלענד,
זי בעשיידען עס זענען די פערלאנגען, וואָס פיהלען אָן זייער האַרץ!
זי נאָטירליך און עלעמענטאַר זענען זי — און דאָך ווי שווער איז עס
זי צו רעאָליזירען! „פערצווייפלונג“ (2) רופט זיך דאָס ליעד, אין
וועלכען זי ווערן אַרויסגעזאָגט. ער וואָלט וועלן האָבען אַ טאָג,
נישט מעהר ווי איינעם, אין דער וואָך, ווען ער זאָל רוהען, פער-
נעמען די קנעכטשאפט, פערנעמען דאָס עלענד; אַנאָווייניגסטע
שטימע זאָגט איהם אָבער, אז נאָר אין קבר וועט ער רוהען. באַלד
ווערן די בלוימען פערוועלקט, דער פויגעל וועט זיין לעצטעס ליעד
זינגען. אָה! האַטש איינמאָל אַטעמען מיט דער פערל-לופט, וואו עס
שמעקט מיט היי; איינמאָל פיהלען דעם בלומען-ריח! יא, ער ווייס
עס, ער וועט באַלד אַטעמען מיט פרישער לופט אויפ'ן פעלד פון

(1) Ibidem „דער טרערען-מיליאָנער“ ז. 7.

ז. 19—21. (2)

פון זיין פאָלק אין עס וועט נישט רעאליוירט ווערן דער טייערער צווייטווענדראָהריגער חלום זינער. דער פאָעט זאָגט אַליין וועגען זיך, דאָס זיין מוזע בעשווערט איהם, ער זאָל ווידמען זיינע כחות דער עמאָציאָנאָליע פון די אַרביטער, וואָס ווערן עקספּלואַטירט, ער זאָל קעמפּען געגען דאָס פינסטערניש און זאָל בעשיצען זיין נאָציאָן, דאָס אַרים שעפעלע, וואָס ווערט בעפאלען פון אזוי פיעל ווילדע חיות. אין זיין אינטימען בעוואוסטזיין, אַלס מענטש און יוד, געפינט ער מיטלען צו פערבינדען די נאָציאָנאַלע פרייהייט און די סאָציאַלע בעפרייאונג. וועלכע מען שטעלט אזוי אָפּט אויף אַלס געגענוצע, אַלס הפכים; ביי איהם אָבער ציהען זיי זיך ביידע פון איין העכערן פרינציפ: פון דעם פרינציפ — פאַר פרייהייט און מענשליכען גליק.

דער דאָזיגער סינטעז, וועלכער איז געשאפּען נעוואָרען אין פאָ-עמ'ס נשמה, איז גאָנץ איינפאך, גאָנץ נאטירליך און איז נישט גע-קינצעלט. מיר פיהלען איהם, ווען מיר לעזען זיינע לייערער, ווי די סאָציאַלע, אזוי אויך די נאָציאָנאַלע, וועלכע זענען דורכגעדרונגען אַלע מיט אַ טיעפער לויטערקייט און אין וועלכע מען וועט נישט קע-קענען געפינען אַ פּסיכאָלאָגישען ווידערשפּרוך, נישט קוקענדיג, וואָס די געפיהלען, וועלכע ווערן אין זיי אויסגעדריקט, זענען פערשיידען. דאָך, ווען די צוויי סיוושעטען זענען ווייט פון צו זיין אַ סתירה, און ערגענצען, פערקעהרט, איינער דעם אנדערן, — מישען זיי זיך דאָך נישט צוזאַמען אויס: אין האַמטש זיי לעבען אין איין האַרצען. דאָך אינטערשיידען זיך די נאָציאָנאַלע געפיהלען אין זייערע אויסער-ליכע אויסדריקען. אין דעריבער ווירקליך בעמערקען מיר נישט, אז דער פאָעט זאָל ביידע סיוושעטען בעטראַכטען מיט אַמאָל; יעדעס לייער זיינס טראָגט דעם האַראַקטער פון אַנאָנקלאָגע, אין ווען זיינע נאָציאָ-נאַלע לייערער בעזינגען נאָר די נאָציאָנאַלע בעפרייאונג פונ'ם יודי-שען פאָלק אָדער די אינדיווידועלע ליידען פון די יודען, אַלס יודען. נישט בעשעפטיגענדיג זיך מיט זייער סאָציאַלער לאַגע, — בעהאַנד-לען זיינע סאָציאַלע לייערער נאָך דאָס עלענד פונ'ם אַרבייטער, פונ'ם פראָלעטאַריער, צו וועלכער נאָציע ער זאָל נישט געהערען.

האָבענדיג הויפטזעכליך אַ לידישען טאַלענט, דריקט דער פאָעט אין זיינע סאָציאַלע לייערער בעזונדערס אויס די איינדריקען פון זיין פערזענליכע לעבען, די טרויעריגקייטען און עלענד, וואָס ער האָט דורכגעלעבט אין די „שוויץ-וואַרשטאַטען“. נאָר בעקלאָגענדיג וי שטענדיג אויפ'ן אייגענעם מזל, ווייס ער צוגלייך גוט, דאָס טויזענדער אנדערע מענשליכע בעשעפענישען, מענער און פרויען, געפינען זיך

בעדינגונגען: ער פערליערט די האַפנונג. פערברענגענדיג אזוי פיעל יאָהרען אין אַ שניידער-וואַרשטאַט, האָט דער פּאָעט געוווּס אַליין גע- קאָנט פיעלע אַלטע קאַמעראַדען-שניידער, עהנליכע צו דעם, וואָס ער האָט געמאַלט אין איינעם פון זיינע ליידער (1); דאָס איז געווען אַ מוסטער-אַרבייטער, און דער מייסטער איז מיט איהם געווען צופריע- דען: ער מאַכט אין שאַפּ נישט קיין ירדען און בעלידיגט נישט זיין פאך, ער קומט אין געהט אַוועק שטיל, — ריידען, רעדט פאַר איהם זיין הוסט. דעם טרער פערדעקען איהם די בריילען און דעם שמערץ פערדעקט די ברוסט, זיין גאַנצעס לעבען האָט ער געאַרבייט. נישטאָ כמעט אין שטאָרט אַ מייסטער, וועלכען ער האָט נישט געדיענט. ער קומט אַריין אין שאַפּ בעניגען, און ער שאַפט גאָך שפעט ביי- נאַכט. און אימער, אימער ויצט ער טרויעריג און טראַכט, די אי- בערגע-אַרבייטער זעהען אין דעם אַלטען, ווי אין אַ שפּיעגל, זייער אייגענעם סוף.

דאָס פּינליכסטע פון ראָזענפעלד'ס סאָציאַלע ליידער איז יענעם, וואו ער בעשרייבט זיין נשמה-צושטאַנד בשעת דער אַרבייט, די אומ- זיסטע אָנשמערענגונגען, וואָס ער מאַכט, פרי צו רעטען דאָס, וואָס ס'איז ביי איהם געבליעבען גאָך טייערעס, זיין געדאַנק, זיינע מענש- ליכע געפיהלען. אין דאָס קומט איהם אָן מיט מאַטערניש, ווייל זיין מח איז מיער און אָהן חיות—זיי שטאַרבען ביסליכווייז אָפּ, דערטרונע- קענע אינ'ם בעטויבענדיגען מאַשינען-גערויש. זעלטען ווען מיר וועלן געפינען אין דער ליטעראַטור, וואָס שעפט איהר בעגייסטערונג פונ'ם מאָדערנעם אַרבייטער-לעבען אַזוינס טראַגישעס, ווי ראָזענפעלד'ס ליידער (די סוועט שאַפּ 2), וואו דער פּאָעט שילדערט אינו די גסיסה פון זיין נשמה, ווי ער ווערט שמערצליך און לאַנגזאַם פערוואַנדעלט אין אַ מאַשין, וועלכע איז געמאַכט פון פלייש און גערווען און וועל- כע, ווען זי האָט אפילו שוין נישט קיין כח צו רענקען און טראַכ- טען, פערליערט זי דאָך נישט די פעהיגקייט אין זעלטענע ליכטיגע מינוטען צו דערמאָנען זיך וועגען איהר פערנאָנגעהייט און צו פיה- לען, ווי שרעקליך זי איז געפאַלען. ראָזענפעלד האָט, אַדאָנק זיין אידעלען און זיכערן געשמאַק, וועלכער איז איבערהויפט חאַראַקטע- ריסטישע פאַר זיינע ווערק, אין דעם דאָזיגען ליידער איבערגעגעבען

בית-עולם, וואו ער וועט איינשלאָפֿען אויף אייביג. עס וואָלט אזוי גוט געווען זיך אויסבאָרען אין קלאָרען, זילבערנעם וואַסער פֿונ'ם טיך, וואו די וועלן בעוועגען זיך און לויפֿען אזוי גראַציעז: איהם אָבער וועט מען וואַשען נאָר דאָן, ווען מען וועט איהם אָנטאָן תּכריכים. אין שוויץ-וואַרשטאָט איז פינסטער, אַלץ איז שמוציג, שוואַרץ פֿון רויך. ווען ער וועט ערשט טויט זיין, וועט ער האָבען דאָס גליק צו טראָגען אַרייַנע, ווייסע העמר. עס ווילט זיך ענטלויפֿען פֿון דעם מאַשינען-גערויש, אַוועקגעהן אין וואַלד זיך אָברוהען און דערקוויקען אַביסעל: וואַרט! זיך אָבקהלען! באַלד וועט איהם שוין הייס נישט זיין.

ער מאַכט זיך קיין פּאָנטאָיעס נישט. די דאָזיגע קאָמאָדע וועט אזוי לאַנג דויערן, ווי דאָס לעבען אַליין. אַלע זיינע יאָהרען וועט ער טראָגען אויף זיך, געפֿייניגט פֿון הונגער, דעם יאָך פֿון עלענד, און נאָך זיין טויט וועט שוין זיין אַנאַנדערער אַרבייטער, וואָס וועט פֿערנעהמען זיין אָרט. אויף וויפֿעל ער קען זיך נאָר ערינערן, זעהט דער פּאָעט אין וואַרשטאָט דעם „בלייכען אַפֿרייטער“ (1), שטענדיג פֿערטיעפט אין זיין אַרבייט, שטענדיג שרעקליך פֿערנומען און פֿער-טאָן. כּסדר טריפֿען טראָפֿענס שווייס פֿון זיין פנים, פֿון פֿריהמאָרגען ביז שפֿעט אין אָבענד, און זאָפֿען זיך איין אין די קליידער און טרינקען זיך איין אין די נעט. דער מענש האָט שוין מעהר נישט קיין כּח צו אַרבייטען, ער ליגט זיינע לעצטע קרעפטען אַוועק, מאַטערנדיג זיך טאָג-טעגליך פֿאַר זיין פינסטערער פֿרנסה. „ווי לאַנג וועט נאָך יאָ-גען דער בלייכער דעם בלוטיגן ראָד = אָ, ווער קען זיין ענדע מיר זאָגען?“ — „דאָך איינס איז בעוואוסט און בעשיידט: ווען איהם וועט די אַרבייט דערשלאָגען, ויצט תּיכף אַ צווייטער און נײַהט“.

שטארבט דער אַרבייטער נישט אָב פֿון שלאַפֿקייט און קראַנק-הייט פֿאַר דער צייט, וואַרט אויף איהם די שרעקליכע אַלטקייט, נאָר ווי טראַגיש-עלענד איז דאָס לעבען פֿון אַנאַלטען אַרבייטער! ווען ער האָט אפילו כּח צו אַרבייטען און צו פֿערדיענען דאָס נויטווענ-דיגסטע, דאָך איז זיין האַרץ טויט; אַ שטומער יאוש, שיינט, איז אַרייַנגעדונגען אין זיין גאַנצענער נשמה און האָט איבערגעלאָזען ציי-כּענס אין יעדערער פֿון זיינע בעוועגונגען. גלאַט געהט עס נישט אַרי-בער, ווען אַ מענש פֿערברענגט זיין גאַנץ לעבען אַלץ אין די זעלבע

דער זיגער, מיר סקרובעט, מיר דאכט, אז ער טרייבט מיך
אין רופט מיך „מאשינע!“ אין שרייט צו מיר: „נייה!“

גאָר דאָן, ווען ס'איז שטילער דער ווילדער געטומעל,
אונזעק איז דער מייסטער, אין מיטאָג-צייט שטונד,
דאָן פאנגט אָן אין קאָפּ ביי מיר לאַנגזאָם צו טאָנען,
אין האַרצען צו ציהען, — איך פיהל דאָן מיין וואונד; —
אין ביטערע טרערען, און ווירגע טרערען
צו וויקען מיין מאָגערען מוטאָג, מיין ברויט, —
עס ווערגט מיר, איך קען נישט מער עסען, איך קען נישט
אָ, שרעקליכע פראצע! אָ, ביטערע נויט!

ס'ערשיינט מיר די שאַפּ אין דער מיטאָג-צייט שטונדע
ווי אַ בלוטיגע שלאכטפעלד, ווען דאָרט ווערט גערוהט;
ארום און ארום זעה איך ליעגען הרוגים,
עס ליארמט פון דר'ערד דאָס פערגאסענע בלוט...
איין ווילע, און באַלד ווערט געפויקט אַ טרעוואַגע,
די טויטע ערוואַכען, עס לעבט אויף די שלאכט,
עס קעמפּען די טרופעס פיר פרעמדע, פיר פרעמדע,
און שטרייטען אין פאַלען, און זינקען אין נאכט.

איך קוק אויף דעם קאמפּפּלאַצ מיט ביטערען צאָרען,
מיט שרעק, מיט נקמה, מיט העלישער פּיין; —
דער זיגער, יעצט הער איך איהם ריכטיג, ער וועקט עס:
„א סוף צו די קנעכטשאַפט, א סוף זאָל דאָס זיין!“
ער מינטערט אין מיר מיין פערשטאנד, די געפיהלען,
און ווייזט, ווי עס לויפען די שטונדען אהין;
אן עלענדער בלייב איך, ווי לאַנג איך וועל שוויגען,
פערלוירען, ווי לאַנג איך פערבלייב וואָס איך בין...

דער מענש, וועלכער שלאָפט אין מיר, הויבט אָן ערוואַכען,
דער קנעכט, וועלכער וואכט אין מיר, שלאָפט, דאכט
זיך, איין; —

אצינד איז די ריכטיגע שטונדע געקומען!
א סוף צו דעם עלענד, א סוף זאָל עס זיין!...
גאָר פּלוצלינג — דער וויס-על, דער באָס — אַ טרעוואַגע!

דורכ'ן ברייטען, מאַנאָמאַנעז און אונאונטערבראָאָנעס ריטמוס דעם
גערויש פון די מאַשינעס בעת דער אַרבייט:

עס רוישען אין שאַפּ אזוי ווילד די מאַשינען,
אז אָפּטמאָל פּערגעס איך אין רויש דאָס איך בין; —
איך ווער אין דעם שרעקליכען טומעל פּערלירען,
מיין איך ווערט דאָרט בטל, איך ווער אַ מאַטין:

איך אַרבייט און אַרבייט, און אַרבייט אָהן חשבון,
עס שאַפּט זיך, און שאַפּט זיך, און שאַפּט זיך אָהן צאָהל;
פיר וואָס? און פיר וועמען? איך ווייס ניט, איך פרעג ניט, —
ווי קומט אַ מאַשינע צו דענקען אַמאָל?

נישטאָ קיין געפיהל, קיין געדאַנק, קיין פּערשטאַנד נאָר; —
די ביטערע, בלוטיגע אַרבייט דערשלאָגט
דאָס ערעלסטע, שענסטע און בעסטע, דאָס רייכסטע, —
דאָס טיעפסטע, דאָס העכסטע, וואָס ס'לעבען פּערמאַנט.
עס שווינדען סעקונדען, מינוטען און שטונדען,
נאָר זענעל-שנעל פליהען די נעכט מיט די טעג: —
איך טרייב די מאַשין גלייך, איך וויל זיי דערייאָגען, —
איך יאָג אָהן אַ שכל, איך יאָג אָהן אַ ברעג.

דער זינגער אין וואַרקשאַפּ, ער רוהט נישט אפילו,
ער ווייזט אַלץ אין קלאַפּט און וועקט נאָלאַנגאנד: —
געזאָגט האָט אַ מענש מיר אַמאָל די בעדייטונג:
זיין ווייזען און וועקען, דאָרט ליגעט אַ פּערשטאַנד;
נאָר עטוואָס געדיינקט זיך מיר, פונקט ווי פון אַ חלום: —
דער זינגער, ער וועקט אין מיר לעבען און זין,
און נאָך עפעס, — איך האָב פּערגעסען, — ניט פּרעגט עס:
איך ווייס ניט איך ווייס ניט, איך בין אַ מאַשין!...

און צייטענווייז, ווען איך דערהער שוין דעם זינגער,
פּערשטעה איך גאַנץ אנדערש זיין ווייזען, זיין שפּראַך: —
מיר דאַכט, אז עס נוקעט מיך דאָרטען דער אינרוה,
כּוּזאַל אַרבייטען, אַרבייטען, מעהרער, אַ סך!
איך הער אין זיין טאָן נאָר דעם באַס'ס ווילדען בייזער,
זיין פינגסטערען קוק אין די וויזער די צוויי; —

נישט, ווענדיג צוזאמען מיט זי, האָטש אויף אייניגע מינוטען פער-
געטען דאָס עלענד און נויט פון זיין אַרבייטער-לעבען? נאָר לידער
זענען פאַר איהם צוגעמאַכט אַפילו די ריינסטע און איינפאַכסטע פריי-
דען, און זאָגאַר אין דער היים פערלאָזען איהם נישט זיינע פינסטע-
רע זאָרגען און דאגות. שפעט קומט ער אַהיים; די פרוי און דאָס
קינד שלאָפען שוין. די שטוב זעהט אויס פוסט און וויסט; מיט שרעק
און פערצווייפלונג דערלאָנגט ער זיך אַ פרעג, וואָס וועט זיין מיט
זיינע טייערע אין יענעם טאָג, ווען ער וועט נישט קענען זי ברענג-
נען זיין מאָגערע פרנסה, ווייל ער וועט מייט אָדער קראַנק זיין.

די שטוב איז פערוויסט און אַנשוויגען.

איך קוק זיך אַרום מיט אַ הוסט: —

מיין אָרימע פרוי זעה איך ליגענען, —

זי בלאָנדזשעט פון חלום אַ נגון,

דאָס פיצעלע טרוימט ביי איהר ברוסט.

איך קוק אויף די אָרימע מיט טרערען

און קלער: „ווען איך בלייב איצטער מייט,

ווען איך זאָל מיט איינמאָל נישט ווערן,

אַ, ווער וועט זי ביידען ערנעהרען?

אַ בעט זי פערשאַפען און ברויט?

און קלערענדיג ווער איך, אַ מיעדער,

אַנשלאָפען, — און טו מיך אַ חאַפּ.

אין מזרח-זייט טאָגט עס שוין וויעדער, —

איך שלעפּ די פערמאַטערמע גליעדער

צוריק אין דער דומפוגער שאָפּ. (1)

אין דעם ליעד „מיין יונגעלע" (2), וואָס איז איינס פון די שענסטע

און אַמטעפסטען דורכגעפיהלטע צווישען ראָזענפעלד'ס ווערק, ווי אויך

איינס פון די בעריהמטסטע, שילדערט אינו דער פאָעט דעם שמערץ,

וואָס ער קען נישט פערזוּלען און דורכלעבען די אַסת'ע פרייד פונ'ם

פאַמיליען-לעבען. דער פאָעט האָט אַ קליינעם יונגעלע, אַ ליעבלינגס-

4 Jbidem „אין שאָפּ און אין דער היים" ג. 22—24.

2 „ג. 16—18.

איך ווער אָן דעם שכל, פערנעס, וואו איך בין, —
עס טומעלט, מען קעמפּט, אַ, מיין איך איז פערלויירען, —
איך ווייס ניט, מיך אַרט ניט, איך בין אַ מאַשין...

אַ טיעפּער יאיש=געפיהל דרינגט דורך דעם פּאָעט'ס נשמה. ער
שרייט נישט, ער פּראָטעסטירט נישט; ער פיהלט זיך אַזוי קליין, אַזוי
עלענר, אַזוי פערלויירען אין ווערקשטאַט, וואו ער מוז פערברענגען
זיין לעבען, אַז נאָר טרערען ערלייכטערן אַמאָל איהם זיין שווער
געמיט. ער דערצעהלט אונז די געשיכטע פון אַ טרער, וואָס איז
אַראָבגעפאלען אויף אַנאַיזען (1), דערביי זענען די ווערטער אַזוי איינ-
פאַך, אויפריכטיג און נישט געקינסטעלט, דאָס נאָר אַ טיעפּער שמערץ
אין יאיש האָבען זיי אַרויסרופען געקאָנט.

אַ, קאַלט אין פינסטער איז די שאַפּ!
איך האַלט דעם אייזען, שמעה און קלאַפּ! —
מיין הערץ איז שוואַך, איך קרעכץ און הוסט;
עס הויבט זיך קוים מיין קראַנקע ברוסט.

איך קרעכץ און הוסט און פרעס און קלער,
מיין אויג ווערט פייכט, עס פאַלט אַ טרער,
דער אייזען גליהט: — דאָס טרעריל מיין —
דאָס קאַלט און קאַכט און זידט ניט איין.

דער פּאָעט פרעגט ביי דער טרער, פאַרוואָס זי זידט נישט
איין. אפשר איז זי שוין דער לעצטער פון זיינע הייסע פריינד און,
עס קען זיין, זי ווייס, ווען ס'וועט זיך ענדיגען דער גרויסער קלאָג?
נאָר אין דער רגע האָבען זיך דערלאָנגט אַ גאָס טרערען גאָר אָהן
אַמאָס פון זיינע אויגען און ער האָט גלייך פערשטאַנען, „אַז טיעף
איז נאָך דער טרערלין=טייך“.

אַדערשלאָגענער און געבראָכענער, מיט אַ מיעדער נשמה און
גוף, קומט ער ביינאַכט צו זיך אַהיים, וואו ער האָט אַ פרוי און אַ
קינד. שלעפט ער דען נישט צוליעב זיי אויף זיך די קייטען, וואָס
בינדען איהם צו צום וואַרשטאַט? ביזדען זיי דען נישט דאָס איינציגע
גליק, וואָס איז איהם אויף דר'ערד געבליעבען? דאַרף ער דען

אויך בלייב צו-וועהמאגט און צוקלעמט,
פערביטערט און איך קלער:
ווען דו ערוואכסט אמאל, מיין קינד,
געפינסטו מיך נישט מעהר"...

צו דעם טעמא קעהרט ויך דער פאָעט אום נאָך אין מעהרע-
דע לייערער: צו דער שעדליכער ווירקונג פון דער אַרימקייט אויף
דער שענקייט און ריינקייט פונ'ם פאמיליען-לעבען. ווען ער פרעגט ביי
א יונג מיידעל, וואָס ער טרעפט אויפ'ן גאס פאַרטאָג, פאַרחאָס איז
זי אזוי פריה אויפגעשטאנען, ווען „די בלומען טרוימען נאָך“ און
„עס שוויגט נאָך יעדער פויגל-געסט“, ענטפערט זי איהם: „איך
געה פערדיענען“. אין די זעלבע תשובה בעקומט ער פון א יונג
מיידעל, וואָס ער טרעפט שפעט ביינאַכט, „אַליין דורך פינסטערניש
גון קעלט“ און ביי וועלכער ער פרעגט: „וואָס קען דיר העלפען דען
די נאַכט? זי איז דאָך שטום און טויב און בלינד!“ „קוים האָט דער
מאָן דיר נישט געלאַכט.“ (1)

א זעהר דראַמאַטישען איינדרוק מאַכט דאָס לייער „די ערשטע
ווירזשעס“ (2). דער פאָעט ווייזט אינו אַ וואוינונג פון אַנאַרימען אַר-
בייטער. „א צימער קאַלט אין פינסטער, און שטיל, עס דאַכט זיך
פוסט, נאָר דורך דער טיעפע שטילקייט ברעכט דורך אַ שווערער הוסט.
דאָרט ליעגט אַ מאַן אַ קראַנקער, פערלאָזען אין פערשוואַכט, פון
מעגשען נישט בעקומערט, פון הימעל נישט בעטראַכט“. זיין פרוי
איז געשמאָרבן פון שווינדלונג און פון אלע קינדער איז געבליעבען
נאָר איינע, דאָס יונגסטע. שוין אַ וואָך ווי זי איז אַוועק אין פאַב-
ריק. יעצט קומט זי אַריין אין שטוב אַ פרעהליכע, אַ לעבעדיגע; זי
האָט בעקומען איהר ערשטען פערדיענסט און האָט אַהיים געבראַכט
ליכט און ברויט; זי קען אויך רופען אַ דאָקטאָר, קויפען רפואות;
„מיין באָס איז גוט און ערעל“, ער האָט געזאָגט, דער גביר; דו
ביסט אַ שענע מיידעל, וועסט ניצליך זיין פיר מיר..."
און שאַ, עס שוויגט די קליינע,
איהר קינדיש בליק ווערט שטאַר,

(1) Ibidem ז. 30—31 „וואוהין?“

(2) 41—44.

קינד, אז ער זעהט איהם, דוכט זיך איהם, אז די גאנצע וועלט איז זינע. ער זעהט איהם אָבער זעלטען; ווען ער קומט פון דער אר-בייט, שלאָפט שוין דאָס קינד און אז ער געהט אַוועק אויף דער אַרבייט, ליעגט עס נאָך אין בעט אין רעכטען שלאָף. ווען דאָס קינד וועט אַמאָל ערוואַכען, וועט דער פאָעט שוין מער נישט זיין.

.
איר קום צוקלעמטערהייד אַהיים,
אין פינסטערניש געהילט, —
מיין בלייבע פרוי דערזעהלט מיר באַלד,
ווי פיין דאָס קינד זיך שפּיעלט;

ווי זיס עס רעדט, ווי קלוג עס פרעגט;
אָ, מאַמא, גוטע מאַ,
ווען קומט און ברענגט אַ פענני מיר
מיין גוטער, גוטער, גוטער פאָ?

איך הער עס צו און אייל — עס מוז, —
יא, יא, עס מוז געשעהן;
די פאָטערליעבע פלאַקערט אויף:
עס מוז מיין קינד מיך זעהן! . . .

איך שמעה ביי זיין געלעגעריל
אין זעה, אין הער, אין — שאַ!
אַ טרוים בעוועגט די ליפעלאַך:
אָ, וואו איז, וואו איז פאָ?

איך קוש די בלויע אויגעלאַך,
זיי עפּנען זיך — אָ, קינד!
זיי זעהען מיך, זיי זעהען מיך,
און שליסען זיך געשווינד.

דאָ שמעהט דיין פאָפּא, טייערער,
אַ פעננילע דיר, נאָ!
אַ טרוים בעוועגט די ליפעלאַך:
אָ, וואו איז, וואו איז פאָ?

און קינדער נאך מיט צערטליכקייט ערנעהרען. דעם ריכטערס אור-
טייל אָבער איז אנדערש: דער פאָטער און די מוטער וועלן אַרויס-
געשיקט ווערן און די קינדער וועלן בלייבען און פערשריעבען ווערן
אין א יתומים-הויז. אומזיסט זענען די געשרייען, די טרערען פון די
עלמערן, וואָס בעטען זיך, מען זאָל זיי נישט שיידען מיט די קי-
דער, בעסער זאָל מען זיי דאָס לעבען נעהמען: דאָס אורטייל ווערט
אויסגעפיהרט. און דער פאָטע פראָטעסטירט געגען דעם, שילטענדיג
און פערפלוזענדיג יענס סאָציאלע סיסטעם, וואָס שאַפט אַזעלכע
בילדער.

ראָזענפעלד איז געקומען אין בעריהרונג מיט די סאָציאליסטי-
שע און אנאַרכיסטישע עלעמענטען, וואָס זענען אַזוי פיהל פעהראָן
אין ניו-יאָרקער יודישען קוואַרטאַל, און דאָס האָט געוויקט אויף זיין
גייסט. דער מחבר פון אַזוי פיעל מיט פערצווייפונג דורכגעדרונגענע
ליידער, דער, וואָס האָט געשריעבען (1):

איך טראָג ניט אויף קיינעם קיין שנאה,
און פרעמד איז מיר ראַכע און קנאה,

דער וועהטאָג אין האַרץ נאָר איז גרויס, —

פאָגט אָן אָנגעבען זיך אַחשבוֹן וועגען דער פערזאָנלעכקייט
פון די הערשענדיגע קלאַסען; ער, וואָס האָט נאָר געוואוסט פון מיט-
געפיהל און לייעבע צו די עקספּלאַטירטע. אין אַ גאַנצער רייע לייע-
דער טרעט ער אַרויס אַלס דער אויסדריקער פון די פאָלקס-פער-
לאַנגען, אַלס נביא פון דער סאָציאלער רעוואָלוציע, פון וועלכער ער
הערט די ערשטע דונערן: ער זאָגט אָן, אַז זי וועט אין נישטען קו-
מען. דאָס לייער, די נבואה (2), אין וועלכעס ער זאָגט אָן די מעכ-
טיגע פון דער וועלט, אַז זי וועלן פערשלונגען ווערן דורך
דעם כּעס, וואָס זי האָבען אַליין געשאַפען דורך זייער צולאָזענקייט
און משוגעט, איז פול מיט ווילדער און פינסטערער שענקייט און
דערמאָנט אָן די ברענענדיגע ווערטער פון די אַלטע נביאים:

אַזוי, ווי איהר קענט די געפעהרליכע מויל
פון ווילדען וואַלדקאָן נישט פערמאַכען,

זיין פּלוצלונג ער קאָלט זיך פונאַנדער מיט גרויל,
און וואַרפט פון זיין גליהענדען ראַכען.

(1) Ibidem, „אין שאַפ און אין דער היים“ ז. 22—27.

(2) „א נבואה“, ז. 92—94.

א סיעפער קרעכץ פערקינדונג
יסורים און געפאהר.

דאָס ציטערט אויס דער גוסס
זיין לעצטעס וואָרט אַצינד,
און אויף די ליפּען שטאַרבט עס:
„מיין קינד... מיין איינציג קינד!“ ..

אין פערביטערטע ווערטער דערצעהלט אונז דער פאָעט די גע-
שיכטע פון אַן „אַרימער געווינד“ (1), וואָס איז אָנגעקלאָגט געוואָרען
פאַר בעטלער־י און יעצט שטעהט זי פאַר די ריכטער. „דער פאָ-
טער איז אַ קראַנקער מאַן, די מוטער שוואַך, געבראָכען; די עופה־
לעך די בירנע פיער, — נאָר דאָרע הויט און קנאַכען“. שוין נישט
דאָס ערשטע מאָל, ווי די פאַמיליע שטעהט פאַר דאָסועלבע פער-
ברעכען פאַר'ן שטרענגען ריכטער:

אַ, זייער זינד איז זעהר גרויס,
איז גוואַלטיג, צום ערשטויגען!
זי האָבען מעהר קיין היים פיר זיך,
קיין דירה, וואו צו וואוינען.

.

עס טרייבט זי די גערעכטיגקייט
אלס בעטלער, וואַנאַבונדען,
פון דאָרף צו דאָרף, פון שטאָרט צו שטאָרט,
במעט אַ יאָהר אַ רונדען.
זי קענען יעדע תּפּיסה שוין,
זי ווייסען שוין די נאָרעם; —
נאָך שטאַרבען אָבער שטאַרבט זיך נישט,
עס לעבט זיך נאָך אויף צרות.

דער פאָטער בעט דעם ריכטער, ער וואָל זי דאָס מאָל נישט
יאָגען ווייטער. די שטאָרט — ניו-יאָרק — איז גרויס און זי וועלן קע-
נען געוויס געפונען אין איהר אַ ווינקעל; עס קען זאָגאַר זיין, אז ער
וועט דאָ בעקומען עשים אַ פרנסה, אזוי צו ער וועט זיין, ווייב

און איהר וועט דאן בלייבען א רוים צו א פעס,
וואָס איהר נאָר אליין האָט געשאפֿען,
דורך אייער צולאָזענקייט און משוגעת —
אין אייער עלענדע שקלאפֿען...

פון מזרח ביז מעריב וועט גרייכען דער פלאַס,
פון דרום ביז צפון זיך ציהען, —
ער וועט ווי אַ וואונדער אַריבער דעם ים
און קומען ווי בשוף צופליהען,
עס וועט קיין פערלעגענער ווינקעל ניט זיין,
וואו איהר וועט זיך קענען פערשטעקען,
דען העל וועט עס זיין איבעראל פון א שיין,
וואָס וועט אויף אייך ווייזען מיט שרעקען.

אַ, דאן וועט איהר זעהן אייער שרעקליכען סוף,
פון וועלכען איהר ווילט יעצט ניט הערען;
דאָס וועלט-געריכט וועט אייך בעשטימען די שטראָף
און איהר וועט ניט קענען זיך וועהרען.
איהר וועט, ווי אַ חלום אין דונקעלער נאכט,
פערשווינדען אין רויד און אין שאַטען,
און ענדיגען וועט זיך די הערשאַפט פון מאַכט
געשיצט אויף דער קראַפט פון האַרמאטען.

דאָס לעבענס-גליק, פון וועלכען עס האָבען הנאה נאָר אייני-
גע, איז דאָך געשאפֿען פאַר אלע מענשען. ווען עס קומט דער זון-
פער, הערט דער פאָעט אין די לעידער פונ'ם נאכטיגאל אַנ'אויפרוף
צום לעבען, צו פרייד, צו גליק. די נאטור איז אַ גוטע מוטער און
ביי איהר אין האַרצען געפינען אַ פלאַץ אלע קינדער. דער נאכטיג-
נאל וינגט דעם אַרבייטער (1), ער זאָל פערלאָזען די פאבריק:
שמעה אויף, די נאטור האָט דיך אויך גאָר נישט פֿינד, —
שען זיכער איז היינט, שען וומער איז היינט!
פיעל לוסטיגקייט, פיעל פערגניגען,
אין יעטועדעס אַטעמט, אין יעדעס געניסט, —

די יאָהרענלאַנג קלייענדע גלוט מיט אַ גחאַלט,
אזוי וועט איהר אייך נייעט פערמאכען
דעם קראַמער פון צאָרען, בי דעם וואָס איהר האָט
פערשקלאַפט איצט, ווען ער וועט ערוואַכען.

איז שטיל, דאָלט זיך, רוהיג, פון אויפֿרענונג ווייט
און גיט זיין געדולד אייך צו שטייער;
דאָך טיעף אין זיין בוים פערפערטיגט די צייט
אַ גרויסען און שרעקליכען פייער...
און וועה, ווען דער דאָזיגער ברעכט אויס!
אַ, וועה אייך פאַר יענע מינומען,
ווען ענדליך עס וועלן מיט שרעקען אַרויס
די יאָהרענלאַנג קלייענדע גלוטען!

אויף אייערע טעמפלען, אויף אייער פאַלאַסט,
אויף אייערע סאַלאָנען זיך שפּרייטען
וועט יענער געוואַלטיגער פּלאַט מיט אַ האַסט,
אויף אייערע ווענט מיט די קווייטען.
אין בלומענשאַפֿע וועט ער פערצעהרן די רויו,
וואָס בליהט אייער ברוסט צו פערציערען,
און לאָזען אייך נאָקעט, און לאָזען אייך בלויו,
אין שאַנדע צום קבר מאַרשירען.

צו־שמאַלצען וועט ווערן דער גאָלדענער געץ,
פאַר וועלכען איהר קניעט אין איהר פלאַטערשאַפֿע,
און איהר, אין זיין הייסע און בלוטיגע פעטס...
וועט ווערן צוקאָלט און געפטרט;
זאָגאַר אויף די בערג וועט איהר טרעפֿען די בראַנד
גערעזערען דעם שטיין פון די אייכען —
אומוויסט וועט איהר הויבען צום הימעל די האַנד,
איהר וועט איהם גיט קענען דערגרייכען;

דען העכער וועט ווערן אין יענעם מאָמענט
דער הימעל; גאָט וועט זיך ערהויבען
און אַבקעהרען פון די פערבלוטיגטע הענט,
פערשמירטע פון מאָרדען און רויבען.

זאטע פרויען פאטשען בראווא, זאטע מענער;
דארטען גלאנצט איהר אויף דער ברוסט פון פרעכער שענקייט,
פיצט איהר אויסגעלאסענהייטס געשליפענעם שפיגעל...

דארום ארט מיך יעצט ניט, ווען איך זעה איך שטארבען,
קימערט מיך ניט, ווען איך הער דעם הערפסט-ווינט ברומען.
ניט פאר מיר האָט איהר געבליהט אין לעבען זומער,
נישט צו מיר האָט איהר געשמייכלט אין מיין קומער, —
סיי ווי סיי פערבלויבען פרעמד מיר אייר'ע פארבען, —
וועלקט! כ'האָב פיר איך קיין טרער, איהר שענע בלומען.

אין א צווייטען ליער „אויפן טויטען גארטען“ (1) דערזעהלט
אונז דער פאָעט זיין טראַגישען חלום, וואָס ער האָט ביי דער נאַכט
געזעהן. ער האָט געזעהן בלומען, וואָס בליהען אויף די קברים פון
רייכע: די בלומען זענען געמאַכט פון די אַרבייטערס בלוט און פלייש,
וועלכע די רייכע האָבען ביים לעבען בעריסען און אויסגעוויגען. די
אַרימע קברים בלייבען נאָקעט, נישט בעפוצט. די שטילקייט פון דער
נאַכט, די רוהע פון בית עלמין, די געהיימניס-פולע קילות, וועל-
כע ווערן אמאָל, ווען עס בלאָזט זיך אַ ווינטעלע שטיל, פערוואַנ-
דעלט אין זיסע יללות, און אמאָל, אז דער ווינט שטארקט זיך,
וואַקסען זיי אויס און ווערן ווי קללות — אלע די איינדריקע האָט דער
פאָעט קינסטלעריש איבערגעבען און געשילדערט מיט זיין מייסטער-
האנד:

אן דאָרט צו דעם נאָקעטען בערגעל בעלאַנגט עס!
דאָס זענען דעם אַרבייטערס קוויטען!
דאָס וואַקסט פון זיין מאַרד, פון זיין בלוט, זיינע טרערען,
וואָס ער האָט געאַפּפערט דעם צווייטען!

עס בלאָזט זיך אַ ווינטעלע שטיל דורך די קברים,
עס מענה'ט דער טויטען-גארטען:
די בלומען, די בלומען, זיי זענען גע'ננב'עט,
אן דאָרטען בעלאַנגען זיי, דאָרטען!

עם פרעגנען נאָר אלע, וואו די ערגעץ ביסט;
דיין חלק איז דאָ, יאָ, דיין טייל איז פּערהאן, —
ני, נעהם עס, אָ, נעהם דאָס, די אַרבייטער-מאַן!

נאָר וועה! די פריידען פון זומער דויערן נישט לאַנג. עס
קומט דער הערבסט, די בלומען וועלען, די בלעטער פון די בוי-
מער ווערן געל און פאלען אַראָפּ; אין דער פאָעט קוקט צו מיט
וועהטאָג אין האַרצען, ווי די גאנצע שענקייט, וואָס געהט אוועק פון
איהם, האָט פאַר איהם נישט געשימערט, ווי די נאַטור זאָגאַר גיט
אַב איהרע שענקייטען און גונסט נאָר די רייכע אין מעכטיגע. אין
אַ ליעד פון זעלטענער צערטליכקייט (1), אין וועלכעס פון אונטער
דעם ערנסטען פאָרוואָרף דרינגט דורך דאָס אלטע געפיהל פון ליעב-
ליכקייט, דאָס בענקען נאָך גליק, ווענדט זיך דער פאָעט צו די בלו-
מען מיט די רייד, אַז ער בלייבט קאַלט און אינדיפערענט, צוועהענ-
דיג זייער טויט, דאָס ער האָט נישט קיין טרערען פאַר די, וואָס
האַבען גליק אין שמיילעלעך נאָר פאַר די גליקליכע:

בלומען, לעבענס שענסטע קינדער, ערדעס ציערונג,
זון געקושט, געלעבט פין עטער און פון שטראַהלען,
ליעבעס איינציגע פערטרויטע קאַמעראַדען!
איהר, וואָס זייט אַלס פרייהלינגס-געסט דאָ איינגעלאָרען, —
מיט צופריעדענע נאָר קומט איהר אין בעציהונג,
פרעמד פערבלייבט איהר דעם, וואָס ווערט אין נויט פערפאַלען.

אייער גלאַנץ נאָר שמיילעלט צו די זאטע ברואים,
וואָס דער מול האָט בעעהרט מיט טויענדר גליקען:
דעם, וואָס דער לאַזונער הימל חנפ'עט, גלאַנצט איהם,
קומט איהר חנ'עוודיג נאָך, בלומען, און בעקראַנצט איהם;
פרעמדע, בלייבט איהר דעם, וואָס באָרט זיך אין ענוים
דאָרטען, וואו דעם לעבענס שווערע לאַסטען דריקען.

דאָרט, וואו לוקסוס, חוצפה און געמיינהייט
הויבען די מיט עהרליכקייט געפאַרבעט פליעגעל
דאָרט, בעיונגען אייך דעם שמייללעכע ויסע טענער,

דאן וויל איך חלומות פון פרייהייט און גליק,
 ווי יענע גרויסארטיגע העררען;
 דאן וויל איך אין חלום א לייענליכען בליק
 און וויל נישט מעהר טרויערן פון טרערען.

אין איז אונזער וועלט א עמחה, א באל,
 וואו מיר זענען אלע פערבעטען;
 דאן ווילט זיך מיר אויך ויצען ברייטלאך אין וועלט
 אין האַבען א הלך א פעטען.

אויך איך קען פערדייען א זאך, וואָס איז נישט,
 א ביסען, א פעטען פערטראַגען;
 איך האָב אין מיין גוף אויך דאָס זעלביגע בלוט,
 ווי די, וועלכע אוצרות פערמאָגען.

און איז נאָר אַ נאָרמען אַצינד אונזער וועלט,
 וואו ס'וואַקסען אויך אלערהאַנד רויזען;
 דאן וויל איך שפּאַציערען דאָרט, וואו מיר געפעלט,
 און נישט, וואו די רייכע מיר לאָזען.

דאן ווילט זיך מיר טראַגען פון בלומען א קראַנץ,
 איך וויל זיך מיט דערנער נישט ציערען;
 דאן ווילט זיך מיר אויך מיט מיין לייעבסטע אין גלאַנץ
 פון מירטען און לאָרבערן שפּאַציערען.

און איז אונזער וועלט א מלחמה אַצינד,
 וואו שטאַרקע און שוואַכערע שטרייטען;
 און אַרט מיך קיין שטורעם, קיין ווייב און קיין קינד¹
 איך בלייב נישט מיט קאַלטקייט פון ווייטען.

דאן וואָרף איך אין פייער זיך, ווער איך א העלד,
 און קעמפּף ווי אַ לייב פאַר דעם שוואַכען;

(1) פערגלייך היינעס ווערטער אין די „צוויי גרענאדירערן“; וואָס שערט מיך

ווייב, וואָס שערט מיך קינד.

און העפטיגער טראַגט זיך דער ווינט דורך די גריבער,
אזוי ווי צו וועקען די טויטע, —
עס הערן זיך ווערטער, נאָר שרעקליכע ווערטער:
דער שוטה, דער אָרימער שוטה!

אין גלייך האָט דעם אַרבייטערס גרוב זיך געשפּאַלטען,
דער מת האָט געדונערט מיט צאָרען:
א, ניט נאָר די בלומען אליין זענען מינע, —
די ברעטער זאָגאר פון זיין ארון.

און ניט נאָר די ברעטער אליין פון זיין ארון,
תכריכים, אויך איהר זייט ניט זינע!
דאָס האָט ער דורך מיר, דורך מיין אָרימער פראַצע, —
יא, אלץ און אלץ איז מינע!

פאַר שרעקעניש האָב איך ערוואַכט פון מיין חלום,
דאָך קלונגט מיר אין אויער די טענה:
א, ניט נאָר די בלומען אליין זענען גנבה,
נאָר אלץ און אלץ איז מינע!

מיר מוזען זיך בעגניגען מיט די ציטאטען, וואָס מיר האָבען
שוין געבראַכט: מיר וואָלטען קיינמאָל נישט ענדיגען, ווען מיר וואָ-
לען וועלן ציטירען דאָס אלץ, וואָס אין ראָזענפעלד'ס ליעדער-וואַם-
לונג איז פּערהאן גוטעס, אויסגעצייכענטעס זאָגאר, מיר געהען יעצט
איבער צו אַ צווייטען וויכטיגען טייל פון זיין שאַפּינג: צו די נאָציאָ-
נאַלע ליעדער. נאָר בעפאָר מיר טוען עס, ברענגען מיר דאָ אייניגע
ציטאטען פון נאָך איינעם פון זיינע סאָציאַלע ליעדער: וואָס איז די
אעלט". געשרייעבן איז עס טיילווייז אין אַ פרעהליכען און ליכטען
טאָן; טייל-ווייז ווידער איז דאָס ליעד שווער און געהויבען; אזא מיין
האַראַקטער טראַגען מעהרערע ליעדער ראָזענפעלד'ס. וואָס איז די
וועלט?

און איז אינזער וועלטלי אַ שלאָף-צימער נאָר,
און איז נאָר אַ חלום דאָס לעבען:
דאָן זאָלן מיר, וויל איך, אויך מינע פאַר יאָהר
אין גוטע חלומות פערשוועבען.

פאָעט האָט קינמאָל נישט דורכגעפיהלט דעם שמערץ, פערעדע-
לענדיג איהם דורך אַ הויכער גייסטיגער אידעע, וועלכע זאָל זיין
צו גלייכער צייט זיין מקור אין זיין רפואה; אין זיינע ליידען געפינט
ער נישט קיין העכערן זין, ווי דעם זין פון טיערישער קראפט,
וואָס איז מנצח די שוואַכקייט, אין ווען ער מאַלט אונז, למשל, אין
דער נבואה, בילדער פון דער צוקונפט, טרעפּען מיר זיך ווידער
מיט דער טיערישער קראפט, וועלכע ווערט דאָס מאָל אָנגעפיהרט
דורך די בלינדע אינסטינקטען פון כּעס און שנאה. פערשטעהט זיך,
די דאָזיגע ווילדע אינסטינקטען געפינען זייער בערעכטיגונג אין די
שקלאַפישע בעדינגונגען, וואו זיי זענען ענטשטאנען און מיט וועלכע
זיי דארפּען יעצט מאַכען אַ סוף; דאָך בלייבען זיי טיעריש און
אונבעוואוסטזיניג-בלינד. די פעסימיסטישע פאַרשטעלונג, וועלכע דער
מחבר האָט, נישט קוקענדיג אויף זיינע סאָציאליסטישע מיינונגען,
ווענען דעם סאָציאלען פראָבלעם, האָט נישט ווילענדיג געמוזט בע-
גרענעצען די קוואַלען פון זיין בעגייסטערונג. די פּערגאנגענהייט בלייבט
איהם פרעמד און זיין שמערץ ווערט נישט ערלייכטערט האָטש דורך
אין שטראַהל פון אַ חלום ווענען אַ גלענצענדער צוקונפט.

אויך אין ראָזענפעלד'ס נאָציאָנאַלע ליידער הערשט דער טאָן
פון טיעפּען טרויער, דאָך איז דאָ דעם פאָעטישן שמערץ וועניגער
נערווען, וועניגער אינסטינקטיוו, דערפאַר איז ער שווערער, מעלאַנ-
כאָלישער. ווירקליך, זיין שמערץ וואַקסט, ווען אין זיין מח געהען
פאַראיבער די טרויעריגע און פראַכטיגע ערינערונגען ווענען דער
טיווענדיעהריגער פאָלקס-געשיכטע. צו גלייכער צייט אָבער טרייסט
ער זיך דערמיט, וואָס זיין ליידען איז שען, און ער האָפט, אז די
גערעכטיגקייט וועט דאָך טריאומפירען, און איהר טריאומף וועט זיין
דעסטאָ גלענצענדער, ווייל זי האָט אזוי פיעל געליטען פאַר דעם,
הייסט עס, זי האָט עס כּשר פערדיענט. דאָס איז נישט קיין פראָם-
טעד פראָלעטאַריער, אַנאָונבעקאַנטער, וואָס ערלייכטערט זיין האַרץ
דורך יאוש-טרערען און פראָטעסט-געשרייען, ווי מיר האָבען עס גע-
טראָפּען אין די סאָציאַלע ליידער. ניין, דאָ האָבען מיר צו טאָן מיט
אַ בן מלך לויט געבורט, מיט אַנאַראַכגעפאַלענעם קעניג, ביי וועל-
כען מען קען אָבנעהמען זיין קרוין אין זיינע גיטער, — זיין יחוס בלייבט
ווי פריהער הייך; ער מעג זיין אַרים און פערפאַלגט, דאָך טראַגט
ער אויפ'ן שטערן דעם געטליכען צייכען פון זיין ערהויבענעם און צו-
גלייך טראַגישען גוע.

זעהט, למשל, ווי מאַיעסטעטיש-טרויעריג עס ערשיינט פאַר

און טרעפט מיר די קויל — איך פאל טויט אויפ'ן פעלד,
דאן קען איך איך שטארבענדיג לאכען. (1)

ראָזענפעלד'ס נאַציאָנאַלע לייערער זענען געבליעבען מעהר אָדער
וועניגער אונגעקאנט דעם ברייטען פובליקום, וואָס האָט זיך פאַרגע-
שטעלט דעם זינגער פונ'ם ניו-יאָרקער יודישען קוואַרטאַל, כמעט אויס-
שליסליך אַלס אַ פּאָעט פונ'ם פראָלעטאַרישען עלענדר. און דאָך וועט
כמעט קיין גומא נישט זיין, ווען מיר זאָלן בעהויפטען, אז ראָזענ-
פעלד'ס מאַלענט, די גרויסקייט פון וועלכען מיר האָבען געקאנט
קאָנסטאַטירען שוין לויט זיינע סאָציאַלע לייערער, ווייזט זיך ערשט
דעכט אַרויס אין זיינע נאַציאָנאַלע לייערער. דאָ איז ער פיעל שטאַר-
קער און טיעפער.

ראָזענפעלד איז קוים צוואַנציג יאָהר אַלט געווען, ווען ער איז
אַנגעקומען אין אַ שוויץ-וואַרשטאַט. זיין קינדהייט און יוגענד האָט ער
פערבראַכט אין רוסישען יודישען תּחום. געווען איז עס מיט אַ יאָהר
פערציג צוריק, ד. ה., אין אַזאַ צייט, ווען די טראַדיציאָנעלע יו-
דישע קולטור האָט נאָך געהערשט אין די הערצער און מוחות פון
דער ברייטער פּאָלקס-מאַסע. זיין אָנפאַנגס-בילדונג האָט ער בעקומען
אין חדר, וואו מען האָט געלערנט כמעט נאָר תּנ"ך און גמרא. אָט
אין אַזאַ סביבה, וואו די נאַציאָנאַלע אידעע איז געווען דער צענט-
רום, אַרום וועלכען עס האָבען זיך קאָנצענטרירט אַלע גייסטיגע און
מאָראַלישע פאַרשטעלונגען, — האָט דער פּאָעט בעקומען זיינע ערש-
טע איינדריקען, וואָס זענען כמעט שטענדיג, ווי מיר זעהען עס פון
אַנדערע פּאָעטן, אויך די שטאַרקסטע און דויערהאַפסטע. ביי אַזעל-
כע בעדינגונגען, איז גאַנץ נאַטירליך, דאָס שפּעטער האָבען איהם
די עראַינערונגען פון זיין יוגענד, וואָס איז פערפלאָסען אין אַ יודי-
שער אַטמאָספּערע, בעגליסטערט צו זיינע טיעפסטע און ערעכסטע
לייערער.

אויסערדעם, ווען ראָזענפעלד'ס סאָציאַלע לייערער בילדען,
קען זיין, איינעם פון די האַרצרייסענדסטע שמערץ-געשרייען, וואָס
אַ מעגשליך ברוסט האָט ווען אַרויסגעלאָזען, איז דאָך דער שמערץ,
וואָס דער פּאָעט האָט איבערגעלעבט, כמעט אַ פיזישער; דער

(1) פערנלייך היינעם ווערטער אין „פרעסקא-סאָנעטע“: „אונד ווען דאָס הערץ
איסט צערריסען, — דאָן בלעיבעט אונז דאָך דאָס שענע געלע לאכען“.

פרעמד די וועלט, א פרעמדער מאן
 פרעמדע פייגעל, פרעמדע געטער,
 פרעמדע מענשען — אלץ פארביי.

אונטערדריקט פון מענשען און פון דער נאטור, פערפאלגט
 דורך זייער ביזען אין טאקטישען חזק'ל, שטעלט זיך דער יוד אָפּ
 אַרגע אין זיין אייביגען וואַנדערן, הויבט אויף זיינע אויגען, וואָס
 זענען געווען צו דרערער אַראָבגעלאָזען, און זיין געשטאַלט, שיינט,
 ביים זיך אום. ווי מלכות'דיג זיין בליק איז, ווי שטאַלץ און שטאַרק
 עס זענען זיינע ווערטער:

לאַכט גיט בלומען, גאָר גיט שפעטען!
 איהר זייט שטען, — געוויס, געוויס!
 דאָך פיעל שענערע צוטערעטען
 האָט דער יוד מיט זיינע פיס...
 פעלדער פול מיט פאָמעראַנצען
 האָבען אין זיין לאַנד געגלאַנצט,
 זיינע וואונדער-שענע פלאַנצען
 האָט זיין גאָט אַלײן פאַרפלאַנצט...

פרעגט די צעדערען פון לבנון,
 פרעגט דעם שרוץ'ס גרינע מירט,
 א, זיי וועלען נאָך דערקאָנען
 זייער אָבגעלעבטען ווירט.
 פרעגט דעם שענעם הר-היותים,
 פרעגט דעם ברמל, — יעדען בוים, —
 פרעגט די אלע שענע מתיים
 אויף דעם שענעם אַלטען טרוים...

אין זיין הייליגער מדינה
 האָט גן-עדן-לופט געשמעקט,
 אין זיין מעמפעל האָט די שכינה
 שטענדיג זיך צו איהם ענטפלעקט.
 טויענד ענגעל פלעגען שפילען
 אין זיין הייליגען געצעלט,
 טויענד פריידען פלעגט ער פיהלען,
 פריידען פון אַ אנדער וועלט.

אונז דער יוד אין דער פאָעמא, דער יודישער מאַי¹, וועלכעס קען זיין דאָס שענסטע, ערלעסטע ליעד, וואָס איז אַראָב פון אינזער פאָעט'ס פערדער, וואָס איז גלענצענער, אַ דאנק דער שענקייט אין פאָלקאָמענהייט פון זיין פרייען פערשיעדענארטיגען ריטמוס, אין וועלכען דער פערז ווערט לענגער אָדער קורצער, ענטשפּרעכענער דער ענטוויקלונג פון דער אידעע, וואָס ווערט דאָרטען אַרויסגעוואָגט.

דאָס ליעד פאָנגט זיך אָן מיט אַ בעשרייבונג פון די שענקייטען און פריידען אין פריהלינג, נאָר אויף די גרינע מאַי-טאָפּעטען בע-מערקט דער פאָעט אַ מענשען, וואָס געהט קוקענדיג צו דר'ערד אַראָב אין זיפּצט, שאַקלענדיג דעם קאָפּ. אָט דער מענש, וואָס געהט אַרום טרויעריג און שטום אין מיטען פּרעהליכען און לעעב-דיגען מאַי, איז דער יוד :

ווייסט איהר, קענט איהר יענעם קראנקען,
וועלכער געהט וואו אַלץ בליהט,

מיט אַ שרעקליכען געדאנקען
און אַ שטירמישען געמיט?

אונזער אַלטער, אונזער יוד!
קיינע זיסע פאַנטאַזיען

אין קיין האָפּנונג אין זיין בליק:
דורך זיין הערצען

ציהען שמערצען,
אַלטע וואונדערן,

צוגעבונדען

מיט עראינערונגען אַלטע, —

מתים, מתים, טרופעס קאַלטע,

אַלטע יוגענד, אַלטעם גליק.

עס שיינט, אז די נאטור אַליין אפילו האָט פאַר דעם קראנקען
אין איינזאַמען מענשען נאָר ביזע געלעבטערלעך:

יעדע בלוט אין יעדער דאָרן

טרייבט מיט איהם אַ ווילדען שפּאַס:

דער סטאַבון קוקט אָן מיט צאָרען

אין די קראָהע שרייט מיט כּעס.

פרעמד די בלומען, פרעמד די בלעטער,

א, איהר קליינע ליכטעלאך!
 איהר דערזעהלט געשיכטעלאך,
 מעשה'לאך אהן צאהל,
 איהר דערזעהלט פון בלוטיגקייט,
 בריה שאפט און מוטיגקייט,
 וואונדער פון אמאל.

ווען איך זעה איך שמינקלענדיג,
 קומט א חלום פינקלענדיג;
 דערט איין אלטער טרוים;
 יוד, די האסט געקריענט אמאל,
 יוד, די האסט געווענט אמאל —
 נאָט, דאָס גלויבט זיך קוים! ...

וואו איז געבליבען די קראפט אין דער שטאלץ פון אמאל?
 שוין פיעלע יאָהרהונדערטע ווי דאָס יודישע פאלק בעקומט שטענדיג
 קלעפּ אין גוט נישט צוריק; עס איז געוואָרען שוואַך, נישט האָבענ-
 דיג די העזה אפילו אויפצוהויבען אַ קיל:
 א, איהר קליינע ליכטעלאך!
 וועקען אויף מיין פיין;
 טיעף אין הערץ בעוועגט עס זיך,
 און מיט טרערען פרעגט עס זיך:
 וואָס וועט איצטער זיין?

דאָך, ווען די שונאים האָבען אפילו צובראָלען די פּויושע
 קראפט פונ'ם יודישען פאלק, בלייבט פון דעסמוועגען אין איהם זיין
 נייטיגע קראפט, וועלכע איז אזוי גרויס און בעדייטענדיג, אז זי איז
 בינעשטאנען מיט ערפאלג אלע אָנפאלען; אין די אָדערן פון די
 חשמונאים' אייניקלעך פליסט נאָך ער היום דאָס פייערדיגע בלוט פון
 ויערע העלדישע אבות:

פערלוירען האָבען מיר דעם מוט
 אין גלות צווישען די רשעים
 דאָך איז פערערבט אין אונזער בלוט
 דער פייער פון די חשמונאים.

.
 יא, אמת, טיעף איז אונזער פאל,

• • • • •

דאָרטען האָט אמאָל דער יודעל
פון אַ וואונדער־ריכע פידעל
אויסגעקושט די שענסטע לייערער,
וועלכע קלינגען קיינמאָל וויעדער
מיט דעם זעלבען זיסען צויבער, —
דיין און הייליג, דיין און זויבער;
אויף אַ ווערבע, אויף אַ שטומע,
הענגט דער חלום פון מיין אומה...

דער יוד דארף זיך נישט מיאש זיין פון דער צוקונפט. דער
חלום, וואָס איז, רוכט זיך, אויס, צייט די זינגער פון ציון האָבען
אויסגעהאנגען זייערע פידלען אויף די ברעגעס פון די גלות־טיילען.
וועט, ווי דער פאָעט זאָגט, וויעדער געבוירען ווערן מיט נייער
קראַפט :

הערסטו יוד ? פון ווייטענס „שלום !“
רופט צו דיר אַ נייער מאַי.
וויין ניט, ביסט נאָך ניט פערלירען,
האָטש דו ביסט פון ליידען מיר,
נייע יאָהרען, גוטע יאָהרען
ווינקען שוין צו דיר, מיין יוד !

• • • • •

מרעט פאנאָדער נאָר די סטעזשקע
פון דיין אַלטען פאָטערלאַנד,
ס'גליהט נאָך דאָרט איין האַלאָוועשקע
ביי דער איינגעפאלנער וואנד...

די געשיכטע פונ'ם יודישען פאָלק ערוועקט ביים פאָעט אין
הארצען געפיהלען פון טרויער, און צוגלייך אויך פון שטאָלץ. „די
חנוכה־ליכט“ (1), וואָס ברענגען מיט אַזאָ בעשיידענעם אין געהיימניס־
פולען פייערלי, רופען אַרויס ביים פאָעט עראינערונגען וועגען דער
גרויסער און העלדישער פערנאָנגענהייט פון זיין פאָלק :

ניט קיין קרוינע-שיף איז זי, ברידער,
 ניט קיין פאנציר-שיף, א, ניין!
 דאך אנטקעגען נרעסמען פייער
 קען זי פריי און זיכער גע-
 פרעגט ניט ווי, עס איז אונמעגליך
 זיך צו מאכען א בעגריף —
 אונזער שיף איז איין-אין-איינציג,
 אונזער שיף, די עטילע שיף.

און דער פאָעט פערענדיגט מיט די ווערטער, אז ס'איז שוין
 נישט ווייט די צייט, ווען די וואונדערבארע שיף וועט לסיף אָנקומען
 אין אַ האַפּען, וואו זי וועט זיך קענען אויסרוהען נאָך דער רייזע,
 וואָס האָט געדויערט פיעלע, פיעלע לאַנגע יאָהרען.
 דער גלות! דאָס דאָזיגע וואָרט, וואָס ערקלערט די גאַנצע
 טראַגעדיע פון דער יודישער געשיכטע, קלינגט אָהן אַנ'אויפהער דעם
 פאָעט אין די אויערן. דער גלות! דאָס וויל נישט נאָר זאָגען, אז
 דאָס פאָלק פיהרט אַ לעבען אין אַ פרעמדען לאַנד, ווייט פון אַרץ
 אביתו, נאָר אין דעם איז אויך אויסגעדריקט, אז זיין לעבען איז
 שטענדיג אין געפאָהר און יעדע רגע דארף עס ציטערן; אז עס ווערט
 שטענדיג ערנידעריגט און אונטערדריקט. אלס רעזולטאַט פון אַם די
 עקזיסטענץ-בעדינגונגען, שטעהט פאַר אונז דער העכסטער סימבאָל
 פונ'ם גלות-פאָלק, דער בלאָנדרושענדיגער יוד, וועלכער געהט אַרום
 מיט'ן וואַנדערשטעקען אין האַנד פון איין פאָלק צום אנדערן, פון
 איין לאַנד אין דאָס אנדערע און ווערט פון אלעמען פערהאַסט און
 גערודפ'ט.

אין דעם ליעד „אַ גלות מאַרש“ (1) זענען די שאַל-טענער, וועל-
 כע דאָזענפערל פערשטעהט שטענדיג צוגעברויכען מיט אַ זעלטענעם
 אינסטינקטיווען געפיהל פון זייער מוזיקאלישען ווערט, פערבונדען מיט
 אַ שאַרפען און איבערגעהאקטען ריטמוס-טאַקט און שאַפען אַ פאַרשטע-
 לונג פון דעם גערוויי, וואָס עס מאַכען די שווערע טריט פון מענ-
 טען בעת זיי געהען. דער פאָעט אויסערט זיך דאָ אין שרעקליך-
 אינגעדאָלטענע ווערטער און אַ ביסעל עפּאָראַמאַטיש-קורץ ווענען
 אַלץ, וואָס דאָס גלות-לעבען ענטהאַלט אין זיך ביטערס און שמערצליכעס:

מיר זענען קערפערליך נאָר פליעגען ;
דאָך לעבט אין אונז איין אידעאל,
דעם קענט איהר , פעלקער , ניט בעוועגען !

דעם פאָעט'ס הייסער גלויבען אין דער אייביגקייט פון זיין פאָלק
איז אויסגעדריקט שטארק און היציג אין מעהרערע פון זיינע לייערער .
דאָס יודישע פאָלק וועט נישט אונטערגעהן , ווייל זיין כח בעשטערט
נישט אין האַרמאָטען און שווערדען , וועלכע ווערן מיט דער צייט
איבערגעפיהרט און אָבענעצט , ניין , זיין קראַפט לייענט נאָר אין די
אידעאַלע טוגענדען , וועלכע ער היט אָב מיט לייעבע און אייפערזוכט
און וועלכע בלייבען גילטיג אייביג . אין פערזען , פול מיט פרייד און
נצחון , רעדט ער וועגען „אונזער שיף " 1) , וועלכע וועט קיינמאל
נישט אונטערגעהן , ווייל „א געזיטער און געשיקטער איז איהר אלטער
קאפיטאן" :

פיעלע שיפען געהען אונטער
און דערגרייכען ניט דעם ברעג ,
אונזער שיף געהט שטאַלץ און זיכער ,
האָמט געפעהרליך איז איהר וועג ;
זי לאַכט אויס די גרעסטע שטורעם ,
אין די ימים ווילד און טיף ;
אונזער שיף איז פעסט און אייביג ,
אונזער שיף , די שטארקע שיף

א , עס האָט אויף אלע ימים
אונזער שיף זיך געגליצט ;
אויף דעם רויטען , אויף דעם טויטען ,
אויף דעם שוואַרצען פאָהרט זי איצט .
יערע וועלע האָט געפאָטשט איהר
און געטאָן מיט איהר א שטיף ,
דאָך זי געהט בשלום ווייטער ,
אונזער שיף , די אלטע שיף .

ער לאזט נאך זיך אָבער אַ מוטער-לאַנד, וועגען וועלכער ער קען טראַכטען מיט לעבע און טרייקייט, ווייל ווען עס הערט אפילו אויף צו זיין פאָטער-לאַנד אין מאַטעריעלען זין פונם וואָרט, גלייבט עס איהם דאָך אינ'ם גייסטיגען; די פערפאלגונגען, וואָס די יודען שטעהען אויס פון די פעלקער, צווישען וועלכע זיי קומט אויס צו לעבען, צעשטערן ביים יודען די דאָזיגע זיסע און נחמה-געפיהלען; דאָס פאָטערלאַנד איז פאַר איהם נאָר אַ ביזע שטיפמומער, און ווי צאָרט ער זאָלען נישט זיין זינע געפיהלען צו איהר, עס וועט קיינ-מאָל איהר נישט ענטפערן אויף זיי.

דער יוד פיהלט, זאָגאר אין זיין געבורטס-לאַנד, אז ער האָט קיין פעסטע וואָרצלען נישט און דאָס דאָזיגע געפיהל דערגרייכט ביז צו דער העכסטער מדרגה אין ווערט אַ קוואַל פון שרעקליכען שמערץ אין דעם מאַמענט, ווען, פערלאָזענדיג דאָס געבורטס-לאַנד, ער געהט אוועק אין נייע לענדער און פיהלט מעהר ווי אלעמאָל דאָס בעדער-פעניש נישט צו פיהלען זיך שטענדיג און איבעראַל פרעמד, — דאָס בעדערפעניש צו האָבען אַ לאַנד אויף דער וועלט, וואָס ער זאָל קע-נען אָנרופען זיינס.

מאָרים ראָענפעלד, וואָס האָט, ווי מיר האָבען עס געזעהן אין זיין ביאָגראַפיע, אַליין שטאַרק אָנטייל גענומען אין די וואַנדערונגען פון דער יודיש-רוסישער מאַסע פאַר די לעצטע דרייסיג יאָהר, האָט גלענצענד איבערגעגעבען דעם גייסטיגען עלענד פון די עמיגראַנטען אין אַוועלכע טיעף-טראַגישע און ריהרענדיגע ווערטער, וואָס געפינען נישט זייער גלייכען כמעט אין דער גאנצער פאָעטישער שאַפונג פון ראָ-זענפעלד וועגען די שוויץ וואַרשטאָטען, וואָס מיר האָבען פריהער שוין ציטירט. איך מוין דאָס ליעד: „אויפ'ן בוים פון ים" (1), וואו דער פאָעט שילדערט דעם נשמה-צושטאנד פון די רוסישע עמיגראַנט-טען. ער האָט מיט זינע אייגענע אויגען, קען זיין, צוגעזעהן די בע-שריעבענע סצענע: ער שטעלט אינו פאַר יודישע עמיגראַנטען, וואָס קעהרען זיך אום פון אַמעריקא קיין רוסלאַנד, ווייל מען האָט זיי פערבאָטען אַרויסצוזעצן זיך אויפ'ן אַמעריקאנישען באָדען. אויפ'ן ים איז אַ שרעקליכער שטורם אין די שיף שטעהט אין געפאָהר. די סצע-נע פינ'ם שטורם און פון דעם קאָספ'י, וואָס ווערט געפיהרט צווישען דער גאָטור אין דער שיף, איז געשילדערט מיט זעלטענער קונסט:

מיט דעם וואַנדערשטאָב אין האַנד.
 אָהן אַ היים און אָהן אַ לאַנד;
 אָהן אַ גואל, אָהן אַ פריינד,
 אָהן אַ מאָרגען, אָהן אַ הינט, —
 ניט געדולדעט נאָר געיאָגט,
 וואו גענעכטיגט ניט געטאָגט,
 אימער וועה, וועה, וועה,
 אימער געה, געה, געה,
 אימער שפאן, שפאן, שפאן,
 כל זמן פא איז פאראן.

אינוער גבורה ליעגט אין שטויב,
 אונוער תורה איז א רויב,
 אונוער נאָמען אַ געפאָהר,
 אונוער יחוס נאָר אַ צער,
 אונוער גאונות נאָר אַ חטא,
 אונוער פיינקייט — אַ געשעפּט.
 אימער שלעכט, שלעכט, שלעכט,
 אימער קנעכט, קנעכט, קנעכט,
 אימער זיך, זיך, זיך,
 זעגען אין דעם שונאים פּלוצ.

און אזוי אַ יאָהר נאָך אַ יאָהר,
 און אזוי אַ דור נאָך אַ דור,
 אָהן אַ האָפּנונג, אָהן אַ צוועק,
 אינגעהילט אין גרויל און אין שרעק,
 וואַנדלען מיר ווילד אַייס, ווילד אַיין
 פון יסורים נאָר צו פֿיין.
 אימער טרעט, טרעט, טרעט,
 אימער בעט, בעט, בעט,
 אימער נויט, נויט, נויט,
 אין קיין גליק וואָגאַר צום טויט...

די יודישע עמינראַציע טראָגט אַ מעהר שמערצהאָפטען האַראָקט
 טער, אלס די עמינראַציע פון אַנדערע פעלקער, ווייל ווען דער יוד
 לאָזט זיך אַוועק ווילען גליקען אין נייע לענדער, פיהלט ער נישט, אַז

יער? האָט איהר גאָר קיין פאַלק נישט? איהר האָט גאָר קיין אמונה
ישט? וואָס איז מיט אייך דאָ פאַר אַ גור?

עס גענעצט דער אָפגורנד, עס בריווען די אינדען,
עס קראַכען די לייטערס פון שיף און עס טראַגט,
עס הילעט דער שטורעם, עס פייפען די ווינדען,
און איינער האָט ענדליך מיט טרערען געוואָגט:

דער שוואַרצער בית עולם איז נישט אונזער מוטער,
עס איז אונזער וויעג נישט דער קבר געווען; —
עס האָט אונז געבוירען אַ מלאַך אַ גוטער,
אַ טייערע מוטער מיט ליעבע פערזעהן.

עס האָט אונז געפיעסטעט אַ מאמע, ערצויגען —
אַ צערטליכע, וואַרימע, פריינדליכע ברוסט;
געקליבלעט און שטענדיג געקוקט אין די אויגען
האָט אונז אויך אַ פאָטער און ליבליך געקישט.

מיר האָבען אַ הויז, גאָר מען האָט עס צובראָכען,
און אינזערע הייליגסטע זאָכען פערברענט,
די לעבסטע און בעסטע פערזאָנלעכע און קנאָכען,
די לעצטע פערזאָנלעכע מיט געבונדענע הענד.

און מיר זענען יודען, פערזאָנלעכע יודען,
אָהן פריינד און אָהן פריידען, אָהן האָפנונג אויף גליק.
ניט פרעגט מעהר, אָה, פרעגט ניט, אָה, זעהט לאַזט צופרידען!
אַמעריקאַ טרייבט אונז גאָר רוסלאַנד צוריק.

דאָך מיר זענען עלענדע, גלייך צו די שטיינער;
די ערד איז צו שלעכט אונז צו שיינקען אַנאָרט —
מיר פאָהרען, דאָך ליידער עס וואַרט אויף אינו קיינער.
ערקלערט מיר, איך בעט אייך, וואו ריווען מיר פאָרט?

זאָל שטורמען דער ווינד, זאָל ער ברומען מיט צאָרען,
זאָל זייען, זאָל קאָכען, זאָל רוישען דער גרינד;
דען סײַ ווי סײַ זענען מיר, יודען, פערלירען,
דער ים גאָר פערלעשט אונזער ברענענדע וואונד...

דער שרעקליכער ווינט, דער געפעהרליכער שטורם,
ער ראנגעלט זיך דאָרט מיט אַ שיף אויפ'ן מעער,
ער וויל זי צוברעכען, און זי מיט יסורים
שניידט דורך אלע טיעפענישן, קרעכצענדיג שווער.

עס טרעשטשעט דער מאַסט-בוים, דער זעגעל, ער ציטערט,
דאָס רוישענדע וואַסער איז מוראדיג טיעף; —
עס קעמפּפּען מיט צאָרען, עס שטריימען פּערביטערט,
אויף טויט און אויף לעבען דער ווינט מיט דער שיף.

אַט מוז זי זיך ליגען, מוז זי זיך שטעלען,
אַט טרייבט עס צוריק איהר, אַט טרייבט עס פאַראַײַס, —
אַ שפּילכעל איז איצטער די שיף ביי די וועלען,
זי שלענגען זי איין—און זי שפּײַען זי אויס.

עס ליאַרימט דער ים, און עס הויבען זיך בּוואַלעס;
עס הושעט, עס פילדערט מיט שרעק און מיט גרויל; —
דער שטורעם, דער גולן, וויל אימברענגען אלץ,
דער תהום עפענט אויף זיין פערשלאָסענעם מויל.

די דערשראָקענע פאסאזשירען שרייען, וויינען און יעדערער בעט
זיין גאָט. גאָר צוויי מענשען בלייבען שטיל, רוהיג, זיי מאלען נישט
קײַן פלענער, זיי זוכען קײַן רעטונג, זיי אלץ וואָלט זיין זיכער און
שטיל אַרום זי.

עס ליאַרימט דאָס וואַסער, די וועלען זיי שוועמען,
עס וואויעט, עס מאויעט משונה דער ווינד;
עס מאַפעט דער קעסעל, עס הושעט דער קוימען,
דאָך אונטען די צוויי, זעהט, זעהט, זיי שווייגען אַצינד.

ווער זענט איהר, אונגליקליכע? פרעגט מען ביי זיי, וואָס
האַבען נישט קײַן זיפּצען און האָבען נישט קײַן טרערען, אפילו בײַן
שרעקליכען טויער פון טויט? האָבען אײַך קברים געבוירען? האָט
איהר נישט קײַן ווייבער, קײַן קינדער, וואָס וועלן וויינען אויף אײ-
ער טויט? האָט איהר קײַן פאַטערלאַנד גאָר, קײַן מדינה, וואו עס
וואַרט אויף אײַך אַ פּריינדליכע שטוב? האָט איהר גאָר קײנעם נישט
אין הימעל דאָרט אויבען, צו וועמען צו שרייען, ווען איהר זענט אין

ווען איך האב' ויסע רוה געווינען
און נישט געהערט דעם טריבערס קול.

ווען איך האב מיינע שאף געפיטערט,
און געבען מיר האט ויס און פרום
אין הייסער ליבע שטיל געציטערט
ירושלים'ס שענסטע בלוס.

מיר דאכט, איך הער בעקאנטע שטימען
מיך רופען: „קום אהיים צוריק!“
און טיעף אין הארץ פאנגט אן צו גלימען
א האפנונג אויף א נייעם גליק.

מיר דאכט... און בל זמן מיר וועט דאכטען,
וועל איך נישט אויסשטעלען מין האנד
צו די, וואס קענען מיר נישט אכטען,
און בעטען זיי א היים מיט שאנד

די וועלכע מאַטיווען פון עלענד, האַפנונג און נאַציאָנאַלען שטאַלץ,
וואָס מיר געפינען אין ראָזענפעלד'ס נאַציאָנאַלע ליעדער, טרעפּען מיר
אויך אין ווינע פּאָלקס-ליעדער, אין וועלכע דער פּאָעט מאַכט נאָך
מיט זעלטענער קונסט די שפּראַך און מאַטיווען פון די פּאָלקס-ליע-
דער. דער גרעסטער טייל פון די דאָזיגע ליעדער זענען קינות און
הפּילות, מיט וועלכע דער פּאָעט ווענדט זיך צו גאָט; דורכגעדורג-
גען זענען זיי מיט דער אונגליקליכער לאַגע פונ'ם יודישען פּאָלק אין
ענטהאַלטען אין זיך טרייסט-ענטפערן פון גאָט. די גרויסע מעלה פון
די ליעדער בעשטעהט זיין זייער נאַטיווער פאַרם אין און דער אַר-
גינעלער שפּראַך.

אויסער די סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע ליעדער האָט ראָזענפעלד
געשאפּען ציגליך אויך אַ געוויסע צאָהל ליעדער, וואָס זענען ציגליע-
געקליבען אין דער זאַמלונג פון ווינע ווערק אין דער רובריק: „ליד-
שע ליעדער“. דאָס זענען אַזעלכע, אין וועלכע דער פּאָעט רעדט
וועגען יענע איינדריקען, וואָס ער האָט איבערגעלעבט נישט אלס
אַרבייטער אָדער יוד; דאָ געפינען מיר ליבעס-ליעדער, קינד-הייט-
און יוגענד-עראַינערונגען, נאַטור-איינדריקען א. א. וו. נאָך אין די

אומעטום, וואו דער פאָעט געפינט זיך נאָר, הערט זיך איהם א שטימע: „וואַנדער!“ (1) אין די פרעהליכסטע יודישע נגינים הערט זיין אויער נאָר דעם זעלביגען צושפיל: „וואַנדער און וואַנדער!“ (2) אָבער רבנו של עולם, וואוהין פאָהרט מען? ער זעהט פאַר זיך גראָהע פעלדער, וואָס פערלירען זיך ווייט, ווייט אין די טיעפע וועל-דער; די וועגען וויזען אויף אַ ווייטען גאַנג. עס קלאַפט דאָס האַרץ פאַר אויפֿרעגונג און שרעק, די פּחות געהען אויס, די מיעדע פיס העפטען צום קאַלטען באָדען. וואוהין געהט מען? וואו געפינט מען א שטיקעל מנוחה?

דער פאָעט אָבער איז זיך נישט מואש. עס איז דאָ נאָר איין ווינקעלע אויף דער ערד, וואו דער מיעדער וואַנדערער וואָלט קע-נען געפינען רוהע פאַר זיין קערפּער און נשמה; ס'איז פּערהאן נאָר איין וועג, אויף וועלכען מען בלאַנדזשעט נישט און וואָס פיהרט דאָ-רעקט צום העכסטען ציעל. דאָס איז דער וועג קיין ארץ ישראל, דאָס לאַנד פון דער יודישער פּערגאַנגענהייט אין אויך צוקונפט, — דאָס לאַנד פון אינזערע אבות. אין עפּיס אַ לויטערע און פייער-דיג-לירישע בעוועגונג, וועלכע עראינערט אָן די בעריהמטע ציון-ליע-דער פון רבי יהודה הלוי, קומט פאַר ביים פאָעט אין נשמה אין ער שווערט זיך אין אייביגער טרייהייט צו ירושלים (3). ער וויל נישט אויסשטרעקען די האַנד און בעטלען בירגער-רעכט ביי אַ נייעם פאָ-טער-לאַנד, ער וויל נישט בעקומען פרייהייט אלס אַ גרובה פון מענ-שען, וואָס פּעראַכטען איהם. דער אַלטער טרוים לעבט נאָך, די הונדערטיאַהריגע פּעדים, וואָס פּערבינדען איהם מיט זיין געליעבטען לאַנד, זענען נאָך נישט צוריסען:

א, ניין, איך קען אין פרעמדע לענדער
נישט בעטלען געהן אַ היים מיט שאַנד, —
נאָך בינדען אַלטע לייעבעס-בענדער
מיך פּעסט צו מיין געליעבטעם לאַנד.

נאָך ווערן פול די מיעדע אייגען,
ווען איך דערמאָן מיך אָן אַמאָל.

(1) Ibidem „אין זיין האַנד“ 98-99.

(2) „ספירה“ 112-114.

(3) „ירושלים“ 96-97.

ווינקונג טאקע, שטעלט אויך ראָזענפעלד פאַר די נאטור אין בילדער, וואָס זענען גענומען פֿונם יודישען רעליגיעזען לעבען און האָבען פאָר-יודישען לעזער אַנאָיגענטימליכען ווערט, ציליעב די ליעבע און טייערע אידעען, וואָס זיי ריפֿען אַרויס אין זיין מח. דער פּוילישער, וואָס זינגט אין וואָלד, איז געגליכען צום שמש, וואָס וועקט אין חורש אלול אין רופֿט צו סליחות פֿאַר די ימים נוראים, וואָס קומען אָן. דער יום הדין קומט אָן ווי פֿאַר'ן מענשען, אַזוי אויך פֿאַר די בוי מער:

עס רויסט דער וואָלד, עס וועהט דער ווינד
די האַק קוקט אָן דעם שוימר . . .
דאָס קומט אַ יום הדין אַצינד
אויף בלימלאַך יאָן אויף בוימער.

אַ, מענשען! בוימער אין דעם וואָלד!
איזער הערט די שטירעמס קנאַקען?
צי יונג צי אַלט, צי שעט צי באַלד,
מען וועט אייך אַלע האַקען! . . . (1)

דערנאָך זאָגט דער וואָלד ודוי אין די פּייגעלעך זינגען אַ "תפילת הדרך", בעפֿאַר זיי פליהען אַוועק אין אַנדערע לענדער מיט אַ קלע-דערען הימל. דער פּאָעט פרעגט זיי, ווען קומען זיי צוריק:
דער ענטפֿער דערלאַנגט אַזא דריק:
מיר ווייסען נאָר אַלע
מיר מווען פֿערפֿליהען,
דאָך גאָט ווייס פֿון קומען צוריק! (2)

אין אַלע זיינע לענדער גיסט זיך דער פּאָעט צוזאמען מיט דער נאטור, אין וועלכער ער געפינט אַנאָבקלאַנג פֿון זיינע אייגענע טרויעריגקייטען און קומער.
אין ליעב דעם ווינד, איך ליעב דעם ים,
דען ווי דער ערשטער בין איך עלענד
און ווי דער צווייטער רויסט מיין האַרץ.

זכרונות' 1) געפינט מען א מאן פון פרעהליכקייט, וועלכער ווארפט אריין א שטראהל ליכט אין דעם פינסטערען טרויער-הינטער-גרונד פון זיינע ליידער. די אייניגע לייעבעס-ליידער זענען זעהר שוואך, זעהר בלאס, און דאס פערזענליכע געפיהל דרינגט נישט דורך דורך די אלגעמיינע אויסדריקען. דאס בעסטע, וואס מיר געפינען אין דעם טייל פון ראָזענפעלד'ס פאָעטישער שאפונג, זענען די נאטור-שילדערונגען. וועלכע זענען אלע קינסטלעריש אלס שטימונג, אין געשריעבען מיט א זעלטענער שראך. אין זיי הערשט אנאומעטיגער טאן; די שילדערונגען בעציהען זיך אויסערדעם אלע צו הערבסט אין ווינטער. צו יענע צייטען פון יאָהר, ווען דער מענטשליכער גייסט איז שטארק אונטערגעוואָרפֿען שווערע און מעלאַנכאָלישע געדאנקען:

טויטע וועלט, אַ לאַז מיר זיין דיין זינגער!
מתים-ליידער זינגען זיך מיר גרינגער.

לייבען איז מיר פרעמד און גאנץ פון זייטען, —
טויט, אירם קען איך גוט זייט לאנגע צייטען.
דען פערצווייפלט צווישען בערג מיט קברים
וואַנדעל איך, דאָ איינזאם, קראנק אין אָרים.

לאַז, נאטור, מיר זיין יעצט דיין בעוויינער.
דען צו טרערען-ליידער בין איך איינער.
אך, האָב ניט געלערנט זיך צו פרעהען!
איננליק קען איך נאָר און שווערע וועהען
עלענר טרעף איך, וואו איך וואָל מיר קעהרען, —
ווינטער-ליידער זינגען זיך מיר גערען. (2)

הערבסט-בלעטלאך' 3) און „אלול-מעלאָדיען" 4), אינטער דעם נאָמען האָט דער פאָעט צונויפגעזאממלט א געוויסע צאָל קליינע הערבסט-ליידער, אין וועלכע ס'איז איבערגעגעבען דער טרויעריגער און מעלאַנכאָלישער רייך פון די בלעטער, וואָס פאלען, און פון די בלומען, וואָס וועלען. ווי אבראמאָוויטש, פלייכט, אונטער זיין

1) Ibidem, ז. 198—202.

2) „ווינטער", ז. 212—215.

3) „ז. 203—206.

4) „ז. 206—210.

איך האב קיין זאך, וואָס זאָל ערוואַרטען
ביין קראַנקע האַרץ אויף דיעזער וועלט. (1)

די דאָזיגע ליטעראַטור, וואָס זענען היין יירישע און וואָלטען קע-
נען פּערגליכען ווערן מיט אלעם דעם, וואָס עקסיסטירט נאָר גוטעס
פון דעם מין אין דער אלגעמיינער וועלט-ליטעראַטור, בעהאַנדלען
נישט דאָס סאָציאלע און יודישע עלענד, מיט וועלכען עס זענען דורכ-
געדרונגען די אנדערע ליטעראַטור פון דעמוועלכען מחבר. מיר געפינען
דאָ דיזעלכע היין-מענשליכע מאַטיווען, וואָס האָבען בענייטערט די
פאָעטען פון אלע פעלקער אין אלע צייטען, די מאַטיווען פון טויט,
וועגען עלענד פונ'ם מענשליכען לעבען, וועגען אומעט, וואָס דרינגט
אריין אין מענשענ'ס נשמה, דוכט זיך, אָהן אַנאָרדנאָך, די געפיהלען
פון שרעק און פאַטאַליטעט; דעם פאָעט'ס נשמה ווערט געריהרט דורך
מאָטיווען, וואָס זענען אלט ווי די מענשהייט, דאָך האָט ער זי צו-
געגעבען עפעס אַ נייען שטריך, יעדענפאַלס עפעס אַנאָיגענעם קלאַנג,
און דאָס ריהרט דעם לעזער אין זיין האַרץ פאַנגט אָן צו קלאַפּען
איינטעניג מיט'ן פאָעט.

צוגלייך מיט פּרוגין, מיט פּרין האָט אויך דאָזענפֿעלד געפרובט
שרייבען באַלאַדען און פאָקס-לעגענדען. „די בליז פון די בערג“
בעהאַנדעלט אַ מעשה, וואָס איז פערשפּרייט צווישען די בערג-לייט
פון פענסילוועניע. נישט ווייט פון אַמאַלטער קויהלענמינע געפינט זיך
צווישען ווילדע גראָזען אַ שטיבעלע, וואו עס וואוינט אַמאַלטער בערג-
מאן און זיין איינציגע טאָכטער. בשעת אַ שטריק איז בלוט געפלאָ-
סען, פיעלע קויהלענגרעבער זענען גע'הרג'עט געוואָרען אין צווישען
זי אויך דער גוטער אלטער און זיין טאָכטער'ס חתן. זייט דאָן וואַנ-
דעלט זיין אַרימע טאָכטער מיט אַ גייסט אַ קראַנקען אויף די שטומע
בערג. שפעט בינאכט נאָר קעהרט זי זיך אום צוריק אַהיים און ווערט
דאָרט שטיל אַנשלאָפּען. דאָך ווי גיך זי שלאָפט נאָר איין דאָרט,
הויבען אָן צו שפיעלען כלי זמרים, פונ'ם נאָהנטען קלויסטער הערט
מען דומפּפּע קלאַנגען, איהר טאַטע און איהר חתן געהען אַרויס פון
זייערע קברים און לאָזען זיך געהן מיט געוואנגען און מיט זי די
בערג-לייט אלע, וואָס זענען גע'הרג'עט געוואָרען. שטום אַנשוויגען.

(1) Ibidem „בראָע האָהר“ ז. 211.

איך ליעב די וואַלקען, ליעב די נאָלם,
דען ווי די ערשטע קען איך ווינען
און ווי די צווייטע איז מיין וועלט. (1)

די בלעטער, וואָס פאַלען אַרונטער, זענען פאַר איהם שוועס-
טער לויט זייער עלענד; ער קלאָגט אויף זייער מזל, אין וועלכען ער
זעהט די אָבשפּיגלונג פון זיין אייגענעם לעבען:
ס'איז שמורמיש, קאלט דאָס וועטער;
איך געה אין וואַלד אַליין
און קלייב די טויטע בלעטער
און קוק זי אָן און וויין:

אָ, בלעטער, טויטע בלעטער,
דער מענשט אין איהר זייט גלייך:
מיט מיר וועט אויך זיין שפעטער
אַט דאָס, וואָס יעצט מיט אייך:

.
שוין פיהל איך די געפאָהרען
פֿין הערבסט-ווינד אויף מיין קאָפּ,
שוין פיהל איך מיין פערדאָרען
און פיהל, איך פאל אַראָפּ. (2)

דער פאָעט האָט פערלויירען זיינע אילוזיעס; טיט, נישט פֿיר-
ווירקליכט זענען געבליבען זיינע ברענעדיגסטע פערלאַנגען. אומזיסט
האָט ער אויסגעוויינט אלע זיינע טרערען, אומזיסט האָט ער אָבגע-
טויט זיין קערפער. קומט נאָר דער ווינטער באַלד מיט זיינע אונגע-
בעטנע געסט פון טויטע וועלטען: באַלד וועט זיין קאָפּ אינגאָנצען
בעדעקט זיין מיט אַ ווייסער קופע שניי. ער איז איינזאַם אויף דער
וועלט, אָהן פריינד און אָהן האָפנונג, און ערוואַרטענדיג די פרעסט,
וואָס קומען אָן באַלד, לאָזט ער אַרויס דעם שרעקליכסטען געשריי:
האָב מיטלייד, ווינטער, האָב ערבאַרמען,
ניט וואָרף צו שטאַרק אויף מיר דיין קעלט!

(1) „הערבסט-בלעטלעך“ II 203—204.

(2) „אלול-מעלאָדיען“ III.

שריט, און יעדער זעלנער הויבט אויף די האנד אין שווערט: דו ביסט געשטארבען עהרליך פאר דיין לאנד". די טישע מחנה מילי יסער פערשוויגרט, נאך דער יודישער סאלדאט שטעהט נאך אלץ אויף זיין ארט, הויך אויף דער פעסטונג, און זיינע ווערטער פאלען, ווי בליהענדע גראנאטען:

א, רוסלאנד! האסט מיר פון מיין ווייב און קינד געשיידט,
געשטארבען בין איך פאר דיין עהרע יונגערהייט,
פאר וואס פעריאנסטו מיינע עלענדע אצינד?
איך שיק א טיעפען, שווערן פלויך דיר דורך דעם ווינד?

די אנדערע באלאדען בעהאנדלען מעשות מיט שרים, רעליגיא-
יעזע אבערגלויבענישען אדער העלדישע מעשים. מען דארף נאך בע-
מערקען, אז דער פאָעט האָט איבערגעגעבען אין פערזען אייניגע
קאפיטלען פון חנ"ך אין די ציונים-ליעדער פון רבי יהודה הלוי.
בעפאר מיר פערענדיגען אונזער ארבייט איבער ראָזענפעלד'ן
מוזען מיר נאך זאָגען אייניגע ווערטער וועגען זיינע סאטירישע ליע-
דער, וועלכע זענען אפילו נישט אזוי בעדייטענד ווי די אנדערע,
דאך זעהט מען אין זיי א בעדייטענדען סאלענט; אין זיי האָט ויך
ארויסגעוויזען די פערבינדונג, וואָס עקסיסטירט, ווי ס'איז אָפט שוין
בעמערקט געוואָרען, צווישען דעם ליירישען און סאטירישען סאלענט.
ראָזענפעלד'ס ביטערע סאטירעס, ווערן אָפט לעבעדיג פרעהליך, א
דאנק דעם טאָן פון אמת'ן הומאָר, וואָס דער פאָעט האָט זיי צוגע-
געבען. זיי זענען געריכטעט אמאל געגען דעם נאָעט'ס שונאים, אמאל
געגען פערשידענע סאציאלע און קהלישע עולות. ווען נישט ווען מרא-
גען זיי דעם האראקטער פון בעגייסטערטער און גוטמוטיגער איראניע,
וואָס איז געריכטעט געגען דער אונגערעכטיגקייט פונ'ם הימל. אי-
בערמאָענדיג דעם ערשטען פסוק פון תהלים כ"ג, שאפט דער פאָ-
עט דאָס ליעד: „גאָט פערלאָזט נישט" (1), וואָס שטעקט א ביסל מיט
גאָט'עם-לעסטער:

ווען גאָט איז מיין שפייזער, וואָס האָב איך צו וואָרגען?
פערזאָרגט ער מיר היינט נישט, פערזאָרגט ער מיר מאָרגען,
געדויערט עס לענגער, דאָן הייסט ער מיר באָרגען,
דאָן הייסט ער מיר באָרגען, דאָן הייסט ער מיר לייזען.

ווי דער קבר, שווארץ אין מיט בלוט בענאָסען, נעהמט אין אָרעם זיין געליעבטע דער פערקיהלטער חתן. דער אלטער פאָטער, דורכ-געברענגט מיט וואונדען, וויינט און בענשט די קינדער זיינע, ויפצט אין ווערט פערשוואונדען. פערשטומען די בלי זמרים, די גלאַקען אלע ווערן ענטשוויגען און איינציגווייז פערשווינדען אין דער שטיל די מחיתנים. עס בלייבען נאָר די חתן-בלה און זיי טאנצען רוהיג, קיינער שטערט נישט ביז עס גיט א וואונק פון ערגיץ, און דער חתן ווערט אויך פערשוואונדען. דעם טויטענס בלה לאָזט אַרויס אַ געשרי: אַ, די מענטשען-שעכטער! און פערשווינדט אין די בערגער מיט א ווילד געלעכטער.

דער טראגישער סיוושעט פון דער לענענדע איז בעאָרבייט גע-וואָרען דורכ'ן פאָעט מיט א בעדייטענדען דראַמאַטישען טאַלענט און מיט א בעשטימטען מאָס-געפיהל. די ערצעהלונג בלייבט די גאַנצע צייט אַפּיקטיוו, רוהיג; די פליהענדיגע שאַטענס, וואָס ערשיי-נען אין פערשווינדען ביי דער גאַלט, דאָס אונגליקליכע און שטיל-שווייגענדע טאַנצען פון דעם מידעל מיט איהר טויטען חתן זענען געשילדערט דורך אַ ליכטער און צוגלייך זיכערער האַנד, וועלכע האָט צוגלייך מיט דער היינטיק און דייטליכקייט פון דער זעהונג אי-בערגעגעבען אויך איהר שרעק און אימה.

א גרויסע דראַמאַטישע קראַפט ווייזט זיך אַרויס אויך אין דער באַלאַדע: „דער יודישער סאַלדאַט“ (2). נישט ווייט פון פלעזונאָ, וואו רוסלאַנד האָט אָנגעהאַלטען איינעם פון איהרע גרעסטע נצחונות, איז געקומען צו קבורה אַ יודישער סאַלדאַט, וואָס האָט העלדיש גע-קעמפּט אין דער רוסישער אַרמעע און איז געפאלען אלס קרבן פון זיין פליכט. נאָר קיים שלאָנט האַלבענגאַלט, הויבט זיך אויף די רגע אַ שטורם-וויינט און דער סאַלדאַט געהט אַרויס פון קבר מיט'ן בלאַט-קען שווערד אין האַנד. פון דער וואַינד ביי איהם אין האַרצען ניסט זיך בלוט. ער שטעלט זיך אויף דער פעסטונג מיט ווילדען מיט אין רופט זיינע אַלטע קריענס-חברים. ער רופט זיי, כדי זיי זאָלען עדות זאָגען, אַז ער האָט געטריי געקעמפּט פאַר דער עהרע פון זיין פאָ-טערלאַנד, אַז ער איז געפאלען מיט אַלעם גלייך. אויף זיין פערלאַנג קומען צוזאָופען פון אַלע זייטען חילות פיעל, עס הערט זיך ביי דער גאַלט די קלינגערן פון זייערע וואָפּען, אַ שווערן פון זייערע שווערע

דאנק און דאָס געוויסען פון די מענשען פון יודישען פאָלק :
האַטט נאָר דינע אוצרות פערטיילט צו אַ ביסעל ,
דערלאָנגט זיי דעם מול'ס בריליאַנטענעם שליסעל ;
פאַרוואָס ? דאָס פערבאַטסטו צו קלערען ,
אין אונז הייסטו שטיל אלע ליידען פערטראָגען ,
און אונז הייסטו פאַסטען , און סליחות דיר זאָגען ,
מיט אונז ווילסטו , נאָט , זיך פערהערען .

מיט אונז , די געדריקטע , וואָס ליידען און בלוטען ,
וואָס פאַלען נאָר כורעים און בעטען מיט גוטען ,
וואָס קענען קיין שוחד ניט געבען . . .
מיט אונז געהסטו פראַווען די געמליכע תקיפות ,
פער'משפּט'ן שנאָרער , — אַ קלייניגקייט ! חריפות !
צו געהטען איין אביון דאָס לעבען . . .

דו פאָדערסט צום דין אונז , אַ , ווער איז דאָגעגען ?
דאָך ניט צום פערענטפערן זיך , נאר צום פרעגען
דיך קומען מיר איצטער , קבצנים .

.

צווישען געוויסע איינוואוינער פון ניו-יאָרקער יודישען קוואַרטאַל ,
אויך געוועזענע אלטע עמיגראַנטען , איז פּע שפּרעכט אַ מאַוס'ער גע-
פיהל פון גרויסקייט בנוגע צו אנדערע יודען , וואָס האָבען נישט גע-
האַט דאָס גליק רייך צו ווערן , און פּדי צו אונז ליידען זיך פון
זיי , ריידען זיי דייטשמעריש . דאָס האָט אַרויסגערופען ביים פאָעט
אינע פון זיינע געלאנגענסט . סאָטירען 1 :

איך בין אין קאַלואַרע געבוירען ,
ניט ווייט פון דער שוסטערשער שוהל ;
איך בין דאָרט אַ שוסטער געוואָרען
איך האָב דאָרט געהיט מיין קאפּול .

מען האָט מיך פערדרעהט דאָרט מיט צירקען ,
אַ מאָיד , וואָס פלעגט צירעווען זעק ,

• • • • •
ווי וואויל איז דעם מענטשן, וואָס גאָט איז זיין שפּיגל? —
אויפֿן לעצטען פאל הייסט ער איהם געהן אין די הייזער.

אין א צווייטע ליער 1), לויט זיין פאָרם אין אינהאַלט ערליך
צו דעם, ווערט די סאטירע בייסענדער און שאַרפער, און דער פראָ-
טעסט-געשריי אין די אויפֿלעהנונג, וואָס לאָוען זיך הערען אין דער לעצ-
טער סטראָפּע געגען גאָט, ווייזען, אז הינטער דער פּרעהליכער שטיי-
מונג, וואָס איבערפֿילט די פּריהערדיגע סטראָפּען, איז בעהאַלטען אַ
פערביסערטער בעס:

נאָר ברויט מיט טהעע, אין ברויט מיט טהעע,

דאָס איז אַ קעסט אז אָך און וועה.

דען ביסטו, גאָט, אויף מיר אין בעס,

וואָס דו ערלויבסט זיך דיעזען שפּאַס?

צו זשאַלעווען סערדינס אַ באַקס,

אַ שטיקעל קעז, אַ ברעקעל לאַקס,

אַביסעל מילך, אַמאָל אַנײ!

נאָר ברויט מיט טהעע, אין ברויט מיט טהעע,

דאָס איז אַ קעסט אז אָך און וועה!

• • • • •
נאָר טהעע מיט ברויט, אין ברויט מיט טהע,

דאָך וויל איך וויסען דיעזען דרעה:

דו ניכסט דאָך עפּעס מאַנלע יאָ.

פיר מיר נאָר איז ביי דיר נישטאָ!

אויף דעם בין איך שוין גאָר ניט קלוג,

אַ שווינדעל, האָ? ביי גאָט בעטרוג?

נון, יעצט פערשטעה איך, גאָט, איך גלויב,

אַז ערד'ס עשירות קומט דורך רויב, —

איך קריך ניט מעהר פאַר דיר אין שמויב.

אין א צווייטען אָרט בעהאַנדעלט דער פאָעט אין הייסע און חי-
ציגע ווערטער דעם זעלבען ענין פון העכערער אונגערעכטיגקייט,
וואָס האָט צייט איוב'ן נישט אויפֿגעהערט צו בעאורוהיגען דעם גע-

צו דער שניידעריי !

וועט מיין שער ניט שניידען קענען ,
גליהט מיין אייזען רויט .
איך וועל פרעסען , איך וועל ברענען ,
ברענען אייך צום טויט .
וועט די צייט מיין אייזען קיהלען ,
גילט מיין נאָדעל נאָך
און איהר זאָלט אויך ענדליך פיהלען
ביז צום ביין מיין שטאָך .

איך בין א „לאטומיס“ , ניקסען
זאָגט איהר , — דאָס איז וואָהר !
גאנצעס האָב זיך ניט צו פיקסען ,
לומפען פיקס איך נאָר .
אַזאָ שטומט אין איירע זומפען ,
שמירער פון בעטרוג !
דען צו שניידען אייך , איהר לומפען ,
בין איך גוט גענוג .

קורץ און שאַרף — זענען אין אַלגעמיין די גרעסטע מעלות פון
ראָזענפעלד'ס סאַטירע , ער סטאַרעט זיך אַלעמאָל צו טרעפּען גראַדע
אין ציעל און די קוילען , וואָס ער לאָזט אַרויס , שיסען שטענדיג
אין דעם ריכטיגען פונקט , נישט אַבווייכענדיג נישט לינקס און נישט
רעכטס . ער שוידערט יעדע זאך זעהר מאַלעריש , אַריגינעל און
ריכטיג , און דאָס ציהט צו די אויפמערקזאַמקייט פונ'ם לעזער . אין
דעם לעדער „דער שטאָרט-פערזאָרגער“ (1) פאַלט ראָזענפעלד אָן אויף
יענע מענשען , וואָס אַבראַמאָוויטש רופט זיי איראַניש „בעלי-טובות“ ,
אויף די אַלע פאַראַזיטען , וואָס גיבען זיך אָן פאַר פאַלקס-זאָרגער און אין
דער אמת'ן עקספּלאַטירען זיי דאָס פאַלק און לעבען אויף זיין חשבון .
ער האָט געגעבען פאַלגענדע שרעקליכע מיינונג וועגען זיי :
ביי יודען אַ פּלכ , אַ , רעדט וואָס איהר ווילט ,
ער מאַכט שוין אַלעבען , ער בייסט צו און ער בילט , —

דאָך האָב איך אַ האַפּ געמאַן מירקען
און בין מיר נאָך ניו-יאָרק אַוועק.

אין ניו-יאָרק האָט דאָס פאָר באַלד געפונען זיין וועג, די ביז-
נעס זענען אַוועק גוט אין זיי זענען געוואָרען בערייטענדע פערזאָ-
נען:

יעצט וויל איך קאַליוואַריער צו מיינען,
איך וויל זיי ביי מיר פיר קיין געסט,
איך קען מעהר קיין ליטוואַק ניט ליידען,
אַ רוסישער יוד איז אַ פעסט.

איך האָס זיי און וואָס איז דער חירוש?
עס האָט מיר אַ טעם זייער קוואַטש!
איך קען ניט פערשטעהן מעהר קיין יודיש,
צו מיר מוז מען שפּרעכען אין דאָטש.

בשעת מיר האָבען גערעדט וועגען ראָזענפעלד'ס ביאָגראַפיע,
האָבען מיר שוין דערמאָנט זיין סאַטירע „דער לאַטוויס“¹, וואָס ער
האַט געשריעבען אַלס ענטפער אויף אייניגע פאָלעמישע אַרטיקלען,
וואָס זענען געגען איהם געווען געריכטעט און אין וועלכע זיינע שונא-
אים האָבען איהם בעהאַנדעלט, איבער זיין בעשעפטיגונג, ווי אַ שניי-
דער, אַ לאַטוויניק א. א. וו.
אין ערגיץ האָט זיך דעם פאָעט'ס סאַטירישער טאַלענט נישט
אַרויסגעוויזן מיט אַזאַ שטאַרקייט, שאַרפֿקייט און צוגלייך ווילדקייט,
זיי אין דעם לייער:

שניידער בין איך און וועל שניידען
אימער מעהר און מעהר.
וועה דעם, וואָס וועט מווען ליידען
פון מיין שאַרפֿע שטער.
שניידען וועט עס אייך און קלעמען,
קלעמען פון דאָס ניי.
ציטערט, דען איך וועל זיך נעהמען

פון דעם דייטשען פאָעט 1). וואָס ס'איז שוין צו דעם עצם פון זיינע
ליעדער איז ער שטענדיג אַרײַנגעל, ווייל ראָזענפעלד איז אַלעמאָל
אויפריכטיג. ער האָט בעוונגען נאָר אַזעלכע זאַכען, וואָס ער האָט
אַליין איבערגעלעבט, און האָט זיי בעוונגען נאָר אונטער יענער
פאָרם, אין וועלכער זיי האָבען זיך פאָרגעשטעלט זיין גייסט און זיין
פאָנטאַזיע.

לויט דער שענקייט פונ'ם פערז האָט ראָזענפעלד נישט קיין גליי-
כען אין דער יודישער ליטעראטור און די פיעלע ציטאמען, וואָס מיר
האָבען געבראַכט, האָבען עס בעשטימט, ווי מיר האָפּען, בעווויזען.
לויט זיין קונסט און טאַלענט, וואָלט ראָזענפעלד פערנומען זאָגאַר אין
דייטשער ליטעראטורע אַ שענעם, בייבאָדלעך אַרט. פרוג, וועלכער
האָט אָנגעפאָנגען צו שרייבען אַ ביסעל פריהער און האָט געהאַט אַ
גוטע ווירקונג אויף די ערשטע פאָעטישע טריט פון זיין חבר, וואָס
איז יונגער פאַר איהם מיט צוויי יאָהר, איז באַלד אַריבערגעוואָלט גע-
וואָרען דורך איהם. ראָזענפעלד בעוויזט צוגלייך מיט פרוג, אין נאָך
אין אַ גרעסערער מאָס, דעם ריטמוס-אינסטינקט אין דאָס געפיהל פאַר
דעם סימבאָלישען ווערט פון די טענער. אין אַלע זיינע ליעדער איז
די פאָרם גלענצענד צוגעפאַסט צום אינהאַלט. אַמאָל איז עס די קליי-
נע סטראָפּע פון פיער קירצע פערזען, אַמאָל איז עס אַ סטראָפּע פון
8 פערזען אין 12 און 11 זילבען, אַמאָל וויעדער זענען עס אַנדע-
רע קאָמבינאַציעס פון די פערזען און פון די גראַמען; מיט דעם אַלעס
בענוצט זיך דער פאָעט מיט זעלטענער קונסט, כדי אַרויסצובעקומען
אַזאַ מוזיקאַלישען עפעקט, וואָס זאָל האַרמאָנירען מיט דעם געפיהל,
וואָס ער דריקט אויס, אָדער מיט דער זאך, וואָס ער בעשרייבט.
אין ראָזענפעלד'ס ליעדער קען מען אַמבעסטען ערלערנען די יודישע
ריטמיק.

ראָזענפעלד'ס ליעדער ענטהאַלטען אַ געוויסע צאָהל ענגלישע
ווערטער, ווי „די סוועט שאָפּ, פענני, מינער, באָס, מיר, לערי
א. א. וו.“, וועלכע זענען אַרײַן אין דעם דיאַלעקט פון די אַמעריקאַ-
נער עמיגראַנטען און מיט וועלכע ער בענוצט זיך בעזונדערס אין יע-
נע ליעדער, וואָס טראָגען אַנאָרמיגען האַראָקטער. אין אַלגעמיין
אָבער איז זיין שפראַך איינע פון די ריינסטע, אין אין דער זעלבער צייט

1) ראָזענפעלד האָט אויסגעדריקט זיין התפעלות פון היינע'ן אין אַ ליעק
ז. 243—253: ער האָט אויך געשריבען אין יודיש היינע'ס בייגראַפיע.

א אומה וואס האט נישט קיין שטעקען .

ראָוענפּעלד'ס סאטורישער טאלענט האט זיך אויך ארויסגעוויזן אויף א בעדייטענדען אופן אין א גאנצער ריזיגע עפיגראמען געגען אייגענע מענשען אָדער סאציאלע פאקטען פונ'ם יודישען לעבען . די עפיגראמען זענען צוגלייך בילדער , גענומענע פונ'ם לעבען אָדער פאָרמולעס , וואָס בעשטימען אין איינגע ווערטער א געוויסע ערשיי-נונג פונ'ם סאציאלען לעבען . לאַמיר נעהמען , למשל , די עפיגראמע „השכלה“ . מען קען זעהן , ווי דער פאָעט האט אין זעהן שורות איבערגעגעבען אויף א סאטורישען און צוגלייך מאַלערישען אופן דעם מיט-מאָש פון פערשיעדענע קולטור-עלעמענטען , אלטע און נייע , וואָס די השכלה-בעוועגונג שטעלט פאָר און וואָס האט אין די אייגענע פנים צווייטען דור אויסגעזעהן אַזוי וואונדערבאר אין אָפט אויך לע-כערליך :

א געמיש פון כל המינים ,
פלאטאָס לעהרע , פרעה'ס פיגים ,
רש"י , טשאַקע , רא"ש און דרעפער ,
וויקסעל , פישן , נילוס , דניעפר ,
ליעבע , פיזיק און קנוח ,
און א שמירה פאר א רוח ;
„אשר יצר“ און אַטעללא ,
קעלמער מגיד און אנדושעללא ,
ווען , קאלטוואַרע און ראַנגאָלע ,
און איהר האט א מין „השכלה“ . (1)

מיר האָבען נאָך נישט גערעדט וועגען די ליטעראַרישע ווירקונג-נען , וואָס ראָוענפּעלד'ס טאלענט האט געהאט אויף זיך . די ווירקונג-נען האָבען געקאָנט זיין זעהר בעדייטענד און צאָהלרייך . ראָוענפּעלד'ס חיים די דייטשע און ענגלישע ליטעראַטורען , און זייערע פאָעמען האָ-בען זיכער מיטגעהאָלפּען , ווען זיין טאלענט האט זיך געבילדעט , נאָר מער פאר אלעמען האט ראָוענפּעלד גענומען ביי היינע'ן און אָפט בעגעגענט מען א וואָרט , א פראָעזע-זענדונג , וואָס איז ארויסגענומען

אויסגאבע, ס'ט געטערבורג, 1910, ז. 185—190, פונ'ם „אמת", געגרינדעט אין באָסאָן אין 1895-טען יאָהר, און פונ'ם סאָציאליסטישען ווערנאל „צוקונפט". אויסער זיינע פאליטישע און פילאָזאָפישע ארטיקלען, האָט ווינטשעווסקי, וועלכער איז אויך געקאָנט מיט'ן פסעוודאָנים „דער טשונג'נער פילאָזאָף", פערעפּענטליכט אין „צוקונפט", ווער. גאליסטישע עראינערונגען, וועלכע זענען געשריבען אין אַ לעבעדיגער און בעגייסטער. מער שפּראַך און זענען זעהר אינטערעסאַנט פאַר דער געשיכטע פון דער אידען-בעי-זענונג ביי יודען.

אויך איינע פון די רייכסטע, וואָס מיר טרעפּען נאָר ביי די יודישע שרייבער. די צאָהל פון העברעאישע ווערטער, בעזונדערס אין זיינע נאציאָנאַלע- און פאָלקס-ליעדער, איז זעהר בעדייטענד. פון דער אנדערער זייט, האָט ער פיעל געשעפּט פון דעם דייטשען קוואַל פון דעם יודישען דיאלעקט; ער האָט עס אָבער געטאָן מיט אַ געוויסען מאַקט און מאָס, דעריבער געהט עס נישט אַקענען דעם לעזערס-גע-שמאַק; דער פאָעט ווידער האָט זיי פערבונדען מיט העברעאישע אָדער סלאַווישע ווערטער און דורכדעם האָט ער בערייכערט זיין שפראַך מיט סינאָנימען און בעגריפּען פאַר גאַנץ מערקווירדיגע ניואַנס-סען. די ניואַנסען פערשענערן, פערשטעט זיך, זיין שפראַך און זיי-גע אויסדריקען; פון דער אנדערער זייט אָבער מאַכען זיי זעהר שווער זיין שפראַך און דאָס לאָזט זיך פיהלען ביי ליטעראַרישע איבערזעצונג-גען פון זיינע ווערק אין אַ פרעמדער שפראַך.

ראָזענפעלד'ס שפראַך איז נישט אַזוי אָריגינעל, נישט אַזוי זאַפּ-טיג, ווי אַבראַמאָוויטש'ס, וועלכער איז דער בעשעפּער פון יודיש. דערפאַר אָבער איז זי נישט אַזוי רויה, פיעל עלעגאַנטער, מיט אַ ברייטערען אין אלגעמיינערען פאָעטישען געשמאַק; זי איז דאָך אַרי-פער דעם אַקעזאָן און צובראָכען דעם ענגען תחום-המושב. און מיט רעכט זאָגט ראָזענפעלד אין זיין פאָררעדע צו דער זאַמלונג פון זיי-גע ווערק, נאָכדעם, ווי ער רעכענט אויס אלע שפאַטערייען, וואָס איהם איז אויסגעקומען אויסצוהערען וועגען דער פער'מאוס'טער פאָלקס-שפראַך:

דער „טויטער באָדען“ האָט געוויזען לעבען,
די „ווילדע שפראַך“ האָט זיס און לעיב געקלונגען,
דער „פראָסטער שטיין“ האָט העלען גלאַנץ געגעבען,
וואָס האָט דורך אלע וועלטען דורכגעדרונגען. (1)

(1) מיר ווילען נאָך דערציילען צוויי יודישע שרייבער אין אמעריקא: מאָריס ווינטשעוויצקי (פסעוודאָנים) און דוד עדעלשטאַט. עדעלשטאַט האָט בעזונדערס געשא-סען רעוואָלוציאָנערע ליעדער און פיעלע פון זיינע ליעדער זענען געוואָרען זעהר פאָפּולער אין די אַרבייטער-קרייזען. ווינטשעוויסקי'ס ליעדער זענען אויך טייטשענס דורכגע-דרונגען מיט סאָציאַליסטישע אידעען און צייכענען זיך אויס אָפט דורך זייערע הויכע געדאַנקען און עלעגאַנטער פאָרם. ווינטשעוויסקי איז צוגלייך געווען דער רעדאַקטאָר פון „פּוילישע יודעל“, דעם ערשטען יודישען סאָציאַליסטישען וואָרנאַל, געגרינדעט אין 1884-טען יאהר אין לאַנדאָן (וועט וועגען דעם ווינטשעוויסקי'ס אַרטיקעל אין „פּערע-“

ווירקליך, דער מאָדערנסטער און מערד אייראָפּעאישער שריפטשטעלער פון דער גאַנצער עפאָכע, וואָס מיר בעהאַנדלען דאָ.

האַבענדיג אַ זעהר אַסימילאַטאָרישען גייסט, קענענדיג אייראָפּעאישע שפּראַכען און זייענדיג שטענדיג אין קורס פון די ליטעראַרישע בעוועגונגען אין די פרעמדע ליטעראַטורען, האָט פּרץ אין זיינע ווערק אָבערשפּיגעלט די פּערשיעדענע און געגענווערליכע ווירקונגען, וואָס ער האָט אויף זיך געשפּירט. צווישען זיינע נאָוועלען — פּרץ האָט קיינמאָל נישט געפרובט שרייבען ראָמאַנען — געפינען מיר אַזעלכע, וואָס זענען בעיאיינפלוסט געוואָרען דורך די פּוילישע רעאַליסטען, ווי אויך אנדערע, (הויפטזעכליך די, וואָס בעציהען זיך צום חסידישען לעבען), וועלכע דערמאָנען אונז אין געוויסע הוינטלעכען די אויסגעטראַכטע מיטעלאַטערליכע מעשה'לעך פון אַנאַטאָל פּראַנס; עס זענען אויך פּערהאַן אַזעלכע, די שפּעטערדיגע, אין וועלכע עס איז צו זעהן די ווירקונג פון מולטאַטולי, מעטערלינק און איבסען; זיי זענען שטאַרק פּערבינדען מיט דער סימבאָליסטישער און דעקאַדענטישער בעוועגונג.

אָבער די פאַרם־פּערשיעדענהייט, וואָס מיר געפינען ביי פּרץ'ן, שטערט נישט דער איינהייט און גאַנצקייט פון זיין שאַפּען. דאָס ער־קלערט זיך דערמיט, וואָס פּרץ איז נישט קיין איינפאַכער נאָכמאַכער. איבערנעהמענדיג אויף אַ מערקווירדיגען אופן אלץ דאָס טייערע און טיעפּע, וואָס ער געפינט אין די ווערק פון די פרעמדע שריפטשטעלער, קען ער צו דערוועלבער צייט אויך אָבזעהען זיין אייגענע אָריגינאַליטעט, זיין בעשטימטע אַרט דענקען און פיהלען, זיין גראַציעזען און קלאָרען סטיל, וואָס איז אַזוי האַראַקטעריסטיש פאַר זיין גאַנצען שאַפּען; וועגען איהם קען מען זאָגען דאָס זעלבע, וואָס אַ בעקאַנטער קריטיקער האָט אַרויסגעזאָגט וועגען אַנאַטאָל פּראַנס'ען, נעמליך, דאָס אויף יעדער זייט, וואָס ער האָט געשריעבען, קען מען געפינען לבל הפחות איין זאך, וואָס האָט דורך קיינעם נישט געקענט געשריבען ווערן, ווי נאָר דורך איהם.

די נאָוועלען מיט רעאַליסטישע טענדענצען זענען די ערשטע לויט דער צייט און צוגלייך אויך די צאָהלרייכסטע צווישען די, וואָס פּרץ האָט געשריעבען.

מיר האָבען שוין אויבען בעמערקט, אז פּרץ האָט זיך געלערנט ביי די סלאַווישע רעאַליסטען. מען געפינט ביי איהם די זעלבע איינפאַכקייט, דעם זעלבען רעאַליזם אין דער דעטאַיל־בעשרייבונג, דאָך איז זיין טעמפּעראַמענט נישט קיין טעמפּעראַמענט פון אַ דעאָ-

V.

י. ל. פּרין.

(דער פראָזא-קינסטלער.)

אין די פראָזאאישע ווערק פון די מאָדערנע שריפטשמעלער, וועלכע מיר האָבען בעטראַכט אין די פריהערדיגע קאָפיטלען, איז געווען צו בעמערקען צוויי ליטעראַרישע ווירקונגען, וואָס האָבען ביידע געשטאַמט פון דער יודישער ליטעראַטור. דאָס זענען געווען פאַר אַלעס די ווירקונגען פון ש. י. אַבראַמאָוויטש, נאָכדעם פון די פאָלקס-ראַמאַנען. דינעוואָהן און ספּעקטאַר האָבען אין אַ געוויסען מײַל פון זייער שאַפּען, בעזונדערס אין אָנפאַנג, געפיהלט אויף זיך די השפּעה, דער ערשטער פון א. מ. דיק דער צווייטער פון ש. מײַר; פערקעהרט, שלום עליכם האָט נישט געהאַט מיט וואָס זיך מעהר גרויס צוהאַלטען ווי מיט דעם, וואָס ער איז געגאַנגען הויפטוועגליך אינ'ם וועג פון מענדעלי מוכר ספרים.

די ווירקונג פון פרעמדע ליטעראַטורען אויף די שריפטשמעלער איז געווען מינימאַל; זי האָט זיך בעזונדערס אויסגעדריקט אין דעם, וואָס מען פלעגט איבערנעהמען ביי די פרעמדע שרייבער די אָדער יענע קינסט-פאַרם, אָבער נאָר ריין-אויסערליך. דער אַרייַנטריט פון פרעמדע ווירקונגען אין דער יודישע ליטעראַטור, דאָס אַרייַנברענגען אין דער דאָזיגע ליטעראַטור קינסט-פאַרמען און מענדענצען, אַרויס-גענומען פון די איראָפּעאישע ליטעראַטורען, זענען ענג פערבונדען און פערקניפט מיט דער ליטעראַרישער טעטיגקייט פונ'ם שרייבער, מיט וועלכען מיר ווילען זיך בעשעפטיגען אין דעם קאָפיטעל. פּרין איז.

זיינט איז שטארק און יאגט גלייך אין פנים אריין, אז עס האט איהם אלעמאל אָטעם פערפעהלט, און דער אלטער משולח, וואָס איז שוין אַ געוויסע צייט געווען קרענקליך, פיהלט, אז זיינע פחות הויבען אָן איהם צו פערלאָזען. ער וויל אָבער נישט נאָגעבען דער שוואַכקייט און מאַכט זיך מוט. איז ער דען נישט אַ געוועזענער נישט קאָלאָיעווסקער סאָלדאט? האָט ער דען נישט געדיענט פינף און צוואַנציג יאָר, ווען ער איז זיך גענוג אָנגעגאנגען אין שניי און פרעסט און אלערליי זאָויערוהעס? אַ שאַרף שטעלען אין דער לינקער זייט בויט איהם זיך אָפּצושטעלען אַ רגע, ער וויל אָבער וועגען דעם נישט טראַכטען, ער וויל טראַכטען וועגען אַנאָדער זאך.

ער דערמאָנט זיך אָן זיין ווייב, וואָס איז שוין געשטאַרבן, אָן זיינע צעשפרייטע קינדער איבער דער גאַנצער וועלט, פון וועלכע ער בעקומט נישט אַנאָייגעטונקטע פּען. זיין ווייב האָט שטענדיג גע-קלאָהט, איהר חתוך הדבור איז געווען ביז און בעס'דיג, דאָך, אין תוך גענומען, איז זי געווען אַ וואוילע יודענע, זי האָט שטענדיג געשריען: „אַ גט, אַ גט! אז נישט וועט זי אַזוי ענטלויפּען!“ אין דער אמת'ן אָבער האָט זי וועגען דעם נישט געטראַכט אַפילו. ער דערמאָנט זיך עפּעס און שמייכלט. די מעשה איז שוין לאַנג, לאַנג... ער איז דענסטמאָל געווען אַ נאָכט-וועלטער און פאַרטאָג, ווען ער האָט געענדיגט זיין וואָך, געהט ער אַהיים זיך לעגען שלאָפּען. איינמאָל פאַרטאָג, ווינטער איז עס געוועזען, קלאַפט ער ביי דער טהיר; דאָס ווייב ליגט אין בעט און וויל איהם נישט אַריינלאָזען, ער האָט זיך מיט געווען, איז אַוועק אין בית המדרש אַריין אין האָט זיך גע-לעגט שלאָפּען אונטערן אויבען; צום שלימול איז געוועזען אַ משאָר, ער איז פערטשאַדעט געוואָרען, און מען האָט איהם אַהיים געטראָג-גען האַלב אַ טויטען...

„אַ קלייניגקייט האָט דעמאָלט שפּרינגע איבערגעאַרבייט!“ ער האָט שפּעטער גאַנץ גוט געהערט, וואָס זי האָט איבערגעאַרבייט.

מען זאָגט איהר: עס איז נאָרנישט, אַ משאָר.

ניין! זי וויל נאָר אַ דאָקטאָר; זי האָט ברעה צו חלש'ן, צו וואַרפען זיך אין וואַסער אַריין, אין שרייט נאָר: מיין מאַן! מיין מאַן! מיין תכשית!

ער געהט צוזאַמען אלע פחות, ועצט זיך אייף אין פרעגט זי

געלאָסען:

— שפּרינגע, ווילסט אַ גט?

— נעהם איין... זי האָט דאָך נישט געענדיגט די קלאָה אין

ליסט. ווי וועגען טורגעניעווען, און אפשר נאך מיט מעהר רעכט, האט מען אויך איבער איהם געקענט זאגען, אז ער איז דער רא-מאנטיקער פונ'ם רעאליזם". נישט אלס א בעאבאכטער, וואס איז איינפאך נייגיריג און דורשטיג צו זאמלען מענשליכע דאקומענטען, קומט ער זיך צו צו די לעבענס-בילדער, וואס ער בעשרייבט; א טיעף לידישער, אויפריכטיגער, ערעלער, דעליקאטער, צוגלייך א בעהאל-טענער און פערשלייערטער געפיהל דרינגט דורך זיינע בילדער, אפילו די, וואס זענען זאגאר העכסט-אָביעקטיוו געצייכענט. די אויסערליכע דעטאילען און פיר זיך אינטערעסירען איהם נישט, און ער שטעלט זיך אויף זיי נאָר אויף אזוי פיעל אָב, ווי דאָס איז נויטיג, אים מען זאָל בעסער קענען זעהען די אינווייניגסטע געפיהלען, די נשמה פון זיינע העלדען, און ווי שטארק ער זאָל נישט זאָרגען פאר דעם רע-אליסטישען, ריינעם אמת, פיהלט דאָך דער לעזער שטענדיג, וועל-כע ס'זענען די אינטימע געפיהלען פונ'ם מחבר, אויף וועלכער זייט עס ריכטעט זיך זיין לעבע און זיין האַס, זיין בעס אין זיין עקעל. פּרָק'ס סימפאטיע איז אויף דער זייט פון די ערנידעריגסטע און בעלידיגסטע. מיר בענוצען זיך דאָ מיט אַנ'אויסדריק, וואָס איז היי-ליג אין דער סלאווישער ליטעראטור. ווי טורגעניעו אין די בעשריי-בונגען פון א יעגער, ווי דאָס טיאָעווסקי אין די אָרימע מענשען, אזוי האָט אויך פּרָק געזוכט פאַרצושטעלען מענשען, וואָס זענען לויט זייער מצב די נידעריגסטע, די אינבעקאנטסטע, און צו בעווייזען דאָס הינטער זייער גאַנץ אינבעדייטענדען פנים געפינען זיך העלדישע טו-גענדען, ערעלע, זעלטענע געפיהלען, נאָאיווע צערטליכקייט און גייס-טיגע שטענקייט.

דער משורר, וועלכער איז בעשריעבען אין א נאָוועלע מיט דעמועלעבען נאָמען, (איינע פון די ערשטע נאָוועלען, וואָס פּרָק האָט געשאַפּען), איז אַנ'אלטער יוד פון אַיאָהר זיעבעציג, וועלכער פער-דיענט שווער זיין ברויט, אויספיהרענדיג פערשיערענע שליחות פאר די סתרים פון שטאָרט. אין א ווינטערדיגען אָבענד זעהען מיר, ווי ער געהט אין וועג, כדי אַוועקצוטראָגען צו א פרייז פון שכנישען דאָרף א גרויסע סימע געלד, וואָס עס האָט דורך איהם געשיקט איינער פון זיינע בעלי-הבתים. דער פּראָסט איז זעהר גרויס, דער

(1) י. ל. פּרָק. שריפטען, אויסג. פון דער רעד. "דער פריינד". ס"ט פעט.

קיינמאל נישט געוואלט קיין גט, אז זי האט נאך א בייז מויל געהאט. — די צונג, די צינג, האט זי געשריען, רבני של עולם, זיי מיר מוחל די צונג! אין איז מאַקע געשטאַרבען אין איין פחד, מען זאָל זי אויף יענער וועלט נישט אויפהענגען אויף דער צונג! — גאָט, מאַכט זי צו מיר, וועט קיין רחמנות אויף מיר נישט האָבען; איך האָב ציפיעל געווינדגט! נאָר אז דו וועסט קומען, נישט באַלד, חס ושלום! איבער הונדערט און צוואַנציג יאָהר, אז דו וועסט קומען, געדענק, האפ מיך אראָפּ פון תּלִיָה! זאָג דעם בית דין של מעלה, אז דו האָסט מיר מוחל געוועזן!

„א נאָרישע יודענע, ווער וואָלט איהר נישט מוחל געווען!“ ער רערמאָנט זיך אויך אָן די קינדער. זיי האָבען איהם שוין לאַנג קיין בריעף נישט געשריעבען, ער וויל זיך אָבער נישט בעאונג-רוהיגען. זיי זענען אלע בעלי מלאכות אין אַנאַרבייטער, וואָס קען גוט זיין אַרבייט, שמאַרפט נישט פאַר הונגער. אויסערדעם קענען זיי אַליין נישט שרייבען, און אַ בריעף, וואָס איז געשריעבען דורך אַנאַנדערען, האָט קיין טעם נישט. „און גלאַט מיט דער צייט... יונגע קינדער פערנגעסען... עס מוז זיי דאָך נאָר גוט זיין“...

דער משולח זעצט זיך אין דער וייט אויף אַ בערגעל שניי אַברוהען. דאָס האַרץ קלאַפט אין איהם ווי אַ האַמער, אָט, אָט פּלאַצט עס, „ער דערשרעקט זיך... צו ווערט ער נישט קראַנק? ער האָט ביי זיך פרעמד געלד! ער קאָן בלייבען, חס ושלום, חלשיות... און ער טרייסט זיך: געלויבט איז גאָט, וואָס קיינער געהט נישט! און אפּילי עמיץ זאָל געהן, וועט איהם אויך נישט איינפאַלען, אז איך האָב געלד ביי מיר... ער וועט זיך אַ פאַר מינוטען נאָך אָב-רוהען, ער וועט נאָר אַ קאפּ זיצען, דערנאָך וואַליי. נאָר די ברע-כען פאַלען איהם צו ווי בליי, די אויגען פערמאַכען זיך אַליין אין די פיס ענטזאָגען זיך צו געהן. איהם דוכט זיך אויס, אז ער איז שוין אין קרעטשמע, עס שיינט איהם, דאָס ער זעהט זיינע קינדער, ווי זיי קומען צוזאַמען אלע איהם זעהן און מאַכען איהם אַ סיורפּריו: דערווייַל האָבען זיי זיך בעהאַלטען הינטערן אייבען. ער גויט זי אַרויסצוגעהן פון זייער בעהעלטעניש, און אָט האָבען איהם אלע פיי-ער קינדער אַרומגערינגעלט און האַלטען איהם אין קושען אין דריי-קען זיך צו איהם צו.

— נאָר וואָלנע, קינדערלעך! וואָלנע, דריקט מיך נישט צו שטאַרק! איך בין שוין נישט קיין יונגער מאַן, איך בין איין אַלציי-גער!... וואָלנע, איהר דישיעט מיך, וואָלנע, קינדערלעך... אַלטע

ארויסגעלאזט א געוויין...

— שמריה, ווי מיינסט דו, נאָט וועט מיך נישט שטראָפֿען פֿאַר מיינע קללות, פֿאַר מײַן רשעות?...
עס קומט אָבער אַ צײַט, ווען ער הויבט אָן בענקען נאָך די קללות. ער האָט פֿערלױרען זײַן שטעלע, קײַן אנדער פרנסה האָט ער נאָך נישט געהאַט און אין שטוב האָט אָפֿט געפֿעהלט דאָס שטײַ-קעל ברויט.

מילא אײַך, זעהסט דו — דערמאָנט ער זיך נאָכדעם ווידער — אַ מאַנספֿערשױן, אַ געוועזענער קאַנטאַניסט, עסט מען נישט אַ מאָג! איהר אָבער איז עס געגאַנגען, אימשיינסגעזאָגט, אינױס גאַנצען לע-בען: אַ נאַרײַשע יודענע, זי פֿערלירט באַלד די כּחות, זי האָט שױן אַפֿילו נישט געקענט שילטען. דער גאַנצער שײַגען איז איהר פֿון קאַפֿ אַרויס, און נאָר געוויינט.

עס איז מיר נמאס געוואָרען דאָס לעבען... עפעס האָט זי נאָר מורא געקריגען פֿאַר מיר! זי האָט נאָר מורא געהאַט צו עסען. מיר זאָל נישט פֿעהלען, אז אײַך זעה אז זי האָט מורא, בין אײַך בײַן קוראַזש, אײַך שרײַ, אײַך שעלט! למשל: פֿאַר וואָס געהסט דו נישט פרעסען?! אײַך פֿאַל אַמאָל אין אַ רציחה אַרײַן און וויל זי פשוט שלאָגען, נאָר געה שלאָג אַ וויינענדיגע יודענע, אז זי ויצט פֿער-לעגט די הענד און ריהרט זיך נישט! אײַך לױף צו מיט אַ קילאַק, שפּײַ אין איהם נאָך אָן, זי ענטפֿערט מיר: „עס פֿריהער דו אָב, אײַך וועל דערנאָכדעם עסען!“ און אײַך האָב געמוזט פֿריהער אָבבײַסען פֿונױס ברויט, און איהר איבערלאָזען די רעשט...

אַמאָל נארט זי מיך אַרויס אין גאס אַרײַן; אײַך וועל שױן עסען, געה נאָר אין גאס אַרײַן; געה, אפשר וועסט דו עפּױס פֿער-דיענען, און מכלומד'שט שמיילעלט זי דערבײַ, און גלעט מיך אַמאָל! און אז אײַך געה און קום צוריק, טרעף אײַך נאָך כּמעט דאָס אײַגענע ברויט: זי רעדט מיך אײַן, אז זי קען נישט עסען קײַן טרו-קענס, זי דאַרף נאָר אַ גרײַן!

ער בויגט אַראָב דעם קאַפֿ, גלײַך עס וואָלט איהם געדריקט אַ שווערע לאַסט און די טרויעריגע געדאַנקען יאָגען:

און וואָס פֿאַר אַ יללות זי האָט געמאַכט, אז אײַך האָב גע-וואָלט מײַן שבת'דיגע קאַפּאַטע, אָט די וואָס אײַך טראָג — פֿערזעצען! מעשים האָט זי געאַרבעײַט און געלאָפֿען און פֿערזעצט איהרע מעשע-נע בעגש-לײַטער. און ביז אין טױט אַרײַן שױן געבענשט אין קאַר-מאַפֿעל!... פֿאַר'ן טױט האָט זי מיר מודה געווען, אז זי האָט

— וואָס שעמסטו דו דיר, במלך! קושען מענסט דו און קוקען
נישט?

ער וויל בעסער קושען; זי לאָזט נישט.
— קוק אויף מיר, איך בעט דיר!
יוסעל עפענט די אויגען מיט פא; זי פאלען דאָך באַלד צו-
ריק צו.

— איך בעט דיר, מאַכט זי נאָך ווייכער, נאָך זייענער.
ער קוקט. צונד לאָזט זי אַראָב די ברעמען.
— זאָג נאָר — מאַכט זי — זאָג מיר דעם אמת, איך בעט
דיר... איך בין עפּיס אַ שטען ווייביל?
— יא, רוימט ער איהר איין, און דערפיהלט נאָך הייסער זיין
אַמעס.

— ווער האָט דיר געזאָגט?
— איך זעה דאָך! אַ מלכה ביסטו, אַ מלכה!
— און זאָג נאָר, יוסעל — פרעגט זי ווייטער, — דו וועסט
שוין שטענדיג אזוי... שטענדיג אזוי זיין?
— ווי אזוי מיינסטו, מריינע?
— איך מיינ — ציטערט איהר שטימע — קעגען מיר אזוי
גוט...

— ווי דען?
— אזוי האַרציג?
— ווי דען?
— שטענדיג?
— שטענדיג! איז ער מבטיח.
— וועסטו מיט מיר עסען שטענדיג צוזאַמען?
— זיכער... בלי נדר, ענטפערט ער.
— און... וועסטו אויף מיר קיינמאָל נישט שרייען?
— קיינמאָל... בלי מסקנא!
— קיינמאָל נישט אַנטאָן קיין צרות?
— צרות? איך? דיר?... ווי הייסט? פאַר וואָס?...
ער רוקט זיך ווייטער צו. זי שטויסט איהם אָב צוריק.
— יוסעלע!
— וואָס?
— זאָג — ווי הייסט איך?
— מריינע!
— פּע, — פּערציהט זי די קליינע ליפּעלעך.

ביינער! וואָלנע, איך האָב געלד אין קעשענע! מיר, ב"ה, געטרויט
מען געלד!... גענוג, קינדערלעך, גענוג"... און עס איז, ווירק-
ליך, געווען גענוג. אין דערפריה אויף מאָרגען האָט מען איהם גע-
פינען אַ פערפֿרוירענעם מיט דער האַנד אויף דער בוזעס=קעשענע...
„אין קעלער=שטוב" (1). דאָ שטעלט אינז דער שרייבער ווידער
פאַר אַ סצענע פון „אַרימע מענשענ'ס" לעבען.

די דעקאָראַציע איז איינע פון די טרויעריגסטע, פון די עלענד-
סטע. אַ גרויס קעלער=שטוב, דער בעל הבית פון וועלכער ס'האָט
פערדונגען יעדען ווינקעלע איינציגע אונגליקליכע און זאָגאר גאַנצע
פאַמיליעס. דעם פאָעט'ס אויג אָבער געפינט אויך אין דער עלענדער
שטוב אייניגע שטראַהלען פון גליק, פון זעלטענער ריינקייט און שענ-
קייט.

אין איינעם פון די ווינקלען, בעהאַלטען פון די שכנים'ס נייגע-
ריגע אויגען דורך שפּאַנישע ווענטלעך, וואוינט אַ יונג פאַר פאָלק.
דער מאַן האָט נאָך נישט קיין פעסטען מעמד, ער וויל ווערן אַ
מלמד און זיכט תלמידים. דאָס ווייב איז אַ הענדלערקע. זיי זענען
אַרים, אָבער ווי גליקליך זיי פיהלען זיך צוזאַמען, שטענדיג ציהט זיי
איינעם צום אנדערן; מיט וואָס פאַר אַנאָנבעהאַלפענקייט, אַ קאָמי-
שער און ריהרענדיגער צוגלייך, ערקלערן זיי זיך אין לעבע; אַ גרוי-
סע שעמעוודיגקייט צווינגט זיי צו בעהאַלטען פון זיך אַליין זייערע
צארטע לעבעס=געפיהלען; בעזונדערס סטאַרען זיי זיך, אַז די שכנים
זאָלען נישט דערהערען, דאָס זיי זענען ביידע אינאיינעם: זיי קענען
נאָך מיט אַ געלעכטעריל, מיט אַ שאַרפען און גראָבען וואָרט צוטרע-
די שעמעוודיגע בלוז פון זייער יונגען גליק. עס איז שפעט, די
איבריגע שכנים ליגען שוין אין די בעטען, דאָס יונגע פאַר פאָלק
אָבער געהט ערשט וויעטשערע עסען. יוסעל געהט צו צו דעם ווייב
און וויל זיי אַרומנעהמען. זיי שטופט איהם אָב אַביסעל קאָקעטיש.

— קוק אויף מיר, יוסעל — פאלט איהר איין צו פערלאנגען.

יוסעל וויל פאָלגען און קען נישט.

— בטלן, מאַכט זי צו איהם ווייך, נאָך נישט צו=געוואוינט,

הא ?

ער וויל בעהאַלטען זיין קאָפּ אויף איהר ברוסט, זיי לאָזט נישט.

שחורה, האָבענדיג אַ מאַן, וואָס פערשטעהט זי נישט און וואָס ווײַס אַ חוץ מסחר, נאָר תורה־לערנען. (1)

אין ערצהלונגען אָהן אַ שום געקניצעלטקייט, אָהן פראַזען, אין וועלכע מען פיהלט אָבער אייף יעדען טריט דעם אָטעם פון אַ מע-לאַנאָאָלישער אין אַניאָפריכטיגער צערטליכקייט, — האָט אונז פריץ איבערגעגעבן מיט צוויי דריי טיעף רעאלע שטריכען, אמת'ע מעשות וועגען דער לייענע ביים פאַלק, וועלכע ענדיגט זיך נישט מיט אַוועק-פיהרענישען אָדער טראַגישע טויטען, נאָר מיט יאוש און מרה שחורה. אין די מעשה, נישט קוקענדיג, וואָס זייער סוף איז אויפ'ן ערשטען בליק אַזוי פראָזאאיש, לאָזען איבער אַ טייעפן איינדריק, ווײַל זיי ענטהאַלטען אין זיך דעם אמת, דאָס לעבען, די ווירקליכע טראַגעדיע; ווײַל די נשמות פון זייערע איינפאַכע און נאָטווע העל-דיגען ענטהאַלטען אין זיך פיעל נאָטירליכע און אידעלע פאַעויע.

פריץ בעציהט זיך נישט שטרענג צו דעם פאַטער, וואָס צווינגט זיין טאָכטער צו אַניאָנאָליכער חתונה; נישט ער איז אין דעם שולדיג, נאָר דאָס לעבען, דאָס אָרימע און פיינליכע לעבען; דער פאַטער איז פונקט אַזאָ אונשולדיגער לעבענס־קרפן, ווי זיין פאַמיליע. דער פאַטער אין דער ערצהלונג „חתונה געהאַט“, וועלכע מיר האָבען שוין פריער ציטירט, לעבט נאָר פאַר זיין פאַמיליע; זיין טאָכטער, געגען וועלכער ער פיהלט זיך ווי עפּ'ס שולדיג, ווײַל ער האָט נישט פאַר איהר קיין נדן, האָט ער ירעקליך לייעב און שמענדיג וואַרפט ער אייף איהר בליקען, וועלכע זאָגען עדות, ווי צערטליך זיין בעציהונג איז צו איהר. נאָר וואָס זאָל ער טאָן ער איז קראַנק, אָהן פרנסה און ער רעכענט אויפריכטיג, דאָס ד חתונה פון זיין כאַטער מיט'ן אלטען, אָבער רייכען זאָגט וועט זיין אַ גליק נישט פאַר דער פאַמיליע, נאָר אויך פאַר איהר אַליין.

— וועסט שוין, קינד מיינס, נישט ליידען קיין הונגער, קיין נויט; וועסט שוין, קינד מיינס, נישט אַרומגעהן נאָקעט און באָר-פּיס... וועסט זיין אַ גידה... די וועסט זיין רייך... די וועסט די-נע ברודערלעך מלמד-גערלד צאָהלען... מען וועט זי שוין פון די חדרים נישט אַרויסוואַרפען... די וועסט אונז אייך העלפען... איך וועל געזינד ווערן. און די חתונה איז פאַרגעקומען. און פריץ בעמערקט מעלאַנאָאָליש וועגען אַ צווייטער עהנליכער

— טריינישי — פערבעסערט זיך יוסל.

עס געפעהלט איהר אלץ נישט.

— טריינישו... —

— נין!

— נו — טריינע-לעבען, טריינע-קרוין, טריינע-הארץ... שוין?

— יא! ענטפערט זי גליקליך, נאך...

— וואס נאך, לעבען מיינס, נחת מיינס?

— נאך, הער יוסל... אין... שטאמעלט זי.

— און וואס?

— און אז עס וועט, הם ושלום, פעהלען אמאל פרנסה...

— אז איך וועל וועניג פערדיענען... וועסט דו אפשר... אפשר שריי-
ען...

טרערען קומען איהר אין די אויגען אריין.

— הם ושלום! הם ושלום!

ער רייסט אויס דעם קאפ פון איהרע הענד אין פאלט צו צו

די נאך אפגע ליפען.

די קללות פון דער אלטער און גיפטיגער פריידעל, א שוואכע,

געלעכע קען נישט ענטשלאפען ווערן איבער זייערע רייד און קושע-

געשען צושטערען א ביסעל די זעלטענע איינליע פון דער קעלער-שטוב

דינטערן שפאנישען ווענטעל.

דער מוזל פון דער העלדישער און אפם זעהר אונגליקליכער

יודישער פרוי ווערט בעהאנדעלט דורך פרץן אין א גרויסער צאהל

פון זיינע נאָוועלען. מיט איינפאלע און זעלטענע טיעפע שמריכען

רופט ער ארויס פאר אונז די געוועהנליכע און צוגלייך הארצרייסענ-

דע טראגעדיע פון א יונג מיידעל, וואס מוז גענען איהר ווילען,

בדי צו רעמען איהר פאמיליע פון עלענד, איינשטימען חתונה צו האָבען

מיט אַנאַלטען, זייענדיג צוגאָהריגען אלטן און אַרויסצורייסען פון איהר

הארצען דאָס, וואָס איז, במעט אָהן איהר וויסען, געווען די איינ-

ציגע פאָעזיע פון איהר לעבען: איהר לעבע צו א רופא-יונג, וואָס

פלעגט קומען היילען איהר פאָטער. 1) אָדער די טראגעדיע פון א

פרוי מיט אידעלע און ערהויבענע געפיהלען, וואָס וויל לעבען און זיין

געליעבט און שטארבט אָב ביסלעכווייז פאר לאַנגוויילע און סרה

קימט ער, נישט—נישט; זי, א דאנק גאט, ארבייט האטש נישט אזוי פיעל ווי ער, זי קען זיך האטש אויסרוהען...

שרה רבקה אין דער הומאריסטישער נאָוועלע מיט'ן נאָמען „דעם רבינ'ס צופיק" (1) איז אנאָרימע יודענע, וואָס פערדיענט שווער ברויט פאר זיך און איהר מאן, פערקויפערדיג געקאָלטע ארבעט די ישיבה-בחורים. איהר מאן, פערברענגט די גאנצע צייט אין בית מדרש און לערנט קבלה-ספרים. פון זיך אליין האָט זיך אויסגעארבייט א בעזונג-דער מין ארבייטס-פערטיילונג: דאָס ווייב מוז זאָרגען פאר די גראַפּע בערערפּענעשען פון אינזער מאַטעריעלער וועלט, דער מאן, פערקעהרט, דארף אָפּגעבען זיינע טעג אין יאָהרען דער תורה, כדי ער זאָל פער-דיענען עולם הבא פאר זיך און זיין פרוי; ער דארף אָפּהייטען אלע תרי"ג מצוות, וואָס עקסיסטירען נאָר פאר איהם, ווייל דער פרוי'ס דעליגיעזע פליכטען זענען בעגרענעצט נאָר דורך דריי אָרימע מצוות. דאָך טרעפּען זיך מאַמענטען, ווען שרה רבקה האָט שטארקע עגמת נפש, זי ווייס גאנץ גוט, אז אויף יענער וועלט בעגלייט די פרוי איהר מאן אין גן עדן אריין, וואו זי וועט זיין פויסבענקעלע זיין. זי טראַכט אָפּער מיט שרעק, צו האָט זי נאָר פערדיענט, אז מען זאָל זי נישט צושירדען מיט איהר חיים ברוך'ן, אז סך הכל, וואָס טוט זי דען? אין דער פריה עסט מען פיש, גריץ, אָדער קארטאָפּעל מיט וואַסער און ביינאַכט א יויכעל מיט א נעכטיגען ביי-געל. אָט דאָס איז די עולם הזה, וואָס חיים ברוך האָט. שוין זיע-בען יאָהר, ווי זי האָט איהם אפילו קיין קאפּאָטע נישט געמאַכט... מישבת לשבת גיט זי איהם אַרויס א העמד, אומשטיינסגעזאָגט—א העמד! שפינוועבס! זי האָט זאָגאַר געמוזט קויפּען א פאָר ברילען צו-ליעב די העמער; זי האָט זיי שטענדיג געטשירעוועט און געטשירע-וועט, — האָט זי די אויגען גע'פטר'ט...

רבינו של עולם, טראַכט זי, — אז מען וועט נעהמען אויף יענער וועלט איין אות פין זיין תורה אויף איין וואָגשאַל און אויף דער צווייטער וועט מען אַרויפלעגען אלע מיינע יויכעלעך מיט פיש, גריצען, מיט מיינע אויגען צוזאמען... וואָס וועט איבערוועגען?"

איהר גאנצע האַפנונג איז אויף חיים ברוך'ס גיטסקייט. ער וועט נישט בעשטעהן, ער זאָל זיצען אויף דעם פאָטער-שטוהל צווישען צדיקים און אבית און זי זאָל זיך ערגיץ אַרומזאָלנערן אין עולם

טראגעדיע, וועלכער מיר וועלן נאך בעהאנדלען: „א יודיש וויבעל לעבט אזוי“

כמעט אין אלע פרץ'ס נאָוועלען ערשיינט די יודישע פרוי אלס א העכערע זאך פאר'ן מאן. זי האלט אויף מיט איהר פראצע, מיט איהר מוט די גאנצע פאמיליע, איז ממלא שטילערהייר אלע שווערע און הארטע בעדערפנישען; אז עס קומט אָבער די צייט פון לויהן, פון גליק, שטעלט זי זיך פרייוויליג הינטער'ן מאן, וועלכער ווערט, לויט דער טויענדיגהאריגער טראדיציע, בעטראכט אלס העכער פאר איהר, אלס דער מיטעלפונקט, ארום וועלכען זי דארף זיך אונטער-טעניג דרעהען און דערמיט זיך גליקליך פיהלען און צופריעדענ-שטעלן.

אין דער ערצעהלונג „מענדעל בריינעס“¹ זעהען מיר, ווי די פרוי בעשעפטיגט זיך נישט נאָר מיט דער הויז-ווירטשאפט, נאָר זי פיהרט אויך גאנץ אלליין אלע געשעפטען אין זייער געוועלכ. איהר מאן, מענדעל, ווען ער עסט נאָר נישט, אָדער רוהט זיך אָב, פער-ברענגט די גאנצע צייט זיינע אין בית המדרש ביים דאוונען, לערנען, שמועסען וועגען קהלישע ענינים. און פונדעסטוועגען איז בריינע צו-פרידען מיט איהר מול. איהר גאנצער עולם הזה איז געוועזען, אז זי האָט געזעהן פון געוועלכ ארויס איהר מענדעלען מיט דער צדקה-פושקע אין האנד, ווי ער געהט מיט נאָך א יורען צוזאמענעהמען פאר א דורכפאָהרעדיגען מגיד, אָדער צו זעהן שבת אין בית מדרש, ווי מענדעל איז עולה לתורה און מאכט די זיסע ברכה. אז מען זיצט ביים טיש, בעקומט מענדעל די בעסערע שטיקער. האָט ער זיך דען נישט אינגאנצען אָבגעגעבען אויף לערנען תורה? און וועלכע יודישע פרוי ווייס נישט דעם שפּרוך: „תורה מתשת כח“. „אָבער איך“, בע-מערקט בריינע, ענטפערנדיג דעם מאן אויף זיין פריינדליכען פאָר-וואורף, אז זי זאָרגט פאר זיך גאָרנישט, „וואָס טו איך? איך זי א גאנצען טאָג לעדיג, אָדער זיין איבער'ן פייער-טאָג. קומט אריין א קונה, מעסט איך אָב א קוואַרט באָבעלעך, צי קאשע, צי מעול, נישט—נישט! דעריבער דארף איך וועניגער עסען“. און אין זיין תמימות, איז מענדעל צופרידען, וואָס זיין העלדישע בריינע פיהרט אזא רוהיגען לעבען, וואָס זי זיצט לעדיג אין געוועלכלי איבער'ן פייער-טאָג, פערלעגט די הענט, און וואַרט אויפ'ן קונה, קומט ער —

העכסטען גראד דער ענערגישער פרוי. זי האָט קיין העזה נישט צו פראָטעסטירען געגען דער ראָליע פון א פוסבענקעלע, וואָס איז איהר בעשטימט צו שפילען אין גן עדן, ווייל, סוף פל סוף איז דאָך דער סדר העולם איינגעשטעלט פון גאָט אַליין. אָבער, וואָל ער מיר דאָרט א שטויס טאָן מיט'ן פוס, ווייסט דער אויבערשטער, וואָס דערפון וועט אַרויסקומען!

ווי מיר זעהען אין פּרץ'ס ערצהלונגען, איז ביי די מענער אין פרויען פונ'ם פאָלק דער געדאנק וועגען יענער וועלט נישט אַנ' אַבסטראַקטע אידעע, א מיסטישער גלויבן, נאָר א לעבעדיגע רעאַליטעט, מיט וועלכער מען רעכענט זיך ביי אלע מעשים אינ'ם לעבען, וועגען וואָס מען רעדט ווי וועגען א בעקאנטע, געוויסע זאך, גענוי איינגערעכענט אין אלע קלייניקייטען. א יוד אָדער יודענע, וואָס ליידען און האָרעווען זייער גאנצעס לעבען, וואָס הונגערן און פרייהרען פל ימיהם, פאלען דאָך נישט אַריין אין אַ יאוש אָדער אין אַ מרה שחורה, זי האָבען דעם אבסאָלוצטען, אינצווייפעלאַפּטען בטחון, אז ס'וועט זיין איינע וועלט, וועלכע וועט דיענען אלס פאָרטזעצונג פון דער וועלט, מעהר נישט, מען וועט פערברענגען די צייט גלייכער, זיסער; עס בלייבט זי נאָר צו סטאַרען זיך, צו פערדיינען עולם הבא דורך א פרום לעבען, אָבזענדיג אלע מצוות און לערנענדיג תורה.

און מיר זעהען טאָקי, דאָס דער מאן, וואָס פערברענגט זיין לעבען אין דאוונען און לערנען, ווערט געשעצט נישט פאַר זיינע אינטעלעקטועלע און מאָראַלישע מעלות, נאָר אויך אין אַ גרויסער מאָס, ווייל עס שיינט, דאָס ער ערפילט איינע פון די בעדייטענדסטע סאָציאַלע ראָליען; בשעת די פרוי בעשעפטיגט זיך מיט קלייניג-קייטען אין דער ווירטשאַפּט אָדער אין געשעפט, אַרבייט ער דאָך פאַר דאָס אמת'ע לעבען, פאַר דאָס אייביגע לעבען. אָט פאַרוואָס עס פיהרט זיך אין די פּוילישע שטעדטליך, וואָס פּרץ בעשרייבט און וואו די איינוואוינער האָבען אַ לעבעדיגערע פאנטאַזיע, אלס די יודען פון די ליטווישע שטעדט, אז די אַרבייט ווערט איינגעטיילט צוויי-שען די מענער און פרויען אויף אַנ'אויפן, וואָס איז אזוי פרעמד פאַר אַנ'איראָפּער.

אין אַנ'אויסגעצייכענט-שענער און טיעף-פסיכאָלאָגישער נאָוועלע "שלים בית" (1), בעוווייזט אינו פּרין די ווירטשאַפּט פון יודישע אַרביי-

התהו, אין וויסמע וועלדער...

עס קומט אויך פאר, אז די פרוי פראטעסטירט געגען איהר ביטערן מול. דאס קומט פאר, ווען דער קאמפף פאר דער עקסיסטענץ איז זעהר שווער און איהרע אקסלען בויגען זיך אמאל אונטערן לאסט און יאך, וואס דאס שווערע לעבען האט אויף איהר ארויפגעלייגט. אין „א פעס פון א יודענע“ (1) זעהען מיר א יודישע פרוי, ביי וועלכער עס האט ענדליך געפלאצט די גערולד, און זי דערגעהט אין איהר אויפגענונג אזוי ווייט, אז זי רייסט איבער איהר מאגלעכע לערנען און הייסט איהם געהן פערדיענען וואס, וועלען עפס פרנסה. דער אויפגעבראכטער מאן דערמאנט איהר, אז ס'איז נישט דא קיין גרעסערע עבירה פאר אגאשה, ווי צו שטערען איהר מאן אין לערנען. דורך במיל תורה ריוקירט זי צו פערלירען איהר עולם הבא, דער פאר קומט גיהנם.

פון דער אנדערער זייט, זעהען מיר פון א רייהע בריעף, וואס עס שרייבען זיך דורך צוויי פרויען (2), אז ווי פאלגזאם די ווייבער טראגען נישט אריבער די שלעכטע ראליע, וואס איז זיי בעשטימט דורך זייער געשלעכט און די בעדינגונגען פונם יודישען לעבען. דריקען זיי דאך ווען נישט ווען אויס א טיעפע פערזאנלעכע צו יענע שוואכיקע, שלאפע מענער, וואס פערשטעהן נישט דעם פראקטישען לעבען און ווערן געשפייזט און געקליידט דורך זייערע ווייבער.

מישטיינסגעזאגט — דער גן עדן מיינער? „שרייבט איין יודע“ גע דער אנדערער, נאכדעם ווי זי האט זיך גוט אויסגעטענה'ט געגען איהר מול, וואס זי האט אויף דער וועלט, איך וועל זיין דעם משונענעם פוסבענקעל, ער וועט זיך דארט זיצען אויף א פאטער-שמוהל, אין איך וועל זיין זיין פוסבענקעל; דא אויף דער וועלט איז ער לכל הפחות א שוואכער בשר ודם, האט ער פאר מיר מורא; אבער וואס אין גן עדן וועט זיין, פרעג מיר בחרם.

דער געדאנק, אז דער מאן, וועלכען זי שפייזט און קליידט, וועמענס קינדער זי האדעוועט און שולט, וואס האט מורא פאר איהר, — וועט אויף יענער וועלט, צוליעב אגאונערעכטער פרויען-לעגיע, קענען זי דערנידעריגען און בעהאנדלען אלס אגאונטערגע-געבענע בעשעפעניש, — אט דער ראויגער געדאנק ברענגט אויף אין

(1) Ibidem ב. III, ז. 205—210.

(2) „האשה מרת חנה“ (א עקיל בריעף) 298—334.

- לערן, מיין קינד, תורה! הערט ער א תשובה.
 — איך קען נישט!
 — לערן משניות... עין יעקב, האַטש פרק...
 — איך קען נישט?
 — זאָג תהלים!
 — איך האָב קיין צייט נישט!
 — דאווען ערנסט!
 — איך פערשטעה נישט, וואָס איך דאווען!
 דער מלמד קוקט איהם אָן מיט רחמנות;
 — וואָס ביסט דו? פרעגט ער.
 — א טרענער.
 — נו, זיי משמש תלמידי חכמים.
 — וואָס הייסט?
 — טראָג, למשל, אלע פארנאָכט אין בית המדרש אריין א
 פאָר קאָנען וואַסער, די לומדים זאָלן האָבען צו טרינקען...
 חיים ווערט דערפרעהט.
 — רבי, האָט ער ווייטער געפרעגט, און מיין ווייב?
 — אז דער מאַן ויצט אויף א שמוהל אין גן-עדן, איז דאָס
 ווייב זיין פוסבענקעלע.
 אז חיים איז אהיים געקומען הברלה מאַכען, איז חנה געזעסען
 און געזאָגט: „גאָט פון אברהם“. אז חאָט זי דערזעהן, האָט
 איהם עפּים אָנגעהאפט ביים האַרץ.
 — ניין, חנה, — פאַלט ער צוין איהר צו, — איך וויל
 נישט די זאָלט זיין מיין פוסבענקעלע. איך וועל מיך אראָבויגען צו
 דיר, איך וועל דיר אויפהויבען און זעצען דיר נעבען מיר. מיר
 וועלן צוזאַמען זיצען אויף איין שמוהל, ווי אַצינד... עס איז אויז
 אזוי גוט צוזאַמען; הערסט, חנה, דו מוזט זיצען מיט מיר אויף איין
 שמוהל... דער רבונג של עולם וועט מווען בעשטעהן.”
 די טיפּען פון אַרבייטער און בעלי-מלאכות זענען איבערהויפט די
 פאָזיטיווסטע, וואָס מיר טרעפּען אין פּרעסן נאָוועלען. אויסער דעם
 משולה, וועגען וועלכען מיר האָבען גערעדט אין אָנפאַנג פון אונזער
 קאָפיטעל, און חיים דעם וואַסער-טרענער, זענען נאָך מעהרערע אַנ-
 דערע פאָרגעשטעלט אַלס מענשען עס האַרצן, דערפאַר אָבער
 בעגאבטע מיט פיינעם געשמאַק, וואָס האָבען א גוטעס, נאָוועלעס האַרץ
 און אַנאַינפאַלע און פּרעהליכע לעבענס-פּיאָזאָפיע, א דאנק וועלכער

טער, וואָס לעבען רוהיג און בשלום. דער מאן איז א טרעגער. ער פערדיענט עס צום לעבען, און דאָס ווייב בלייבט איבער אין שטיב מיט די קינדער. זי האָבען שוין לאַנג חתונה געהאַט, זייער לייענע אָבער איז געבליעבען יונג אין פריש. חיים איז, נישט קוקענדיג אויף זיין שווערער אַרבייט, אַלעמאָל גוט געשטימט און אָפט שטיפט ער, ווי אַ קינד. אַז ער פערדיענט אַ ביסעל געלד, לויפט ער צום הייז, וואו ער וואוינט, רופט, אויפ'ן גאס שטעהענדיג, זיין פרוי אין, און זי בעווייזט זיך ביים פענסטער, ווארפט ער איהר אַרויף זיין פער-דיענסט, אַ פאַר מטבעות אינגעוויקעלט אין אַ שטיקעל פאַפּיער, בעוואונדערט די פלינקייט, מיט וועלכער זי האַפט אָן דאָס געלד. אין איילעניש פרעגט ער זיך נאָך אויף די קינדער און קעהרט זיך אום צוריק צו דער אַרבייט. פון איין זאך האָט ער עגמט נפש; ער איז אַנ'עם הארץ, ער קען קוים לעזען, היינט ווי קען ער פערדיענען עולם הבא פאַר זיך און פאַר זיין פרוי חנה? אַלע שבת בייטאָג געהט ער אין שול אַריין, וואו אַ מלמד לערנט מיט'ן פראָסטען עולם אלשיך.

... "ווען עס קומט צום רעכטען אָרט, מען שמועסט פון יעדער וועלט, פון גיהנם, וואו מען שמיסט די רשעים מיט איווערנע ריטער, פון ליכטיגען גן עדן, וואו די צדיקים זיצען אין גאָלדענע קרוינען און לערנען תורה... דעמאָלט ווערן אַלע אויפגעלעבט: די מילער אָפען, די פנים'ער רויט... מען הערט זיך איין אָהן אַנ'אָ-טעם, וואָס עס וועט זיין אויף יענער וועלט!

חיים שטעהט געווענליך ביים אויבען, ער האָט טרערען אין די אויגען. עס ציטערן איהם הענד און פיס; ער איז אינגאנצען אויף יענער וועלט!...

... ווען דער מלמד ענדיגט, גיט אַ קוש און פערמאָלט דעם ספר, האַפט ער זיך אויף ווי פון אַ חלום, טאָקי ווי פון יענער וועלט. — אַח, — האַפט ער שווער דעם אָטעם, וואָס ער האָט איינגעהאַלטען ביי דער גאנצער צייט, — "רבנו של עולם! האָטש אַ שטיקעל, האָטש אַ פיצעל, האָטש אַ בראַקעניי עולם הבא... פאַר מיר, מיין ווייב און פאַר אַלע מינע קינדערליך!"

און דעמאָלט ווערט ער טרויעריג; ער פרעגט זיך: מישמינס-געזאָגט, פון וואָס, פאַר וואָס?... איינמאָל איז ער נאָכ'ן לערנען צוגעגאנגען צום מלמד:

— רבי, — זאָגט ער און וויין קול ציטערט — גיט מיר איין עצה, איך וואָל זוכה זיין צו האָבען עולם הבא!

אין דער ערצהלונג: „דער משיגער באלן“ (1) זעהן מיר בערל חנה'צעס, א יונגען מאן פון א יאָהר דרייסיג, ווי ער לויפט פון און צוריק אין בית-המדרש אין דערלאַנגט מיט פאר א פרעג: „רבנו של עולם! ווער בין איך?“; ער ווייס, אפילו, אז מען רופט איהם: בערל חנה'צעס, דער משוגענער, דער יהוש א. א. וו. די אלע ציגעמייטען אָבער פון ווין „איד“ שטעלען איהם נישט צופריעדן. געכטן נאך האָט דער עולם געלאַכט, וואָס ער איז געבליעבען שטעהן אויף איין אָרט אפשר א שעה; ער ווייס גאנץ גוט, וואָס ער איז געשטאנען: ער האָט געוואָלט ארויס אין גאס אין פערבייגעהענדיג האָט ער דערהערט, ווי זרח מלמד דערצהלעט יענקעל קעצלען, אז אין „בעל עקרה“ איז דאָ אויף דער היינטיגער סדרה א פלאי פלאים'דיגער דרוש; אין א צווייטער גרופע האָט מען וויערער דער-צהלעט, אז מען הייבט אין באָד. האָט ער נישט געזאגט וועמען פון די אלע דריי מענטשן, וואָס זענען אין איהם געהען, צו פאָלגען: צי דעם בערל חנה'צעס, וואָס האָט געוואָלט געהן האקען האַלץ, צי דעם בערל חנה'צעס, וואָס וויל געהן אין באָד אריין, ווייל עס בייסט איהם, צו דעם בערל חנה'צעס, וואָס וויל וויסען, וואָס זרח מלמד איז געפעלען? ! איז ער טאקי אזוי לאנג געשטאנען, ביז ער האָט זיך דערמאָנט, אז ער האָט נאך קיין מנהג נישט געדאווענט. היינט וויל ער נישט אנדערש וויסען, ווער ער איז. ער פאסט; דינסטאָג איז ווירקליך אייניג פון יענע צוויי „טעג“ אין דער וואָך, ווען ער האָט נישט קיין בעל-הבית, בלייבט ער טאקי נישט גע-געסען. דער קאפ דרעהט זיך איהם און ער וויקעלט איהם איין אין א טיפלעל, אום איינצוהאלטען די פליהענדיגע געדאנקען; איינער איז אריין אין בית המדרש: דאָס איז יואלף סוחר, וואָס איז געקומען פער-ברענגען דאָרט אייניגע מיטען. בערל קען איהם גאנץ גוט. ער עסט ביי איהם א טאָג אין וואָך. ער ווייס, דאָס נישט קוקענדיג אויף ווין פרומען אויסוועהן, איז וואָלף סוחר א גולן, וואָס שלאָנגט ווין ווייב, דער גוטער טויבעלען. אלע נאכט זעהט בערל טויבעלען אין חלום; זי דערט נישט מיט איהם, הויש, א יירינע רעדט נישט מיט א מאַנספער-שוין; ער וואָלט זי געהאסט, ווען זי וואָלט איהם געבעטען מיטן מויל, זי בעט איהם אָבער מיטן קוק, „מיט אז, מיט עפיש אז...“

י' טראָגען אריבער גוטמוטיג די ביטערקייטען פון לעבען (1).
 אַקעגן דעם אַרבייטער, דעם פאַזיטיווען, שטעהט דער בטלן,
 אלס דער קראַנקסטער, נעגאַטיווסטער טיפּ; און אויך ער האָט געפּו-
 נען אין פּרין דעם מאַלער מיט אַזעלכענער פּסיכאָלאָגישער קראַפט.
 דער בטלן, איינער פון די פערשפּרייטסטע טיפּען ביי יודען,
 איז אַ מענש אָהן אַ לאַגע, וואָס ענטלויפט פאַרן לעבען און פונם
 קאַמפּף פאַר'ן לעבען, ווייל ער פיהלט זיך אונפעהיג דערצו. זיין
 עיר מקלט איז דער בית מדרש, וואו ער לעבט פון נדבות אין פער-
 ברענגט זיין צייט אין דאווענען, לערנען, און אין לעדיג-געהן: ער
 בטל'ט. דער בטלן-טיפּ איז שוין מעהרערע מאָל בעהאַנדעלט גע-
 וואָרען פון די יודישע שריפטשטעלער; אַבראַמאָוויטש, בעזונדערס,
 האָט איהם געשילדערט איינגע מאָל. אָבער פאַר אַבראַמאָוויטשען
 איז דער בטלן בעזונדערס אינטערעסאַנט געווען פון סאָציאַלען שטאַנד-
 פונקט, אלס איינער פון די פערשיעדענארטיגע מינים פאַראַוויטען,
 וועגען וועלכע ער האָט געשריבען אין קאָנסאַטריט זייער פערדערב-
 ליכע ווירקינג אויף דאָס לעבען פונם יודישען פאָלק. דיגעוואָהן,
 וועלכער האָט דעם ענין בעהאַנדעלט אויף אַ מעהר טיעפען אופן (2),
 האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט אויפ'ן בטלן. פּרין איז דער ערשטער,
 וועלכער האָט זיך צום בטלן געווענדעט, ווי צו אַ פּסיכאָלאָגישען פּראָב-
 לעם, וואָס האָט אַ ווילטיגע טראַגישע בעדייטינג און אַנאַינטערעס,
 אין האָט אַריינגעוואָרפען אַ בליק אין דער גשמיות פון די מענשען, מיט-
 טענס, נאָך יונגע לייט, וואָס ווערן פערגלייכערט אין זייער בטלנות;
 זיך פערטיעפט אין זייער פאַנטאַזיע, וועלכע איז פול מיט דונקעלע
 און פאַנטאַסטישע חלומות, געוויזען זייער קאַמפּף געגען די לעבענס-
 אינסטינקטען, זייער מלחמה מיט'ן גוף, וואָס ענדיגט זיך אָפט מיט דעם
 גייסטיגען און מאַראַלישען טויט פון דעם, ביי וועמען דער קאַמפּף
 איז פאַרגעקומען.

אין „רבי יוסף“ פון זיין פאָעמאַ מיט דעמועלכען נאָמען (3) האָט
 פּרין געשאפּען אַ טיפּ פון אַ בטלן, וואָס איז טיעף טראַגיש און מעה-
 רערע פון וינע נאָוועלען האָבען אלס העלדען „בטלנים“.

(1) זעהט אונטער אנדערע „א בלי וז'ס טויט“, ב. III: ז. 211—214, דעם
 טיפּ יונה באַן אין אייוו שחט“ ב. III: ז. 134—150.

(2) זעהט אינ'ס קאָמיטעל „דיגעוואָהן“ דעם טיפּ „שטעיה דער מקבל“.

(3) זעהט דאָס קאָמיטעל וועגען פּרין אלס דיכטער.

דיר ווייטער שענקען א פאָר שטיוועל? זי האָט וועניג געלייזט פאַר
יענע שטיוועל! זעהסט דו, בטלן, זעהסט דו משוגע, זעהסט, עכ
איז עמיץ אין דיר און נישט דו! זעהסט? — לאַמיר נאָר אַליין
זעהן, ווי דו זעהסט אויס, חמור, וואָס לאָזט זיך די שטיוועל צו-
שנידען! לאַמיר דיר אָנקוקען, בטלן!"

ער לויפט צום ביור, האַפט די שמאַטע אַראָפּ פון קאַפּ און הייבט
אָן רייבען אין פּוצען דאָס מעש, ער וויל עס מאַכען פאַר אַ שפּיע-
נעל.

— איך זעה דיר שוין אַ ביסעל, בטלן, — וואַרט, איך וועל
דיר נאָך בעסער זעהן. איך וועל דיין גאַנץ טרופּה פּרצופּ זעהן, דיין
חמור קאַפּ! ...

ער לאָזט זיך אַראָפּ אויף די קניע און רייבט מיט'ן גאַנצען
פּח. ער בלייבט דאָך פּלוצלינג שטעהן.

— ווער פּוצט דעם ביור? ווער? איך? איך האָב כּח? איך
האָב דען היינט געגעסען, נעכטען געגעסען? וואָס איז היינט? דינס-
טאָג! האָב איך דאָך נישט קיין מעג, ווער רייבט?

ער האָט זיך צוריק צוגעהאַפט צו דער אַרבייט.
— וואָל רייבען ווער עס וויל, איך, צי דער פּייגעל, צו די
טויב, דער יצר הרע, צי דער יצר טוב, נאָר דיין בטלניש טרופּה
פּרצופּ מוז איך זעהן!

ער פערמאַכט די אויגען און רייבט ווייטער אַ ווילע מיט פּח.
דערנאָך עפענט ער די אויגען און דערוועהט זיך.
— חא, חא, חא! אזוי זעה איך אויס, אמת, אַ ריינער מת!
צו נעהמען אויף דער טהרה-ברעט, צו לעגען שטערבלעך אויף די
אויגען.

— זעהסט, טויבעלע, ווי איך זעה אויס! זעהסט! און אזוי
זעה איך אויס, ווען דו דערלאנגסט מיר אלע מאָל אַ שטיקעל ברויט.
אַ נישט, ווי וואָלט איך נאָך אויסגעזעהן? —
ער פערמאַכט זיך און דערמאָנט זיך ווייטער.

— אמת! דאָס בין איך, יא, יא! דאָס איז בערל בטלן,
בערל יתום, בערל משוגע! אָט דאָס! דאָס! און ווער בין איך
פאַרט? ...

עס קומט איהם אַרײַן דער געדאַנק וועגען זעלבסטמאָרד. אין
וואָל מיר קענען מאכר עצמו לרעת זיין! וואָס וועט עס בלייבען, אַ
עס וועט אוועקפאלען דער קאַפּ, די הענד, די פיס, די בעק, די
צוריסענע האַלעדייטעס... דעמאָלט וואָלט איך אפשר געוואוסט? צו

מין קוק', ער זאל איהר העלפן, ארויסראטעווען זי פון מאנ'ס הענד.

אין בערלען קומט ארויף דער געדאנק צו הרג'ענען וואָלף'ען. ער האָט אפילו אַ קניפיק, אַ שאַרפען קניפיק... ער וויל אָבער נישט, צי זיצט דאָ דער אמת'ער וואָלף. אָט דער, וואָס זיצט דאָ אין לערנט נמרא, איז אפשר גאָרנישט יענער, וואָס שלאָגט זיין ווייב אין בעל'גנב'עט זיינע סוחרים.

— וואָלף! רופט ער איהם פלוצלינג.

— וואָס איז?

— גאָרנישט!

— בטלן!

אין אַ מינוט שפעטער:

— וואָלף!

— וואָס איז?

— איך האָב אַ קניפיקל!

— וואויל דיר!

— ווילסט זעהן?

— נאָ!

— דארף מען נישט!

אין אַ פאָר מינוט אַרום:

— וואָלף!

— וואָס?

— דו לערנסט, צי דו מאַכסט נאָר אזוי?

— וואָס געהט עס דאָן?

— איך דארף נייטיג צו וויסען, כ'לעבען, נייטיג!...

— שטיל, משוגע!

אין נאָך אַ פאָר מינוט:

— וואָלף!

— וואָס איז?

— וויפיעל ביסט דו?

וואָלף סוחר ווערט ביז, מאַכט צו די גמרא און געהט אַרויס פון בית-המדרש; בערל הנה'צעס בלייבט אליין. ער וואונדערט זיך שטארק, ווען ער דערזעהט, אז ער האָט זיך דורכגעשניטען די האַל-לעווע מיט'ן קניפיקל, וואָס ער האָט אין האַנד געהאלטען. מיט אַמאָל ווערט ער ביז אויף זיך אליין: „נו, בערל בטלן! דו אליין האָסט צו שניטען זיין האַלעווע? דו האָסט אנדערע האַלעוועס? טויבעלע וועט

דער וועלט מיט סודות, רוחות און מלאכים!"
 דער ראש ישיבה ערקלערט זיין תלמיד, וואָס פאַר אַ בחינת עם זענען פערהאָן אין גנינה: "דער אמת'ער גנון זינגט זיך גאָר אָהן אַ קול... עם זינגט זיך אינעוועניג, אין האַרץ און די גידערים!" ביי די ווערטער האָט זיך די טהיר פון בית המדרש געעפּענט און ס'איז אריינגעקומען אַ מרענער; ער האָט געבראַכט אַ שיסעל גרוין מיט אַ שטיקעל ברויט פאַר'ן ראש ישיבה. אין אַ פאַר מינוט אַרום האָט מען געבראַכט עסען פאַר'ן תלמיד, ער האָט זיך אָבער נישט צוגעדריהרט אפילו צו דעם. דער רבי האָט איהם פאַרגעוואָרפּען, וואָס ער פאַסט מעהר פאַר איהם אַליין; דער תלמיד האָט אָבער איינפאַך געענטפערט: "עס איז איין אנדערער תענית, עס איז אַ תענית-תשובה."

— וואָס רעדסטו דו? דו — אַ תענית-תשובה?

— יא, רבי! אַ תענית-תשובה...; אַ רגע פריהער, ווען איהר' האָט אָנגעהויבן עסען, האָב איך געהאַט אַ הרהור... עובר צו זיין אויף לאַ תחמוד!"

אין דער זעלבער נאכט האָט דער תלמיד געוועקט דעם רבין. "רבי, רבי! האָט ער גערופּען מיט אַ שוואַך קול, "איך בין צונד געווען אין דער הויכער מדרגה, עס האָט אין מיר געוונגען!" — צונד איז אַלץ אוועק!" מאכט טרויעריג דער תלמיד, "עס האָבען זיך מיר צוריק געעפּענט די הישים, און איך בין אַזוי מיער, אַזוי, אַ—זוי—מי—ע—ד, מיער!" למך איז טאקע באַלד געשטאַרבען.

נאָך אַ פאַר תעניתים, — האָט געקערעכצט זיין רבי, — וואָלט ער שוין געשטאַרבען, גנשיקה!"

אין דער ערצעהלונג, בשעת מגפה¹⁾ זעהען מיר אַ צווייטען בטלן, יוסף דער ישיבה בחור, וואָס האָפט צוגלייך מיטן יונגען שטאַדט-דאָקטאָר אויף דער מגפה, וואָס איז אָנגעקומען אויף זייער שטערטיל. דער דאָקטאָר, וואָס ויצט אָהן פראַקטיקע, האָפט, אז אַ דאנק דער מגפה וועט ער זיך קענען איינצאהלען זינע חובות און אנטלויפּען פון פערשאַלטענעם שטערטיל, וואו די פאַנאַטישע איינוואוינער גער האָבען מעהר ציטרוי צו זייער רופּא, ווי צום דאָקטאָר. יוסף'ס האַפּנונג האָט אַ מעהר ראָמאַנטישען יסוד. ער איז דער איינציגער אַרימער יתום, וואָס האָט נאָך נישט חתונה געהאַט. יעצט, אז די מגפה וועט זיך שטאַרקען, וועלן די בעלי בתים זיכען יתומים חתונה

וואָלט נישט אַ יושר געוועזן צו פרובען...

ווען זי וואָלט נאָר הייסען: אפשר וואָלט איך עס ביי איהם געפרובט?

בערל איז אַ מענש, וואָס איז איבער די אונגאַרמאַלע לעבענס-
בעדינגונגען אַראָב פון זינען. ליידענדיג נאָכאַנאַנד הונגער, לעבענדיג
פון נדבות אין פיהלענדיג טיעף און שמערצליך זיין גאנצע אונזיצליכ-
קייט אינ'ס לעבען, איז ער ענדליך נאָך לאַנגע און אונפרוּכטבאַרע
טראַכטענישען געקומען צו דעם, אז ער האָט זיך אָנגעפאַנגען צו
פערזאָכטען, צו האַסען. ער וואָלט וועלן עפּס טאָן אין זיין פאַנטאַז-
יע, וואָס איז אויפגערגוט פון הונגער, שטעלט איהם אַוועק ציעלען,
וואָס זענען נאָרשער אייגער פאַר'ן אנדערן און אויסערדעם וואָלט ער
קיינמאָל נישט האָבען קיין פח זי צו פערזוירקליכען. דאָס איז אַ האַמ-
לעט פון קאבצאנסק, ביי וועלכען די מחשבה האָט אָנגעטויט דעם
דצון, ווי די זיכערקייט האָט פערשוואַכט זינע געפיהלען. דאָך ווי
שוואַך ער זאָל נישט זיין, איז דער לעבענס-אינסטינקט פאָלקאם נאָך
נישט פערשוואַנדען אין בערל'ס האַרץ. ער ווערט אַמאָל אויפגערגענט
אויך. ער מאַכט אַמאָל אַ מרידה, ער ווערט אויפגעבראַכט און פראָ-
טעסטירט אויף זיין אויפן. בערל איז נאָך נישט דער שרעקליכסטער
טיפ פון אַ בטלן; עס זענען נאָך דאָ מעהר טראַגישע! דאָס זענען
יענע, ביי וועמען אין האַרצען עס ריהרען זיך מעהר נישט די געזונטע
הישים, ביי וועמען דאָס פייער פון די אינערליכע לידענשאפטען האָט
פערברענט דאָס גאנצע האַרץ און וואָס זענען שוין מעהר נישט ווי
שאַטענ'ס פון מענשען, וואָס בעוועגען זיך אין אַ פאַנטאַזיע-וועלט פיל
מיט שדים אין כח-ליצנים אין אַלערליי מלאכים.

שוין פיער טעג, ווי דער אַלטער ר' יעקעל און זיין הלמיד
למך האָבען נישט געגעסען (1). דאָס פערזוירכטע שטעדטלי האָט אַלע
באָל וועניגער געשיקט עסען, געגעבען טעג, און האָט כמעט אינגאנ-
צען פערגעסען וועגען די צוויי מענשען, וואָס האָבען געלעבט אין
בית המדרש און געלערנט קבלה. פון וועניג עסען קומט וועניג שלאָ-
פּען, פון גאנצע נעכט נישט שלאָפען און נישט עסען — אַ חשק צו
קבלה! ממה נפשך — דאָרף מען אויפזיין גאנצע נעכט אין הונגערן
גאנצע טעג, — לאָז מען האַטש דערפון אַ ניצען האָבען, זאָל האַטש
זיין: תעניתים מיט סניפים, זאָלען זיך האַטש עפענען אַלע זייערן פון

איבער ביי אונז נאָכ'ן ליינענען אבראמאָוויטש'עס ווערק בנוגע צו דער עקאָנאָמיק פון די ליטווישע שטעדטלעך: די זעלבע אַרימקייט, דער זעלבער דלות, וואָס ווערט איבערגעגעבען בירושה פון דור צו דור, און וואָס האָט פאַרקלענערט ביי צום קלענסטען מינימום די מאַטעריאַלע בעדערפנישען פון דער מאַסע. אויך דאָ פעהלען נאָרמאַלע קוועלן פאַר פרנסה; דאָס, פערשטעהט זיך, העלפט מיט, אַז ביי די שוואַכע נפשות זאָל ענטשטעהן אַ בלינדער גלויבען אין נסים און איבערנאַטירליכע זאַכען; דורכדעם לאָזען זיך די מעהר ענערגישע אַוועק צו אונז געווענליכע מיטלען, צו פערבאָטענע קוועלן.

אין אויפריכטיגע ווערטער שטעלט פריץ אַוועק די פראַגע, און פערטיידיגט אַליין די גנבים, קאָנטראָבאָנדיסטען, אלע אַנטיסאָציאַלע עלעמענטען פונ'ם יודישען תּחום, וועלכע זענען פונקט אַזוינע מענשען ווי אנדערע, אָפּט נאָך בעסער און אַלעמאָל אונגליקליכערע ווי די אנדערע. ער דערזעהט אונז, אַז קומענדיג און אַ נייע שטאַדט, ווייס ער פאַראויס שוין דאָס, וואָס ער וועט הערען, בשעת ער וועט מאַכען וויזשניען ביי די איינוואוינער פונ'ם שטעדטל, פרי צו ערלערנען די בעדינגונגען פון זייער לעבען, ווי למשל:

„אויב נישט 36 רובל אַ יאָהר (הכנסה), וועט אַרויס 33 און 32... איך וועל געפינען אַ סך מלאכות און וועניג ררכות; פאַב-ריקען פון פאַטאַש, אַ סך ליידיגע שטובען... דער שמש וועט מיר אויסרעכענען: ער איז לויפער, זי — אַפּשעקופּקאַ; צוויי מיידלעך דינענען אין לובלין, אין זאַמושטין... איין בחור איז אַ בעהעלפער, דער אנדערער דינעט, און די שנור מיט 3—4—5 קינדער איז אַהיים געפאָהרען צו'ן איהר פאַטער און מוטער...“

„איך ווייס פאַראויס, אַז איך וועל טרעפּען אַ טרפה'נע שענק, צוויי דריי פערדס-גנבים, און מעהר ווי צוויי דריי דורכגעהער. נאָך וואָס וועט זיין פון דער סטאַטיסטיק? צו קען זי ענטפערן אויף דער פראַגע: אויף וויפיעל ליידיגע מאָגענס, ליידיגע ציהן; אויף וויפיעל מענשען, וואָס אַ שטיקעל דאָר ברויט ציהט זי די אוי-גען ווי מיט צוואַנגען אויס די לעכער אַרויס, אויף וויפיעל מענשען, וואָס זענען באמת געשטאָרבן פאַר הונגער — עס פאַלט אויס אַ טרפה'נע שענק, אַ גנב און אַ פערדס-גנב? ...“

„די געלעהרטע מעדיצין האָט ערפונדען אַ מאַשין, וואָס פערטיריבט דעם דופק, דאָס האַרצקלאַפּען; די נאָרישע סטאַטיסטיק שפיעלט זיך מיט ציפערן. צי ווייסט זי, וויפיעל מאָל און יעדעס מאָל, ווי מיעף און ווי

צו מאַלען; אין ווען זי זאָלען אפילו וועלן, קענען זי קיין אנדערן יתום נישט קריגען, מען וועט איהם מוזען חתונה מאַלען.

די נאָוועלע איז געשריעבען אין אַ הומאָריסטישען טאָן, דאָך ענדיגט זי זיך זעהר טראַגיש. די מגפה האָט זיך אָנגעשטעלט פונקט ביים שטערטיל; דער דאָקטאָר איז אַוועקגעפאָהרען, פליטה געמאַכט און נישט בעצאָהלט די בעלי חובות, יוסף האָט זיך אויפגעהאַנגען אין בית המדרש אויפ'ן בוידעם. דער טראַגישער און לעבערליכער געדאַנק וועגען חתונה האָבען אַ דאַנק דער מגפה, איז געווען דער איינציגער שטרוי, אָן וועלכען ער האָט זיך אָנגעהאַפט מיט אלע בחות פון זיין לעצטער האָפנינג, און ער האָט נישט געקאָנט אַרױס־בערלעכען, ווען זיין איינציגער טרוים וועגען לעבע, זיין לעבער און טייערער טרוים איז פערשוואַנדען אין צושטערט געוואָרען.

דער עקאָנאָמישער דלֶת, וואָס דרינגט דורך, ווי מיר האָבען עס געזעהן, אַבראַמאָוויטש'עס שאַפּען, ווערט אויך געשילדערט אין אַ גאַנצער רײַהע אויסגעצײלענטע בילדער פון פרץ'ן. אין די „ריזע בילדער“ (1), ווי עס איז צוועהען פונ'ם נאָמען, שטעלען די בילדער — אינגאנצען 22 — פאַר די איינדריקע, וואָס פרץ האָט געזאַמלט בשעת זיין רײַזע איבער די פּוילישע שטעטליך.

אין יעדעם פון דיזעע בילדער האָט דער שריפטשטעלער מיט פיעל טאַלענט געמאַלט דאָ אַנאָריגנעלען טיפ פון אַ פּוילישען יודען; אַמאָל אונז געצײגט אייגענטימליכע שטריכען פונ'ם פּאָלקס־חאַראַקטער, אַמאָל אונז סקיצירט מאַלערישע און לעבערליכע סצענעס פון יודישען מאַסען־לעבען. אלע בילדער זענען דורכגעדרינגען מיט אַ טאָן פון אַנאָיפּריכטיגען ליריום, פון צאַרטער לעבע צום פּוילישען יודישען לעבען. עס טרעפּען זיך דאָרט אָפט אמת'ע און טיעפע פּסיכאָלאָגישע איבערבליקען, וואָס דער פּערפאַסער גיט איבער אין קורצע און ריכטיגע, געזעהלעטע ווערטער; דאָס אלץ מאַכט אינטערעסאַנט די בע־שרייבונגען, וועלכע בלייבען צוגלייך טייערע, הויך וויכטיגע, מענטש־ליכע דאָקומענטען.

פרץ האָט בעזוכט, ווי מיר האָבען עס שוין בעמערקט, די פּוילישע שטעטלעך און דער איינדריק, וואָס בלייבט פון די בע־שרייבונגען בנגע צו דער עקאָנאָמישע לאַגע פון זייערע איינוואוינער, אונטערשיידט זיך אפילו אויף אַ האָר נישט פון יענעם, וואָס בלייבט

יאָהרהונדערט צווישען די יודען פון דרום-מערב פוילען (אוקראינע, וואַלין, פּאָדאָליען און גאַליציען). דער גרינדער פון איהר איז ר' ישראל פון מעדזשביזש (פּאָדאָליען) אָדער בעש"ט.

נישט קינענדיג אויפ'ן ביטערן קאמפף, וואָס די רבנים האָבען ערקלערט דער דאָזיגער בעוועגונג, וועלכער זיי האָבען בעטראַכט אַלס אַנאַפּיקריסישע, זענען דאָך איהרע אָנהענגער געוואַקסען און געוואַקסען. סען. דער גרעסטער טייל פוילישע יודען, אַ בערייטענדער טייל יודען פון בעלאַראַסיע זענען אַריינגעצויגען געוואָרען דורך דער התלהבות/די גער פראָפאָגאנדע פון בעל שם'ס אָנהענגער, און אפילו צווישען די רבנים גיפּאָ האָבען זיך געפונען אייניגע, און גראָד גאנץ בערייטענע דע, וואָס האָבען זיך נישט גערעכענט מיט'ן האַס אין חרם פון זיי-ערע אַלטע חברים און האָבען זיך געשטעלט אין די רייהען פון דער יונגער בעוועגונג. היינט האָט דער קאמפף צווישען די מהגרים און חסידים שוין כמעט אין גאַנצען אויפגעהערט: די פערשפרייטונג פון די מאָדערנע אידעען ביי יודען האָט געשאַפן אַ פלאַץ פאַר נייע, אנדערע קאמפפן, וואָס ס'האָט אַרויסגערוּפּען אַ נייע גרופירונג פון די גייסטיגע אין אינטעלעקטועלע כחות צווישען די אַלטע פּינדליכע פאַר-טייען.

מיר האָבען דאָ נישט די מעגליכקייט זיך אָפצושטעלען מעהר אָדער וועניגער גענוי אויף דער חסידישער שטח און אויף דער גע-שיכטע פון איהר ענטוויקלונג. מיר ווילען דאָ נאָר אָנזויגען, דאָס אויסער די אירואַכען, וואָס האָבען מיטגעהאַלפּען, אַז די דאָזיגע בעוועגונג זאָל בעשאַפּען ווערן, מוזען מיר זי בעטראַכטען אַלס אַ פאַלקס-בעוועגונג, וואָס איז געגאנגען געגען דעם פאַרמאָליסטישען גייסט, וועלכער האָט, אינטער דער ווירקונג פון לומדים און רבנים, געוואַלט איינשליעסען די יודישע אמונה אין די גרענעצען פון תּרּיג מצוות, אויסערליכע מנהגים אין דינים. נישט אָבטערעטענדיג פון היס-טאָרישען יודענטום, ווי דאָס איז געשעהן ביי די משיח-בעוועגונגען פון שבת צבי אָדער יעקב פראַנק, — האָט דער חסידים ער-קלערט, דאָס די הויפט-מעלה פונ'ם מענטשען בעשטעהט נישט אין לערנען תורה אָדער אין אָבחיטען דינים, נאָר אין דער אינערליכער פערבעסערונג פונ'ם מענטשען, אין דעם ערהויבענעם צושטאַנד פון זיין נשמה, — אַזוי, למשל, דערזעהלט זיך אין אַ מעשה, אַז דער בעש"ט איז אַמאָל געגאנגען פאַרבײַ אַ שוהל און האָט דערהערט קולות פון רבנים, וואָס האָבען זיך גע'פּלפּול'ט איבער אייניגע דינים. דער בעש"ט האָט פערשטאַפּט די אויערן און געזאָגט, אַז אַוועקע קריע-

שטארק דאָס האַרץ האָט געקלעמט ביין אַ שפּאַנישען מיוחס'ס אייני-
קעל, דעם תּבוֹאוֹת שׁוֹר'ס אַ ווּהן, אָדער אַווי אַ בעל הבית, אירער
ער האָט דאָס ערשטע מאָל אָנגעטאָן, וואָס נישט רעכט איז? און
ווי לאַנג עס האָט דערנאָכטען געבליטונג? צי ציילט זי האָטש זי
פריהער און שפעטער נישט געשלאָפּענע נעכט? צי רעכענט זי, וויפּיעל
טעג די הענד און פיס האָט געוואָרפּען דאָס פּיכער ביים ערשטען
אָנגיעסען אַ גלעזעל בראָנפּען אָהן אַ פּאַטענט?

אין דער ליידנער לופט שווימען פאַר מיר אַרויס געלע, בלאַ-
סע און בלאָהע פנים'ער און ברוינבלאָע פערברענטע ליפּען-ליספּעלען:
— 24 טאָג איז אויף מיין קוימען קיין פייער נישט געוועזען.
— 10 טעג דורכאָנאנד האָבען מיר געגעסען שאָלען פון קאַר-
מאַפּעל.

— דריי זענען געשטאַרבען אָהן אַ דאָקטאָר, אָהן אַ רעצעפט:
דאָס 4-טע האָב איך שוין געמוזט ראטעווען.

די הייעריגע ווערטער שניידען מיר דאָס האַרץ, ווי אַ שטומ-
פּיג מעסער; איך אַנטלייף פון פענסטער, ביי וועלכען איך בין גע-
שטאַנען! אָבער די שטוב איז פול מיט געשפענסטער.

אין אייניגע פון די בילדער האָט אונז פּרין געשילדערט מיט אַ
מייסטער-האַנד דאָס אַלץ, וואָס מיר געפינען אין דער נשמה פון
די פּוילישע יידען בנוגע צום נאַאיווען גלויבען, צו דער היציגער
פאַנטאַזיע, נאַטירליכער פּאָעזיע, דאָס אַלץ, וואָס אונטערשיידעט זי
פון די ליטווישע יידען, וועלכע זענען מייסטענס ראציאָנאַליסטישע,
טרוקענע נפשות. לעזט דורך דאָס בילד „פערצעהלעטע מעשות“, וואו
אַ מלמד דערצעהלט פאַר אַנ'ערה צוהערער אין בית המדרש, אַז
נאָר זיין שעמען-זיך האָט איהם געשטערט אין דער ריכטיגער מינוט
צו בעטען ביין רבי'ן אַ ברכה אויף עשירות, אַ נישט וואָלט ער שוין
יעצט אַנ'עושר געווען; קוקט זיך צו, ווי מייסטערהאַפּט דער שריפט-
שטעלער האָט איבערגעבען דעם מיסטישען גלויבען פונ'ם מלמד און
אויך פון זיינע צוהערער, מיט וואָס פאַר-אַ טיעפער אויפ-ענונג ער
ניט איבער די ענטוויקלונג פון דער פלאי פלאימ'דיגער מעשה, —
דאָס אַלץ בעווייזט קלאָר, אַז פּרין איז אַ גרויסער פאָעט פון דער
פאָלקס-נשמה, אַנ'אויסגעצייכענטער פּסיכאָלאָג פון די רעליגיעזע בע-
וועגונגען; אַלס אַוועלכען ווייזט ער זיך אָבער הויפטוועלליך אַרויס
אין דעם אָריגינעלסטען, ווען נישט גרעסטען טייל פון זיין שאַפּען:
אין זיינע חסידישע מעשה'לעך.

די חסידישע בעוועגונג האָט זיך אָנגעפאַנגען אין XVIII-טען

די פאנטאסטישע אידעען פון דער קבלה דרינגען דורך די גאנצע חסידישע ישיבה און גיבען איהר א חאראקטער פון מיעפער און אלגעמיינער פאָעזיע. די קבלה-אידעען זענען אָבער אין די הענד פון די חסידישע רבנים נישט געוואָרען א קוואַל פון טרויעריגע געדאַנקען און אַסקעטישע מעשים, פון תעניתים און סגופים, ווי דאָס איז דער פאַל געווען ביי די מוסר'ניקעס, נאָר פערקעהרט. זיי האָבען געשאפן אַנ'אויסגאנגס-פונקט פאַר אַנ'אַפטימיסטישער פּיאָאָאָפיע, וועלכע דרשנ'ט, אז מען דאַרף לעבען דאָס לעבען אין אלע זיינע געשטאַלטען.

ווייל גאָט איז אומעטום, איז קיין זאך נישט בעשטימט פערלאָרען; אין יעדער זאך איז דאָ גוטס, געמליכעס, יעדענפאַלס; אלץ איז ווירקינגס-פּעריאָד; ס'איז נישט דאָ אַנ'עכרה, וואָס מען זאָל אויף איהר נישט קענען חזר בתשובה זיין. „וואָס נישט וועגען א זאך, אז זי איז גידריג אָדער אונרײן; אזוי ווי גאָט איז אומעטום, זענען אלע זאָלען הייליג“.

אַפילו די לעבענס-בעדערפנישען, וואָס זענען אויפ'ן ערשטען בליק נישט אזוי געהויבען, ווי למשל, שלאָפּען, עסען, קענען דורכ'ן מענשענס פונד דערהויבען ווערן ביז גאָר הויכע עולםות, קענען בעקומען תקון נשמה.

די ערשטע בעדינגונג אָבער פאַר פּעראַייניגונג מיט גאָט איז—מען זאָל האָבען א פּרעהל'ך, מונטער האַרץ. „עבדו את ד' בשמחה“—דאָס ווערט שטענדיג איבערגעזאָגט אין דערמאָנט ביי די חסידישע שריפטשטעלער. פרייד מאַכט ברייטער דאָס האַרץ, עס בריינגט די האַרמאָניע מיט די איבעריגע מענשען און וואָגאַר מיט גאָט אלץ; פערקעהרט, אומעט מאַכט דאָס האַרץ ענגער, דערשלאָגען... „כל הנשמה תהלל יח“, איז אייך אַנ'אַפּטער שפרוך ביי די חסידים.

אַט די אַפטימיסטישע פּיאָאָאָפיע, וואָס איז פערבונדען געווען מיט אַ לעבענס-פיהרונג, וואו אלע זענען געווען אייגענע ברידער, מיט וועלכער עס האָבען זיך אויסגעצייכענט די בעציהונגען צווישען די חסידים אין אָנהויב פון דער חסידישער בעוועגונג (און געוויסער מאָס—סען געפינען מיר זי נאָך עד היום), איז אַרײן אין יודישען לעבען, ווי אַ בשורה וועגען א נייעס לעבען, וואָס האָט ווידער יונג געמאַכט די הערצער און האָט אַרויסגערופען פרייד און לוסט ביי מענשען, וואָס זענען אויסגעטריקענט געוואָרען פון די הינדערטיאָהריגע רדיפות און פון דער רעליגיע, וואָס איז אלץ מעהר פערקניפט געוואָרען מיט'ן אות פון דער תורה.

ליידער, האָט זיך דער חסידים, וואָס איז געווען א בעוועגונג

גערײען שטערן, אז עס זאל שוין קומען די ישועת ישראל. "דער שטן העצט אויף די רבנים, זיי זאלען לערנען נאָר יענע ספרים. וואָס בעטרעפּען זייערע ספעציעלע אינטערעסען אין זאלען אָן אַ זייט לעגען די ספרים פון מוסר און יראה."

פון דער אנדערער זייט, איז דער חסידים געווען אַ דעמאָ-קראטישע בעוועגונג: נישט נאָר לויט די עלעמענטען, וואָס האָבען אין איהר אָנטייל גענומען (איהרע אָנהענגער, בעזונדערס אין אָנפאנג, האָבען זיך גענומען מייסטענס פון פאָלקס-מענשען), נאָר אויך דערפאַר, וואָס איינער פון איהרע הויפט-זיעלען און אויך איינע פון די פאָלגע-שלוסען פון איהר שמה איז געווען — אַראָבואַרפען יענע אינטעלעקטועלע אינטעליגענץ, וואָס די לומדים האָבען געשאפּען אין יודענטום. דער נישטגעלערטער פאָלקס-מענש, וועלכען די לומדים האָבען שטאַרט חשק געהאַט צו פּעראַכטען אַלע אנעם האַרץ, האָט פון די חסידישע פראָפּאָגאַנדיסטען געלערנט, אז די איינפאַכקייט פונ'ם האַרץ איז אין גאָט'ס אויגען מעהר ווערט און פיהרט זיכער צום אמת, ווי די פאַרנעהמקייט פון די פיינע מענשען. דער בעש'ט אַליין, בעפאָר ער איז געוואָרען אַ רב אין מערוזשיבאָז, האָט לאַנג געלעבט מיניע פּפּיו: וואוינענדיג אין אַ דאָרף האָט ער געמאַכט קאַלך און די פרוי פלעגט עס פערקויפּען אין דער שבּנישער שטאָדט; שפּעטער-צו איז ער געווען אַ פוהרמאַן ביי זיינעם אַ שוואַגער. געקלייט איז ער געווען ווי אַ פויער און בעגייסטערונג האָט ער געוואָלט נישט אַזוי פיעל אין לערנען, ווי אין איינזאַמע שפּאַציער-גאַנגען איבער בערג. ער האָט געלעבט צוזאַמען מיט אַרימע לייט, עס האַרצט, מיט מענשען, וואָס די געוועלשאַפט האָט זיי זאָגאַר אַריינסגעשטופּט פון זיך. "קיינער זאל זיך נישט רעכענען, האָט ער געלערנט, העכער פאַר'ן אנדערען, ווייל אַלע דיענען גאָט, יעדערער לויט די כחות, וואָס דער אוי-בערשטער האָט איהם געגעבען."

די פּראָפּאָגאַנדישע געדאַנקען פונ'ם חסידים שטאַמען פון קבלה. דער זוהר איז געווען דאָס ליעבלינגס-בוך פונ'ם בעש'ט. נאָר די פּי-לאָאָפּישע ספּעקולאַציעס אינטערעסירען אין אַלגעמיין די חסידים נישט אַזוי פיעל מיט זייער טעאָרעטישער זייט, ווי מיט די פראַקטי-שע פאָלגען, וואָס מען קען פון זיי אַרויסבריינגען. אַלזאָ קענען מיר דעם חסידים בעשטימען, אַלס "עמישע קבלה".

פעראורטיילט די גאנצע בעוועגונג, אלס א ווילדע און רעאקציאנערע, און די דאזיגע מיינונג איז געווארען איינער פון די הויפט-פונקטען אין זייער „אני מאמין“. ערשט ווען די משכילים איבען האבען באנק-ראטירט און עס האט זיך אָנגעפאנגען די נייע דעמאָקראטישע און גאציאָנאלע בעוועגונג, ערשט דאן האט זיך געענדערט די בעציהונג פון די געבילדעטע יודען צום חסידים.

דער בעדייטענדסטער ארבייטער און אין דער זעלבער צייט אויך דער אויסגעצייכענטסטער ערקלערער פון דער ענדערונג איז געווען פ. ר. ז. צו וועלכען מיר קעהרען זיך יעצט אים נאך אונזער לאנגער הפסקה, וועלכע איז דאך לויט אונזער מיינונג נויטווענדיג געווען¹). אין זיינע חסידישע גאנצעלען האט י. ל. פריץ אייפגעלעבט די גאנצע פאָעזיע פונ'ם חסידים, דאָס אלץ, וואָס אין זיינע קוועלן איז נאָר געווען פרישעס, ברייט-הומאַנישעס און אַלגעמיינ-לירישעס. אין דער גאנצעלע „צווישען צוויי בערג“, וועלכע איז איינע פון די בעסטע פון זיינע חסידישע מעשה'לעך, און איז געשריבען אין דער פאָרם פון אַ מעשה, וואָס אַנ'אלטער מלמד דערצעהלט, האט פריץ סימבאָליזירט אין די פיגורען פון צוויי בעדייטענדע פערזענליכקייטען, דעם ברייט-קער רב מיט'ן ביאלער רבי'ן (דער ערשטער איז אַ זעלטענער פאָר-שטעהער פון רבנות, דער צווייטער איז נישט קיין קלענערער פאָר-שטעהער פון חסידות), דעם גאנצען אונטערשייד צווישען די שיטות

1) זעענען דער געשיכטע פון חסידים און זיינע אידעען זעהט גרעץ, די יודישע געשיכטע, ב. XI, ק. III, בעם. 2 ענדע באנד, וואו ס'איז אויך אָנגעגעבען די ביבליאָגראפיע פון דער אלטער ליטעראטור וועגען חסידים; זאט אר. מא. א.ך, „יודישע סעקאנטען אין גאליציע“ אין די אקטען און אָבאָגאנדלונגען פון דער גע-זעלשאפט פאר יודישע היסטאריאפּטען, 1889; ז. יאָס.ט, די געשיכטע פון יידענטום און זיינע סעקאנטען, ב. III; ש. ע. 5 ט. ע. ר. סטודיען איבער יודות, פילאדעל-פיה, 1896, ז. 145 און 341; די יודישע ענציקלאָפּעדיע, ב. VI, ארץ, חסידים פון ז. דובנאָו (ענגליש), זעענען די צאָהל'עכע און זעהר הייבטיגע ארטיקלען פון דעם זעלבען מחבר און רומיש וועגען חסידים, ווי אויך וועגען דער רומישער ליטעראטור, וואָס בעהאנדעלט דאָס חסידים איבערהויפט, זעהט „Систематический указатель литературы о евреяхъ 1708—1889 С.Петербургъ, 1893; 2624—2627, אויסג. לאנדאן, צווייטע, שלום על ישראל, ווילנא, 1868—1873; ש. א. האָרדענקי, רבי ישראל בעש"ט אין העבר. בערלין, אויסג. סיני,

פון אויפגעטרעטענע מאסען, נישט געקענט זיך לאנג האלטען אויף דער הויך. אויסערדעם האט ער נאך פון אנהויב אן געטראגען אין זיך נופא דעם זימערן בין דעם שפעטערדיגען אונטערגאנג.

שוין דער בעיט'ט אליין, וואס איז אהן צווייפאל געווען א'אויפ-ריכטיגער אן איבערצייגטער מענטש, איז געווען, ווי ס'גייט איבער די לעגענדע, א בעל מופת. נאך זיין טויט, האבען אייניגע פון זיינע תלמידים אָנגעפאנגען צו ריהמען די אידעע פון א צדיק, א פערמיט-לער צווישען גאט און דער מאסע חסידים, וואס קען היילען קראנקע, בענשען די געשעפטען, פאראויסזאגען די ציקינפט, גאט אליין איז אָבחינגיג פון צדיק, דער צדיק הייסט און גאט פיהרט אויס, פון אָנפאנג איז דער צדיק געווען א'איבערמענטש, א העלד, וואס האט דער מאסע געטיילט פייער פון זיין נשמה, הייז פון זיין הארצען, גלויב-בענדיג אליין אין דער שליחות, צו וועלכער גאט האט איהם בלומר'שט אויסדערוועהלט. מיט דער צייט איז אָבער דער צדיק'ווס געוואָרען, בעזונדערס, אין די אָבגעשטאנענע פוילישע פאָווינצען, א זאך, וואס פלעגט איבערגעגעבען ווערען בירושה, א מאָל אפילו אין די הענד פון אונפעהיגע מענשען, וואס האָבען זיך בענוצט מיט'ן בלינדען גלויב-בען פון די פאָלקס-מאסען, כדי צו הילפען און לעבען א גוטען מאָג, און אזוי האָבען זיך אין דער דאָזיגער בעוועגונג צונויפגעמישט פינסטערניש און ליכט, אידעאליסטישע שטרעבונגען און עגאָאיסטישע אינסטינקטען, זימען פון ריהערענדיגער ברודערשאפט און גראָבע אַבערגלויבענס; עס איז געוואָרען אַ ערשיינונג, וואס בשעת מען בע-טראַכט זי אונפארטייאש, מוז מען זי אַמאָל בעוואונדערען אין גרויס האלטען, אַמאָל, פערקעהרט, זיידען און שילטען.

די שריפטשמעלער פון דער השכלה-עפאָכע, ווי מיר האָבען עס געזעהן אין די פריהערדיגע ארטיקלען, האָבען געזעהן (אויסער צוויי אָדער דריי מענשען, אונטער זיי אויך לינגצקי) אין דער חסי-דישער בעוועגונג נאָר איהרע גראָבע אין לעבערליכע זימען, משפּט-ענדיג די שטח לויט די ווילדע ערקלערונגען, וואס זענען אין איהר אריינגעטראָגען געוואָרען דורך די צדיקים עס-הארצים, זעהענדיג אין די פרעהליכע סעודות, וואָס די חסידים האָבען איינגעאָרדנעט יו"ט צייט, און אין די תנועות זייערע ביים דאוונען, נאָר העיות פון שבירים און משוגעים, בעטראַכטענדיג אין אלגעמיין די דאָזיגע בעוועגונג, וואס איז לויט איהר מהות געווען מיסטיש-רעליגיעז, פון ראציאָנאליסטישען שטאַנדפונקט, — האָבען די משכילים, וועלכע האָבען נאָך אויסערדעם אין די חסידישע קרייזען דעם שאַרפסטען ווירערשטאנד געפונען.

אין חלום, אז ער דארף אין זאל ווערן א חסיד.
 „אינמאל האָט מען איהם געוויזען א חלום. עס האָט זיך איהם
 געהלומט, אז דער בריסקער רב איז צוין איהם אריינגעקומען און
 געזאָגט: קום נח, וועל איך דיך פיהרען אין גן עדן התחתון אריין.“
 און ער האָט איהם אָנגענומען ביי דער האַנד און געפיהרט.
 זיי זענען געקומען אין א גרויסען פאלאץ אריין. אין פאלאץ איז
 נישט געווען נישט קיין טהיר און נישט קיין פענסטער, אויסער די
 טהיר, דורך וועלכער זיי זענען אריינגעגאנגען. ליכטיג איז דאָך אין
 פאלאץ געוועזען, ווייל די ווענט, ווי ס'האָט זיך דעם רבי'ן געדאַלט,
 זענען געווען פון קריסטאָל און האָבען געשלאָגען פון זיך אליין
 א ליכטיגען גלאַנק. אין זיי געהען אזוי און געהען און טען זעהט
 נישט קיין סוף.

„האַלט זיך אָן מיין וועצע, מאַכט דער בריסקער רב; דאָ זענען
 פעהראַנען סאַליעס אין ליטער ואין לספר, אין קוים רייסט דו דיך אָפּ
 פון מיר, וועסט דו פערבלאָנזשען אויף אייביג.“

דער רבי טוט אזוי און זיי געהען אלץ ווייטער און ווייטער.
 און אויפ'ן גאַנצען וועג זעהט ער נישט קיין בענקעל, קיין שטוהל,
 קיין שום בלי בית, נאָר נישט!

„דאָ ויצט מען נישט“, פערטייטשט איהם דער בריסקער רב,
 „נאָר מען געהט אלץ ווייטער און ווייטער! און ער איז איהם נאָכגע-
 גאנגען, און איין זאל איז גרעסער און ליכטיגער געוועזען פאר דעם
 צווייטער, און די ווענט האָבען געשיינט דאָ מיט דער, דאָ מיט איין
 אנדערער קאָליר; דאָ מיט עטליכע, דאָ מיט אַלערליי קאָלירען...
 נאָר קיין מענשען האָבען זיי נישט געטראָפּען אויפ'ן וועג...“

ו רבי איז מיער געוואָרען געהענדיג. עס האָט איהם בענאָ-
 סען א שווייט, א קאַלטער שווייט, קאַלט איז איהם אויך געוואָרען אין
 אלע אברים. דערצו הויבען איהם נאָך אָן די אויגען וועה צו טאָן
 פון בעשטענדיגען גלאַנק...

און עס איז איהם בעפאלען א שטאַרקע בענקשאפט, א בענק-
 שאפט צו יודען, צו חברים, צו כל ישראל! א קלייניגקייט, מען זעהט
 קיין יוד נישט פאר זיך!...

„בענק נישט צו קיינעם“, מאַכט דער בריסקער רב, „דאָס איז
 א פאלאץ נאָר פאר מיר אין פאר דיר... דו וועסט אויך אַמאָל זיין
 בריסקער רב!“

און דער רבי האָט זיך נאָך מעהר דערשראָקען און אָנגעהאַפט
 זיך אָן דער וואַנט, נישט אומצופאַלען, און די וואַנט האָט איהם אָפּ-

אין טעמפעראמענטען, וואָס האָבען געפונען זייער אויסדרוק אין די פארטייען. דער בריסקער רב איז א מענטש פון תורה. אין זיין בליק, אין זיין וואָרט האָט מען געזעהן דעם שטאַלצען, גרויסען למדן, א זעהן פון פיהלע דורות למדנים, ווי ער: ער האָט אין זיך פערקערט פערט די גרויסקייט פון דער תורה. דער מלמד בעשרייבט אויפן פאָלגענדען אופן דעם איינדרוק, וואָס ס'האָט אויף איהם געמאַכט דער רב, בשעת ער איז אריין אין שטוב, וואו דער רב האָט זיך געפונען. „א הייכער, הויכער יוד, טאקי „משכמו ומעלה“... איין אימה האָט ער געוואָרפען, ווי איין מלכות!—א ווייסע לאנגע באָרד. איין שפיץ, געדענק איך נאָך ווי היינט, האָט זיך איהם אריינגערוקט אונטערן גארטעל, דער צווייטער שפיץ-באָרד ציטערט איבער'ן גארטעל...

„ברעמען—ווייסע, דיקע, לאנגע—א האלב פנים האָבען זיי איהם פערשטעלט, און אז ער האָט זיי אויפגעהויבען—רבנו של עולם! די נשים זענען ממש צוריק געפאלען, ווי פון א רונער צוריק גע-וואָרפען, אזוינע אויגען האָט ער געהאט!—חלפים, בלאנקע חלפים האָבען אין זיי געבליצט!“

דער מלמד האָט זיך נישט געקענט איינהאלטען נישט צו פער-גלייכען דעם רב, וועלכען ער איז געקומען זעהן און זיין געלייכע-סטען צדיק.

„אזוינע אויגען, אזא בליק, אזא קול! עס איז גאָר איין אנדער-דער דרך, איין אנדערע וועלט! דעם ביאלער רבינ'ס אויגען ליכטען אזוי גוט, אזוי שטיל, עס קומט אריין א חיות אין וואַרצען; ער וואַרפט אויף דיר א בליק, האָט ער דרך מיט גאָלד בעשיט... און זיין קול, דאָס זיסע קול, דאָס סאמיטען זיסע קול—רבנו של עולם, ביים האַרץ האַפט עס אָן, ביים האַרץ גלעט עס אזוי שטיל, אזוי מחיה'דיג... נישט קיין מורא, חס ושלום, האָט מען פאר'ן, נאָר די נשמה צוגעהט אין לייעבשאפט, אין מתיקות פון לייעבשאפט.“

און דאָך איז געווען א צייט, ווען ר' נח'קע, דער יעצטיגער צדיק, איז נאָך נישט קיין חסיד געווען. ער איז, פערקעהרט, געווען דעם בריסקער רבי'ס א תלמיד מיבהק; און דער בריסקער רב איז דאָך בעקאנט געווען מיט דעם שאַרפען, אויסגעשפראַכענעם האַס, וואָס ער האָט געפיהלט צו די חסידים. דער מלמד דערצעהלט אין אנ'ער-הויבענער און ביזער-פולער שפראַך, פול מיט יענע מיסטישע און סודות-פולע בעמערקונגען,—וואָס די חסידים מאַכען בשעת זיי ריידען זאָגאר וועגען די נישט זעהר וויכטיגע געשעהענישען פונ'ם צדיק'ס לעבען,—ווי דער אלטער תלמיד פונ'ם בריסקער רב האָט דערזעהן

עווע און אריינגאליטעט, זענען די ועלכע געראנקען ארויסגעוואָנט גע-
וואָרען ווילן ביאלער צדיק אין א געשפרעך מיט זיין געוועזענעם
רבי'ן, דעם ברויסקער רב. דער לעצטער איז צופעליג געקומען קיין
ביאלע, און האָט דערהערט, אז דער צדיק פון שטאָדט איז געווען
אמאל זינער א תלמיד; געהט ער איהם זעהן, ער, וואָס האָט שוין
לאנג אריינגעוואָרפען אין חרם די חסידים, האָט געוואָלט זעהן מיט
זינע אייגענע אויגען, וואָס איז עס אזוינס א צדיק.

„וואָס נאָר, נח!“ — מאַכט דער ברויסקער רב מיט אויפגעהויבענע
ברעמען, — וואָס ביסט דו עס ענטלאָפּען פֿון מײַן ישיבה? וואָס האָט
דיר דאָרטען געפעהלט?

— עס האָט מיר, רבי, — ענטפערט ער געלאסען, — אַטעם
פערפעהלט... איך האָב נישט געקאָנט דעם אַטעם האפּען...

— ווי הייסט? וואָס רעדסט דו, נח?

— נישט מיר, — פערטייטשט דער רבי מיט א שטילען קול, —

נאָר מײַן נשמה האָט אַטעם פערפעהלט...

— פאַר וואָס, נח?

— אייער תורה, רבי, איז סאַמע דין! אָהן רחמים איז זי

אָהן א פונק חסד איז אייער תורה! אין דעריבער איז זי אָהן שמחה,
אָהן פרייען אַטעם... סאַמע ברזל ונחשת, איזערנע היקים, קופערנע
דינים... און סאַמע הויכע תורה, פאַר לומדים, פאַר יחידי סגולה...

דער ברויסקער רב שווייגט אין דער רבי זאָגט ווייטער: און
זאָגט מיר, רבי, וואָס האָט איהר פאַר'ן כלל ישראל? וואָס האָט
איהר, רבי, פאַר'ן האַלץ-העקער, פאַר'ן קצב, פאַר'ן בעל-מלאכה,
פאַר'ן פראָסטען יידען?... כפרט — פאַר א ווידעגן ייד? וואָס, רבי,
האָט איהר פאַר נישט-לומדים?

דער ברויסקער שווייגט, גלייך ער פערשטעהט נישט, וואָס מען
רעדט צו איהם. און דער ביאלער רבי שטעהט אלץ פאַר איהם און
זאָגט ווייטער מיט זיין ויס קול:

— זיט מוחל, רבי, נאָר דעם אמת מיז איך איך זאָגען...

האָרט איז געוועזען אייער תורה, האָרט און טרוקען, ווייל זי איז
נאָר דער גוף און נישט די נשמה פון דער תורה!

— די נשמה? פרעגט דער ברויסקער רב אין רייכט ויך דעם

הויכען שטערן.

— א וואו! אייער תורה, רבי, האָב איך געוואָנט איז נאָר פאַר

יחידי סגולה, פאַר לומדים, נישט פאַר כל ישראל. אין די תורה מוז
זיין פאַר כל ישראל! די שכינה מוז ריהען אויף כל ישראל! וואָרען

געבריהט; נאָר נישט ווי פייער בריהט, נאָר ווי איין בריהט!
 „רבי!“ האָט ער אַ געשרעה געמאָן, די ווענט זענען איין, נישט
 קריסטאַל! פשוט איין!“

דער בריסקער רב שווייגט.

און דער רבי שרייט ווייטער:

— רבי, פיהרט מיך ארויס פון דאָנען! איך וויל נישט זיין
 אַליין מיט אייך! איך וויל זיין צוזאַמען מיט כל ישראל!

און קוים האָט ער עס אַרויסגעזאָגט, איז דער בריסקער רב
 געלעבט געוואָרען און ער איז געבליבען איינער אַליין אין פאַלאַץ.

קיין וועג, וואו אויס און וואו איין, ווייסט ער נישט, פון די ווענט
 שלאָגט אויף איהם אַ קאַלטער פחד. און דאָס בענקשאפט צו אַ יוד,
 צו דערוועהן אַ יוד, באַדאָ אַ שוסטער, אַ שניידער איז אַלץ ביי איהם
 שטאַרקער אין שטאַרקער געוואָרען. האָט ער אָנגעהויבען שטאַרק
 צו זינגען...

— רבנו של עולם! האָט ער זיך געבעטען, — געהט מיך אַרויס
 פון דאָנען. בעסער אין גיהנם מיט כל ישראל צוזאַמען, איידער דאָ
 איינער אַליין!

און כאַטוּ הרגע האָט זיך איהם בעוויזען אַ פּראָסט יודעל מיט
 אַ רויטען בעל-עגלה'שען גארטעל אויף די לענדען און אַ לאַנגער
 בייטש אין דער האַנד. דאָס יודעל האָט איהם שווייגענדיג אָנגענומען
 ביין אַרבעט, אַרויסגעפיהרט פון פאַלאַץ, און איז פערשוואַנדען
 געוואָרען.

אין צוויי יאָהר אַרום איז דער תלמיד געוואָרען ביאַלער רבי.
 ס'איז ליכט צו זעהן, וואָס פריץ האָט געוואָלט איינסדריקען אין
 דעם סימבאָלישען חלום. אין גן עדן פון בריסקער רב איז קאַלט,
 זאָגאַר דאָס ליכט האָט אזא מיין גלאַנץ, אז די אייגען טוען וועה,
 ד. ה. די לומדות פון וועלכער דער בריסקער רב איז דער פאַרשטע-
 הער געווען, האָט ביסלעכעוויי פערלוירען די וואַרעמקייט פונ'ם האַרץ,
 פונ'ם געפיהל און איז געוואָרען אַ פּלאַץ פון שכל, לאַגיק, קאַלטע
 סברות. נאָר אויך אין דעם גן עדן האָבען געקאָנט זיין נאָר אויסדער-
 וועהלטע, לומדים, ווי למשל, דער בריסקער רב און זיין תלמיד...
 „בעסער אין גיהנם מיט כל ישראל צוזאַמען, איידער דאָ איינער אַליין,
 די ווערטער גיבען דייטליך איבער די שטאַרקייט, מיט וועלכער דער
 בעש'ט און זיינע תלמידים האָבען געליעבט דאָס פאָלק, די בעלי-
 מלאכות, די נישט געלערנטע, די עלענדע.

נאָך אויסדריקליכער אין שענער, אָבער מיט דער ועלכער פאָ-

האָט געזעהן אין יענעם שמחת תורה:

„אין איך האָב געזעהן דאָס אייגענע, וואָס אלע שמחת תורה, נאָר איך האָב אנדערש געזעהן... ווי אַ פאַרהאַנג איז מיר אוועק-געפאלען פון די אויגען.

אַ גרויסער, ברייטער היטעל — ממש אין סוף, און בלאָה, אזוי העל בלאָה איז דער היטעל געוועזען, אז עס האָט מחיה געווען דאָס אויג. איבער'ן היטעל זענען געשוואימען ווייסע, ממש זילבערנע, וואָל-קענדלעך, און אז מען האָט זיך אין זיי איינגעקוקט, האָט מען געזע-הען, ווי זיי טאַנצען ממש פאַר פרייד, ווי זיי טאַנצען אונטער מיט שמחת תורה! הינטען ווייטער האָט אַרומגענומען די שטאָרט אַ גרויסער ברייטער גארטעל, אַ טונקעל גרינער, נאָר דאָס גרינע איז געווען לעבעדיג גרין, אזוי לעבעדיג, גלייך עס וואָלט אַ „חיות“ אַרומגע-פלינגען צווישען די גראָזען; וואָס אמאל, האָט זיך געדאַכט, פלאַמט ערגיץ אנדערש אויס אַ חיות, אַ געשטאַק, אַ לעבען; — מען האָט גע-זעהען בחוש, ווי די פלעמליך שפּרינגען און טאַנצען צווישען די גרעז-ליך... גלייך זיי האַלען זיי און קושען זיי...

און אויף די לאַנקעס מיט די פלעמליך האַבען זיך אַרומגע-דרעהט כּתות און כּתות חסידים... די אַטלעסענע און אפילו די לאַס-טינגענע קאַפּאַטעס האַבען געבלאַנקט ווי די שפיגעל, די צעריסענע ווי די גאַנצע... און די פלעמליך, וואָס האַבען זיך אַרויסגעריסען פון צווישען די גרעזליך, האַבען זיך געחאַפט און געטשעפּעט אָן די שפי-געלידיגע בנדי יום טוב. און עס האָט זיך געדאַכט, אז זיי טאַנצען אַרום יעדען חסיד מיט התלהבות, מיט לעבשאַפט... און אלע כּתות חסידים האַבען געקוקט מיט וואונדערליך ראָרשטיגע אויגען אַרויף צום רבינ'ס גאַנטיקל... און די דאָרשטיגע אויגען, האָב איך געזעהן ממש בחוש, זיינען פון גאַנטיקל, פון רבינ'ס פנים דאָס ליכט, און וואָס מעהר ליכט זיי האַבען געווינען, אלץ העכער געווינען האַבען זיי... אלץ העכער און העכער... אלץ לוסטיגער, אלץ הילכטיגער...

און יעדע כּתה האָט זיך געווינען איהר נגון, נאָר אין דער צופט האַבען זיך די אלע נגונים מיט אלע קולות אויסגעמישט; און צום רבינ'ס גאַנטיקל איז צוגעקומען איין זמר, איין נגון... גלייך אלע זינגען איין זמר. און אלע זינגען — דער היטעל זינגט, די גלגלים זינגען, און די ערד פון אונטען זינגט, און די נשמה פון דער וועלט זינגט — אלץ זינגט!

רבנו של עולם! איך האָב געמיינט, איך צוגעה פון מתיקות...
עס איז אָבער נישט בעשערט געוועזען.

די תורה איז די נשמה פון כל ישראל!

— אין דין תורה, נח?

— איהר ווילט זי זעהן, רבי?

— תורה—זעהען? וואונדערט זיך דער בריסקער רב.

— קומט, רבי, איך וועל זי אײך ווייזען!... איך וועל אײך

איהר גלאַנץ ווייזען; די שמחה, וואָס שטראַהלט אַרויס פון איהר אויף-אלע, אויף כל ישראל!

דער בריסקער רב ריהרט זיך נישט.

— איך בעט אײך, רבי, קומט, נישט ווייט.

ער האָט איהם אַרויסגעײהרט אויפ'ן גאַנצן. שטילערהײד בין איך (דער מלמד, וואָס דערצעהלט די מעשה) זי גאַנגעגאַנגען.

דער רבי האָט מיך דאָך דערפיהלט; מעגסט גאַנגען, — מאַכט ער, — שמעיה, היינט וועסט דו אויך זעהען!... דער בריסקער רב וועט אויך זעהען!... ש מ ח ת ת ו ר ה וועט איהר זעהען!... איהר וועט זעהן אמת'ע שמחת תורה!...

און דאָ ווערט געשילדערט די נאָטור און אַ חסידשער יו"ט... די שילדערונג קען צוגערעכענט ווערען צו די בעסטע און שענסטע בלעטער פון דער פאָעזיע.

דער איינפאַכער מלמד ערקלערט, ווי אונטער'ן איינדרוק פון רבינ'ס ווערטער האָט אַלץ, די גאַנצע נאָטור, דער הימל און ערד, די מענשען און זאָבען, בעקימען גאָר אַנאָנדער אויסזעהן, ווי געוועהנ-ליך; עפעס איז אַלץ דערהויבען, בעגייסטערט און בעלעבט געוואָרען דורך אַנאָלגעמיינער נשמה, אין וועלכער עס האָט זיך אַרויסגעוויזען די שכינה.

די לעבע פון חסידים צו מוזיק, צו נגונים, וועלכע זיי האָבען בעטראַכט, אַלס די העכסטע פאָרם פון תפלה, און וואָס פיעלע צדיקים האָבען געשטיצט, שאַפענדיג אַלץ נײַע מעלאָדיעס און האָבענ-דיג אָפט בײַ זיך מוזיק-אָרקעסטערן. — האָט אויך געפונען אַנאָוויס-דריק אין דער מעשה מיט „די צוויי בערג“ אין אַ שענער פאָרם. צום סוף פון דער אויבענגעבראַכטער ציטאָטע געפינען מיר פאָלגענדעס: דער בריסקער איז געבליבען טראַן זיין ראָל בײַזן ענדע און האָט גאָר נישט פֿערשטאַנען אין יענעם בילד, וואָס האָט דאָך אויפגערעגט די נשמה פֿון אַזאַ אַנוויסענדען יודעל, ווי דער מלמד. האָט ער טאָק מיט אַמאָל איבערגעהאַקט און צעריסען דאָס צויבער-בילד, דערמאָה-גענדיג, אַז מען דאַרף מנחה דאוונען!...

אַט וואָס דער מלמד האָט דערצעהלט וועגען דעם, וואָס ער

דאָס לעבען איז אַ גרויסעס „געמוויעכטס“ (1), וואוּ ב'לעבען די מענשען—אין דער צייט, ווען זייער גאווה שטופט זיי צו פאַנטאַזירען, אין זיי וואוינען אין ים-הגדול. טראַדיציעס, מונדליכע און שריפטליכע מנהגים פון די פערגאַנגענע דורות, — דאָס אלץ דריקט אויפ'ן מאַסען-יודען און דערשטיקט אינ'ם מענשענ'ס האַרצען דאָס גאַנצע שטרעבען נאָך פרייהייט, נאָך נייע און בעסערע לעבענס-פאַרמען. דער טויט הערשט איבער'ן לעבען. דער גולם, וואָס דער מהר"ל האָט אַמאָל געשאַפּען און וואָס האָט איהם געפאַלגט אלץ, וואָס ער האָט געהייסען טאָן לטובת די יודען, איז געלעגען אין בית-המדרש אויפ'ן בוידעם. דער מהר"ל איז נסתלק געוואָרען און קיינער האָט נישט געוואוסט דעם שם, ווי אווי מען זאָל בשעת הרהק דעם גולם לע-בעדיג מאַכען. ער איז שוין אין גאַנצען בעדעקט מיט שפינוועבס, מען האָט אָבער נישט קיין העזא איהם אנצוריהרען: מען זאָגט, אז ווער עס ריהרט עס אָן—שטאַרבט! „אין דאָס שפינוועבס וואַקסט און וואַקסט און מען טאָר עס נישט ריהרען! טו עפיו!“ (2).

די שטאָדט, פון וואָנען איך בין, — דערצהקלז א יוד דעם נחבר, רופט זיך „די טויטע שטאָדט“ (3). „אין דעם שטעטל איז כמעט קיי-נער קיינמאָל רעכט נישט געשטאַרבען, ווייל עס האָט קיינער נישט רעכט געלעבט!... דאָס גאַנצע שטאַרבען איז ביי אינו א ריינע קא-מעדיע: וואָרען אפילו ביים לעבען, לעגט עמיצין א פערער אונטער דער נאָז, וועט ער זי אוועק יאָנען? און אַנ'איינגעגעסענע פליג טרייבט ער אוועק?... און עס טרעפט ערגיץ, ווי ביי אינו האָט גע-טראַפּען, אז אַ מת קריכט ארויס פון א קבר, הייבט ער גאָרנישט אָן צו געדענקען, אז ער האָט אַמאָל ודוי געזאָגט, געגוסס'ט און איז געשטאַרבען!... קיים פאלען איהם, ביים אויפהעבען, די שערבליך אראָפּ פון די אויגען, געהט ער גלייך אין בית המדרש, אין מרחץ אריין, צו אהיים עסען א קייליטש... אין א קורצע צייט האָבען די מתים גובר געוועזען די לעבעדיגע!... זאָרגען-זאָרגען זיי נישט, פאר'ן טויט—קיין פחד נישט!... עכען עסט מען, אבי א ברכה צו מאַכען, בענשען צו קענען!... אָבער מען דאַרף עס נישט, מען בענקט נישט דערצו, הוא הדין — מדינקען!... הוא הדיו — וואוינען; הונדערט מתים

(1) Jdibem ב. II. 53.

(2) IV. 14—15.

(3) IV. 138—148.

— מען דארף מנחה דאוונען האָט פֿלוצלונג דער בריסקער
 רב אַרױסגעזאָגט שאַרף; און אַלץ איז פֿערשוואַנדען געוואָרען...
 שׂוֹר — דער פֿאַרהאַנג איז מיר צוריק געפֿאלען פֿאַר די
 אײַגען; אויבען — אַ פֿשוטער הימל, אונטען פֿשוטע פֿאַשע, פֿשוטע
 חסידים אין צוריסענע קאַפֿאַטעס... אַלטע צוריסענע שטיקלִיך נגונים...
 אויסגעלאָשען די פֿלעמליך — איך קוק אויפֿן רבֿין, זײַן פֿנים איז
 אויך חשך — — —

זײ האָבען זיך נישט אויסגעגלייכט; דער בריסקער רב איז גע-
 בליבען אַ מחנך ווי פֿריהער; מיט דעם איז ער אַזעקגעפֿאַרען!
 דאָך אַ פֿעילה האָט עס געהאַט! גערודפֿט האָט ער שוין נישט...
 די גרויסע ציטאַטען, וועלכע מיר האָבען געבראַכט פֿון פֿרץ'ס
 אַ חסידישע מעשה, וואָס רעכענט זיך צווישען די בעסטע, קענען אונז
 געבען איבערהויפּט אַ בעגריף וועגען אַלע זײַנע אַנדערע מעשה'לעך
 פֿון דעם מין, וואָס זענען געשריבען כּמעט שמענדיג אין דער פֿאַרם
 פֿון אַ מאָנאָלאָג, וואו אַ חסיד דערצעהלט אַמאָל וועגען אַ געשעהעניש
 פֿונ'ם חסידישען לעבען, אַמאָל וועגען אַ שטיקעל חסידישער תּורה.
 אַלע זענען זײ אמת'ע לידישע מייסטער-ווערק.

דאָך וואָלט מען געהאַט אַ ביטערן טעות, ווען מען זאָגט רע-
 כּענען, אז פֿרץ' האָט אין די חסידישע מעשה'לעך געוואָלט שאַפֿען
 אַ לײַב-געזאַנג דעם חסידים אָדער אַרױסצורופֿען אַ צובונד צו די
 צדיקים אין אַנאַכטונג צו זייערע מופֿתים, זייענדיג אין תּוך גענומען
 אַ סקעפטיקער, הײַט פֿרץ' גראָד אין זײַן סקעפטיציזם געפונען די
 נויטיגע פֿרייהייט צו בעוואַנדערן אַ גלױבען אין אַנאָיבערגעפֿענקייט,
 אין וועלכע ער אַלײן האָט קײן אָנטייל נישט געקאָנט געהמען. דורך
 די חסידישע מעשה'לעך האָט זיך פֿרץ' ווירקליך פֿערבונדען מיט דער
 ראָמאַנטישער שול. דער חלוק איז נאָר, דאָס, מאַכענדיג ווידער לע-
 בעדיג אין זײַנע ווערק די פֿערגאַנגענע צײַטען, וויל ער נישט דאָס
 אַלטע לעבען אַריבערטראָגען פֿון דאָס-נײַ אין דער ווירקליכקייט, ווי
 מאַכענע ראָמאַנטיקער. דער חסידים, אזוי, ווי ער ווײַזט זיך אַרויס אין
 פֿרץ'ס ווערק, געהערט צו יענע ערשיינונגען, וועלכע בעשטעטיגען,
 אז די מענשהײט האָט אײַביג אַ דורשט נאָך אמת און שענקייט, דאָס
 יעדע צײַט לאָזט נאָך זיך איבער לעגענדען, דורכגעדרונגענע מיט
 טיעפֿער און אַלגעמײנער שענקייט.

פֿרץ'ס מאָראַלישע און ספֿעציעלע מיינונגען זענען מייסטענס
 אַרױסגעזאָגט געוואָרען אין זײַנע סימבאָלישע מעשה'לעך. די מיינונגען
 זענען איז אַלגעמײן גענומען, פֿעסימיסטישע.

בעהר רייסען איבער א פרנסה-ווערימעל...

דאס קינד וואָט זיך אוועקגעלאָזען וועלכען משיחין. איינמאל געהט ער אריין אין א קרעטשמע און בעמערקט אין צימער דריי מענער. זיי זענען דריי דורות: א זידע, א פאָטער און א זעה, א יונגערמאן. אין דער זעלבער סעקונדע האָבען זיך בעוויזען צוויי נאָען, וואָס האָבען אָנגעזאָגט, אז אין צווייטען צימער האָט א פרוי געהאט א קינד מיט א ציילען פון פליעגעל אויף די אַקסעל. ביי דער בשורה האָט דער יונגסטער אָנגעפאָנגען אונטערצושפרינגען פאר פרייד, נאָריש קינד! פון וואָס קען מען לעבען אין דער הויך? האָט צו איהם א זאָג געטאָן דער נאָטער: „לופט שלינגען איז וועניג“... דער אלטער שלאָגט איהם איבער: „אין דער הויך, זאָגט ער פעסט און האַרט ווי אייזען, איז נישט דאָ קיין שוהל, קיין בית המדרש, קיין קלויז צום דאוונען, צום לערנען; אין דער הויך איז נישט דאָ קיין שטעג, אויסגעטרעטען פון קדמונים! אין דער הויך בלאַנקעט מען זיך, בלאַנדזעט מען, ווייל מען ווייסט נישט דעם וועג... מען איז טאָקי א פרייער פויגעל, נאָר וועה דעם פרייען פויגעל, אז עס בעפאלט איהם א ספק, א מרה-שחורה! דער יונגסטער—ער האָט געוואָלט פראָטעסטירען, נאָר דאָס קינד האָט זיך דערווייל אויפגעחאָפּט, די משיחים צייגן זענען אין דער אמת'ען געזען נאָר א קינדערשער חלום.

די סאטירישע נאָוועלע „דאָס שטריימעל“¹⁾ פערנעהמט נאָר א בעזונדער פלאַץ צווישען פּרין'ס ווערק. א פּרעהליכער קירושנער דער-צעהלט אין א פאָלקטימליכער שפּראַך, וואָס פאַר-א פּערגניגען ער האָט, בשעת ער נעהמט זיך מאַכען א שטריימעל. ער, א פראָסטער מענש, האָט קיין עמים נישט אין קהל'שע זאַכען, ביי זיך אין דער-היים זעהט מען איהם אויך כמעט נישט, ווייל ס'פערשטעלט איהם זיין ענערגישע ווייב; דערפאַר אָבער לויפט איהם דורך א געפיהל פון נקמה, אז ער דערלאנגט א טראַכט, דאָס א שטריימל, וואָס ער האָט מיט זיינע הענד געמאַכט, וועט הערשען שטאַלץ און מעכטיג איבער די מוחות און הערצער פון די שטאָרט-בעלי-הבתים. זי פער-ענטפערט אלע פראגען, פלל'שע און רעליגיעזע, זי בעשטימט, וואָס ס'איז „בשר“ און וואָס „טרפה“, וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר נישט, און קינער, זאָגאר דעם קירושנער'ס פרוי, קען זיך נישט געגען איהר שטעלן. אָט דאָס שטריימעל האָט עס די געטליכע שליטה,

קענען וואוינען אין איין שטוב, — מען דארף קיין לופט ניט! „און איהר, ר' קרוב, וואָס זענט?" האָט דער מחבר אַ פרעג גע- מן זיין מאָדעם מיטרייענדער.

— איך? איך בין טויט, ענטפערט דער יוד. ער איז אַראָב- געשפּרינגען פון וואָגען און איז געלם געוואָרען צווישען די בויסער. אין דער מעשה'לע „דריי מאָל גערופען" (1) רעדט דער מחבר אין אַ זעלטען שענער און סימבאָלישער שפּראַך וועגען דער טראַגישער פאַטאָלישער פּונם מענשליכען לעבען, וועגען דער אינבעקאנטער און געהיימיג פּאָלער קראַפט, וואָס שטויסט דעם מענישען פאַרווערטס שטענדיג אַלץ העכער, אַז ער מוז אַרויף אויב'ן שפיץ טורם, וואו עס געפינט זיך די שענע שלאָפענדיגע פּרינצעסין; און גראַד אין דעם זעלבען מאָמענט, ווען דער מענש רעכענט, אַז ער איז שוין אָנגעקומען צום ציעל פון זיין שווערען וועג, וואָרפט איהם די דאָזיגע קראַפט פון דאָס-ניי אויף דר'ערד אַראָב. „ווער ביסט דו, וואָס רופסט? איך געה! איך פאַלג, ווייל איך מוז! נור ווער ביסט דו, נאָך וואָס דאַרפסט דו מיר? צו בין איך נאָר דיין ווערקצייג געוועזען, דינע צווע- קען געדיענט און צוגר, אַז דו דאַרפסט מיר מעהר נישט, מוזט דו מיר צעשמעטערן? איך האָב אפילו קיין רעכט נישט צו פרעגען: צו וואָס איך האָב דיר גענוצט?"

אין דער שטאָרט, וואו ס'האָט געוואוינט דאָס קינד פון דער מעשה'ע: „משיח'ס צייטען" (2), איז געווען אַ משוגענער. אָט דער משוגענער מיט שוואַרצע זייערע אויגען האָט אַ מאָל גערעדט מיט דעם קינד וועגען משיח'ן.

„אין מען וועט איהם (משיח'ן, הייסט עס) דערקענען?" האָט דאָס קינד געפרעגט.

— „פליענעל וועט ער האָבען. משיח וועט האָבען פליענעל" און אַלע וועלן דערנאָך בעקומען פליענעל. עס וועט זיין אזוי: פּאָלינג וועט געבוירען ווערען אַ קינד מיט פליענעל, דערנאָך אַ צווייטס, אַ דריטס און אזוי וועט עס שוין געהן פסדר... פריהער וועלן זיך די מענשען דערשרעקען, דערנאָך וועט מען זיך צוגעוועהנען, ביז עס וועט אַרויסקומען אַ גאנץ דור מיט פליענעל; אַ דור, וואָס וועט זיך נישט מעהר וועלן וואַלגערן אין דער בלאַטע און וועט זיך נישט

דאָרט פעהלן נישט קיין הענד, ביי אונז — פעהלען ווי לידער צו-
פיעל!... אונזער פאָלק האָט געמוזט גיסטונג באַנקראַטירען, ווייל
פון אנדערע פעלקער האָט קיינער פאַר איהם נישט געאַרבעט, בשעת
ווען אונזערע געבילדעטע האָבען נאָר פאַר פרעמדע געוויקלט¹).

דער מחבר פון די חסידישע מעשה'לעך, וועלכער איז אונטער-
דעסען אויך איינער פון די ערשטע, וואָס האָבען אויפגעהויבען ביי
יודען די פאָהן פון די מאָדערנע קאָסמאָפאָליטישע אידעען, גלויבט
נישט, אז דאָס יודישע פאָלק מוז זיך פאַר זיין אייגענער טובה און
דער טובה פון דער מענשהייט אַסימילירען; פערקעהרט, דאָס פאָלק
דאַרף אָנווענדען אַלע כחות אַבצוהיטען זיין נאַציאָנאַלע קולטור!

„מיר גלויבען נישט, זאָגט ער, אין וואָלאַפּיק, נישט אין עס-
פּעראַנטאָ; מיר האָפּען אויף דער אַלגעמיינער מענשהייט, נאָר נישט
אויף דעם וועג וועלען מיר קומען צו'ן איהר. קיין איינציגע שפּראַך
געהט נישט פערלירען, קיין איינציג פאָלק דאַרף נישט פער-
ניכטעט ווערן, קיין איינציגע ציוויליזאַציע איבערגעהאַקט ווערן. דאָס אַל-
געמיינע נאָר אין די שפּראַכען, אין די פעלקער-לאַראַקטערען, אין
די ציוויליזאַציעס — וואַקסט, אין עס וועט וואַקסען, ביז עס וועט
ווערן אין ציוויליזאַציע, אין שפּראַך, אין מענשהייט.

„די צוקונפֿט איז אַ טיגעל, אין וועלכען אַלע מעטאַלען וועלן
זיך צושמעלצען און עס וועט ווערן אַ גאָלדענע צייט. נישט די
אונזיסענדע גאָלדענע צייט פון גן-עדן-הקדמון, פון וועלכען עס האָט
זיך אויך רוססאָן געהלומט, נאָר די גאָלדענע צייט, פון וועלכער
ישעיהו זאָגט נביאות: „ומלאה האָרץ דעה את ד' כמים לים מכסים...
ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדון עוד מלחמה וגו'“...

קינסטליכע אַסימילאַציע קען נאָר קאַליע מאַלען דעם פאָלקס
נשמה, אָבטויטען אין איהם זיין שאַפונגס-קראַפט, איבערפיהרען
זיין איידעלען חאַראַקטער. מיט ווערטער פון ביטערער איראָניע, רעדט
פּרץ וועגען די אומזיסטע בעמיהונגען, וואָס די אַסימילאַטאָרען מאַ-
כען, בדי חן צו געפינען אין די אייגענע פונ'ם ביטער'ן און קאַפּרווען
שונא, וועלכער וועט סיי ווי סיי קיינמאָל נישט זיין צופריעדען און
וואָס זיי זאָלען נישט טאָן, וועט דער שונא זי דאָך בעטראַכטען
אַלס פרעמדע.

„שטרעקט אַ פאָלק צו אונז אים אַ מינסטען פינגער פון דער

א רב אָדער אַ צדיק, וואָס איז פֿריהער גאָר נישט געווען, ווערט
אָלץ, ווי גאָר ער טוט דאָס שטריימעל אָן אויפ'ן קאָפּ.
די סאטירע איז נאָך בייסענדער, ווייל זי איז געשריבען אין
נאָמען פֿון אַ פּאָלקס־מענטש, וואָס רעדט זיך, דוכט זיך, גאָר בתּמימות.
זי איז געריכטעט נישט נאָר גענעי די פּאָרשטעהער פֿון רעליגיע, גאָר
איבערהויפט געגען אַלע סאָציאלע בעדינגונגען און איינריכטונגען, ווי
למשל חתונה. די נאָוועלע האָט אָנגעמאַכע אַ גרויסען טימעל אין
אויף איהר איז שטאַרק אָנגעפּאָלען די פרומע וועלט.
פֿרץ האָט אויך געשריבען אַ גאנץ בעדייטענדע צאָהל אַרטיקלען
איבער געוועלשאַפטליכע פּראָגען און ליטעראַרישע קריטיק, וועלכע
צייכענען זיך אויס מיט דער שענקייט פֿון זייער פּאָרם און געדאַנ-
קען־רייכקייט.

אין די אַרטיקלען דריקט ער שטענדיג אויס זיין גלויבען אין
דער קראַפט פֿון דער דעמאָקראַטיע, פֿון דער פּאָלקס־מאַסע. „דאָס
פּאָלק, זאָגט ער, איז איין אייביגע בלום... ביי טאָג, ווען די זון
שיינט, ווען דער מענשען־גייסט ענטוויקעלט זיך, לעבט זי אויף, ענט-
וויקעלט איהרע בלעטער; קיים אָבער קומט די פינסטערע נאַכט,
מאַכט זי זיך צו, קאָרטשעט זיך אַיין, פערשליסט זיך אין זיך
אַליין... דעמאָלט דאַכט זיך, אַז עס איז אַ געוועהנליכער לעדיגער
דאָרען... און ווען עס שיינט צוריק אויף די זון, געדויערט לאַנג
אידער די זון דערקענט די בלום, אויך אידער די בלום ווערט גע-
וואָהר, אַז די זון שיינט... איבער נאַכט ווערט זי פערשטויבט
אין בעשמוצט, און נישט געשווירן דרינגען דערנאָך די ליכטיגע
שטראַהלען דורך! העלפט דעם פּאָלק, עס זאָל זיך באַלד אין דער
פֿריה מיט דער זון דערקענען!“¹.

ער רופט די געבילדעטע, זיי זאָלען זיך צוריקקעהרען צו זייער
פּאָלק, וואָס זיי האָבען פּערלאָזען אין נאָמען פֿון די אַסימילאַציע-
אידעען; די אנדערע פעלקער זענען גענוג רייך אין גייסטיגע קרעפּ-
טען, דאָס יודישע פּאָלק אָבער ליידט דערפֿון, וואָס איהם פעהלט
לופט און ליכט.

„דורך אַיך, ווענדעט ער זיך ביטער צו די געבילדעטע אַסי-
מילאַטאָרען, וואָס איהר האָט ביז אהער נאָר אין פרעמדע פעלדער
געאַרבייט, איז אונזער אָקער פּערווילדעט און פּערדאָרט געוואָרען“

פון דער יודישער אינטעליגענץ צו לערנען און רעדען יודיש, וואָס איז געשריבען דורך דעם „מאָדערנסטען“ שרייבער פֿונ'ם יודיש, מיט די שעמעווידיגע פרובען פֿון אייניגע משפּילים, וואָס האָבען, מיט-מענס אונטער פּסעוודאָנימען, פּערטיידיגט דאָס רעכט צו שרייבען מוסר-מעשה'לעך אין דער שפּראַך פֿון „דיענסטען און קעזינס“—זעהט מען דעם פּראָגרעס, וואָס דער „זשאַרגאָן“ און זיין ליטעראטור האָ-בען דורכגעמאַכט אַ דאנק דעם לעבען גופּאָ.

פֿרץ שרייבט דעם „פּוילישען יודיש“; פּערשטעהט זיך, אַז זיין ציפּראַך ענטהאַלט פיעל פּוילישע ווערטער. זיינע חסידישע מעשה'לעך ענטהאַלטען צונאָר אַ גרויסע צאָהל העברעאישע ווערטער און פּסוקים, וועלכע די חסידים בעניצען אָפּט אין זייער חסידות אָרער אין זייערע ערצעהלונגען וועגען די צדיקים. אין אַלגעמיין גענומען אָבער, איז פֿרץ'ס שפּראַך עהנליך צו דער שפּראַך פֿון די אַנדערע יו-דישע קלאַסיקער. זיינע ווערק ווערן געלעזען פֿון יודען אין אַלע לענדער, וואו מען פּערשטעהט נאָר יודיש. זיינע געזאַמעלטע ווערק זענען ערשינען ווי אין פּובליצירונג, אזוי אויך אין וואַרשוי און אין גראַצ (1).

פֿרץ'ס איינפֿלוס אויף דער יודישער ליטעראטור איז נישט אָב-צומעסטען און איז, געוויסערמאַסען, פּרובלעמאַרער וואָגער ווי אַבראַ-מאָוויטש'ס ווירקונג. אַלע „יונגע“ פֿון דער דאָזיגער ליטעראטור זענען דורכגעגאַנגען זיין שול — ס'די רעאָליסטען פֿון רוסלאַנד און אמעריקע, ס'די „ראָמאַנטיקער“, וואָס האָבען, פֿאַרזעצערדיג פֿרץ'ס שאַפּונג, געשאַפּען די גאנצע חסידישע ליטעראטור. פֿאַר פֿרץ'ן האָט די יודישע ליטעראטור געהאַט אייניגע שריפטשטעלער מיט טא-לענט, וואָגער געניאָלע; זי האָט זיך אָבער בעשעפּטיגט נאָר מיט שילדערן אָרטיגע זיטען, די אייגענע מליכע שטריכען פֿונ'ם יודישען לעבען. דאָס איז געווען די אַרט שרייבען, וואָס האָט נאָך אַבראַ-מאָוויטש'ען, שוין אַנאָיסגעשעפּטע און אַ פּערמשיפּטע, ווידער אָב-געפּאָנגען אויפצולעבען.

פֿרץ'ן געהערט דעם פּערדינסט, וואָס די יודישע ליטעראטור

(1) פֿרץ'ס שאַפּונגען פֿון דעם לעצטען פּעריאָד, בעוונדער זיינע פּאָלקס-פּוילישע געשיכטען, וועלן געהאנדעלט ווערן אינ'ם דריטען באַנד פֿון אונזער ווערק.

לינקער האנד, פאלען מיר איהם צו די פיס און קושען די קעלעל;
שריט א שטאף: „נרפם אתם נרפם“, איהר מאכט נאך פיראמירען און ווילט
אלעין קיין שטרוי נישט קלייבן... ווערט א געשרי: „שטרוי קלויבען
איז די עהרליכסטע פרנסה!“ שריט א האנט: „ודתיהם שונות מכל עם
ועם“, ווערט א געשרי אויף דער גאנצער ליניע: שערט אינטער די
ארוי הלכנו, זיי זאלען נישט העכער זיין ווי געוועהנליך גראָן! וויל
עמיץ פון איינז פויערן כאַלען, ווערט אין דער מאָדע די סאַלע! (1).
„מיר האָבען אונזערע אידעען, ענדיגט דער מחבר, אונזערע
בעגריפען, אונזער ווייז, אונזער וועלט—אנשוואונג—העלפט אונז, זיי צו
ענטוויקלען“ (2).

די פראגע וועגן יודיש עקסיסטירט זאָגאר נישט פאר פריץ,
דעם קעמפפער פא די דעמאָקראטישע אידעען. ער אָנערקענט די
גאנצע ווייטגיגקייט, וואָס די העברעאישע ליטעראטור אין שפראך
האָבען פון נאציאָנאַלען שטאַנדפונקט, ער וויל, אז דאָס פאָלק זאָל
נישט פערליערען די רייכטימער פון זיין גרויסער פערזאָנליכקייט;
מען מוז דאָך אָבער פערשטעהן, אז יודיש איז אַ פאָקט, וואָס איז
געשעהן, געשאפן געוואָרען אָדן אונזער ווילען און וואָס וועט נישט
פערשווינדען דורך פאָך פון אַ פשוט=שטעקעלע. עס איז צייט, אז
די אינטעליגענט זאָל אוועקלענען אין אלעמען אַהייז אַרײַן די פראַג
גען: צי איז זשאַרגאָן אַ שפראַך? צו קען זיין אַ שפראַך אָדן
אַ געדווקטער גראַמאַטיק? צו קען הייסען אַ שפראַך אַ ציוואַלענפֿעלך
קעלן פון פערשידענע שפראַכען, פון פערשידענע צייטען? דאָס איז
אלץ דאָס אלטע בטייליש=פילאָזאָפישע מיסט, אין וועלכען עס ווער
אויפֿגעפיקען אונזערע ליטעראַרישע עקרונות=הינער (3).

קיין שפראַך איז אַן=אין=פיר=זיך נישט הייליג, נישט גוט,
נישט שלעכט, נאָר=ווער עס וויל דאָס פאָלק קענען, און ווער
וויל דאָס פאָלק לערנען — דער מוז קענען רעדען און שרייבן
זשאַרגאָן! (4).

ווען מען פערגלייכט אָט די דעקלאַראַציע וועגן די פליכט,

Jdilem 1 י. 6-7 ב. י.

" " 14 " " " (2)

" " 24-20 " " " (3)

" " 12 " " " (4)

VI.

יעקב דינעוואָהן.

דינעוואָהן (1) דער בעאקנטסטער צווישען די פאָלקס-ראַמאניסטען אין דער יודישער ליטעראטור, האָט איינגעפיהרט אין דער דאָזיגער ליטעראטור דעם סענטימענטאַלען ראָמאַן אָדער, ריכטיגער געוואָנט, דעם ווינענדיגען. זיין ערשטער ראָמאַן „הנאהבים והנעימים“ אָדער „דער שוואַרצער יונגערמאַנטשיק“ (2) איז ערשינען אין 1876. א פאָר-שמעלונג וועגען דינעוואָהנ'ס קינסטלערישען „אני מאמין“ קען מען בע-קומען פון דער בעמערקונג, וואָס מיר געפינען אין זיין קורצער פאָרערדע צום אייבענגאָנגעוויזענעם ראָמאַן. „דער שוואַרצער יונגער-מאַנטשיק“ איז אַ מוסטער פון שלעכטסקייט און פאַלשקייט. אום צו בלייבען דער איינציגער בעל-הבית איבער זיין שטיף-פאָטערס פער-מעגען, שמעלט ער זיך נישט אָב פאַר אַ נידערטרעכטיגער מסירה אויף יוסף'ן, אַנאָרימען, אָבער שענעם און געלערנטען ישיבה-בכור, וואָס דארף באַלד ווערן אַ חתן מיט דער שענער און טוגענדפולער ראָזא, דעם שוואַרצען יונגערמאַנטשיק'ס אַ שטיף-שוועסטער. די מסירה איז געלונגען, יוסף'ן האָט מען אַריינגעזעצט אין תפיסה און ראָזא, נישט קענענדיג זיך שמעלן מעהר געגען איהרע עלטערן, וואָס האָ-בען געגלויבט, אַז איהר געליעבטער איז שולדיג, שטימט אײן חתונה צו האָבען, אַ דערשלאָגענע און אַ טויטע פון האַרצוועהטאָג, מיט

(1) געבוירען איז ער אין 1859 אין ניי-שאַנאַרין, זיין יונגער האָט ער פאָר-בראַט אין סאָהליעוו אויפ'ן דניעפר. יעצט לעבט ער אין וואַרשוי.
(2) אַ ראָמאַן אין פיער טיילען, 4 אויסג. ווילנא, 1889.

איז ארויס פון דער שמאָלען שטעגל, מיט וועלכען זי איז געגאנגען
 גען; ער האָט מיט זיין, אַביסעל אונגלייכער, דאָך אמת טאַלענטפול-
 דער שאַפונג געעפּענט פאַר איהר נייע הימלען, נייע קוועלן פו
 געדאַנק און בעגייסטערונג, דורך וועלכע זי איז פּעראַייניגט געוואָרען
 מיט דער אַלגעמיינער שאַפונג פון די מאָדערנע ליטעראַטורען.

סימבאלישע העלדען, די שלעכטע ווערן קיינמאל נישט, בעשטראפט" און דאך זעהען מיר, אז די טרויעריגע סוף'ען האבען נישט נאך נישט געשטערט דעם ערפאלג פון דינעוואָהן'ס ראָמאַנען, נאָר האָבען נאָך, פּערקעהרט, קען זיין, מומגעהאָלפּען איהם; דאָס איז זעהר אַ חזראַק־טעריסטישער פאַקט פאַר'ן יודיש־דייטשען לעזער, וואָס איז אין פּער־לייף פון יאָהרהונדערטער געוואַקסען אויף אַ ליטעראַטור פון טרערען און קנות.

אין זיין צווייטען ראָמאַן „אבן נגף", וואָס איז ערשינען צום כּיץ אין 1890), האָט דינעוואָהן אויך דערזעהלט אַ מעטה מיט אַ לעבע, וואָס האָט זיך אונגליקליך געענדיגט. אַ יונג מיידעל רחל'ע לעבט איהר שוועסטער־קינד משה'לע, זיין חסידישע פאַמיליע אָבער לאָזט איהם נישט התונה האָבען. ער איז אַוועק, מיט רחל'ס צייגשטימונג, קיין ברעסלוי לערנען און דער רבי און זיינע חסידים האָבען איהם געהאַלטען פאַר אַנאַפיקורס. דאָס יונגע מיידעל האָט גע־גען איהר ווילען התונה געהאַט מיט אַנאַנדערן, זי ענטלויפט פון פאָטערס הויז און יטצערבט, בעוועגט פון די פאַראורטיילען און אַפּערגלייבענישען פון איהרע אַרומיגע, פֿין דעם, וואָס משה'לע רופט אָן „אבן נגף" אין יודישען לעבען, און וואָס ער שווערט צו בעקעמפּען מיט אַלע זיינע כּחות, צום אַנדענקען פון זיין פּערשטאַרבענער געלייבעטער.

ווי אין „שוואַרצען יונגען־מאָנטשיק" צווי אויך אין „אבן נגף" געהט דינעוואָהן נאָך דיק'ס טריט און ערשיינט פאַר אַלעם אַלס מאָנאָטסט און זיטען־קריטיקער. אין ערשטען ראָמאַן האָט ער גע־וואָלט אין דער פּערזאָן פֿינים הויפט־העלד, דעם שוואַרצען יונגען־מאָנטשיק, פאַרשטעלן אין דונקלע פאַרגאַנגען, אין פּערמאָניען ביים פּאָלץ אין די אונגען די שלעכטע אין פּאָלישע מענשען; אין „אבן נגף" ווידער שטעלט ער זיך דעם צייל צו פּערטידיגען די אידעע פון בילדונג אין רעליגיעזער טאַלעראַנט. אַפּאָל שטעלט ער זיך נישט אָב פאַר דעם וואָגאַר, צי פּערזאָנלעך זיינע ראָמאַנען אין אַ בילדונגס־מיטעל פאַר די מאַסען, צווי, לטמל, אין „אבן נגף" זע־הען מיר, ווי משה'לע ערקלערט זיין ענטציקטער געלייבעטער, וואָס איז אַווינס אַ וואָלקען.

ס'איז איבעריג צוצויעבען, אז די העלדען אין דינעוואָהן'ס

1) „אבן נגף" אָדער אַ שטיין אין וועג", דאָסאן אין 4 טייל פון יעקב דינעוואָהן,

אנ'איראָט, וואָס „דער שוואַרצער יונגערמאַנשיק“ האָט פאַר איהר אויסגעזוכט. אין דעם טאָג פאַר דער חתונה, קעהרט זיך יוסף צוריק אין שטאָדט, וויל זיין אונשולד איז, האָטש נאָך צוויי יאָהר זיצען אין הפיסה, דאָך אויפגעוויזען געוואָרען אויף אייביג; (דער געדאַנק, אז ער קען שטערן דער חתונה אָדער זיך סכאַרען, אז דאָס יונגע פאַר פאָלק זאָל זיך גיין, קומט איהם גאָר נישט אין קאָפּ אַריין אפילו.) וויל ער זיך געהמען דאָס לעבען, נאָר עס ראַטעוועט איהם פון טויט ראָזאַס אַ שוועסטער רחמה, וועלכע ער האָט נאָך געקענט בשעת זי איז געווען אַ קלייניקע, אין וועלכע איז יעצט געוואָרען רען אַ שען מיידעל מיט אַלע מעליח; זי האָט איהם געלייכעט שוין לאַנג. יוסף פיהלט זיך ווידער אויפגעלעבט צו לעבען אין לעבע. מיט רחמה'ס אייגנטימונג, (זי האָט איהם צוגעזאָגט צו וואַרטען געטריי) געהט ער אוועק אין דער פרעמד זיך לערנען. אין פינף יאָהר אַרום קעהרט ער זיך צוריק שוין אַלס דאָקטאָר אין ווערט אויפגענומען דורך ראָזאַס און רחמה'ס עלטערן זעהר פריינדליך, דען זיי האָבען שוין געהאט די געלעגנהייט זיך צו איבערצייגען, וואָס פאַר אַ גע- מיינער מענטש ס'איז געווען זייער ערשטער גוטער פריינד, „דער שוואַרצער יונגערמאַנשיק“. דער לעצטער אָבער רעכענט זיך באַלד אָב מיט זיי. ער צינדט אונטער ביי דער נאַכט זיין שטיף-פאָטערס הויז; יוסף וויל רעטען רחמה'ן, פערקיהלט ער זיך און שטאַרבט אוועק. רחמה שטאַרבט אויך פון האַרצוועהעמאָג. „דער שוואַרצער יונגערמאַנשיק“ האָט אַלץ צוויי קונציג געמאַכט, אז אויף איהם איז אפילו אַ חשד נישט געפאלען און אַנשטאָט איהם האָט מען פער- משפט איינעם אַ גנב. ער איז גליקליך געוואָרען, לעבט רייך און רוהיג, געניסט כבוד פון דער שטאָדט.

דער „טרויעריגער“ סוף פונ'ם ראָמאַן, וואו מיר זעהען, אז דאָס שלעכטס—פערקעהרט, ווי אין דעם גרעסטען טייל ראָמאַנען— איז מנצח ביו גאָר, האָט נישט געשטערט, אז דער ראָמאַן זאָל זיין גענוג פאַנטאַסטיש און אינטערעסאַנט פאַר'ן לעזער. דאָס האָט נאָר מיטגעבראַכט, אז דער איינפאַכער לעזער, וואָס האָט מיט האַרץ-קלעבעניש געלעזען די מעשה פון אָנהייב-אָן אין געציטערט איבער זיינע געלייכעטע העלדען, זאָל אַרויסלאָזען נאָך אייניגע טרערען, שוין נאָך יענע, וואָס ער האָט פערגאַסען לעזענדיג די ערצהלונג גופאָ. ער האָט דאָס בוך פערמאַכט מיט אַ געדריקטען פערזאָנלעכע האַר-צען. עס איז אינטערעסאַנט צו בעמערקען, אז כמעט אין אַלע ראָמאַנען דינעוואָה'ס קומט פאַר דאָס זעלבע: שטענדיג פאלען אין קאַמפּף זיינע

פון דער אנדערער זייט, אויסער די פערליעכטע, רעדען ביי דינע-
זאָהנען אלע ווינע סימפאטישע העלדען מיט אזא צוקער-וויסער שפראך, זיי
פערניסען ביי איהם אזוי פיעל טרערען, אז זייער אמת'ע און רע-
עלע פערזענליכקייט ווערט פערלויירען אין דעם תהום פון די איבע-
דיגע רעד און געמאכטע טרערען.

נאָר אין די שילדערונגען פון די נישט וויכטיגע פערזאָנען,
וועלכע דינענאָהן שטעלט פאָר, נישט האָבענדיג דעם ציעל צו בילדען
אָדער צו ריהרען, ווייזען זיך אַרויס די בעשיידענע אָבער ווירקליכע
מעלות פון דעם מחבר. אזוי איז, למשל, אין „אבן נחף“ די אלטע
דינסט פייגע, וועלכע איז אַ צווייטע מוטער פאָר רחל'ען, אָדער
דער אָרעמער מלמד שימעל'ע, וועלכער האָט אין דער מינוט, ווען
ער טרינקט דאָס ערשטע גלאָז מילך פון זיין ציעג, אמת'ע האַרצ-
וועהטאָג, וואָס די רבנים האָבען געמאַכט, אז אויף מילך אין וואָסער
מאַכט מען אין ברכה; ער איז אזוי גליקליך, וואָס ער האָט אַנאיי-
גענע ציעג, אז ער וואָלט וועלן, דאָס מילך זאָל אזוי געשעצט זיין
זיי וויין אין מען זאָל אויף דעם מאַכען די זעלבע ברכה 1). אין
„שוואַרצען יונגען-מאַנטשיק“ האָט דינענאָהן געגעבען אונז אַ לעבעדי-
גען טיפ פון צערנגען, „דער וועלט-מוהמע“, אַ פרומינקע, מיט גלאָ-
טינקע רעדעלעך, אָבער אַ יודענע, וואָס איז שטענדיג מקנא אין
טרייבט רבילות. שמעיה דער מקבל, וועלכער וויל אַראָפּבריינגען
משיח'ען דורך תעניתים און מופתים, איז אויך אַנאמת'ר אין זעהר
אינטערעסאַנטער טיפ. דער שמש פון בית המדרש האָט מיט איהם
אָפגעמאַכט, אז ער וועט איהם געבען עטליכע קאַפיקעס, ווען ער
לאָזט זיך נאָר גוט פיינגען. דער מקבל האָט איינגעשטימט און דער
שמש האָט זיך גענומען געטריי פאָר דער מלאכה, אז דער וועהטאָג
איז געוואָרען זעהר שטאַרק, האָט שמעיה פערניסען די ציינער און
געמענה'ט: דאָס איז נאָר נישט אין פערגלייך מיט די יסורי גיהנום 2).
אויסער די נישט וויכטיגע פערזאָנען געפינען מיר אין די דאָזיגע
ראַמאָנען אויך אייניגע בילדער פון קהל'שען אין חסידישען לעבען,
וואָס זענען געצייכענט אין קלאָרע און פייגע שטריכען און ווייזען,
אז דינענאָהן איז אַ גענויער בעאָבאַכטער.

אַ בעדייטענדען פראָגרעס אין פערגלייך מיט די ערשטע דינע-

1) „אבן נחף“, אויב. ציט. 2:2—43.

2) „דער שוואַרצער יונגע-מאַנטשיק“, אויב. ציט. ב. II, ז. 49.

ראמאנען דיסקוסירען און רעדען כסדר. דער מחבר זולט נישט, ווי שמ"ר, זיינע העלדען אין דער צויבער-וועלט פון פירסטען און פרינצען. די סביבה וואס ער בעשרייבט, איז דיוועלבע, אין וועלכער ער האט געלעבט און וועלכע ער האט געקענט, צו גלייך לעבען און איהר זיינע לעזער. לידער, האט ער זי נישט שטענדיג געשילדערט רעאליסטיש און אונפארטייאיש. אמאל, ווייל די זאך האט געפאדערט, אמאל, כדי ארויסצורופען ביים לעזער שנאה אָדער מיטליד, אידעאלאזירט ער אָדער דערנידעריגט זיינע העלדען און זיי רידען בי איהם אַזעלכע זאכען, וואָס רעעלע און לעבעדיגע מענשען וואָלטען עס קיינמאל נישט געוואָגט אין די בעדינגונגען, ביי וועלכע עס געפינען זיך זיינע העלדען.

אויסערדעם מוז מען אָנערקענען, אז איינע פון די אורזאָלען איבער וועלכע די העלדען פון דינעוואָהנים ראמאנען, בעזונדערס, די הויפט-העלדען, מאַכען אזוי אָפט דעם איינדרוק פון נישט ריכטיגע און אויסגעטראַכטע מענשען, געהערט צו אַ מעהר אַלגעמיינער קאטעגאָריע און איז אונאַבגענגיג פון מחבר'ס טאַלענט: דינעוואָהן האָט געוואָלט בלייבען ביי דער עלעמענטאַרער פאַרשטעלונג וועגען ראמאנאן און דעריבער האָט ער געשטרעבט צו געבען ראמאנטישע ראמאנען, ליעבע-ראמאנען און דאָס האָט ער נישט געקאָנט און נישט געהאַט די מעגליכקייט צו זעהן אין דער וועלט, וואָס ער האָט געשילדערט. צווישען די אָרימע ישיבה-בחורים און די יענע און טינגער-פולע טעכטער פון יענע פאמיליעס, ביי וועלכע זיי פלעגען עסען מעג, האָט געקאָנט ענטשטעהן אַ ליעבע; נאָר די סאָציאַלע און מאַראַלישע איבערצייגונגען האָבען נישט צוגעלאָזען, אז דאָסדאָזיגע געפיהל זאָל זיך אַרויסווייזען אין ווערטער אָדער טאַטען און זאָל אים בערהויפט פערזאָנלעך ווערען אין אַ געוועלטליגענדער ליידענשאפט, וואָס זאָל בעאיינפלוסען דאָס גאַנצע לעבען פון יענע מענשען, אין וועמעס האַרצען זי איז אויפגעוואַקסען. אַ טאַכטער פון אַרמאָדאָקסישע עלטערן—און דינעוואָהנים העלדינען זענען מייסטענס אַזעלכע, בעטראַכט אַלס די האַרבסטע מאָדאָלישע עברה, ווען זי זאָל רעדען וועגען ליעבע מיט אַ מענשען, וואָס איז איהר פרעמד, און כדי זי זאָל זיך אויף אזוי פיעל פערגעסען, אז זי זאָל בעשטיממען איהר געליעבעטען ראנדע-וואַיט, זאָגאַר די אינשולדיגסטע, מוז אויף איהר ווירקען אזא מענש, וואָס האָט וועגען מאַראַלישע ענינים נאָר אַנאַנדער מין פאַרשטעלונג, אַלס די איבערצייגונגען פון די שעמעדיגע און פרויעמע ישיבה-בחורים, די העלדען פון דינעוואָהנים ראמאנען.

ליידער, האָט די אידישע זיך נישט לאנג געצויגען. געלעבט האָבען זיי אין אַ קליין שטעטל מיט ביזע צינגער אין דאָס האָט זיי אוועקגעקוילעט. ברוך, אַ רייכער קצב, האָט שטארק געהאט חשק צו געהען הערשעלעך פאַר אַנאידעס. אליין — אַ גראַבער עס הארץ, זיינע זיין — האָבען דעם אלץ בית נישט געקענט פּמעט, פערשטעהט זיך, אז ער איז געווען גליקליך, ווען ער פלעגט אַ טראַכט טאָן, דאָס ביי איהם אין שטוב וועט זיך הערן די שענע שטים פון הערשעלע — דעם ישיבה-בית. ווי ערשטוינט איז ער גע-וואָרען, ווען הערשעלע האָט זיך ענטזאגט פון דעם שדוך, אז מען האָט איהם עס פאַרגעלאָגען. ברוך האָט באַלד פערשטאנען, אז דאָ האָט בריינדעלע אַ האנד. ווין פערדאכט איז נאָך שטארקער געוואָרען, אז ער האָט דערזעהן, דאָס הערשעלע האָט זיך ענטזאגט צו זיין ביי איהם יו"ט אין איז אוועק צו בריינדעלען. בריינדעלע ווידער האָט אפילו זעהר מקרב געווען הערשעלען, זי האָט אָבער נישט גע-טראַכט חתונה צו מאַכען איהר פת ידירה, מיט איהר רייכען נדן און גאָב, פאַר אַנאידעס ישיבה-בית און האָט גאָר נישט געוואוסט, וואָס עס מיט זיך אַרום איהר. זי בעמערקט נישט די לייעכע פון איהר כאַכטער און הערט נישט די טענות פון ברוך'ן. בריינדעלע'ס בריידער אָבער, דער גבאי פון קהל, האָט געוואוסט וועגען דער גאנצער געשיכטע אין ער האָט בעשלאָסען צו מאַכען אַ גילדען סוף צום גאנצען טומעל, וואָס האָט געקאָנט שאַדען דער רעפּובליק פון זיין פלימעניצע. אַ מיטעל האָט ער אויסגעקליבען אַ שטרענגען און אַ שאַרפען: אויף זיין ביטע האָט דער איסכעלאָנען געמאכט אַנאידעס-וואָנג אין ישיבה און אזוי ווי הערשעלע האָט קיין פאס נישט געהאט, האָט מען איהם אַרעסטירט און אוועקגעשיקט אין זיין געבורטס-שטעטל. די מעשה ענדיגט זיך מיט דער שילדערונג פונעם אַרעסט, וואָס האָט זיך איסכעלאָנען מיט הערשעלען און בריינדעלען — וויסען מיר נישט, דער מחבר לאָזט אַראָב דעם פאַרהאנג איבער די ווי-טערדיגע געשעהענישען פון זיינע העלדעס לעבען, אין ער האָט רעכט. וועלענדיג בלייבען ביים אמת, האָט אונז דינעוואָן געמוזט וויווען, אז יעדערער פון די צוויי העלדען געהט אוועק מיט זיין בעזונ-דער וועג.

אין דעם ראַביאן זענען פּמעט אין גאנצען נישטאָ קיין געשפרע-כען וועגען „הויכע כאַטעריעס“, און די ערצהלונג געווינט דערפון זעהר פיל. ליידער, זענען דאָרטען די הויפט-העלדען נישט גענוג לעבעדיג פאַרגעשטעלט אין זייערע געשפרעכען היקט זיך

וזהנ'ס ראמאנען געפינען מיר אין זיין דריטען ראמאן „הערשעלע" (3).
 ער בעשטעהט נישט ווי „דער שווארצער יונגערמאנטשיק" אָדער
 „אבן גנף" פון פיער טיילען, ניין, נאָר איין טייל געפינען מיר אין
 איהם. דערפאר האָט ער דאָס, וואָס ער האָט פערלירען אין פמות,
 געוואונען אין איכות. אויך דאָ ווערט דערזעהלט וועגען אַ לעבע צוויי-
 טען אַנאָרימען ישיבה-בחר און אַ טאָבטער פון אַ פאַמיליע, וואו ער
 עסט אַ מאָג; די לעבע שטימט שוין אָבער מעהר מיט דער ווירק-
 ליכקייט איין.

די לעבע ערשיינט דאָ נישט אלס אַ טראַגישער פח, וועלכער
 פעראירזאכט דעם טויט פון זיינע בעזעגטע, נאָר אין דער פאַרם פון
 אַ צאָרטער אידליע צווישען צוויי צארטע און אונטערלדיגע הערצער.
 הערשעלע האָט אַ שענע שטימע; אַז ער דאווענט פאַרן עמוד אין
 בית המדרש ווען נישט איז, קענען די דאווענער זיך פון איהם נישט
 אָבלויבען און אַז ער שפיעלט מיט דער ערלויבניש פון ראשי-ישיבה
 יוסף'ס ראָלע אין דער בובלישער פיעכע „מכירת יוסף" בעצויבערט
 ער אַלע מידלעך פון עטאָרט. מירעלע, אַ טאָבטער פון דער רייכער
 און קאָריגער אַלמנה בריינדעלע, ביי וועלכער הערשעלע עסט מיט-
 וואָר'ס, לייעט איהם אין דער שטיל. זי שרייבט אַ פאַלשען בריעף,
 וואָס עס וואָס בלומרישט געשריבען הערשעלעס אַ מיהמע, און דאָרטען
 ווערט געוואָגט, אַז די מיהמע שיקט איהר פלימעניק געלד, ער וואָל
 קיינען שטענע בנדים. בריינדעלע האָט זיך, אַ דאָנק איהר טאָבטערס
 געבט, דערוואַסט וועגען דעם בריעף אין איז וועהר ענטציקט, וואָס
 דער יונגערמאן, וועלכען זי האָט מקרב געווען, האָט רייכע קרובים;
 געהענדיג דאָס לעצטע אין אַכט, שטימט בריינדעלע גיך איין מיטן
 פאַרשלאָג פון איהר בת יחידה, מען וואָל אַינלאָרען הערשעלען צו
 זי אויף גאנץ פסח.

הערשעלע האָט מיט גרויס ערפאָלג געפראַוועט דעם סדר אין
 ווען ער האָט, זיצענדיג נעבען מירעלען, אָנגעהויבען צו זינגען שיר
 השירים, האָט זיך איהם געדוכט, אַז די לעבע-ווערטער פון דעם
 הייליגען ספר, וועלכע שילדערן, ווי די מפרשים זאָגען, די בעצא-
 הונגען צווישען גאָט אין דער כנסת ישראל, וואָלטען געקאָנט גענוג
 שטאַרק איבערגעבען די געפיהלען, וואָס ער לייעט איבער בנוגע צו
 מירעלען. אוועקגעהענדיג דריקען זיי זיך די הענט.

אינמאל האט יוסעלע אויפגעהויבען אייניגע קאפיקעס, וואס דעו רבי האט ארויסגעווארפען פון זיין קעשענע; יוסעלע האט עס אוועקגעטראגען זיין מוטער און דערצעהלט, אז ער האט זי געפונען. די מוטער האט אבער דערהילט, אז דאס איז אַנאויסגעטראכטע מעשה; זי האט יוסעלע'ן שטארק אויסגערעדט, אוועקגעגאנגען מיט איהם צוריק אין חדר און אָבענגעבען דעם רבי'ן דאָס געלד. יוסעלע האט גוט געפיהלט זיין פערברעך, האט געטאָן תשובה און געשוואוירען ביי דער תורה, אז מעהר טוט ער עס נישט.

פון חדר האט מען דאָך איהם ארויסגעטריבען. זיינע חברים רופען איהם „גנב“ און די אנדערע מלמדים, וויסענדיג, דאָס זיין מוטער איז נישט אין שטאנד צו צאָהלען רענעלמעסיג פאר איהם, ענטזאגען זיך צו געהמען איהם פאר אַ תלמיד. יוסעלע'ס מוטער שטארבט באַלד אָב פאר צרות און ליידען און דאָס קינד בלייבט גאנץ אליין. ער בלאָנדזשעט איבער די גאסען, געלטיגט אין בית המדרש און שפּיזט זיך מיט די ברעקליך, וואָס ער הויבט אויף אויף די גאסען אָדער וואָס ער בעקומט פון בני רחמים.

יונה דער וואַסער-טרינקער, אַנאַלטער גוטער פריינד פון זיין פאמיליע, האט איהם אָבענגעבען אַלס לעהרלינג צו אַ שויטער. איז איהם דאָרט דאָס לעבען געווען אונגעגליך איבער דער שלעכטער רעפּוטאציע, וואָס ער האט געהאַט. אַ גנב, אַ קליינקייט, קיינער, פערשטעהט זיך, האט נישט חוקר ודורש געווען, צו איז אַנאַמט די מעשה. פון פיעל ליידען, האָבענדיג אָהן אַ סוף מאַטערינישען, וועה-טאָג און צרות, שטארבט ער ביי דער נאַכט אַ הונגעריגער און אַ פערמאַטערטער אויפ'ן מיט'ן גאס, וואו ער איז אַהינגעפאלען.

ס'איז שווער אָנצווויזען די מעהר אָדער וועניגער קינסטלעריי-שע עלעמענטען, וואָס ענטהאַלטען זיך אין אָס דער מעשה, די אַל-געמיינע שטריכען פון וועלכער מיר האָבען דאָ איבערגעבען. די גע-שעהענישען קומען פאַר איינע נאָך דער אנדערער אַביסעל צו ניד און יוסעלע'ס לעבען פון דער מינוט, ווען מען האט איהם אָנגערופען „גנב“, ביז זיין טראַגישען טויט, וויקעלט זיך פּונאָדער צו גלייך, ריכטיג, אין איין און דעם זעלבען גייסט, נישט אָבזעהענדיג זיך נישט אויף רעכטס, נישט אויף לינקס. מען מוז אָבער אויך אָנערקענען, דאָס ווען די פאַקטען זענען וועניג וואַהרשיינליך, זענען זיי דאָך מעגליך. פון דער אנדערער זייט, האט דער מחבר מיט צערטליכקייט אונז געשילדערט די פּסיכאָלאָגיע פון אַ קינד, וואָס האט אַ ביטערן מול און וואָס איז אַזוי נידערגעשלאָגען פון די צרות, וואָס פערפאַלגען

נאך יענער „יוסער“ טאָן, וועלכען מיר האָבען שוין קאָנסטאַטירט.
דער קינסטלערישער אינטערעס פונ'ם ראָמאַן ליגט בעזונדערס אין
זיינע נישט וויכטיגע פערזאָנען, ווי בריינדעלע, ברוך דער קצב, רבי
שלמה דער שדכן און נאָך אנדערע. זעהר אינטערעסאַנט איז די
סצענע, וואו עס ווערט פאָרגעשטעלט „מכירת יוסף“; אלע ראָלען,
אָנאָר די ווייבערשע, ווערן געשפּיעלט דורך ישיבה-בחורים און די
ציטויער, מענער און ווייבער, זענען אָבערטיילט איינע פון אַנאָדער
מיט אַ ווענדטיל.

דאָס בעקאַנטסטע און בעסטע בוך דינעזאָהנ'ס איז „יוסעלע“¹).
אין דער ערצעהלונג פונ'ם יודישען לעבען האָט דער מחבר
ענדליך געפונען זיין אמת'ן בערוף. ער וואַרפט אוועק די מעשות
וועגען לייעבע, וואָס שטימען נישט אין מיט זיין טעכפּערזאמענט פון
אַ סענטימענטאַלען און טרויעריגען שריפטשטעלער, און געהט אלס
טעמאַ די געשיכטע פון אַנאָרימען, גוטען און אינטעליגענטען קינד,
וואָס האָט געבאָך אַ ביטערען און שלעכטען מול. יוסעלע האָט אָרע-
מע עלטערן, קבצנים. דער פאָטער איז שווינדליכטיג און קען נישט
פערדיענען, די מוטער אַרבייט טאָג און נאַכט און פערדיענט קוים
אויף ברויט פאַר איהר גרויסער פאַמיליע. יוסעלע געהט אין
חדר, וואו עס לערנען זיך אלץ רייכע קינדער; באַלד בעמערקט ער
דעם אונטערשייד, ווי דער רבי בענעהט זיך מיט איהם און ווי מיט
זיינע חברים.

אין אַ שטענעם טאָג האָט ער געפונען אויפ'ן גאָס אַ בייטעלע
מיט אייניגע רובל. די מוטער, וועלכער ער האָט אָבעגעבען זיין
מציאָה, האָט אַ טייל אָבעגעבען דעם רבי'ן פאַר שחר למוֹר, דאָס
איבעריגע געלד איז אוועק אין בעל-הבית'ש'קייט.

פון דעם טאָג אָן האָט מען יוסעלע'ן אין חדר בעסער בעהאַנ-
דעלט און ער האָט ועלטענער געליטען הונגער. די צייט איז אָבער
אוועק, קיין שוואַרץ-לימוד דעם רבי'ן האָט מען ווידער נישט בע-
זאָהלט, און דעם רבינ'ס שווערע האַנד האָט ווידער אָנגעפאַנגען
בלאָנדזשען ווי על-פי מעות איבער דעם אָרעמען יוסעלע'ס רוקען. אין
שטוב איז דער דלות געווען שרעקליך אויסגעוואַקסען. יוסעלע הויבט אָן
מיט זיין קינדערשטען שכל צו זעהן, וואו עס שטעקט די אורזאָך
פון זיינע ליידען, און ער טרויבט וועגען אַ נייער מציאָה.

[1] יוסע'לע, ערצעהלונג פון יודישען לעבען, וואַרשוי 1903.

VII.

ב. ספעקטאָר.

מידני ספעקטאָר איז געבוירען געוואָרען אין 1859-טען יאָהר אין אימאן קיעווער גוב.) ביי חסידישע עלטערן. זיין ליטערארישער טאלענט האָט זיך ארויסגעוויזען זעהר פריה. אין 1882-טען יאָהר האָט ער געשאפן זיין ערשטען ראָמאַן „א ראָמאַן אָפּ אַ נאַפּטן“, וועלכער איז מיט אַ יאָהר שפעטער פערעפּענטליכט געוואָרען אין צערעבויט'ס וועכענטליכען זשורנאַל „דאָס יודישע פּאָליקספּלאַט“. אין 1884-טען יאָהר איז ער אַריין אין דער רעדאַקציע פון דעם וואָכענ-בלאַט אין האָט דאָ פערעפּענטליכט אַ גאַנצע רייזע ראָמאַנען, פון וועלכע די בעקאַנטסטע זענען: „דער יודישער כוויטשק“, „רבי מרדכי טעל“, „ענים ואביונים“, „א שטומער גוטער ייד“ און „א וועלט מיט קליינע וועלטעלעך“. אין 1888 האָט ספעקטאָר ארויסגעגעבן זיין וואַרשוי אַ ליטעראַריש זאַמעלבוך „הויז פריינד“ אין זיין פּאָליגנענדע יאָהרען, מיט אייניגע אינטערעסאַנטע, זענען ערשינענען נאָך פיער בענדער אינטער דעם זעלבן נאָמען⁽¹⁾. ספעקטאָר'ס פערזענליכער אָנטייל-געבונדן אין די זאַמעלבוכער איז געווען קליין אין נישט-בערייטענדע⁽²⁾, דאָך האָט ער שטאַרק געניצט דער יודישער ליטע-

(1) „דער הויז פריינד“. אַ היסטאָרישע-ליטעראַרישעס בוך, ארויסגעגעבן פון ב. ספעקטאָר, וואַרשוי, י. ב. 1888—1896. אַ נייע אויסגאַבע איז ערשינען אין וואַרשוי אין 1908 און פערלאַג „פּראָגרעס“.

(2) ספעקטאָר האָט אויך אָנגעפּאָנטן צו דרוקען אין „הויז-פריינד“ אַ היסטאָרי-שען ראָמאַן, וואו עס ווערט געשילדערט די עפאָכע, ווען ס'איז ענטשטאַנען דער

איהם, אז ער הייבט זיך אלץ אן צו בעציינענען מיט דעם נאָמען, וועלכען די גאס האָט איהם געגעבען: „יוסעלע דער גנב“. יוסעלע'ס מוטער, אַ מונטערע, מוטיגע און שטאַלצע אַפילו אין אַרעמקייט; יונה דער וואַסער-טרעגער, אַ פאַלקס-מענטש מיט אַ רויהער און בילדער-פולער שפראַך און אַ הייס האַרץ; שיינדעל, אַ רייכע, שלעכטע אין ענאָאיסטישע יודענע, וועלכע געפינט פאַר מעגליך צו זאָגען ווען זי דערהערט, אז יוסעלע איז געשטאָרבען; איידער צו זיצען גרויסער-הייד אין הפיסה, איז בוכער צו ליגען אין דר'ערד קליינערהייד, אין נאָך פערזאָנען פון דער ערצהלונג זענען אויך געשילדערט ריכטיג און קלאָר.

נאָך „יוסעלע'ן“ האָט דינעוואָהן פערעפענטליכט נאָך אַנ'ערצעה-לונג פונ'ם קינדער-לעבען „אַלטערעל“. ער האָט אויך געשריבען אַ גאָנץ גרויסע צאָהל נאָוועלען, וואָס זענען געדרוקט געווען אין פערשיידענע יודיש-דייטשע צייטונגען און זיירנאלען.

פון אַנהויב האָט דינעוואָה'נס שפראַך געהאט אַ פעהלער: דאָרט זענען געווען אַריינגעמישט פיעל סלאַווישע ווערטער. אין זיינע לעצט-ווערק איז פאַרגעקומען אַ גליקליכע ענדערונג אין פון „הערשעלע'ן“ איז זיין שפראַך געוואָרען קלאָר און זעהר פאַפולער.

וועגען דעם צווייטען פעריוואָד אין דינעוואָה'נס שאַפן, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען ענדע די 90-ער יאָהרען, וועלען מיר רעדען אויספיהרליכער אין דריטען באַנד.

די שורות פון זיין בלאט.

און דערפאר זעהען מיר, אז ספעקטאָר, וואָס איז אַ רעאַליסט דורך און דורך, בענוצט זיך אין זיינע ראָמאַנען מיט אַזעלכע מעלאָ-דראַמאַטישע עפעקטען, וואָס. דערמאָנען אָן שמ'ר'ס ראַמאַנען. אין „יודישען מוזשיק“ וואַרפט זיך איין העלד פאַר צרות אין וואַסער אַרײַן און איינע אַ העלדין, אַ יודישע טאָכטער פון אַ בירושואַזער פאַמיליע, ווײַל זיך נוקם זיין אָן אַ יונגענמאַן, וואָס ענטפערט איהר נישט אויף איהר ליבע און פערס'ט זיין געליעבטער מיט דער הילף פון אַ יונגער, וואָס איז נאָך כמעט אַ קינד און האָט זיך פריהצייטיג פער-ליעבט אין איהר. אויך אין „עניים ואביונים“ ווערט דער איינפאַכסטער לעזער איבערראַשט דורך דעם געקײנסטעלטען האַראַקטער פון די פערזאָנען. די פאַרשטעלונג וועגן ליבע, ווי זי ווייזט זיך אַרויס אין ספעקטאָר'ס ראָמאַנען, איז פונקט אזוי נאַריש און איבערמירבען, ווי אין שמ'ר'ס ראָמאַנען און די נאַטור-שילדערונגען זענען אויך אזוי פאַלש און אויסגעטראַכט.

די צווייטע אַנאַלאָגיע, וואָס עקסיסטירט צווישען ספעקטאָר'ס ערשטע ראָמאַנען און די פאַלקס-ראָמאַנען פון דער השכלה-עפאָכע — דערבײַ מוז מען מעהר נעהמען אין בעטראַכט דיק'ס ראָמאַנען אײ-דער שמ'ר'ס — איז זייער מוסר-טענדענץ. „דער יודישער מוזשיק“ איז אַ ראָמאַן מיט אַנאידעע און זאָגאַר מיט אַ דאָפּעלטער אידעע. ער ווײַל פאַר אַלעמען בעווייזען, אז יודען וועלן גליקליך זיין נאָר דאָן, ווען זיי וועלן זיך צוריקקעהרען צו ערד-אַרבייט און אויסערדעם, אז דאָס דאָזיגע צוריקקעהרען וועט נאָר דאָן האָבען ערפאָלג, ווען דאָס וועט פֿירקומען אין ארץ-ישראל. דער ראָמאַן פאַנגט זיך אָן מיט אַ מעשה וועגן אַ יודישען סוחר, וואָס וועלנדיג זיין אונאַבגענוג אין לעבען מיגיע בפּוּי, פערלאָזט ער די שטאָרט אין הויבט אָן פיה-רען דאָס גליקליכע לעבען פון אַ פויער. אין דעם לעצטען טײַל פון ראָמאַן זעהען מיר, ווי פאַר זיין הויז בעווייזען זיך באַנדעם פאָגראַם-שטיקעס, פאַר וועלכע אַ יודישער מוזשיק איז דאָך אַ יוד.

די איבעריגע ספעקטאָר'ס ראָמאַנען זענען אפילו נישט קיין סענדענציעזע ראָמאַנען אין אייגענטיכען זין פונ'ם וואָרט, דאָך מאַכט דאָרטען דער מחבר זעהר אָפטע אַבזויכונגען פון דעם עצם טעמאַ. און די אַבזויכונגען זענען נישט געווינדונג דער השכלה-פראָפאָגאַנדע, ווי אין דיק'ס צייטען, נאָר ספעקטאָר סטאַרעט זיך אין זיי צו דרשנען איבערהויפט וועגען פערבעסערן די זיטען און אָננעהמען שענע מאַניערען. למשל, אין אַ שטעלע אין „עניים ואביונים“ פאַלט

ראטור א דאנק זיין אינציאטיווע אין טעטיגקייט אלס רעדאקטאָר אין די ערשטע בענדער פונ'ם „הויז-פריינד“ טרעפן מיר אלס מיט-ארבייטער צוגלייך מיט אבראמאָוויטש'ען, לינעצקיין, מיכל נאָרדאָנען, צונוערין, גאָלדפאָדענען און די אנדערע שריפטשטעלער פון דער השכלה-עפאָכע, אויך יונגע מחברים פונ'ם נייעם דור, ווי פרוג, די-נעזאָהן און ראַבינאָוויטש, די ווערק פון וועלכען מיר וועלן שפעטער בעטראַכטען, דוד פרישמאן, א טאלאנטפולער פאָעט און ליטעראַרישער קריטיקער, (וואָס האָט זיין טעטיגקייט געווידמעט פאר אלעס דער העברעאישער ליטעראטור, האָט אָבער אויך אין יודיש געשאפן אויסגעצייכענטע זאכען) איזאבעלא, דער ליטעראַרישער פסעוודאָנים פון ספעקטאָר'ס פרוי, און פיעלע אנדערע. אין די זאמעלביכער „הויז-פריינד“ געפינען זיך צוגלייך ארטיקלען וועגען וויסענשאפטליכע ענינים, וואָס זענען געשריבען אין א זעהר פאָפולערער פאָרם: דאָס האָט מיטגעהאָלפן, אז די אויסגאבע זאָל האָבען א דויערהאפטען און פערדיענטען ערפאָלג.

אין ספעקטאָר'ס ראַמאנען, בעזונדערס אין די ערשטע, וואָס ער האָט געשאפן, איז זעהר בעמערקבאר די ווירקונג פונ'ם פאָלקס-ראַמאן, פון יענעם, וואָס מיר האָבען בעטראַכט אין פאָריגען קאפיטלע. וויעדער גערעדט, האָט דאָך נאָר דער איינציגער מין געקאנט דיענען אלס מוסטער פאר א יונגען ראַמאניסט, וואָס האָט קיין פרעמ-דע ליטעראטורען נישט געקאנט. אבראמאָוויטש'עס ראַמאנען, וואָס האָבען אויסגעטראָטען אזא ליכטיגען וועג אין דער יודישער ליטע-ראטור, זענען נישט געווען, ווי מיר האָבען געזעהן, קיין ראַמאנען אין אמת'ן זין פונ'ם וואָרט: ליכטיג געזאָגט, שטעלען זיי פון זיך פאָר זאמלונגען פון עפיואָדען אין בעשרייבונגען, וואָס זענען צווישען זיך פערבונדען נאָר אדאנק דער איינהייט פון זייער מחבר'ס טאלענט; פון דער אנדערער זייט האָט דער רעדאקטאָר פונ'ם „יודישען פאָלקס-בלאט“ ליעבער אָנגענומען ראַמאנען פון דעם מין „פאָלקס-ראַמאנען“. ווייל אדאנק זיי, האָט ער געקאנט, פערמעהרענדיג די אינטריגעס אין אַריינפיהרענדיג שטענדיג נייע געשעהענישען, פערגרעסערן אויף וויפיעל ער וויל די גרויס פון זיינע ראַמאנען אין אָנפילען לייכט

חסידים, די בעציהונג פונ'ם מחבר צום גרינדער פון דער צעווענונג, צום בעש"ט, וועלכער איז דער הויפט-העלד פונ'ם ראַמאן, איז פול מיט סימפאטיע און רעספעקט. דער ראַמאן איז נישט פערענדיגט.

שלעפען אין דער שנישער שטאדט, וואו ס'איז יא פערהאן א מקוה. רבי טרייטער, דער איינציגער פוהרמאן אין שטערטיץ, בענוצט זיך מיט דער ביטערער לאגע פון זיינע קינדען אין מאכט גלענצענדר געשעפטען.

אין איינעם פון זיינע לעצטע ראמאנען, אין דער איז אויך דער בעסטער, „די קאליקעס“¹⁾, האָט ספּעקטאָר גענומען פאר זיין העלדין א יונג יודיש פרייליך, וואָס בעזוכט אין פעטערבורג אקווערסקע קורסען, דאָך איז דאָס הויפט-טעמא אין ראמאן דאָס לעבען אין די קליינע יודישע שטעטדליך. „די קאליקעס“ דאָס איז די מענגע יודישע יונגע לייט, וואָס האָבען קיין בעשעפטיגונג נישט, קיין געזעל-שאפטליכע לאגע, טויגען צו קיין זאך נישט, שליומוז'ס. דאָס זע-נען אויך יונגע מירלעך, וואָס ווערן דערשטיקט אין דער שווערער ליפט פונ'ם קליינעם שטערטיץ, וואו זיי מוזען פערבריינגען די בע-סטע יאָהרען פון זייער לעבען, ווארטענדיג אויף א יונגעמאן, וואָס טויג צו קיין זאך נישט אין האָט מיט איהר חתונה צוליעב איהר גרן. אירא, די העלדין פון ראמאן, וויל זיך ארויסריסען פון דער דאָזיגער נידריגער לאגע און שפעטער, אז זי וועט, א דאנק איהר ארבייט, ווערן אונאָבהענגיג אליין, וועט זי זיך צוריקקעהרען אין איהר שטערטיץ און פערשפרייטען דורך וואָרט און ביישפיל די אי-דעען פון ארבייט, וועלכע מאכט פריי און גיט-א העכערן ציעל אין לעבען.

אירא בילדעט א נייען טיפוס אינ'ם יודישען לעבען; זי גע-הערט צו די יעניגע פונ'ם נייען דור, וואָס אוועקגעהענדיג פון שטער-טעל חלום'ען זיי נישט, למשל, ווי זייערע טאטעס אָדער עלטערע ברודער, די משפיל'ס, צו בלייבען אין דרויסען, צוואמענציגיסען זיך מיט אנדערע; ניין, זי ווילען פערקעהרט. זיך צוריקקעהרען אין פיהרען א לעבען צו גלייך מיט די מיליאָנען ברודער זייערע און שוועסטער און זעהן דאָס גליק פונ'ם פאָלק אין דער עמיטיוקלונג פון זייערע אינערליכע כחות. אויף דער פראגע פון אַנ'אלטען משפיל, מיט וואָס איז דער נייער דור בעסער פאר'ן פאָריגען, ענטפערט אירא דרייטט:

„מיט דעם בעסער, וואָס מיר וועלן נישט אוועק ווייט פון אונ-

(1) „קאליקעס“, ערצהלונג פון מ. ספּעקטאָר. ווילנא, 1902, ז. 144: דאָס

ערשטע מאָל געדרוקט אין „וור“, 1900, 52-1.

ער אן אויף די חסידים, פארוואס זיי בעגעהען זיך נישט ווי געהע-
ריג מיט פרויען⁽¹⁾; זיינע סימפאטישע העלדען רעזאנירען אהן אנאייפ-
הער, שטראפן, מוסרן, ביז עס ווערט שרעקליך לאנגווייליג, גאר
אין דעם זענען שולדיג דעם מחבר'ס אַבווייכונגען אלץ אויך.

דאך, נישט קוקענדיג אויף אלע פעהלערן, וואָס מיר האָבען
אַנגעצייכענט, מוז מען אָנערקענען, אז שוין גלייך פון אָנפאַנג האָט
זיך ספעקטאַר אַרויסגעוויזען פיעל העלער אלס די פאַלקס-ראַטאָניסטען
פון דער השכלה-עפאָכע. ווי פיעל געקונצעלטעס עס זאָל נישט זיין
אין געוויסע ראַטאָנען זיינע, דאך ענטהאלטען זיי אויך אמת'ע, רע-
ליזשישע טיילען. ער האָט אין זיי געשילדערט דאָס יודישע לעבען,
וואָס איז געגליכען צו אַ טייל מיט גרויסע וועלען און רוישענדיגע
וואַסער, וועלכער טראָגט אַוועק גוטס און שלעכטס, די ציטערניגע
כחות פון גליק און די ביטערקייטען פון טויט. די מעלאָדראַמאטישע
עלעמענטען, ווענען וועלכע מיר האָבען גערעדט, זענען אין אמת'ן
גערעדט אַריינגעפאלען אין ספעקטאַר'ס ראַטאָנען איבער צופעליגע
מאָטיווען. אין דעם גרעסטען און בעסטען טייל פון זיינע ראַטאָנען,
דאָרטען, וואו ער ווייזט אַרויס זיין אמת'ען טאלענט, ערשיינט
ספעקטאַר אלס אַנאָבאָלטער, וואָס איז אפשר נישט טיעף, ער איז
אַבער יעדענפאלס זעהר פינקטליך און זעהר אינפארטייאיש אין לעבען.
ער בעמערקט דאָס גוטע און דאָס שלעכטע, דאָס שענע און דאָס
העסליכע, דערפֿי אָבער לאָזט ער זיך נישט פערפיהרען דורך איינס
און ער געהט נישט איבער דאָס צווייטע, ניין, ער האָט קיין
אַנדער וועג-ווייזער נישט, ווי דעם אמת און דאָס שטרעבען צו שיל-
דערן גענוי אין דייטליך אלץ, וואָס ער האָט געוועהן.

בעזונדערס צייכענט ער זיך אויס מיט זיינע לעבענס-זיילרע-
רונגען פון קליינע מענשעלעך און קליינע שטעדטלעך, אַרבייטער,
בעלי-מלאכות, „מענשען“, הענדלער א. א. וו. פון זייערע פריידען
אין ליידען. אין „רבי טרייטעל“ זעהען מיר ווי גאר אַ קליין, נישט
בעדייטענדיג געשעהעניש קעהרט איבער דאָס לעבען פון אַ קליין
שטעטטל מיט'ן קאָפּ אראָפּ. די מקוה איז אָנגעברענגט געוואָרען און
ס'איז נישטאָ קיין מיטלען צו בויען איינאָנדערע. די איינוואוינער פונ'ם
שטעטטל, הויפטוועגליך דער ווייבערשער טייל, מווען זיך געבאָד

(1) ענינים ואכזריות אָדער גליקליכע און אונגליקליכע פון מרדכי ספעקטאַר,

צווייטע מערבסערטע און פערטערטע אויסג. אין 3 טיילען, ווילנא 1903, ז. 83.

נישט מאַלען יענע לאַנגע אין אונזעליכע אַבווייכונגען, וואָס בילדען דעם גרעסטען פעהלער פון זיין סטיל.

מיר גיבען דאָ איבער אין אייניגע ווערטער דעם סיוושעט פון זינער אַ נאָוועלע מיט'ן נאָמען „די בריילען“ (1).

שרה-פעסי האָט פערלירען די בריילען פונקט ערב יום כפור ביי דער נאכט. געוואלט, געאקערט—נישטאָ. היינט וואָס פאנגט מען אָן צו טאָן? מען קען דאָך נישט דאווענען, אין דאווענען מוז זי. מען דארף דאָך אויסבעטען ביים רבנו של עולם אַ גוטען און געוונדטען יאהר פאר זיך און פאר דער פאמיליע. זי ווייס, אז נאָר זי וועט עס טאָן און נישט קיין אנדערער: די איבעריגע, איהר מאן אפילו, געהען שוין לאַנג נישט אין שול. שוין ימים נדמים האָט זי פערוואָרפען די ווירטשאפט און האָט נאָר געדאווענט און תחינות גע-זאָגט. איז נאָ דיר, דוקא אין דער רעכטער מינוט בלייבט זי מיט צוואַמענגעלייגטע הענד ביי אַזאַ געפאָהר? דאָס האַרץ קלאַפט איהר, זי פיהלט, אז זי קען מעהר נישט איבערטראָגען דאָס שרעק-געפיהל, וואָס האָט אַרומגעחאָפט איהר גאַנצען מהות. ערשט מיט אַמאָל הוי-בען זיך אָן פון איהר טויל צו שיטען ווערטער פון תפילות, ווי פון זיך אַליין. די ווערטער זענען נישט פון דאווענען, זיי געהערען איהר, נאָר איהר אַליין. שרה-פעסי איז געוואָרען רוהיגער, שטילער: זי איז זיכער, אז דאָס מאָל האָט גאָט דערהערט איהר תפילה.

אין דער צווייטער נאָוועלע (2) דערצעהלט דער מחבר אַ מעשה פון אַ קינד, וואָס איז געבליבען אַ יתום נאָכ'ן פאָטער און וואָס וויל בעטען אליהו הנביא, ווען ער וועט קומען פסח צום סדר ביי זי אהיים, ער זאָל זעהן וואָס גיכער צו בריינגען משיח'ן, כדי זיין פאָ-טער זאָל זיך צוריקקעהרען — אויפשטעהן תחת המתים און זיין מו-טער זאָל נישט זיין מעהר טרויעריג.

דער שוואַכער טאָן, וואָס איז צוגלייך אַביסעל מעלאַנכאָליש, גיט נאָך צו ספּעקטאַר'ס ערצעהלונגען פון קליינע טראַגעדיעס ביי קליינע מענשעלעך—מעהר רייך אין שענקייט.

(1) אין „יוד“ 1901, 36.

(2) „דער סדר“—„יוד“ 1901, 14-15.

זער פאָלק, ווי איהר הָט געטאָן, מיר וועלן אונזער לעבען מקריב זיין פאר אונזערע אומגליקליכע ברודער און שוועסטער, מיר וועלן זיך נישט שעמען צו לעבען מיט זיי צוזאמען; איהר האָט אַלץ געטאָן נאָר צוליעב זיך, אַנטלאָפּען אין דער גרויסער וועלט, זיך דער-ווייטערט פון אייערע ברודער, געטאָן אַלץ, אז מען זאָל אין אייך נישט דערקענען אַ סימן פון יוד. מיט אַלעס יודישען האָט איהר זיך געשעמט און אַלץ נאָכגעטאָן, נאָכגעקרימט פרעמדע. אין אייער לעבען, אין אייער אויפפיהרונג, אין אייער ערציהען קינדער, — אַלץ, אַלץ האָט איהר געטאָן נאָר נישט יודיש... מיר וועלן זיין בעסער דורך דעם, וואָס מיר וועלן זיך נישט שעמען מיט אונזער פאָלק, מיר וועלן נישט נאָכקרימען פרעמדע, מיר וועלן אָפּען לעבען אונזער אייגען לעבען, מיר וועלן אונזערע קינדער ערציהען אזוי, אז זיי זאָלען קענען זייער פאָלק, זייער געשיכטע, זיי זאָלען לייער האָבען דאָס פאָלק, פון וועלכען זיי קומען אַרויס, זיי זאָלען זייערע פערהיגקייטען פערנוצען פאר אייגענע, פאר אונזערע שוואַכערע..."

די קינסטלערישע מעלות ספעקטאָר'ס זענען מיטעלמעסיג. זיין סטיל איז איינטאָניג, בלאַס, שוואַך, עס לעבט נישט. זעלטען ווען ער געפינט אין די פערזאָנען און זאָלען, וואָס ער בעשרייבט, זייערע מערקווירדיגע, האַראַקטעריסטישע שמריכען. ער קלייבט ביסלעכווייז, לאַנגזאַם שטריך פאר שטריך, צוזאַמענמישענדיג די, וואָס זענען טיפּ פיש און נייטווענדיג, מיט יענע, וואָס זענען נאָר צופעליג אין וואָס פערפלאַנטערן מעהר נישט דאָס בילד. פון פיגורען געלינגען איהם אַס בעסטען אַלטע יודענעס און קינדער. די איינפאַכע פסיכאָלאָגיע פון אַנאַלטער יודענע, וואָס ווייס נישט, ווי זיך צו ראַטעווען אין שווערע פאר די נייע אידעען, וועלכע זי פערשטעהט נישט, אָבער וועלכע צושטערען אַלץ, וואָס ס'איז איהר טייער, איהר פאַמיליען-לעבען און איהר אמונה; די נאַאיווע און אָפט אזוי אידעלע איבער-לעבונגען פון דער אונוויסענדער קינדער-נשמה, — דאָס האָט ספעקטאָר מעהרערע מאל געציילענט גלענצענדיג, ווי אַ קינסטלער. אַזעלכע טיפּ פון טרעפּען זיך כמעט אין אַלע זיינע ראָמאַנען, די בעסטע אָבער פון זיי געפינען מיר אין אַ רייע נאָוועלען, וואָס זענען אפשר דער אויסגעצייכענטסטער טייל פון ספעקטאָר'ס ווערק.

פערבייגעהענדיג מוזען מיר בעמערקען, דאָס די נאָוועלע מיט איהר צוזאַמענגעדריקטער פאָרם, אַ דאַנק וועלכער די ערצעהלונג ווערט אין איהר קאָנצענטרירט, איז איבערהויפט זעהר פאַסענד פאר ספעקטאָר'ס טאַלענט, ווייל זי גאָראַנטירט אַס בעסטען, אז ער וועט

ליטערארישען נאָמען שלום-עליכם, איז זיכער דער פאָפּולערסטער שריפטשטעלער ביי אלע טיילען פון פּאָלן. ער האָט געהאַט דאָס גליק, וואָס איז אזוי זעלטען אין די מאָדערנע ליטעראטורען, צו ווערן גלייך געליעבט און געשעצט אין אלע קלאַסען פונ'ם פּובליקום, און זיינע ווערק זענען כמעט די איינציגע אין דער יודישער ליטעראטור, וועלכע רופען אַרויס ביי אלע לעזער אָהן אונטערשייד פון פארטייען נאָר דאָס געפיהל פון עסטעטישען פערזענליכען.

שלום-עליכם איז אַ זעלטענער אין דער יודישער ליטעראטור; ער איז דער איינציגער טאַלענטפולער שריפטשטעלער אין דער דאָ-זיגער ליטעראטור, וואָס פערשטעהט פריי, פּרעהליך צו לאַכען, אָהן אַ שום הינטער-געדאַנק פון מוסר. דער אַ ביטערן געבען-געשמאַק. ער איז אַ קינסטלער און נאָר אַ קינסטלער. די קונסט, אויף וויפּיעל זי ווייזט זיך אַרויס אין זיינע ווערק, האָט נישט קיין אנדער ציעל, ווי צו אַמיוזירען דעם לעזער, צו פערשאַפען איהם פערזענליכען אין בעסטען זין פונ'ם וואָרט.

ער אַרבייט, אַנטוילנעמענדיג און אַ גרויסער צאָהל יודישע אויסגאַבען. אין 1893 איז ער צוריקגעקומען קיין קיעוו און האָט זיך ווידער גענומען פאַר געשעפט; זיין ליטע-ראַרישע מעטיגקייט אָבער איז דערפון נישט געוואָרען שוואַכער. נאָר די פאָגראַמען פון 1905, ווען אויך קיעוו האָט געליטען, האָבען איהם אינגעניצען רואנירט און ער האָט עמיגרירט קיין אַמעריקאַ, וואו ער איז אין פערלויף פון צוויי יאָהר געווען מיט-אַרבייטער אין די יודישע זשורנאַלען און האָט געשריבען מעאטער-פיעסען. אין 1907 קעהרט ער זיך צוריק קיין אייראָפּע איבער פאַמיליען-אַנגעלעגענהייטען. אין פאָלגענדען יאָהר האָט מען געפוינעט זיין ליטעראַרישען יובילעאום.

אויסער די ראָמאַנען, ערצעהלונגען און מאָנאָלאָגען, וואָס ער האָט געשא-פּען, האָט ראַבינאוויטש אויך געשריבען ליעדער, וואָס זענען פערעפּענטליכט געוואָרען אין „קול מבשר“ און „פאַמיליע-פריינד“ און איינגעפון זיי זענען זעהר פאָפּולער (זעהט, למשל, אין דער זאַמלונג פון פאָלקס-ליעדער פון גינזבורג און מאַרעק 82, דאָס ליעדעל האָט שלום-עליכם געשריבען) און אויך איינגע מעאטער-שטיק (זעהט דאָס קאַפיטעל איבער מעאטער).

ראַבינאוויטש האָט אויך געאַרבייט, אָבער אָהן גרויס ערפאָלג אין העברעאישע און רוסישע זשורנאַלען. ער האָט נאָך געשריבען מעהרערע אַרטיקלען און קריטישע פעליעמאַנען, אַנטאַלענדיג אויף די פאָלקס-ראָמאַנען פון ש״מ'ר'ס חדר. פיעלע פון זיינע ווערק זענען איבערגעצט געוואָרען אין רוסיש, פויליש, דייטש, ענגליש, רומעניש, האַ-לענדיש און סלאָוועניש.

VIII.

ז. ראבינאוויטש (שלום עליכם).

שלמה ראבינאוויטש¹), וואָס איז מעהר בעקאנט אונטער זיין

1) געבוירען אין 1859-טען יאָהר אין דער שטאָדט פערעיעסלאוו (פּאָלשאווער נוב.), זיין ערשטע ערציהונג האָט ש. ראבינאוויטש בעקומען אין חדר, אַלט וויענדיב אַ יאָהר פּונפּעהן האָט ער זיך אָנגעפאנגען צו בעקענען מיט דער העברעאישער השכלה-ליטעראטור. פון 1880 ביז 1883 איז ער געווען קאזיאנער רב אין לובני. צו דער צייט טאָק האָט ער פערעפּענטליכט ווינע ערשטע אַרטיקלען אין די העברעאישע ווערנאלען. אין 1883 איז ער געוואָרען איינער פון מעטינסטע מיטאַרבייטער אין צעדערבוים'ס „יודישען פּאָלקס-בלאט“, וואו ער האָט געדרוקט ליעדער, אייניגע פון וועלכע ס'זענען גע-וואָרען זעהר פּאָפּולער. ווין אמח'ער טאלענט האָט זיך אָבער באלד אַרויסגעוויזען אין די ערצהלונגען און פּעליעטאָנען, וואָס ער האָט געדרוקט אין דעם זעלבען בלאט. אין 1888-טען יאָהר ווען ספּעקטאַר האָט פערעפּענטליכט זיין יאָהר-בוך דעם „היו-פריינד“, האָט ראבינאוויטש, וואָס האָט געלעבט דאן אין קיעי און איז געווען גאנץ רייך, געשאפּען אַ צווייטען יאָהר-בוך: „די יודישע פּאָלקס-ביבליאָטעק“. ער איז געווען דער ערשטער רעדאַקטאָר, וואָס האָט געצאָהלט ווינע מיטאַרבייטער, די בעסטע שריפט-שמעלער פון יענער צייט. (צווישען די מיטאַרבייטער זענען געווען: אַבראַמאוויטש, לי-געצקי, צווייפּעל, גאָטטלאָבער, י. ל. גאָרדאָן, פּרץ, פרישמאַן, מ. י. ראבינאוויטש-בן-עמיס), י. לעווין (יהל'ל), ראַבניצקי (רבי קצין), דינעוואָהן, שאַצקעס א.א.וו.) אין ער שטען באַנד פון דער „פּאָלקס-ביבליאָטעק“ האָט ראבינאוויטש געדרוקט זיין ראָמאַן „סטעמפּעניו“ און אין דעם פּאָלגענדען באַנד, אין 1889, זיין צווייטען ראָמאַן „יאָסעלע סאָלאַוויי“. אין 1890-טען יאָהר צוליב מאַטעריעלע סכּוּת האָט ער זיך אַרױבערגעקלי-בען וואוינען קיין אָרעס. פון דענסטמאָל אָן האָט ער גאָר געלעבט פון זיין ליטעראַרי.

פאפולאריזירט אין דער יודישער ליטעראטור אין וואָס שלום עליכם האָט געפרובירט צו בעשרייבען אינטער די נעמען פתרילעווקע, מאַ-זעפאָווקע א. א. וו. די ווירקונג, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט געהאַט אויף שלום עליכם'ן, פיהלט זיך בעוונדערס אין די שילדערונגען, וואָס דער לעצטער האָט געגעבען פון קליינשטערטעלדיגע לעבען און וואָס זענען הויפטזעכליך פערעפענטליכט געוואָרען אין דער סעריע מיט'ן נאָמען „קליינע מענשעלעך מיט קליינע השגות“ (1). דאָס זענען נישט נאָר די זעלבע הומאָריסטישע שילדערונגען פון די איינוואוינערס אָרעמען לע-בען, פון זייערע לעכערליכע מלבושים, קליינליכע געשעפטען, נאָר-שען שטאַלץ, נאָר אָפט טרעפען מיר דאָ פראַזען און אויסדריקען, וואָס זענען אַרויסגענומען פון די ווערק פונ'ם מחבר, וואָס האָט גע-שאפן „פישקע דעם קרומען“ און „דאָס ווינשפינגערל“. און אפילו אין די בילדער, וואו עס פיהלט זיך אזוי שטאַרק אַבראַמאָוויטש'עס ווירקונג, קען מען זעהן דעם אינטערשייד צווישען די ביידע שריפט-שטעלער. שלום עליכם'ס שטריך שיינט צו זיין ליכטער, ער שוועבט איבער דער אויבערפלעכע פון די זאַלען, נישט אַראָפּלאָוענדיג זיך טיעף אין זיי, ער פערזאָנלעכט נישט, ער גלעט אַ מאָל אין אָפט, מען מוז מודה זיין, קיצעלט ער נאָר.

די פתרילעווקער איינוואוינער זענען, אַרימעלייט, בעטלער, ווי די קאבצאנסקער; דאָס וואָרט גופאָ „פּתריאליק“ בעדייט דאָס זעלבע, וואָס אַרימאָן אין דאָך — אזוי פערזיכערט אונז דער מחבר — איז אַ פּתריאליק נישט אזא אַרימאָן, ווי די אנדערע. אז איינער רעדט אַרויס, דאָס ער איז אַ פּתריאליק, זאָגט ער עס אַרויס מיט אזא מין נגון, ווי ער וואָלט לביש זאָגען: „איי בין איך קיין עין-הרע אַ פּתריאליק!“ און וואָלט מיראָ האָבען, אז אימיצער וועט איהם חס וחלילה מקנא זיין און עס קען איהם נאָך שאַרען זיין גליק. פון וואנען נעהמט זיך די דאָזיגע צופרידענקייט פון די פתרילעווקער? דאָס איז שווערליך צו זאָגען. שטענדיג זענען זיי פרעהליך, כמעט שטאַלץ מיט זייער לאַגע. זייער פרייליכקייט דריקט זיך אויס אין זייער נייגונג צו גלייכווערט-לעך; די המצאות און ווערטלעך זאָגען זיי יעדע רגע, ווענען יעדער ערשיינט פון זייער לעבען. מען דערצעהלט אַ המצאה פֿון אַ פּתרי-לעווקער, וואָס האָט זיך אוועקגעלאָזט אויף דער וועלט אין האָט זיך

(1) שלום עליכם'ס אלע ווערק. פערלאַג „פאָלקס-בילדונג“, ווארשוי. 1903, ב.

אבראמאָוויטש, די ווירקונג פון וועלכען ס'איז געווען זעהר בעדייטענד אויף אונזער שרופטשטעלער, האָט אויך, ווי מיר האָבען עס געזעהן, אָנגעפילט די יודישע ליטעראַטור מיט גערויש פון לאַלען אין דער צייט פון דער השפּלה-עפּאָכע; נאָר אבראמאָוויטש'עס לאַלען איז געווען פול מיט ביטערקייט. דאָס איז געווען אַ לאַלען דורך טרערען, אַ לאַלען, וואָס איז פּינליכער און שמערצליכער אלס די טרערען גופא. דאָך צוגלייך מיט אַט דער ספּעציעלער פאָרם פון הומאָר, „גאלגענהומאָר“, וועלכע האָט געפונען איהר שאַרפּסטען אויס- דריק ביי מענדעלע מוכר ספרים, האָט ביי'ן יודען עקזעסטרט נאָך אַ צווייטע הומאָר-פאָרם, אַ קורצע, וואָס איז דער אויסדריק פון לוס- טיגקייט און שפּעטערדיי און ווייזט, אַז דאָס פאָלק איז מאָראַליש גע- זונד און קוקט אָפּטימיסטיש אויף דער וועלט. דאָס לעבען איז ביטער, עלענד און מיט צרות פול, דעסטאָ מעהר פיהלט זיך דאָס בלדערפניש אמאָל אַ לאַך צוגעבען, ווען עס ווערט עפּעס אַביסעל לייכטער דער דרוק פונ'ם פינסטער'ן לעבען. עס ווילט זיך גלייכווערטלעך, זיך אַמיוורען, אָבלאָלען האָטש פון זיך אליין.

אין שלום עליכם'ן, וועלכען מען רופט דער יודישער מאַרק טווען, איז געגעבען געוואָרען דער טאַלענט צו וויווען אין זיינע ווערק, אין אַנאָרגיניעלער און ציגלייך אמת'ער פאָרם, אָט די פרעהליכקייט, צום לעזערס גייסטיגער בענייאונג און ערפרישונג. שוין אין די נעמען פון זיינע העלדען איז אַריינגעלייגט אַזוי פיעל בעאַבאַכטונג און קאָ- מיסעס, אַז זיי זענען אַריין אין דער לויפּענדער שפּראַך און עס איז גענוג אין אַ פּרוואַט-געשפּרעך אָדער אויף אַנאָפּענטליכער פּערזאָנלונג צו דערמאָנען דעם נאָמען פון זיינעם אַ העלד, אַז אין אַ רגע זאָלען אַלעמענס פנים'ער בעקומען אַ פרעהליכען און צופריעדענעם אויסדריק. ווען ראַבינאָוויטש האָט געדאַרפט האָבען סיוושעמען פאַר זיינע פיעלע קאָמישע ערצעהלונגען, האָט ער ווייט נישט געדאַרפט זוכען. ער האָט זיי געהאַט ביי דער האַנד; אין יעדען ווינקעלע פונ'ם יודישען תּחום האָט דאָס קינסטלערישע אויג ענטדעקט זיי און ער האָט טאַקע אין פּערלויף פון פינף און צוואַנציג יאָהר געקאָנט אָנשרייבען אַרום צוויי און צוואַנציג בענדער, דער גרעסטער טייל פון וועלכע ס'בעשטעהט פון קאָמישע ערצעהלונגען און מאָנאָלאָגען.

ערשטענס, האָט ער פאַר זיך געהאַט דאָס יודישע לעבען אין פּערלויף פון איינעם אָדער צוויי דורות, אַזוי, ווי עס איז געבליעבען עד היום אָפּט, בעזונדערס אין די קליינע שטעטלעך, אין די אַלע שונעאָדעווקעס און אנדערע, וואָס בענדעלע מוכר ספרים האָט אַזוי

אויס דעם „צפירה“ אין אלע ניסען, וואָס טוען זיך אָב אויף דער וועלט, ווערט מען געוואָהר פון איהם, דאָס הייסט נישט פון איהם, נאָר דורך איהם. ער לייענט זיי און זיי פערטייטשען; ער דערזעהלט און זיי לערנען דעם פשט; ער זאָגט זיי, וואָס עס שטעהט, און זיי דרינגען אָפּט פערקעהרט, ווארום זיי פערשטעהען בעסער. (1)
דער געדאנק אז „זיי פערשטעהען בעסער“ איז אין אַלגעמיין איינער פון די שטאַרק אָנגענומענע געדאנקען צווישען די כתריליווקער. עס וואָלט זיי אפשר געפאלען שווער, ווען זיי וואָלטען געדארפט ער-קלערן, אויף וואָס די דאָזיגע אידעע שטיצט זיך. נאָר דאָס איז אזאך, וואָס זיי האָבען גאָרנישט געמראכט וועגען דעם, און די גאנצע וועלט האָט זיי אָנגענומען אַלס אַ זיכערן אמת. זאָגאר ווען זיי האָבען עפעס נישט פערשטאנען לגמרי, האָבען זיי דאָך זייער רוהיגקייט נישט פערלוירן. רען און זענען זיכער געווען, אז צום סוף וועט זיך אַרויסווייזן, דאָס זיי זענען גערעכט.

אזוי, למשל, ווען מען האָט צום ערשטען מאל דערזעהלט ווע-גען אייזענבאהנען, האָבען די כתריליווקער איינשטימיג ערקלערט, אז דאָס איז אַ פאַלשע מעשה און אז דאָס האָבען פוסטע מענשען אויס-געטראַכט. ערשט אז אין אַ צייט אַרום האָט איינער פון זייערע דער-זעהלט, אז ער איז אַליין געפאָהרען מיט'ן באָהן און האָט אַלץ אָבגעשילדערט ביז אַ ברעקעלע, האָבען איהם די כתריליווקער שוין אויסגעהערט מיט מעהר אויפמערקזאמקייט; חברה האָט געזאָגט, אז זיי גלויבען איהם, דאָס די אייזענבאהן עקסיסטירט טאַקע, נאָר... נאָך עס וועט נישט אויסגעהאַלטען ווערן. און ביי די ווערטער האָבען די כתריליווקער עפעס געקוקט איינס אויף דאָס אַנדערע אין האָבען רעטזעלאַפּט, אָבער צוגלייך זייער ציפריעדען, אינטעריגעשמייכעלט.
די כתריליווקער האָבען זיך זייערע אידעען, זייערע זיטען און זאָגאר די ווערטער פון דער שפראך געהמען ביי זיי אין מויל אָן אַ בעזינדערן זין, וואָס שטימט איין מיט זייערע אייגענע געדאנקען און געפיהלען. קיינער קען נישט בעסער די שפראך פון די כתריליווק-קער אַלס שלים עליכס, אין ער פערשטעהט זיי אויסצוניצען די פער-שיעדענע אינטערעסאַנטע קאָמישע עפעקטען אין קליינע ערזעהלינגען אין מאָנאָלאָגען, וועלכע שילדערן סצענעס פון קאָכעדיגען אמת'ן לעבען.

פארשלעפט אזש קיין פארוו; דאָ האָט ער זיך צוגעשלאָגען צו דאָס-
שייד'ען און איהם פאָרגעלעגט, ער זאָל קויפֿען אַ מיטעל צו לעבען
אייביג אין גאנצען פאר 300 רובל. אַז ראָטשילד האָט איהם אכגע-
צאָהלט דריי הונדערטער אחת ואחת, האָט דער כתריליווקער זיך אָפּ-
גערופֿען צו ראָטשילד'ען בזה הלשון: „איוב איהר ווילט, פאני, לעבען
אייביג, ווארפט אונעק דאָס פארוו און קלויבט זיך איבער צו אונו
קיין כתריליווקע, וועט איהר קינמאָל נישט שטארבען, וואָרום זינט
כתריליווקע איז אַ שטאָדט, הערט איהר, איז נאָך דאָרט קיין גביר
נישט געשטארבען." (1)

די בתריליווקער אלײן האלטען זעהר שטארק פון זייערע אייגענע אינטעלעקטועלע פעהיגקייטען; זיי רעדן, און זיי זענען גרויסע מענ-שען קענער אין פערשטעהען די וועלט איבערהויפט בעסער פאר יעדען אנדערן. „נישטאָ איין זאך אייף דער וועלט, וואָס מען זאל דערפון נישט וויסען אין בתריליווקע; נישטאָ איין נייעס אייף דער וועלט, וואָס מען זאל דערפון נישט געוואָהר ווערען אין בתריליווקע“ (2). אזוי, למשל, איז געווען אַ צייט, ווען אין בתריליווקע האָט מען געטראַכט און געהאַלט נאָר וועגען איין זאך: וועגען מעשה דרייפּוס. „איך ווײַס נישט, זאָגט דער מחבר, אויב די מעשה פון דרייפּוס'ען האָט נאָך ערגיץ אָנגעמאַכט אזא רעש ווי אין בתריליווקע. אין פאַרזי זאָגט מען האָט דאָס אייך געקאַכט ווי אין אַ קעסעל... נאָר אזוי פיעל עגמטה-נפש מיט אזוי פיעל יסורים און בזיונות, ווי בתריליווקע האָט דערפון געהאַט—דאָס וועט פאַרזי נישט האַבען ביז משיח וועט קומען“.

„פון וואנען איז מען אין כתריליווקע געוואָהר געוואָרען פון דרייפוס'ען? דאָס וואָלט איהר נישט פרעגען. וואָרום למאי ווייסט מען דאָרטען פון דער מלחמה, וואָס די ענגלענדער האָבען געפיהרט מיט די בייערן? פון וואַנען ווייסען זיי, וואָס אין קיטאי טוט זיך? וואָס פאַר אַ מחותן איז כתריליווקע מיט קיטאי? די גרויסע מסחרים, וואָס זיי פיהרען מיט דער וועלט? מיי בעקימען זיי פון וויסאָצקין פון מאַסקווע, און דאָס געלע זומער-שטאָף, וואָס מען רופט דאָס „טשע-שון-שטא“ טראָגט מען נישט אין כתריליווקע... פון וואַנען האָט פאָרט כתריליווקע אָנגעשמעקט די מעשה פון דרייפוס'ען? פון זיידלען. זיידעל שמעיה'ס איז דער איינציגער אין שטאָדט, וואָס שרייבט

Jbidem (I, III, 86, ז. די שטאָדט בתריליווקע).

(2) "פערביינקט א הויט" 155

קומען זיי אלע צוגעהן, ועצען זיך אוועק ביים טיש, זינגען, טאנצען, פיהלען און דאס הייז מיט רעש אין טימעל, און דער יוד איז זיכער גליקליך, גליקליך פון נחת... און די ערצהאלונג פערענדיגט ער מיט די ווערטער: „ווער איז צו מיר גלייך? וואס מיר ברודסקי? וואס מיר ראטשיצקי? א קיסר, ווי איהר זעהט מיך א יודען, א קיסר“.

מען דארף דורכלעזען דעם גאנצען מאנאלאג, כדי צו זעהן מיט וואס פאר א זעלטענעם טאלענט און הומאריסטישען פייער דער מחבר שילדערט די סתירה, וואס עקסיסטרירט צווישען די רעאלע בעדינגונגען פון יודישען לעבען און זיין אפטימיסטישען גייסט, א דאנק וועלכען ער רופט אן „נחת פון קינדער“ דאס, וואס א געוועהנליכער מענטש, נישט א כהנאליק, וואלט גיכער אנגערופען „צרות פון קינדער“.

שלום עליכם'ס כהרליווקע שטעלט מיט זיך פאר, ווי מענדעלע מוכר ספרים'ס טוניעאדעווקע, דאס טראדיציאנעלע יודישע לעבען, וואס איז נאך נישט בעריהרט געווארען פון דער מאדערנער קולטור. דאס איז דאס יודישע לעבען אין זיין אלט פערגליווערמען צושטאנד, אזוי ווי עס האט זיך אויסגעבילדעט אין פערלויף פון יאהרהונדערטער אין עס איז געבליעבען אונפערענדערט אויך אין פעלויף פון יאהרהונדערטער, זיך לומרי נישט ענדערענדיג, אדער ענדערענדיג זיך גאנץ וועניג און שטענדיג הארמאניש מיט זיך אליין. פון דער צייט אבער, ווען אבראמאוו'טש האט געשריעבען זיינע קלאסישע ווערק, איז אינעם יודישען לעבען פארגעקומען אנ'ענדערונג. די עקאנאמישע ענטוויקלונג אין רוסלאנד, וועלכע האט זיך אויפגעבלייבט ארויסגעוויזען אין דעם, וואס ס'איז ענטשטאנען דאס סיסטעם פון אייזענבאהנען און דער קא-פיטאליסטישער פראדוקציאנס-אופן אין אלגעמיין, האט אויף איהר וועג זיך פערקליבען אין די פארווארפענסטע ווינקעלעך פון די יודישע שטעטלעך און האט איבערגעקעהרט דעם גאנצען יסוד פון זייער עקסיסטענץ. א שווערע ארבייט פון צופאסען-זיך צו די נייע לעבענס-בעדינגונגען האבען אונטערגענומען די איינוואוינער פון מאזעפעווקע און כהרליווקע, אנ'ארבייט פון אינטעלעקטועלער אין עקאנאמישער צופאס-סונג, וועלכע האט געהאט איהרע קאמישע ווי אויך טראגישע זייטען. די בילדער, וואס שלום עליכם האט געגעבען פון אים דער איבער-גאנגס-עפאכע אינעם יודישען לעבען פון די קליינע שטעטלעך, זענען די אריגינעלסטע און די טאלענטפולסטע, וואס ער האט געשאפען.

ווען מען שטעלט זיך פאר א כהרליווקער יודען, דעם מהות פון וועלכען מיר קענען שוין, וואס איז אויסגעוואקסען אין א מיטעל-אלטערליכער סביבה, וועמענ'ס שכל און גייסט ס'האבען זיך אויסגע-

אָט איז, למשל, דער מאָנאָלאָג „נחת פון קינדער" (1). א יוד דערצעהלט ווי גליקליך ער פיהלט זיך אין דער סביבה פון זיין פאמיליע, בפרט פורים צו דער סעודה, ווען אלע זיינע קינדער מיט זיינע אייניקלעך קלייבען זיך ביי איהם צונויף. ער בעשרייבט אויספיהרליך יעדע איינצעלהייט פון די קינדערס לאַגע און לעזענדיג די איינצעלהייטען קען זיך דער לעזער נישט איינהאלטען פון לאַזען. פון די איינצעלהייטען איז נישט צו זעהן, אז דער פאָטער האָט גרויס נחת פון זיין פאמיליע. זיין עלטערער זוהן האָט געוואוינט אין א דאָרף, וואו עס איז געגאנגען איהם גאָר נישט שלעכט, ער האָט געהאט גאנץ פיין פרנסה, האָט ער לויט די געזעצען פון 1881 פערלויבען זיין וואוינערעכט אין דאָרף און צוזאמען מיט דעם אויך זיין פרנסה. דעם אנדערן זוהן געהט גלאַט נישט, וואָס ער זאָל נישט טאָן איז ער נישט מצליח. טאָמער, זאָג איך, וואָלסטו האַנדלען מיט תכריכים, וואָלט מען אויפגעהערט שטארבען". איין איידעם האָט ער גאָר פון גרויסען יחוס, ויצט ער אין לערנט, פערשטעהט קיין עסק נישט און ליגט מיט דער פאמיליע ביים שווער אויפ'ן האַלז. א צווייטער איז א מין צו-איידעלער, דאָקטוירים הייסען איהם פאָהרען זומער אויף א דאָטשע, דערווייל ליגט ער ביי איהם אויף קעסט מיט ווייב און קינד. די איבעריגע איינצעלהייטען זענען פון דעם זעלבען מין. מען זעהט, דאָכט זיך, ווי אונלאָגיש, וואָגאַר נאָריש, זענען דעם פאָטער'ס רעד. און דאָך, ווען מען לעזט דעם מאָנאָלאָג, וואו יעדעס וואָרט, יעדע פראַזע שטעהט אויף איהר אָרט, דיכט זיך נישט, אז מען האָט פאַר זיך א משוגענעם אָדער א שאינו יודע לשאול. דער פאָטער איז א יוד פון כתריליווקע. דאָס איז א יוד, וואָס איז גלייך מיט יענע, וועמענס גייסט אין האַרץ ס'האָבען זיך געשפּיזט אויסשליסליך מיט דער אַלטער יידישער קולטור אין זיין אָרט דענקען אין פיהלען איז דאָך פערדאָן אַינצונויגנסטע לאַנגיק, האָטש אויפ'ן ערשטען בליק שיינען זיי צו זיין אבסורד. ער איז אַנאַפּטימיסט און קיין זאך קען נישט צושטערן זיין ליעבע צום לעבען און זיין גלויבען אין לעבען.

דער איידעם איז קראַנק, דער זוהן ויצט אָהן פרנסה, זיי עקסיסטירען דאָך אָבער, זיי אין ווערע פאמיליעס, זיי פערגרעסערן די פאמיליע, וועלכע איז דער מקור פון לעבען; פורים צו דער סעודה

פון א געוויסער צייט שרייבט ער בריעף צו זיין פרוי, א פראקטישער יודענע, וואָס ערפילט, נישט אָנגעבענדיג זיך קיין קלאָרען השבון, אָבער מיט גרויס ערפאלג, די ראָלע פון סאָנחאָ פאַנסאָ ביי דאָן קישאָט, און די בריעף זענען איבערפולט מיט „הויך“, „געדעריג“ און אַנדערע טעכנישע בערזע-בעגריפען, וועלכע מנחם מענדעל סטארעט זיך מיט אלע זיינע כחות צוערקלערן—אויף זיין שטייגער, באריכות—זיין פרוי.

פערשטעקט זיך, אַז מנחם-מענדעל האָט גאָר גיך פערלירען די איילוועס, וואָס ער האָט געהאַט בנוגע צו די בערזע-געשעפטען, אין פון זיינע בריעף צו דער פרוי זעהען מיר, ווי ער בייט שטענע-דג די פרנסות, דערביי נעהמט ער זיך פאַר יעדערע מיט דעם זעלבען אָפטימיזם און דערנאָך וואַרפט ער עס אַוועק מיט דעם זעל-בען יאוש. אַ רייהע בריעף, וואָס ער האָט געשריבען צו זיין פרוי פון יעדוועץ, איז צוזאַמענגעקליבען אונטער'ן נאָמען „מיליאָנען“. מנחם מענדעל, וואָס יצט שטענדיג אַהן אַ גראַטען און וואָלט געשטאַרבן פון הונגער, ווען די פרוי וואָלט איהם נישט אונטערשיקען אַ פאַר-דובל, הערט נישט אויף צו רעדען אין זיינע בריעף וועגען געשעפ-טען, אָן וועלכע ער וועט פערדינען זיכער מויענד רובל אַמאָל אין אַמאָל אויך אַ האַלב-מיליאָן, אַ מיליאָן. קיין זאך קען נישט מאַכען אַזאַ קאָמישען איינדרוק, ווי זיינע בריעף: אַט ערשט לויבט ער אין הימל אַרין די באַנק-געשעפטען און אין אַ צווייטען בריעף דריקט ער זיך שוין אויס וועגען די זעלבע געשעפטען אויפ'ן פאַלגענדען אופן: „דאָס גאָלד-געשעפט איז אַ קעגנזשער עסק... הכלל, איך האָב אַ שוין געטאָן אויף דעם גאָלד-געשעפט און האָב מיך גענומען צו הייזער“. אין צווייטען בריעף לעזען מיר: „דאָס געשעפט פון הייזער איז בלאָטע. איך האָב מיך בעצייטענעם אַ נעהם געטאָן צו אַנדערע מסחרים, צו „אימעניעס“. אין אַ קורצער צייט אַרום שרייבט ער ווידער: „זי וויסען, אַז איך האַנדעל שוין אַצונד גאָר מיט וואַלד-א. א. ו.“

מיט דעם זעלבען זיכערן טאָן, מיט וועלכען ער בעשרייבט זיינע נייע אונטערנעהמונגען, איז מנחם מענדעל מוידע זיין פרוי ווע-גען דעם פערזענליכען נוצען, וואָס די דאָזיגע אונטערנעהמונגען מראָגען אַיין יענע, וואָס בעשעפטיגען זיך מיט זי. אין איינעם פון זיינע בריעף, האט ער לויבט דאָס באַנק-געשעפט, שרייבט ער, אַז די גרויסע טעקלערס האָבען, סאָדערזשאַנקעס“ מיט „שאַנשענעמקעס“. זיין פרוי האָט נישט פערשטאַנען דעם פירוש פון די ווערטער און זי

בילדעט אונטער דער ווירקונג פון א קולטור, וואס האט זיך נישט געענדערט זיט יארהונדערטער, וואס האט נישט קיין אנדערע קענט-נישען, ווי די, וואס ער שעפט פון גמרא אדער פון זידלען, דעם צייטונגס-לעזער; פול מיט התפעלות פאר'ן לעבען, אפטימיסטיש אין אויך פאנטאסטיש געשטימט, איבערצייגט, ווי זיינע איבעריגע כחרי-ליווקער חברים, „אז ער פערשטעהט אלץ בעסער“,—ווען מען שטעלט זיך פאר אט דעם יודען, ווי ער איז פלוצלונג אריינגעווארפן געווא-רען אין שטראם פונ'ם מאדערנעם לעבען, אין וועלכען ער פערשטעהט נאָרנישט, צו וועלכען ער איז לגמרי נישט צוגענויט, צו וועלכען ער שטרעבט אָבער מיט אלע כחות פון זיין לעבענס-אינסטינקט זיך צוצובינדען, אלס איינציגען רעטינגס-מיטעל אין דעם אלגעמיינעם אונטערגאנג פונ'ם כתריליווקער לעבען; שטעלט מען זיך דאָס אלץ פאר, האט מען פאר זיך דעם בעריהמטען מנחם מענדעל, איינעם פון די פאָפולערסטע טיפּען ביי שלום עליכם, זייענדיג אייגענמאָל א טראַגישער טיפּוס, צוגלייך אָבער אויך א קאָמישער, און בעזונדער אייניגע שטריכען פון דאָן קישאט און פעטער שלומיאַל, ווערט ער אונטער דער פערדער פון אזא שריפטשטעלער, ווי שלום עליכם, א העלד פון א גרויסער צאהל ערצעהלונגען מיט די לעכערליכסטע סיטוועטען.

א גייסטרייכער בעאכאכטער פונ'ם יודישען-לעבען (1) האט א מאָל זיך אויסגעדרוקט וועגען א געוויסען מין פון מנחם מענדעל'ס טיפּוס: „נישט קענענדיג זיין קיין שוסטערס, ווילען זי ווערן מיניסטארען“. עהנליך צו דעם זאָגט זיך אַרויס דער מחבר אין א בריעף, וואָס ער שרייבט מנחם מענדלען, וועלכער האט ביי איהם גע-רעגט אַנ'עצה (2) „אַנ'עולה, וואָס איהר האט זיך די גאַנצע צייט נישט אויסגעלערנט האַטש די מלאכה פון שוסטערי, וועניגסטענס וואָלט איהר היינט גע-קאָנט מאַכען א פאַר שטיוועל“.

נאָר מנחם מענדעל, וואָס האט, ווי אלע כתריליווקער יונגע לייט, געקאָנט מעהר אָדער וועניגער לערנען, האט קיינמאָל נישט געטראַכט זאָגן, צו ווערן א שוסטער און ווען ער איז גענויט געווען צו פאָהרען אין ק"ק יעחופעץ (קיעו) און פערדיענען דאָרט אויפ'ן לעבען, איז ער פלוצלונג געוואָרען א בערוען-מקלער. אין פערלויף

(1) מאַקס נאָרדוי, רעדע אויף 5-טען ציוניסטישען אָנגערסק.

(2) „וואָס מוט מען?“ יוד, 1903 נומער 13.

ארויס זיין בעפאכטענדער אין הומאריסטישער גייסט. די מעהר בעי קאנטע צווישען די ערצעהלונגען פון דעם מין, זענען מיט רעכט די צוויי מאָנאָלאָגען „גומנאזיע" (1) און „פונ'ם פרויוויר" (2).

אין דעם ערשטען ווערט גערעדט פון א יודען, וואָס האָט אויפ'ן פערלאנג פון זיין פרוי געוואָלט מאַכען פון זיין קינד אונבעדינגט א דאָקטאָר אָדער אַנאָדוואָקאט. ער דערצעהלט וועגען די צרות, וואָס ער האָט געהאַט, ביז ער האָט אַריינגעגעבען זיין קינד אין גומנאזיע; מען קײַכט פון געלעכטער בשעת מען לעזט די שטערע, וואו דער יוד גיט איבער, אויף וועלכען העכסט-דאָפלאָמאטישען אופן ער האָט געגעבען צו פערשטעהן דעם דירעקטאָר פון דער גומנאזיע, דאָס ער איז בערייט מקריב צו זיין צוליעב זיין קינד'ס אָנקומען אַ ביסעל געלד; געגען דעם האָבען די רוסישע בעאַמטע נישט געקענט, ווי בעוואוסט, ביישטעהן נאָך מימי גאַגאַל. די סצענע שפיעלט זיך אָב בײַם דירעקטאָר אין ארבייטס-צימער:

„טשטאָ וואָס אונגאָדנאָ? פרעגט ער מיך אין בעט מיך זיצען. זאָג איך איהם שטיל אויפ'ן אויער: „אדוני פריץ, זאָג איך, מי, זאָג איך, ליודי נע באָגאטעיע, נאָ או נאָס, זאָג איך, יעסט מאַ-לענקע סאָסטאָיאַנע אי אָדין האָראָשע", זאָמעטשאַטעלנע מאַלטשיק, קאָטאָרי, זאָג איך, האָטשעט אוטשיטסא, אי יא, זאָג איך, האָטשו; נאָ מאַיאַ זשענא אָטשען האָטשעט!...". מאַכט ער צו מיר נאָך אַמאָל: „טשטאָ וואָס אונגאָדנאָ?" זאָג איך צו איהם נאָך אַמאָל און רוק מיך צו צו איהם נאָך נעהענטער: „פריצוניו, זאָג איך, מי, זאָג איך, ליודי נע באָגאטעיע, נאָ או נאָס, זאָג איך, יעסט, זאָג איך, מאַלענקע סאָסטאָיאַנע אי אָדין האָראָשע, זאָמעטשאַטעלנע מאַלטשיק, קאָטאָרע, זאָג איך, האָטשעט אוטשיטסא: אי יא, זאָג איך, האָטשו; נאָ מאַיאַ זשענא, זאָג איך, אָטשען האָטשעט!...". אין קוועטש איהם דעם „אָטשען" ער זאָל מיך פערשטעהן... איז דאָך עס אָבער אַ גוי'עשער קאָפּ, שטויסט ער זיך נישט, וואָס איך מײַן אין מאַכט צו מיר שוין מיט בעס: „טאָק מיטאָ זשע וואָס אונגאָדנאָ?!" געה איך און לעג אַריין די האַנד אין קעשענע פאָוואָלינקע אין נעהם אַרייס פאָוואָלינקע אין מאַך צו איהם פאָוואָלינקע: „איוויניטע! מי, זאָג

(1) „גומנאזיע" (א פעקעל) איבער אַ גײַס איבערגעאַרבייט אין רעכט אויסגע.

בעסערט פון שלום עליכם, וואַרשוי 1905.

(2) „פונ'ם פרויוויר", סאָנאַלאָג, גײַע אויפלאַגע, וואַרשוי 1905.

פרעגט ביי איהם, וואָס הייסט דאָס „סאָדערושאַנקעס“ מיט „שענזע-
שעטקעס“. אין זיין פאָלגענדען ברייף רעדט שוין מנחם-מענדעל ווע-
גען אַ ניי געשעפט אין אין פאָסט-סקריפטום שרייבט ער פארביי-
געהענדיג, אז די גאנצע פראַגע וועגן די „סאָדערושאַנקעס“ קריכט
איהם אין דער לינקער פאה און דערביי בעמערקט ער, אז אויף-
לשון קודש הייסט דאָס „פלגשים“.

און ווירקליך, פאר מנחם-מענדל'ען איז דאָס זעהר האַראַקטע-
ריסטיש, וואָס וועגן אלץ רעדט ער מיט אַנ'ערנסטען אין זיכערן טאָן
פון אַ מענשען, וואָס „פערשטעהט בעסער“ אין אין דער אמת'ן פער-
שטעהט ער גאָרנישט, וואָס עס טוט זיך אַרום איהם. וועגן וואָס
מען זאָל נישט רעדען, וועגן בערזע-ווערטען, וועגן געלד-גע-
שעפט, לעבענס-פערזיכערונג, סאָדערושאַנקעס, אָדער וועגן סע-
מאָדענז'ס קאפּע, וואוהין עס קומען אַרין די בירושעוויקעס און וואו
מען מוז יעדעס מאָל, וואָס מען קומט אַרין, עפעס נעהמען, ווייל
„אויב מען בעשטעלט נישט, וואָרפט מען דרך אַרויס“, מיטט זיך
שטענדיג אַרין מנחם-מענדעל; ער ווערט פון אלץ אַ צוטומעלטער,
אין זעהט אלץ אויבערפלעכליך, נישט פערשטעהענדיג דעם הוך פון
דער זאך. דאָס אלץ, איבער וואָס ער רעדט, בלייבט איהם אין
אַלגעמיין, אין עצם, פּרעמד ל'גמרי. און דאָס קאָמישע בעשטעהט
ווירקליך אין דעם, וואָס ער רעדט וועגן זאכען, צו וועלכע זיין
נשמה איז גלייבליכטיג, מיט אזא אויפריכטיגן טאָן, אזוי ערנסט און
מיט אזא התלהבות, ווי דאָס וואָלטען זיין די טייערסטע און ליבעסטע
זאכען אויף דער וועלט פאר איהם.

אַרום מנחם-מענדל'ען, וואָס איז די הויפט-פיגור אין דער ער-
צעהלונג, גרופירט זיך אַ גרויסע צאָהל וועניגער וויכטיגע פערזאָנען,
וועלכע זענען געשילדערט העכסט רעאליסטיש. מייסטענס געהערן
זיי צו דער זעלבער סביבה, וואָס ער, אין זענען אויסגעוואקסען ביי
די זעלבע עקסיסטענץ אין ערציהונגס-בעדינגונגען, אָט די אינשולדיגע
בעלי-חלומות, וואָס שטארבען פון הונגער, צייענען און שטרייכען
נאָך שאַרפּער אָב דעם טראַגיקאָמישען טיפּ פון מנחם-מענדעל, וואָס
איז שטארק פערשפּרייט ביי יודען אין וואָס האָט אין שלום עליכם'ס
ווערק געפונען זיין לעבעדיגסטע און אויפריכטיגסטע שילדערונג.

די אויסער-אַרדענטליכע געזעצליכע און אַדמניסטראַטיווע פער-
פאָלגונגען, וואָס דער יוד שטעהט אויס, פאָדערן ביי איהם פיעל
ענערגיע, ביי ער קומט זיי ביי. אויך דעם סיוועט האָט דער מחבר
בעארבייט אין אַ גאנצער רייהע ערצעהלונגען, וואו עס ווייזט זיך

אדוואקאטען, דאס אלץ שאפט א רייכען, אינטערעסאנטען הומאריס-מישען לעזע-שטאף.

צווישען די אינטערעסאנטסטע און זעהר געלונגענע שלום עליכם'ס ערצהלונגען מוזען מיר אָנצייכענען די, וואָס זענען אַרויס אונטער'ן נאָמען, טביה דער מילכיגער¹⁾ און זענען געשריבען גע-וואָרן אין דער פאָרם פון מאָנאָלאָגען.

אין טביה דעם מילכיגער האָט שלום עליכם געשאפן איינע פון די אינטערעסאנטסטע פיגורען אין דער יודישער ליטעראטור. דאָס איז אַ יוד, וואָס וואוינט אין דאָרף און געשעפטיגט זיך, ווי מען זעהט עס פון זיין נאָמען, מיט מילך-פראָדוקטען. אָט די געשעפט-גונג, דאָס צוזאמענשטעלען זיך מיט בהמות, דאָס לעבען אין שוים פון דער נאטור, דאָס אלץ גיט צו זיין האַראַקטער אַ געוויסע רוח, איינפאַכהייט און גוטע שטימונג, די אלע שטריכען, וואָס פעהלן ביים מאָדערנעם יודען, דעם גערוועזען און פאַנטאַסטישען, ביי די בתריליווקער מנהם מענדעלס. טביה דער מילכיגער האָט לעבן צו-געטראַכטען יעדע זאך פון דער גאָהענטען, ער ווערט נישט אין פעם, נאָר ערקלערט, ווייזט אויף, ער האָט לעבן צו דערצעהלען באַריכות וועגען די געשעהענישען פון זיין לעבען.

דאָך איז אונטער זיין האַמעטנער אויסער-ליכקייט פון אַ דאָרף-יודען, מיט געוונטע מיסקעלן און אַ פעסטען קערפער, געהאַלטען אַ וועלטען איידעלע נשמה; אַ גאָלדענעם האַרץ, און אין זיין רעדען, וואָס איז אויפ'ן ערשטען בליק אזוי צוזאמענגעמישט מיט פסקים, וועלכע געקומען ביי איהם אין מויל גאָר אַנאָנדער בערייטונג, ווי זי האָבען אין דער'אמת'ן, הערט זיך אַ גאנצע לעבענס-פילאָזאָפיע, פול מיט בטחון, צופרידנהייט מיט די צרות, וועלכע ווערן גערע-כענט פאַר גוטווענדונג, מיט אַ גלויבען, מיט אַ לייכטער איראָניע פונגע צו די מעכטיגע פון דער וועלט, מיט אַ גנע מוה'דיגער פרעה-ליכקייט, מיט אָפטימיזם — ווען דאָס האַרץ איז אפילו אונגליקליך, בלייבט עס דאָך צאָרט, ריין און שטאַלץ.

I) שלום עליכם'ס אלע ווערק, פערלאג פאָלקס-בילדונג, וואַרשוי 1909, ב. II טביה דער מילכיגער (דריי ספורי מעשיות). די נייסטע ווערק פון שלום עליכם, יוביל-לעאום-אויסגאבע. פערלאג פראָגרעס, וואַרשוי 1909, ב. I. חוה אַ נייע מעשה פון טביה דעם מילכיגען; Ibidem ב. I, שפרינצה, גאָן אַ נייע מעשה פון טביה דעם מילכיגען.

איך, ליירדי נעבאנאטעיע, נאך אן נאם, זאג איך, יעסט מאלענקאיע, זאג איך, סאסטאיאניע אי אדין חאראשעיי, זאמעטשאטעלני מאלטישק, קאמאָרע, זאג איך, האָטשעט אומשיטסא; אי יא, זאג איך, האָטשו; נאך מאַיא זשענא, זאג איך, אָטשען האָטשעט!...". און נעהם און רוק איהם אריין און קוועטש איהם די האַנד ... בקיצור — יא! ער האָט פערשטאַנען, וואָס איך מײן, און געהט און נעדמט אַרויס אַ ביכלעלע און פרעגט מיך אױס ווי אַזוי איך הייס, און ווי אַזוי הייסט דער זוהן מײנער, און אין וואָסער קלאָס וויל איך, ער זאָל אַריין? ... קלעהר איך מיר: „אַט אַזוי זשע רעדו“

נאָר דער בײזער מול דרעהט זיך אַרויס דעם פאָטער. דאַרף זיך אין דעם צעטעל פון די יונגלעך, וואָס ווילען אָנקומען, אײנע-פּינען נאָך אַ יודישער יונגעל מיט'ן זעלבײגען נאָמען און יענעם דוקא נעהמט מען אָן. נאָך לאַנגע זוכענישען האָט זיך די עלטערן לסוף אײנגעגעבען צו געפּינען אַזא שול, וואו מען נעהמט יודען אָן אין אַ גלייכער צאָל, ווי קריסטען. דאַרף מען דאָך יעצט אויפזוכען אַ גוי, וואָס זאָל אָנקומען אין שול און דערמיט זאָל געשאַפּען ווערן אַ וואַקאָנסיע פאַר אַ יודען. אַ קריסטליך שילער האָט זיך אײנ-געפונען, מוז מען דאָך נאָך זאָרגען, ער זאָל נישט דורכפאַלען אויפ'ן עקזאמען, וואָרום טאָמער האַלט נישט אױס חלילה עשו איז דעמאָלט יעקב אין דער ערד“.

מיט גרינע ווערים האָט מען געקראָנען דעם גוי, אַ שויסטער'ס אַ זוהן, האָלאַוואַ הייסט ער; קומט דער עקזאמען פּין, זאקאָן באָזשע“ פאַלט ער דורך. דאָן האָט זיך דער יודישער שילער געמוזט בכבודו ובעצמו אַוועקעצען מיט איהם חור'ן, זאקאָן באָזשי“. ערשט דאָן איז געקומען די מול'דיגע שעה, זיי זענען בײדע אַריין.

אין „פּוּנ'ס פּריזיוו“ דערצעהלט זיך וועגען אַ יודישען יונגען מאַן, וואָס איז בעפּרייט געוואָרען פון מיליטער-דינסט אַ דאנק זײן שוואַכען געזינד אין אייך אַ דאנק דעם, וואָס ער איז אַ בן יחיד, אין דאָך ווערט ער פּיער מאָל נאָכאַנאַנד גערופּען צום פּריזיוו און יעדעס מאָל אונטער אַנאַנדער נאָמען.

די פעהלערן, וואָס קימען אַרויס איבער די אינאָרדנינגען אין די קהל'שע ביכער און איבער דעם, וואָס דעם העלד'ס נאָמען איז עהנליך צו דעם נאָמען פון זײן לאַנג פערשטאַרבּענעם בר, די אונטערזוכונגען, וואָס איהם קימט אײס אײסצישטעהן אין פּריסטסטויע, די עצות און געשפרעכען, וואָס זײן פאָטער פיהרט בײ פערשיעדענע

במעט שטענדיג צוזאמען, בעטען זיך מעהר פאר אלץ בעטראכט צו ווערן מיט הומאָר און צערמליכקייט: דאָס איז די קינדער-וועלט; שוין צווישען די ערשטע ווערק, וואָס ער האָט געשאפן, געפינען זיך ערצהלונגען פון קינדער-לעבען, ווי, למשל, „דאָס מעסער'ל“ (1). וואו אַ קינד דערצעהלט, ווי גרויס עס איז זיין פערלאנג געווען צו האָבען אַ מעסער'ל, ווי דער דאָזיגער פערלאנג איז געוואָרען זיין גרעסטע ליידענשאפט, די פריידען און ליידען, וואָס דאָס מעסער'ל האָט איהם געגעבען א. א. וו.

„אוי, האָב איך דאָס ליעב געהאַט! אוי, האָב איך דאָס ליעב געהאַט! געקומען אַהיים פונ'ם חדר אַ דער'הרג'עטער, אַ הונגריגער, אַ שלעפּעריגער, אַנ'אויסגעפאַטשטער... איז דאָס ערשטע געווען אַרויסגעהמען דאָס מעסער'ל פון אינטער דער שוואַרצער שאַפּע (דאָרט איז דאָס געלעגען אַ גאַנצען טאָג, מחמת אין חדר האָב איך דאָס נישט געמאָרט האַלטען און אין דערהיים האָט אוראָי קיינער נישט געמאָרט וויסען, אז איך האָב אַ מעסער'ל), נאָכדעם האָב איך דאָס גענומען אויסגעלעטען, איבערשניידען אַ שטיקעל פאַפיר, איבער-האַקען אַ שטרוי אויף דער האַלב און ערשט נאָכדעם צושניידען מיין חלק ברויט אויף קליינטישקע, קליינטישקע שטיקעלעך, אָנשטעלען אויפ'ן שפיץ פונ'ם קלינגעל אין ערשט נאָכדעם לעגען אין מויל אַריין. שפעטער, פאַר'ן שלאָף, האָב איך דאָס אויסגערייניגט, אויס-געשיערט, אויסגעפוצט, גענומען דאָס שאַרפּשטיינדעל, וואָס איך האָב געפונען ביי אינאָ אויפ'ן בוידעם, אָנגעשפיגען און גענומען זיך שטי-לערהייך צו דער אַרבייט — שאַרפען דאָס מעסער'ל, שאַרפען, שאַרפען!“

און „אויפ'ן פירע'ל“ (2) ווערט בעהאַנדעלט במעט אַנ'עהנליכער סיוושעט. דאָרט ווערט געשיידערט אַ קינד, וואָס האָט בעטראכט אלס העכסטעס גליק פאַר זיך צו קענען שפּיעלען פירעל און וואָס איז קראַנק געוואָרן אין דעם זעלבען טאָג, ווען ער האָט, אָהן דעם וויסען פון זיינע עלטערן, וואָס וואָלטען זיך געגען געשטעלט, אויפ-געוואלט אַ מוויק-לעהרער.

דער גרעסטער טייל פון די איבעריגע ערצהלונגען פונ'ם

(1) דאָס מעסער'ל, אַ נאָרישע, נאָר אַ טרויעריגע געשיכטע פון מיין קינדרייט.

שריפט צו. I. ז. 75—98.

(2) Jbidem, I. ז. 169—195.

טביה איז א יוד פון אלטען שניט, ער גלויבט און ארבייט אין, לעבענדיג מיט זיינע שכנים-פוייערים און דעם דאָרף-סטאָראָסטע אין גוטע בעציהונגען, מישט ער זיך דאָך נישט אויס צוזאמען מיט זיי און היט אָב טיעף אין האַרצען די ריינקייט פון זיין ראַסע; ער קען זיך אָבער פאָרט נישט איינהיטען פון די געפאהרען, וואָס לוייערן אויף איהם צוליעב זיינע קינדער: איינע פון זיינע טעכטער האָט חתונה געהאַט מיט אַ רעוואָלוציאָנער און איז מיט איהם פרייוויליג אוועק אין גלות קיין סיביר, און די צווייטע האָט זיך געשמד'ט, כדי זי זאָל חתונה האָבען מיט חוועדקע'ן, דעם שרייבער פון דאָרף, וואו זיי האָבען געוואוינט. מיט דער ערשטער האָט ער נאָך געמאַכט שלום; זי האָט איהם אפילו אָבגעטאָן אַ נישט גוטע זאך, דאָך איז די אורזאך פון איהרע מעשים אזא, וואָס רופט אין דער שטיל ביי איהם אויך אַרויס אַ שטאַלץ; דער צווייטער אָבער האָט ער נישט געקאָנט מוחל זיין, זי האָט דאָך איהם זיין בלוט פערנאָסען.

אין טביה דעם מילכיגע'ס מעשות לאָזט זיך פיהלען, ווי אין די ערצהלונגען פון בתריליווקער לעבען, נאָר אפשר נישט אזוי די-רעקט, די ווירקונג פון אַבראַמאָויטש'ן.

מען זאָל זיך בעסער צוקוקען, וואָלט מען זאָגאר געקאָנט ענטדעקען אין טביה דעם מילכיגען אַ צווייטען מענדעלע מוכר-ספרים, וואָס איז וועניגער טיעף, וועניגער שמערצהאַפט, וואָס וואוינט שטענדיג אין דאָרף און וואַנדערט נישט אום פון קאבצאַנסק קיין גרופסק, וואָס איז צוגלייך מעהר נאטירליך, איינפאַכער, גוטמוטיגער, בעזיצט אפשר די זעלבע האַרצענס-מעלות, אַנאידעלע און עמפּינד-ליכע נשמה פאַר אַלע לעבענס-געפיהלען, פערשטעהט דאָס לעבען אויף אַ טיעפערן אופ'ן, ווי עס שיינט אויפ'ן ערשטען בליק און בעהאַלט אָפּט אונטער אַ שאַרפען ווערטעל אַ שטאַרקען און דורכ-דרינגליכען בליק אויף דער וועלט און איהרע ערשיינונגען. נאָר זייענדיג אפילו ענליך צו אַבראַמאָויטש'עס קלאַסישען טיפ, אונטער-שיידט זיך דאָך טביה דער מילכיגער אזוי שטאַרק, אז ער בלייבט אַנאָרגיניעלע פיגור, פול מיט לעבען און בעוועגונג, איינע פון די טיעפסטע און גלענצענד-איינפאַכע געשטאַלמען, וואָס מיר געפינען ביי שלום עליכם'ן.

שלום עליכם מיט זיין פרעהליכען הומאָריסטישען גייסט, מיט זיינע זעלטען איידעלען געשמאַק האָט גאַנץ נאטירליך געמוזט זוכען זיינע סיוועטען אין אַ סביבה, וואו די האַרץ-געפיהלען זענען גאַנץ פריש. גאַנץ נאטירליך און וואו די פריידען און ליידען. געהענדיג

גיסמיגען לעבען, פון די מענשען, בפרט פון קליינשטערטעלשען יודען. „מתושלח“¹). אזוי רופט זיך אַנאַלט פערד, וואָס די נאָם-יונגלעך פערפאַלגען און וואָס פאַלט אונטער זייערע שלעכטע ביזע שטיפערייען. „ראַבטשיק“²) איז אַנאַרומער הונד, וואָס איז אַנטלאָפֿען פון שטאָרט, וואו ער האָט אויסגעשטאַנען פֿל הצרות. קומענדיג אין אַ דאָרף, האָט ער באַרד זיך בעקאָנט מיט די דאָרטיגע הונד און האָט באַרד דערוועהן, אז זיי זענען שרעקליכע ענאָאיסטען. ער האָט פערלויבען זיין גלויבען אין די חברים-הונד און האָט זיך אוועקגע-לאָזען אין פֿעלד אַרײַן. דאָרט ציהט ער זיך אויס אין מיטען טראַקט, בעהאַלט פאַר עגמט-נפש און בזיון די מאָרדע צווישען די לאָפֿעס און וויל נישט אָנקוקען די ליכטיגע שיין, עס אַרט איהם אפילו נישט, וואָס די פֿליגען זענען איהם בעפאַלען און בייסען איהם; לאָזען זיי בייסען, לאָזען זיי רייסען, סײַ וסײַ אין דער ערד מיט'ן קאָפּ!...

— עק וועלט! — טראַכט זיך ראַבטשיק — אַ הונט זאָל נישט קענען צווישען הונד, צווישען אייגענע, איבערלעבען אַ מאָג אפילו, — מעג זיך שוין איבערקעהרען די וועלט!...

די שטאָרטישע און דאָרפֿישע הונד, וואָס זענען אזוי ביז בנזע צו שוואַכע און אזוי הלנעה'דיג פאַר די שטאַרקע און מיט וועלכע ראַבטשיק'ן קומט אויס זיך צו טרעפֿען, זענען געשילדערט מיט אויסגעצייכענטער קונסט אין טיפֿפֿייט. יעדער הונד האָט זיך זיין אייגענע פיזישע און מאָראַלישע פיזיאָנאָמיע, וועלכע רופט אַרויס אין געדעכעניש אַ געדאַנק וועגען דעם אָדער יענעם מענשליכען טיפֿ. סירקאָ איז אַ גרויער הונד, אַנאַלטער בחור מיט איין אויגעל און מיט אַנאַבגעשניטענעם אויער. רודעק האָט אַ רויטע מאָכנאטע פֿעל און האָט לייעב צו טרייבען לצנות. אז זיי האָבען אָבגעגעסען מיטאָג, די קצבישע הונד, האָבען זיי איינגעלאָדען ראַבטשיק'ן, וואָס איז געווען הונגערדיג טאָקע ווי אַ הונד, ער זאָל זיי דערצעהלען אַלץ, וואָס מיט איהם האָט זיך געטראָפֿען די גאַנצע צייט. דערצעהל, דערצעהל, ראַבטשיק! מיר האָבען לייעב אז מען דערצעהלט אונז מעשיות נאָכ'ן עסען. „און ראַבטשיק הערט נישט אויף צו דערצעהל-לען זיין טרויעריגע געשילטע מיט אַנאָמעטיגער שטים, נאָר קיינער הערט איהם נישט. צוציק רעדט שטילערהייד מיט סירקאָן, רודעק

(1) Ibidem, ב. II, ז. 127—142. מתושלח (א יודיש פערד'ל).

(2) Ibidem, ב. II, ז. 111—125. ראַבטשיק (א יודישער הונד).

קינדער-לעבען, וועלכע בילדען א בעדייטענדען טייל פון שלום עליכם'ס ווערק, בעהאנדעלט, אלס סיושעט, סצענעס פון יו"ט, פון דער גליק-ליכסטער צייט אינעם קינדער-לעבען איבערהויפט, און אין לעבען פון די יודישע קינדע-בעזונדערס, ווייל ווינטער ווי זומער, פון אין דער-פריה ביו שפעט אין אָווענד, זענען זיי פערשפּאַרט אין די פיער ווענט פונעם חדר, וואו זיי זענען צוגעבונדען צו אַזאַ אַרבייט, וואָס איז נישט צוגעפאַסט צו זייערע יונגע געהירן. זייער נאַטירליכע פרעהליכע-קייט, דאָס אונטערדריקטע יוגענד-געפיהל, דאָס בעדערפניש צו געהן אין לויפּען—בעקומען זייער פרייען אויסדרוק נאָר אין יענע גליקליכע טעג, ווען דער רבי אליין, וואָס איז שטענדיג אַזוי שטרענג, פיהרט זיי אַזעלכע הינטער'ן שטאָרט, וואו זיי שפּיעלען זיך אין מלחמות לזכרון פון רבי עקיבא'ס פיער טויזענד הלמידים, וואָס האָבען געקעמפט אין בר-בוכבא'ס חיל. עס איז נאָך דאָ חנוכה; מען שפּיעלט אין „דריידעל“ און מען געהט צו אלע קרובים אָבנעהמען דאָס חנוכה-געלד, לסוף קומט נאָך פורים, דער אמת'ער קינדער יו"ט, ווען די גאסען פון די קליינע יודישע שטערטלעך זענען פול מיט פורים-שפּיעלער, וועלכע געהען אים פון שטיב צו שטיב און פאַר עטליכע קאָפּ. שטעלען זיי פאַר „מכירת יוסף“, „אהשורש און אסתר“ און אנדערע פאָלקס-פיעסען.

אַז די קינדערשע פרעהליכקייט האָט ווידער אויפגעלעבט אונטער שלום עליכם'ס פּעדער אין די ערצעהלונגען: „חנוכה-געלד“, „ביים קעניג אחשורש“, „די פאָהן“ א. א. 1), וואו צוגלייך מיט די קליינע קינדערלעך בעוועגען זיך אויך דערוואַקסענע געשטאַלטען: פע-טערס, מוהמעס, עלטערן, לעדערער, קינדער, מאַטעל דער סטאַליער, וואָס שפּיעלט די ראָלע פון וּשְׁתִּי המלכה, ליבע דער שוסטער אין דער ראָלע פון מרדכי. אלע פערזאָנען זענען געשילדערט מיט אַזוי פיעל הומאָר, מיט אַזאַ פרישער און זאָרגלאָזער פרעהליכקייט, דאָס עטוואָס עהנליכעס איז שווער צו געפינען אין דער יודישער לי-טעראַטור.

שלום עליכם האָט אויך געגעבען איינע אויסגעצייכענטע הומאָ-ריסטישע און רעאַלע ערצעהלונגען פֿינעם חיות-לעבען. ער האָט זיך אויסגעצייכענט צוגלייך מיט אַבראַמאָוויטשין אין דעם, וואָס ער האָט געשילדערט, ווי די חיות געהען אַנאַנטייל אין

אז רחל'ע אין איהר מאן פערלאָזען די שטאָרט, וואו סטעמט
פֿעניו האָט זיך מיט איהר בעקאנט, לאָזט דער לעצטער ווען נישט
אין אַרויס אַ קרעכץ, ווען ער דערמאָנט זיך וועגען זיין אונגליקליכער
לעבע אין ער זאָגט צו זיינע חברים, וואָס ווייסען פון זיין סוד, אז
ער וואָלט שטארק זיין אַ בעלזן צו זעהן זי און רעדען מיט איהר,
אז ער וואָלט צופֿאהרען אין איהר שטאָרט, אָבער ער האָט נישט
די העזה צו פערענדיגען די פראַזע, ווייל ער ציטערט, זיין פרוי זאָל
נישט דערהערן.

די ווייבערטע טיפּען פון ביידע ראָמאָנען זענען פיעל סימפּא-
טישער: רחל'ע, די פרוי פון דעם וועניג-אויסגעצייכענטען משה'לע,
וועלכע ווערט סטעמפּעניג געלעבטע, און אסתר, יוסעלע סאָלאָווייז
כֿלח, וועלכע האָט נאָכדעם, ווי דער לעצטער האָט איהר אוועקגע-
וואָרפֿען, חתונה געהאט מיט דעם רייכען פראָצענטניק אלטער פּע-
שעס, זענען ביידע יודישע פרויען, וואָס זענען אויסגעהאָדעוועט גע-
וואָרן מיט יענע טראַדיציאָנעלע אידעען, לויט וועלכע לעבע אין
אזא מין געפיהל, וואָס אַ פרוי, ווען זי קען עס נישט בעזיגען, מוז
זי עס בעהאַלטען טיעף אין האַרצען און דאָס אַ פרוי ווערט אַ פּער-
ברעכערין, ווען זי היט נישט אָב די הייליגקייט פון דער חתונה.
ווען עס קומט פֿאַר אַ אָפֿליקט צווישען זייער האַרצענס געפיהל און
דעם, וואָס זיי בעטראַכטן אַלס מאָראַלישע פֿליכט, טראַכטען זיי
נישט זעהר פיעל, ווייל ווי שמערצהאַפּט דאָס זאָל נישט זיין, אַלע-
מאָל פֿאַלט דאָס האַרץ אַלס קרבן. ווי מאָראַליש שטען עס זאָל נישט
זיין אזא ערשיינונג, דאָך וואָקסט דער דראַמאַטישער אינטערעס פון
דער ערצעהלונג נישט דורך דעם, ווייל דאָ פּעהלט אינערליכער
קאָמפּף, ווייל צו-גלייך קעהרט זיך אום די העלדין, וואָס אין אַרויס
אויף אַ רגע פון דעם אַלטען אויף דעם פרומען וועג צוריק.

רחל'ע איז אָהן צווייפֿעל אַ זעהר דרייסטע און עהרליכע פרוי,
נאָכדעם, ווי זי האָט זיך עטליכע מינוטען אָנגערעטערט צוזאמען-
געטראָפֿען מיט דעם סטעמפּעניג, אַנטלויפט זי אָהן אַ וואָרט צו זאָגען
און פערלאָזט וואָס גיכער די שטאָרט. אין אַ יאָהר אַרום זעהען מיר
אי אַלס אַ פרוי, וואָס האָט זיך אינגאנצען אָנגעגעבען איהרע פרויען-
און מיטער-אינטערעסען און וואָס זאָגט אָן מוט שמה אין איהרע
צריעף צו איהרע עלטערן, אז די בהמה מעלכט זיך גוט, און אז
יוסעלע געהט שוין אין חדר. אסתר געהט אָן אָהן פראָטעסט, אָהן
קאָמפּף די ראָליע פון אַ יונגע מיידעל, פֿאַר וועלכער חתונה האָבען
צאָרף זיין דער ציעל פון לעבען און נישט קיין מיטעל צו גליק.

זאגט ווערטלעך און זשוק: חראפעט ווי צעהן סאלראטען, האפט זיך אויף אלעמאל און גענעצט אין זאגט: „דערצעהל, דערצעהל, ראבטשיק! מיר האבען ליעב, אז מ'דערצעהלט אינו מעשיות נאָפֿן עסען“.

אויסער די מאָנאָלאָגען און ערצעהלונגען האָט שלום עליכם געפרובט זיין פערדער אין ראָמאַנען שרייבען: „סטעמפעניו“ און „יוסעלע סאָלאָווי“²⁾ זענען דער איינציגער ערנסטער פרוב צו שאַפֿען א יודישען ראָמאַן.

מען קען אָבער נישט זאָגען אז די פראָבע איז געווען זעהר א געלונגענע. נישט וועלענדיג געהמען פאַר א העלד פון זיינע ראָ-מאַנען א פערליעבטען ישיבה-בחור, ווי דאָס האָט דינעוואָהן געטאָן, האָט שלום עליכם געוואָלט העלדען אין דער אינטערעסאַנטער וועלט פון דער יודישער-באַהעמע: ביי בליזומר, שפיעלער אין זינגער, צווישען וועלכע עס קומען אָפטער פאַר ראָמאַנטישע געשעהענישען. סטעמפעניו און יוכי'לע סאָלאָווי, די הויפט-העלדען פון זיינע ראָמאַ-נען (מיט זייער נאָמען רופען זיך די ראָמאַנען אליין אָן) זענען, — דער ערשטער א העכסט טאלענטפולער שפיעלער אין דער צווייטער, — א גלייך טאלענטפולער זינגער, דאָך זעהען זיי אויס אין די ראָמאַנען ווי גראָבע אויבערפלעכליכע בעשעפענישען, וואָס האָבען נישט קיין האַראַקטער און ווילען. ביידע האָבען זיי חתונה מיט פרויען, וואָס זיי ליעבען נישט און וואָס בעקומען פאַלד איבער זיי אָהן גרויסער מיה די אויבערהאַנד. סטעמפעניו האָט לאַנגע שוואַרצע האָר, אויגען פול מיט פייער און ליידענשאַפט, שפיעלען — שפיעלען ער געמליך, דאָך רופט זיין ליעבע צו דער שיינער רחל'ע ביי אונז נישט ארויס קיין סימפאטיע אָדער אינטערעס. דאָס איז א קליין שמעדטיג-שער דאָן-זשוואַן, אָהן לעבען און גייסט, וועלכער ערקלערט זיך אין ליעבע אלע טעכטער פון בליזומרים, מיט וועלכע ער שליסט בעי-קאַנטשאַפט אויף זיין ריזע איבער'ן תחום, און קיין זאך, אבסאָלוצט קיין זאך אין ראָמאַן, נישט זיין בריעף צו רחל'ה'ן, וואָס איז געשרי-בען אין די באַנאַלסטע פראַזען, נישט זיינע רעדען, וואָס זענען גלייך העכסט באַנאַל, קענען אינו נישט איבערצייגען, אז דאָס מאָל רעדט ער וועגען אַנ'אמת מיעפען געפיהל.

(1) Ibidem, ב. IV, „סטעמפעניו“ (א יודישער ראָמאַן).

(2) יוסעלע סאָלאָווי, יודישע פאָלקס-ביבליאָטעק 1889.

וועלכע פיהרען נישט נאָר די בעל־הבית'ישקייט, נאָר אויך דעם מאַנטל געשעפטען; די אלמנה זלאָמע, אסתר'ס מוטער, וואָס איז אויך אזוי אַקטיוו, ענערגיש, אַרבייט אָהן אויפהער צו שפּייזען איהר פאַמיליע און פערליערט נישט איהר מוט, אין נאָך אנדערע טיפּען. די סצענעס פונ'ם לעבען פון די פּלי־זמר און חזנים־לעבען, וועלכע זענען, אזוי צו זאָגען, די אַרטיסטען פונ'ם פּתריליווקער געטאָ מיט אַביסעל פרייע זיטען און מיט אַ ספּעציעלען זשאַרגאָן, זענען געוויי־כערמאָסען מאַלעריש־אינטערעסאַנט. סטעמפּעניו'ס בילד, ווען ער שפּיעלט פירעל און פערנעסט אַלץ, וואָס עס טוט זיך אַרום איהם, און די שילדערונג, וואָס פאַר אַנאָינדרוק זיין שפּיעלען מאַכט אויף־די יודען, וואָס האָרען איהם צו, זענען אויסגעצייכענט.

שלום עליכם איז אַנאָינסגעצייכענטער קענער פון יודיש. איי־סער אַבראַמאָוויטשין, קען קיינער נישט אזוי טיעף, ווי ער, אַלע אָריגינעלע אויסדריקען, אַלע גייסט־און פאַנטאַזיע־שפּרוכען, אַלע מאַ־לערישע שפּראַך־ווענדונגען, וואָס זענען פאַרהאַן אין יודיש. דאָס, וואָס איז דער האַראָקטעריסטישער שטריך פון יודיש, זיין קורצקייט, אַ דאָנק וועלכען מען קען מיט איין וואָרט אַרויסזאָגען אַזעלכע אירעען און געדאַנקען, וואָס אויף אַנאָנדער שפּראַך, וואָלט עס געפאַדערט גאַנצע פּראָזע, זיין גערוועזענע, זיין רייכקייט אין אויסדריקען, די איבערגאַנגען פון דעם צאַרטסטען צום האַרטסטען טאָן, די ציוניס־שמעלצונג פון האָס און לעבע אין איין אין דעם זעלבען אויסדריק, פון טיעפער אַכטונג און אַבסאָלומער פּעראַכטונג, די אַלע שפּראַך־רייכטימער, וועלכע זענען אָנגעזאַמעלט געוואָרן ביי אַ פּאָלק, וואָס לעבט אַנאָנרוהיג און אַנווילער לעבען, — דאָס אַלץ האָט געפונען אַנאָבשפּיגלונג אין שלום עליכם'ס ערצהלונגען און דיאַלאָגען.

און איבערדעם איז טאַקע אזוי שווער צו איבערזעצען זיינע ווערק, נאָך שווערער ווי אַבראַמאָוויטש'עס, ווייל פיעלע פון זיינע דיאַלאָגען זענען נישט אזוי אינטערעסאַנט מיט זייער פאַבילע, ווי מיט זייער סטיל. אזוי בעשטעהט, למשל, דער אינטערעס פון דעם מאַ־נאָלאָג, קיין עין הרע נישט¹⁾ אין דעם, ווי דער קוואַלער געברויכט דאָס וואָרט, קיין עין הרע נישט, וואָס ער לאָזט פון מויל נישט אַרויס און וואָס חור'ט זיך איבער אָהן אַ גומאָ אין יעדער פּראָזע, און אַמאָל נאָך צוויי אָדער דריי מאָל אין איין און דער זעלבער

נאָר איבער זייער פאסיוויטעט, איבער דער איינפאַלקייט פון זייערע
געפיהלען און געדאַנקען, קענען זיי נישט שטאַרק פּעראַינטערעסירען
דעם לעזער פון די ראָמאַנען.

איבערהויפּט, איז אַ ראָמאַן, ווי עס שיינט, נישט יענע ליטע-
ראַרישע פּאָרס, וואָס פאַסט בעסער צו שלום-עליכס'ס טאַלענט.
דער לעבעדיגער נייט פונ'ם מחבר, וואָס האַפט גיך אויף די אוי-
סערליכקייט פון דער זיך און דעם מאַמענט-צושטאַנד פון דער נשמה,
ווערט אָנגעטויט אין באַנאַל, ווען עס האַנדעלט זיך וועגען לאַנג-
זאַמער און אָביעקטיווער אַנאַליזירונג פון אַ מעגשליכען געפיהל אין
אַלע שטופען פון זיין ענטוויקלונג. די בלעטער, וואו דער מחבר שיל-
דערט די פסיכישע איבערלעבונגען פון זיינע העלדען, זענען אביסעל
פּראָטאַקאָליש. אָפט טרעפט זיך, אַז אין מיטען פון זיינער אַ סענטי-
מענטאַלער שילדערונג האַפט זיך אַרײַן פּלוצלונג אַ ווערטעל, אַ באַ-
נאַלע פּראַזע און אַלץ ווערט איבערגעקעהרט און עס ווערט צושטערט
אויפ'ן לעכערליכסטען אופן דער זין, וואָס דער מחבר האָט געוואָלט
דער שילדערונג צוגעבן. די נאַטור-שילדערונגען, וואָס טרעפען זיך
אין זיינע ראָמאַנען, זענען נישט מי יודע ווי אינטערעסאַנט. ער איז
אַ גלעצענדער ציילענער פון געוועזענע זשעסטען און שטענדיג זיך
בייטענדיג בעוועגונגען; די נאַטור איז צו-געלאָסען, צו-אונגעוועגליך
פאַר זיין פענעל. ער זעהט די פיזיאָנאָמיע-בעוועגונגען, אויף איהם
מאַכט אָבער קיין איינדרוק נישט די בעוועגונג אַלײַן.

דער פעהלער פון צו-פיעל אַרומרעדען יעדע קלייניגקייט, פון
צו פיעל ווערטער, וואָס בעמערקט זיך איבערהויפּט אין שלום עליכס'ס
ווערק, לאָזט זיך שטאַרק פיהלען אין זיינע ראָמאַנען.

נאָר נישט קוקענדיג אויף די אַלע שוואַכע זייטען, וואָס מיר
האַבען אָנגעוויזען אין שלום עליכס'ס ראָמאַנען, האָבען דאָך די לעצ-
טע פיעל בעדייטענדע מעלות. די הויפּט-העלדען, בעזונדערס די
פרויען-געשטאַלטען, טרעטען אַרויס מיט פיעל בולט'קייט און קלאַר-
קייט. אסתר און רחל'ע מיט זייער צאַרטער, ריינער און מינסטערער
האַרץ זענען געשטאַלטען, וואָס וועלן בלייבען אין דער יודישער לי-
טעראַטור און פאַר וועלכע דער היסטאָריקער פון די געטאָ-זייטען וועט
זיך אָבשטעלן מיט סימפּאַטיע. היינט וויפיעל נישט אַזוי וויכטיגע
פאַרשיינען, געשילדערט מיט דעם זעלבען טאַלענט, ווי די העלדען
פון די נאָוועלען. אַזוי, למשל, דוואַסיע-מלכה, רחל'עס באַבע, וואָס
איז אויפ'ן וואָרט אַ ביסעל ביזלעך, אין אמת'ן אָבער איז זי גוט און
איבערגעבען; זי איז איינע פון יענע פיעלע ענערגישע געטאָ-פרויען.

IX.

דאָס יודישע טעאָטער.

די ערשטע יודישע דראַמאַטישע פאָרשטעלונגען זענען פאָרגע-
קומען אין דייטשען געטאָ אין אַ עפאָכע, וואָס לאָזט זיך נישט גענוי
בעשטימען; יעדענפאלס איז זי געווען נישט פיעל שפעטער פון יענער
עפאָכע, ווען די שפראַך יודיש גופאָ איז אנגענומען געוואָרן פון
די יודען.

פון אלטע, אלטע צייטען איז געווען פערשפרייט דער מנהג
צו מאַלען פורים פאָרשטעלונגען, פרי צו אמזירען דעם עולם, אין
הלמוד (1) געפינען מיר שוין דערמאָנט די פאָרשטעלונגען, וועלכע
זענען מיט דער צייט געוואָרן איינע פון געוועהנליכע ערשיינונגען,
ווי אין די מורח-געטאָס אזוי אויך אין די אייראָפעאישע (2).

דער ערשטער געדרוקטער טעקסט פון אַ יודישער פיעסע,
וואָס איז אונז בעוואוסט, איז דאָס „אחשורש-שפיעל“, וואָס איז דורך
אַנאָנאָנים פערעפּענטליכט געוואָרן אין פראַנקפורט-אם-מאין אין
1708-טען יאָהר⁽³⁾. אַ צווייטע פורים-פיעסע, „מכירת יוסף“ פון בער-

(1) מגילה 7 II; סנהדרין 7 II.

(2) זעהט ד. יעלין „דאָס יודישע לעבען אין מיטעל-אַלטער“, לויט י. אברהם'ס
בוך „דאָס יודישע לעבען אין מיטעל-אַלטער“ (ענגליש) אין השלוח 1898, ב. IV
ז. 326.(3) איין שטען ניי אחשורש שפיעל. פראַנקפורט, 1708. זי איז איבערגעזעצט
געוואָרן דורך שודט אין זיינע „יודישע מערקווירדיגקייטען“ ב. III, פראַנקפורט,
1714.—זעהט אויך דעם טעקסט פון אחשורש-שפיעל, געזאמלט פון ד"ר ווייסענבערג

פראזע; דאָס זעלבע איז אויך אין דאָס טעפעל, וואו א יודענע
קומט צום רב פרעגן א שאלה, און דערביי רעדט זי אָן אזוי פיעל,
אז דער רב פאלט אין חלשות.

פערשטעהט זיך, אז די אלע דיאלאגן בעהאלטען זייער הא-
ראקטער נאָר אין דער שפראך, אין וועלכער זיי זענען געשאפן;
איבערזעצטע, האָבען זיי קיין זין נישט. זאָגאר די מעשיות פון
„מביה דעם מילכיגער“ זענען גוט נאָר אין דער שפראך, אויף וועל-
כער זיי זענען געשריבען.

די אלע, וואָס צווייפלען אין דער אָריגינאַליטעט פון יודיש,
וועט גענוג זיין איבערזעצונג דעם אָדער יענעם יודישען דיאלאג
פון שלום עליכם אין וועלכער שפראך זיי ווילען, און זיי וועלן מו-
זען אנערקענען, דאָס ווי די יודישע שפראך, אזוי אויך דאָס לעבען,
וואָס זיי שפּיגעלט אָב, זענען אמת רייך און אָריגינעל.

זעט דער רוסיש-טערקישער מלחמה, האָבען זיך אין בוקארעסט גע-
פונען פיעל רוסישע און גאליציאנישע יודען, ליפעראנטען ביי דער
ארמעע. גאלדפארען, וואָס איז אויך געקומען אויפ'ן מלחמה-פעלד
מיט דער האָפנונג צו געפינען עפעס אַ פרנסה, האָט באלד בעמערקט
און פערשטאנען, אז דאָס יודישע פובליקום, וואָס האָט אלע אָבער
אָנגעפילט די קאפּעס, וואו די האָרען האָבען געזונגען אויף יודיש,
וואָלט זעהר גוט אויפגעהמען דראַמאטישע פאַרשטעלונגען אויף דער-
זעלבער שפראַך, און ער האָט זיך גענומען רעאליזירען דעם דאָזיגען
פלאַן. די ערשטע עלעמענטען פאר זיין טרופע האָט ער געפונען
צווישען די זינגערס אין די שוהלען און צווישען די יודישע בעלי-
מלאכות. צו יענער צייט איז אונטעגלייך געווען צו געפינען יודישע
פרויען, וואָס זאָלען איינשטימען צו שפיעלען אויף דער ביהנע, און
אין די ערשטע יאָהרען האָבען אין גאלדפארדעניס טרופע מענער גע-
שפיעלט די פרויען-ראָלען.

די פיעסען פאר'ן מעאטער האָט גאלדפארען אליין געשאפּען.
די צאהל פון די פיעסען איז גענוג גרויס, זיי האָבען אָבער קיין
ליטערארישען ווערט נישט. דער מחבר האָט געהאט נאָר איין ציעל:
אמזירען זיין עולם, וואָס איז אין אלגעמיין געווען פערגרעבט און
איז געשטאנען פון סוחרים אָדער בעלי-מלאכות, וועלכע זענען גע-
קומען צו דער רוסישער ארמעע און האָבען זיך געיאָגט נאָך אַ לייז-
טען קערבעל. דער גרעסטער טייל פון די פיעסען איז צוזאמענגע-
שטעלט געווארן פון קופלעטען, בעגלייט דורך מעלאָדיען, וואָס
גאלדפארען האָט אויך אליין געשאפּען. דאָס איבעריגע איז געמאַכט
נאָר כדי צו פערפוצען און פערבינדען צווישען זיך די קופלעטען.
די האַראַקטערן און געשעהענישען זענען מיינסטענס פאַלש און דער

זען און זענען זעהר וועניג אינטערעסאַנט: דער צווייטער איז לודוויג לעווינסאָן, דער
מחבר פון אַ וויטען-קאָמעדיע אין פינף אַקטען „די ווייבערשע קניפּלעך“, ווילנאָ 1874,
צווייטע אויסגאַבע 1881. די פיעסע שפיעלט זיך אָב אין אַ חסידישער סביבה און איז
רייך מיט קאָמישע סצענעס און מיט שטריכען פון אמת'ן געטא-הומאָר. דער מחבר ווייזט
זיך אין דער פיעסע אַרויס אלס גייסטרייכער בעאַבאַכטער פון לעבען און גוטער קענער
פון דער שפראַך, אויף וועלכער ער שרייבט. גאלדפארען אליין האָט שוין אין 1872
ארויסגעלאָזען צוויי קאָמעדיעס: „די צוויי שכנות“ און „די מומע סאָסיע“ אין איין
באַנד מיט'ן טיטל „יודענע“, פערשיקט געוואָרען און שטאַמער אין פראַנקפּורט-אָם-מייין.
פּאַרעם 1872.

סאן אויס לעמבערג, איז ערשינען אין 1711 און איז צום ערשטען
מאָל געשפיעלט געוואָרן אין פראנקפורט אין 1713.
אַט די צוויי פיעסען, צו וועלכע מען דארף נאָך צורעכענען
אַ דריטע, אויך מיט אַ ביבלישען סיוושעט, „עקדת יצחק“, זענען
געווען אין פערלויף פון יאָהר-הונדערטער די בעליעבטסטע פיעסען
ביי די לייענדיגער-אַרטיסטען, מינסטענס, ישיבה-בחורים אָדער בעלי-
מלאכות-יונגען, וואָס האָבען פורים געגעבען דראַמאַטישע פאַרשטע-
לונגען אין געמאָ. דער ליטעראַרישער ווערט פון די פיעסען איז
זעהר קליין. אויף זיי האָבען, ווי עס שיינט, געהאט אַ ווירקונג די
דייטשע פאָלקס-פיעסען פונ'ם סוף מיטעל-אַלטער(1).
דער בעשעפער פון יודישען טעאַטער, דער, וואָס האָט געביל-
דעט די ערשטע אַכט'ע טרופע פון יודישע אַרטיסטען, איז געווען
דער פאָלקס-פאָעט אברהם גאַלדפאָדען(2). אין 1876—1877 יאָהר.

צווישען די רוסישע פורים-שפיעלער און פערעפּענטליכט אין „מיטטיילונגען פון דער
געוועלשאַפט פאר יודישע פאָלקס-קינדער“, רעדאָגירט דורך גרינוואַלד, 1904, נומער 1
מיר האָבען פאר זיך דעם טעקסט פון אַנאַהשורש-שפיעל מיט'ן נאָמען „קעניג אחשוורש“,
פערעפּענטליכט אין ווילנאָ, 1908 ביי ל. ל. מ"ן. די פערזאָנען פון דער פיעסע
זענען: אחשוורש, דער מלך; ושת, די מלכה; רין, דער לויפער; בנתנא, דער קאַנצ-
לער; מרדכי, דער יודישער פירסט; אסתר, די מלכה; הסן, דער פרינץ פון די
עמלקים; ויש, זיין ווייב; מאָנדיש, דער האַפראַט.
(1) זעהט אין גרינוואַלד'ס „מיטטיילונגען“ (אויבען ציט.) א. לאַנדוויס
בעמערקונגען צו וויסענבערג'ס אַרטיקל.

(2) געבוירען אין אַלט-קאָנסטאַנטין (חאָלינער גוב.) אין 1840-טען יאָהר, גע-
שטאָרבען אין ניו-יאָרק אין 1908-טען יאָהר. זי. דעם פריהערדיגען קאַפיטל וועגען
דער פאָלקס-פאָעזיע, וואו עס ווערט אויך גערעדט וועגען גאַלדפאָדענס ליעדער. מיר
האָבען שוין געהאט די געלעגנהייט, און טאָקע אין יענע קאַפיטלען, וואו עס האָט
זיך גערעדט וועגען די מחברים, אָנצומערקען די דראַמאַטישע ווערק פון אָקסענפֿעלד,
עטינגער, גאַטלאָבער און אַבראַמאָוויטש, וועלכע האָבען אלע געשאַפּען טעאַטער-שטיק
פיעל פריהער פאר דעם, ווי דאָס יודיש טעאַטער איז געשאַפּען געוואָרן. צו די געמען
דארף מען נאָך צוגעבען די געמען פון נאָך צוויי דראַמאַטישע מחברים, וועמענס
ווערק עס זענען אויך ערשינען פאר-דעם, ווי גאַלדפאָדען האָט געשאַפּען דאָס יודישע
טעאַטער. די מחברים זענען: י. ב. פאַלקאָוויטש, וואָס האָט אָנגעשריבען צוויי דראַמען:
„רב חיים" דער קצין, און 4 אַקטען (אַדעס, 1866) און רחל'ע די וינגערין" אין
4 אַקטען (ווישאַמיר 1868). ביידע זענען איבערגעמאַכט פיעסען פון פערסדע שאַפראַ.

נרויס ערפאלג. מען האָט איהם באַלד, פערשטעהט זיך, געפרובט נאָכטאָן, עס האָבען זיך געבילדעט אנדערע טרופעס. אין איינער פון זיי איז אלס דירעקטאָר, געווען אַ געוויסער לערנער, וואָס האָט איבערזעצט צווישען אנדערע זאָלען פאַר זיין טעאָטר, אוריאל אַקאָסטאָ פון גוצקאָו און „די יודין“ פון סקריב. נאָך אַ טרופע האָט הויפּט-זעכליך געשטעלט די פיעסען פון שיקעוויטש, דעם פאָלקס-ראָמאַ-ניסט, וועגען וועלכען מיר האָבען שוין פריהער גערעדט אין וועל-לער האָט, קענענדיג גוט דעם געשמאַק פון זיין עולם, אָנגעפאנגען כמעט דער ערשטער צו שרייבען טעאָטר-שטיק, וואָס האָבען דעם-זעלבען ווערטאָ ווי זיינע ראָמאַנען.

אין 1883 האָט די רוסישע רעגירונג, וועלכע האָט צו יענער צייט איבערהויפּט דורכגעפיהרט אַ גאנצע ריזע בערגענצונגען געגען יודען, פערבאָטען יודישע פאַרשטעלונגען. אָט דער פערבאָט איז געווען אַ שרעקליכער קלאַפּ פאַר'ן יונגען טעאָטר, וואָס האָט זיך ערשט אָנגעפאנגען ביסלעכווייז צו ענטוויקלען. די אַרטיסטען-טרופעס האָבען אויסגעוואנדערט קיין רומעניען, גאליציען א. א., דאָרט האָבען זיי אָבער נישט געפונען קיין גינציגען באַדען פאַר זייער טעטיגקייט. מען האָט געפרובט אויסמיידען די גרענעץ, אָנרופענדיג די יודישע פיעסען מיט דייטשע נעמען. די רוסישע רעגירונג האָט אָבער שטרענג זיך צוגעקוקט צו דעם אויך און די פיעסען האָט מען זעלטען גע-שטעלט. דאָס יודישע טעאָטר האָט דאָן געפונען אַ מקום-מקלט אין אמעריקא צווישען די יודישע עמיגראַנטען.

די ערשטע יודישע טרופע איז געקומען קיין אמעריקא אין 1884, נאָכדעם ווי זי האָט אַ געוויסע צייט געשפיעלט אין לאַנדאָן. שפעטער זענען אַראָפגעקומען אויך אנדערע טרופעס, וועלכע האָבען געשפיעלט ווי אין ניו-יאָרק און אויך אין אנדערע צענטרען פון דער יודישער עמיגראַציע אין די פעראייניגטע שטאַטען.

אין אמעריקא זענען די יודישע שריפטשטעלער פון אָנפאַנג געגאנגען אין יענע וועגען, וואָס גאָלדפאָדען האָט אָנגעוויזען, דאָך יענען זיי אלע געשטאַנען נידעריגער פון איהם. לאַטיינער און האַראָ-וויץ, די גרעסטע „ליפּעראַנטען“ פון פיעסען אין די אמעריקאנישע יודישער טעאָטערן, האָבען געשאפּען אַנאָוויסערנעוועהנליכע צאָהל פיעסען (ארום 250), וועלכע זענען אלע געבויט לויט איין מוסטער און האָבען קיין שום ליטעראַרישען ווערטאָ נישט. די היסטאָרישע פיעסען, אין וועלכע מען פלעגט ריהמען די יודישע פערגאנגענהייט, די פיעסען, אין וועלכע ס'ווערט געשילדערט דער קאַמפּף צווישען

מחבר האָט זיי גענומען פון די פראנצויזישע וואָדעווילען, וואָס האָבען איהם געדענקט אלס מאָדעלן. זיינע פיעסען זענען אויך געווען נישט מעהר, ווי וואָדעווילען, אָפּערעטען אָדער מעלאָדראַמען אָדער אלע זאָלען צוזאַמען.

נאָך דער מלחמה איז גאָלדפאָדען געקומען מיט זיין טרופע קיין אָדעס, וואו איהם איז געלונגען צו געפינען ווייבערשע טיילנע-מער אין זיין טרופע. אין דער שטאָדט טאָקע האָט גאָלדפאָדען גע-שאַפּען אייניגע פיעסען, וועלכע האָבען אפילו נישט קיין גרויסען ליטעראַרישען ווערט, דאָך שטעהען זיי העכער פאר אלעס דעם, וואָס ער האָט פריהער געשאַפּען. צווישען די פיעסען צייכענען זיך אויס „בר-כוכבא“, „שלמית“ און „ד״ר אלמאסאָדאָ“, אלע מיט היסטאָ-רישע סיוושעטען; אין זיי האָט דער מחבר גוט תופס געווען דעם היסטאָרישען האַראַקטער. ווי די ערשטע גאָלדפאָדענ'ס פיעסען, אַזוי בעשטעהען אייך די לעצטע מיסמענס פון קופלעטען. אָט די קופ-לעטען, וועלכע זענען זעהר וואָרים אויפגענומען געוואָרן פונ'ם עולם, האָבען גרעסטענטיילס געשאַפּען דעם ערפאלג פאר זיינע ווערק. פיעלע פון זיי זענען צוזאַמען מיט זייערע מעלאָדיעס פערשפרייט גע-וואָרן איבער'ן גאנצען געטאָ אין געוואָרן אמת'ע פאָלקס-קופלעטען(1). גאָלדפאָדען איז מיט זיין טרופע אַרומגעפאָהרען איבער אלע גרעסערע יודישע שטעט אין רוסלאַנד אין האָט איבעראַל געהאָט

(1) די פאָפּולערסטע פיעסען זיינע זענען פאָלגענדע: די כּשוף מאַסערין (צויבערין) אָפּערעטע אין 5 אָקטען און אין 8 בילדער. ניויאָרק, 1893.— שמענדריק אָדער די קאָמישע חתונה, אַ קאָמעדיע אין 3 אָקטען. וואַרשוי, 1890.— די קאָפּריונגע בלה-מויד, אָדער קבצנוֹאָהן און הונגערמאָן, מעלאָדראַמא אין 4 אָקטען און אין 5 בילדער. וואַרשוי, 1887.— דער פּאַנאַטיק אָדער די בידע קובילעמעל, אָפּערעטע אין 4 אָקטען און אין 8 בילדער. וואַרשוי, 1887.— די באָבע מיט דעם אייניקעל, אָדער באָנציע די קנייטלעך-לעגערין, מעלאָדראַמא אין 3 אָקטען מיט געזאַנג. וואַרשוי, 1891.— ד״ר אלמאסאָדאָ אָדער די יודען אין פּאַלערמאָ, היסטאָרישע אָפּערעטע אין 5 אָקטען, בעאַרבייט פון איינעם דייטשען ראָמאַן. וואַרשוי, 1887.— בר כוכבא אָדער די לעצטע טעג פון ירושלים, איינע מוזיקאלישע מעלאָדראַמע אין גראַמען, אין 4 אָקטען און איין פּראָלאָג מיט 14 בילדער. וואַרשוי, 1887.— שולמית, אָדער בת ירושלים, איינע מוזיקאלישע מעלאָדראַמא אין גראַמען, אין 4 אָקטען און 15 בילדער. וואַרשוי, 1891.

איז זיינע פיעסען האָט ער שטענדיג איבערגעאַרבייט סײַזשעטען פון פרעמדע שריפטשטעלער¹). ער האָט זיך אָבער נישט בענוגענט דערמיט, וואָס ער האָט אַרויסגענומען דעם הויפט-געדאַנק פון אַ פיעסע אין אַלגעמיין, ער האָט צוגלייך איבערגעאַרבייט דעם מוסר פון דער פיעסע גופא, די ראַהמען, אין וועלכע סײַזשעטען אַרייַנגע-שטעלט די בילדער פון זיינע פיעסען, די העלדען, ווי די הויפט-אַזוי אויך די נישט וויכטיגע, אַלע דעטאַלען, זאָגאַר די אונבעדיי-טענדסטע, זענען שטענדיג צוגעפאַסט צום געמאָ-לעבען און זענען פאַרגעשטעלט וואָהר און ריכטיג.

אויף גאָרדינ'ען האָבען געהאַט אַ זעהר בעדייטענדע ווירקונג די רוסישע רעאַליסטישע שריפטשטעלער, און זאָגאַר אין יענע פיעסען, וואו ער האָט, נאָכמאַכענדיג דעם אָדער יענעם פרעמדען שריפט-שטעלער, אַרייַנגעפיהרט ראָמאַנטישע אָדער פאַנטאַסטישע עלעמענטען, בלייבט ער דאָך אַ רעאַליסט.

גאָרדין בעזיצט אין אַ הויכער מאָס די קינסט צו שרייבען. זיינע דיאַלאָגען זענען פול מיט בעוועגונג און זענען אָפט גייסטרייך. זיין שפראַך איז שטאַרק אין לעבענספול, האָטט איהר פעהלט אַ ביי-סעל לייכטקייט און בויגזאַמקייט.

גאָרדינס פיעסען זענען הויפטזעכליך געשפיעלט געוואָרן דורך

האָבען דערלאָנגט אַ טויט-קלאַפּ אָט דער יונגער בעוועגונג, וועלכע האָט אויסערדעם גלייך פון אָנפאַנג בעגעגענט אַ גרויסען ווידערשטאַנד אין די יודישע קרייזען. אין 1891 איז גאָרדין אַוועק קיין אַמעריקא מיט דעם געדאַנק צו גיגנדען דאָרט אַ קאָלאָניע אויף קאָמוניסטישע יסודות. אין אַמעריקא האָט אָבער די נויטווענדיגקייט צו פערדינען אויף הויזע געמאַכט פון איהם אַ יודישען שריפטשטעלער. זיין ערשטע פיעסע „די פרייהייט“ איז פאַרגעשטעלט געוואָרן אין ניו-יאָרק אין 1892. פון דאָן אָן האָט ער געשאפּען מעהר אַלס 50 פיעסען, וועלכע זענען נישט אַלע פערפענטליכט געוואָרן און אויך אַ גרויסע צאָהל זיראָנקלען, פערפענטליכטע אין אַמעריקאַנישע יודישע בלעטער, ער איז געשטאַרבן אין ניו-יאָרק אין 1909.

(1) „מירעל אפרת“ (גאָרדינ'ס בעסטע פיעסע) און „דער יודישער קעניג ליר“ זענען איבערגעמאַכט פון שעקספיר'ס „קעניג ליר“. און „גאָט, טעגט און טייוועל“ אייניג פון די פאַפולערסטע גאָרדינ'ס פיעסען, לאָזט זיך שטאַרק פיהלען געמאָ-פאַאוסט. „די שבועה“ איז אַ נאָכאַהמונג פון הויפטמאַן'ס „פּוהרמאַן הענשעל“. „מיננא“ איז אויסגע'ט איבערגעמאַכט „גאָראַ“. גאָרדין האָט אויך איבערגעאַרבייט פאַר דער יודישער ביזנע וויקטאָר-הוגאָ'ס „ערנאַני“, לעסינג'ס „נחן החכם“, שילער'ס „קא-“

עלטערן און קינדער, די פיעסען מיט אַרומנעמענדיגע אינהאַלט, אין אַלע פּעהלט די פּיסחאַלאַגישע בעאַבאַכטונג, די וואָהרהאַפטיגקייט פון דער האַראַקטערען-שילדערונג; אין די וואָדעווילען ווידער זענען די ווערטלעך און המצאה'לעך אָפט גראָב און ציניש, און ס'איז קענטיג, אז זיי זענען געשאפּען פאַר'ן גראָבען דמיון. די קופּלעמען, טעניץ, די אַנלאַקענדע דעקאָראַציעס, דאָס אַלץ האָט פיעל מיטגעהאַלפּען, אז די פיעסען זאָלען האָבען ערפּאָלג.

צוגלייך מיט לאַטיינערס און האַראַוויץ'עס פיעסען, צו וועלכע מען דאַרף נאָך צורעכענען די פיעסען פון שייקעוויטש און אייניגע אנדערע וועניגער בעקאַנטע שריפטשטעלער, האָט דאָס יודישע טעאַטער אין אמעריקא אָנגעפאַנגען צו געבען פיעסען איבערזעצט פֿין אנדערע שפּראַכען. דער גרויסער ערפּאָלג, וואָס עס האָט אויף דער יודישער ביהנע געהאַט גוצקאָווס „אוריאל אַקאָסטא“, האָט בעוואויגען די די-רעקטאָרען פון די טעאַטערן, וועלכע האָבען שטענדיג געשטרעבט צו געבען עפעס נייעס, — אויפצופיהרען קלאַסישע, רוסישע, דייטשע און ענגלישע פיעסען. די ערשטע פּראָבע איז וואָרים אויפגענומען געוואָרן; די פיעסען פון טאָלסטאָי, שילער, שעקספיר און אנדערע פרעמדע שריפטשטעלער, מעהר אָדער וועניגער גוט איבערזעצט, זענען פּעכט אַריין אין יודישען טעאַטער-רעפּערטואַר, און ווען זיי זענען אפילו נישט אזוי אָפט געשטעלט געוואָרן ווי לאַטיינער'ס אָדער האַראַ-וויץ'עס פיעסען, דאָך האָבען זיי געשאפּען אַ געוויסע העכערע שטופּע אין דער ענטוויקלונג פון יודישען טעאַטער און אינ'ם געשמאַק פון זיין פּובליקום.

דער דראַמאַטישער שריפטשטעלער, וואָס האָט מעהר פאַר אַנאָנדערן מיטגעהאַלפּען מיט זיינע פיעסען, אז יודיש זאָל אַרויס-קריכען פון דער נידעריגקייט, אין וועלכער עס האָט זיך איינגעפונען, איז געווען יעקב גאָרדין¹⁾. דער שריפטשטעלער איז נישט געווען קיין שעפּפּערישער גייסט.

1) געבירטיג אין 1853 אין מירגאָראָד (פּאָלם. גוב.), האָט גאָרדין אָנגעפאַנגען זיין ליטעראַרישע קאַריערע אַלס רעדאַקטאָר פון רוסישע צייטונגען. אין 1879 האָט ער געגרינדעט אין יעליסאַוועטגראַד, וואו ער האָט דאָן געוואוינט, אַ חברה „ביבלעאָספיקע בראַמאַ" אָדער „ביבלאָזי", די אָנהענגער פון דער חברה האָבען מיינסטענס געהאַלטען פון טאָלסטאָי'ס רעליגיעזע און סאָציאַלע אַנטיאָנוגען און האָבען געוואָלט געפינען אַ פּערבינדונגס-פאַרם צווישען יודישקייט און קריסטענטום. די פּאָגראַמען פון 1881

די ראליע, וואָס גאָרדין האָט געשפּיעלט אין יודישען טעאָטער, איז געווען זעהר אַ גרויסע און אַ וויכטיגע.

נאָך די גאָאיווע קינדערשע שטיק, האָט ער אַרױפגעבראַכט דאָס ערנסטע און רעאַליסטישע ווערק אויף דער יודישער ביהנע. נאָר האָט ער איז געשטאַנען מיט אַ קאָפּ העכער, לויט דער בילד־דונג און ערציהונג זינער, פון זיינע פאָרגענגער, איז ער דאָך נישט געווען דער גאָטגעבענטשטער טאַלענט, וואָס שעפט פון זיינע אינוועניענטע קוואַלען. גאָרדין איז מעהר נישט געווען, ווי אַ גוטער איבער־ביצעווער פון פרעמדע דראַמען, וואָס האָט בעזעסען די נויטיגע אינ־טעליגענץ, און פערשטאַנען צו מאַכען דאָס אזוי, אז זיי זאָלען אַרויסקומען יודישלעך און פערשטענדליך פאַר זיין פובליקום.

אין דעם אַרטיקל „די יודישע סצענע“⁽¹⁾, וואָס איז ערשינען 1897 לכבוד דעם 10 יאָהריגען יובילעאום פון דעם יודישען טעאָטער, ווייזט אָן גאָרדין אויף די מאָטיווען, וואָס האָבען געבראַכט צו דער ענטוויקלונג פון היינטיגען טעאָטער. אין די איינפאַכע ווער־שער פיהלט זיך דער ביטערער טאָן פון אַ מענשען, וואָס האָט גע־קעמפט כסדר איינער אַליין; דאַרטען ווייזט ער אויך אָן אויף די פעהלערין פון זיינע אייגענע ווערק.

ער שרייבט:

„איך וויל עפענטליך ערקלערן, אז דאָס יודישע טעאָטער קען זיך נישט ענטוויקלען גאָרמאל, בל־זמן די אינטעליגענץ וועט נישט וועלן אָנערקענען די וויכטיגקייט פון היינטיגען טעאָטער פאַר די גרוי־סע מאַסען פון פאָלק, ווי אויך פאַר דער ענטוויקלונג פון אַנ־ערנסט ליטעראַריש יודיש טעאָטער.

דאָס יודישע טעאָטער, האָט עס האָט אַ מויענדקעפּיג פובלי־קום, קען דאָך נישט האָפען אויף דעם, אז ס׳זאָל אויסוואַקסען אַ גרוי־סער טעאָטראַלישער טאַלענט, בל־זמן דער גרעסטער טייל פון די מחברים זענען מענשען, ווי איך, וואָס קומען צום טעאָטער צופעליג, וואָס שרייבען נאָר שטיקער, ווייל די לעבענס־נויט צווינגט זיי דערצו און וואָס בלייבען, ווי איך, איינזאַם אַליין, אַרומגערינגעלט פון אינ־וויסענהייט, קנאָה און אַלערליי אינטריגעס“

(1) די יודישע ביהנע צום 10 יאָהריגען יובילעאום פון יודישען טעאָטער.

יעקב ארלער'ס טרופע, וועלכער איז איינער פון די גרעסטע ארטיס-
טען פון געטא. די אינטעליגענטע ניו-יארקער קרייזען, וואס האבען
זיך ביז דאן געשפייזט גייסטיג מייסטענס מיט די רוסישע טעאטער-
שרייבער, האבען אין גארדינען אין דעם הויפט-ארטיסט פון זיינע
פיעסען געזעהן די פארשטעהער פון א קינסט, וואס איז זי געווען
טייער און וועלכע זיי האבען צום ערשטען מאל דערזעהן אויף דער
יודישער ביהנע. לידער, האט מען זיך, אויסער מיט די אינטעליגענטע
עלעמענטען, געמוזט רעכענען נאך מיט דעם איבעריגען עולם, וואס
איז געוועהנט געווען צו די פארשטעלונג פון די אמעריקאנישע מוזיק-
האלען און די יודישע טעאטערן פון לאטיינער און האראזיז. איבער
דעם האט אויך גארדין געמוזט שאפען פארסען און מעלאדראמען און
אריינפיהרען אין אייניגע פון זיינע בעסטע פיעסען וואדעווייליטישע
און מעלאדראמאטישע עלעמענטען, אהן וועלכע די ווערק וואלטען
קיין ערפאלג נישט געהאט.

ווי אסטראווסקי, דער גרויסער רוסישער דראמאטורג, וועמענס
ווירקונג ס'איז געווען איינע פון די שטארקסטע אויף אונזער מחבר,
נעהמט אויך גארדין אפט סיוושעטען פאר זיינע דראמען פון פאמי-
ליען-לעבען. אמאל איז עס די איידעלע מוטער, וואס ווערט ערגירע-
ריגט דורך איהרע קינדער (מירעלע אפרת), אמאל זענען עס רייכע,
וואס זארגען נישט פאר זייערע ארימע קרובים (חאסיע די יתומה),
אמאל ווידער איז עס אן אינטערעסירטע פרוי, וואס ווערט דורך
איהר דעספאטישען אין שלעכטען מאן געטריבען צו פערברעכען און
משוגעט (די שחיטה).

אין גאט מענטש און טייוועל, א דראמע אין 4 אקטען, בע-
ריהרט ג. א ברייטערע, במעט א פילאזאפישע טעמע. אין „אלישע בן
אבויה“, א דראמע אין פיער אקטען, האט גארדין געוואלט אינו
וויזען די געשטאלט פון דעם אמאליגען תנא, וואס האט צו-פיעל
גענאסען פון דער גריכישער קולטור און איז, נאך דער מיינונג פון
זיינע חברים, אראב פון אמת'ן יודישען וועג.

שוואלער איז ארויס זיין דראמע „דער אינבעקאנטער“, וואס
וויז דראמאטיש אויסדריקען די מיסטישע געפיהלען דערפון, פון וואס
עס הענגט אב א מענשליך לעבען.

פאלע און ליטבע, גאגאליס, רעוויזא, גרילפארצער'ס, מערנא" און אייניגע פיעסען
פון אסטראווסקי.

נאָרדין האָט אויסגעבעסערט דעם געשמאק פון פובליקום און האָט אוועקגעשטעלט פאַר די ווייטערע דראַמאַטורגען דאָס פראָבלעם פון שאַפֿען אַנעכטע דראַמאַטישע קונסט, אָבער די קונסט אַליין איז נאָך דערווייַל נישט געקומען.

פון 1908 ווערט שוין דער פערבאָט צו שפּיעלען אין רוסיש-לאַנד אויף יודיש נישט אַזוי שטרענג אָבגעהויט, יודישע טעאַטער-טראַפּעס שפּיעלען כּמעט אין אַלע שטעט פון תּחום. חוץ שלום עליכם, וואָס האָט געשריבען עטליכע פּיעסען פאַר'ן טעאַטער (אינטער וועלכע עס ציילענט זיך אויס „צווייט אין צושפּרייט" 2) וועלכע ווויזען אַרויס די אייגענע גרויסע בעאַבאַכטונגס-קראַפּט פון פערפאַסער, ווי זיינע נאָוועלן—האָבען נאָך אנדערע יונגע שרייבער זיך גענומען פאַר דעם דראַמאַטישען זשאַנר; צווישען זיי געפינען זיך פיעלע מיט עכטען טאַלענט. מאַנכע פּיעסען האָט מען זאָגאַר איבערזעצט און אויפגעפיהרט אין אייראָפּעאישע שפראַכען אויף אייראָפּעאישע ביהנעס(3). די אָנהענגער פון יודישען טעאַטער און פון דער יודישער שפראַך האָפּען, אַז עס וועט קומען באַלד אַ נייע צייט פאַר'ן טעאַטער, און די נייע עראָ וועט אויך די סקעפטיקער בעווייזען, אויף וואָס עס איז נאָך פעהיג דער גייסט פון דעם אַמאָל פּעראַכטעמען יודיש. די צו-קונפּט וועט ווויזען, וויפיעל וואַהרעס עס לייענט אין דער דאָזיגער האַפנונג און אין דעם דאָזיגען בטחון.

- (1) אַ דאָקטאָר! 1907, וואַרשוי—כול מוב! וואַרשוי 1907—אָנענטען, וואַרשוי 1908, אַלע דראַמען אין איין אַקט.
- (2) צווייט און צושפּרייט, בילדער פון יודישען לעבען, צוערשט פובליקירט 1903 אין „יודישע פאָלקסצייטונג“. די פּיעסע וויל אונז ווויזען דעם קאַמפּף פון „די פאַמעס מיט די קינדער“. אויף וואַרשעווער פּוילישע ביהנעס האָט דאָס שטיק געהאַט אַ געוויסען ערפאָלג.
- (3) צווישען די בעקאַנטעסטע רופּען מיר אָן ש. אַש, ד. פינסקי, פ. הירשבוין און לויבן (ז. די פאַררעדע). אַש'ס דראַמען זענען געגעבען געוואָרן מיט ערפאָלג אויף די גרעסטע אייראָפּעאישע ביהנעס. ל. פּרץ האָט אויך געשריבען אייניגע זאַכען פאַר'ן טעאַטער, אָבער מייסטענס מיט אַ טיפּען סימבאָלישען האַראַקטער.

1)

II קטגוריה

13. N. ה'תש"ס

13. ג' אלול ה'תש"ס

748

#1619

848

2072

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT

21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

--	--	--

